Bombay Sanskrit Series.

No. X.

THE DAŚAKUMÂRACHARITA.

Part I.

॥ दशकुमारचरितं सटीकम् ॥

THE DASAKUMÂRACHARITA

OF

DAṆḌIN

EDITED

WITH CRITICAL AND EXPLANATORY NOTES

BY

GEORG BÜHLER, Ph. D., & M. A.

Part I.

Bombay:
PRINTED AT THE "INDU-PRAKÂSH" PRESS.

1873.

This book is inscribed

TO

PROFESSOR THEODOR BENFEY

OF

GÖTTINGEN.

CRITICAL PREFACE.

(Temporary.)

The subjoined edition of the Pûrvapîṭhikâ has for its basis, a Ms. marked N., which is about 100 years old and comes from Nasik in the Dekhan. A careful collation of Wilson's B. Ms., called in the notes B^{w}., and of a fragment of his A. Ms., designated A^{w}., has been made. B^{w}. has been written by a Marâṭha scribe and is probably 250 years old. It is preserved in the Library of the India Office and numbered 107.

A^{w}., which consists of 6 leaves, (fols. 27, 30-34), is a modern transcript, made probably for Professor Wilson's use. The six leaves were found in a copy of Wilson's printed edition of the Das'akumâra, belonging to the India Office Library.

The sources from which the text of the Das'akumâracharita has been taken, are;

A. Mss.

1. S., a Ms. of the 16th century lent by Bhâu S'âstrî of Sâtârâ in the Dekhan.

2. G., a Ms. about 250 years old, bought in Surat for the Government of Bombay.

3. A^{r}., an incomplete Ms. about 150 years old, lent by a S'âstrî of Ankleshwar near Broach.

B. Commentaries.

4. Pa^{d}., a modern transcript of a good copy of Kavîndra Sarasvatî's Padachandrikâ, a very full and prolix, but sometimes injudicious commentary.

5. *Bhû.*, a modern, very correct copy of S'ivarâma's Bhûshaṇa.

6. *Ah*[d]., a very incorrect Ms. of the Sârâṃs'aṭîkâ, attributed in the colophons to the cantos, to Daṇḍin.

C. Editions.

7. W. Professor H. H. Wilson's editio princeps.

8. C., the Calcutta edition of Samvat 1906.

॥ अथ दशकुमारचरिते पूर्वपीठिका ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः
क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः ।
ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः
श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणा शश्वदगण्यपण्यविस्तारितमणिगणादिवस्तुजातव्याख्यातरत्नाकरमाहात्म्या मगधदेशशेखरीभूता पुष्पपुरी नाम नगरी । तत्र वीरभटपटलोत्तरंगतुरंगकुञ्जरमकरभीषणसकलरिपुगणकटकजलनिधिमथनमन्दरायमानसमुद्दण्डभुजदण्डः पुरंदरपुराङ्गणवनविहरणपरायणगीर्वाणतरुणगणिकागणजेगीयमानयातिमानया शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहारमृणालमरालसुरगजनीरक्षीरगिरिशाट्टहासकैलासकाशनीकाशमूर्त्या रचितदिगन्तरालपूर्त्या कीर्त्याभितः सुरभितः स्वर्लोकशिखरोरुरुचिररत्नरत्नाकरवेलामेखलावलयितधरणीरमणीसौभाग्यभोगभाग्यवाननवरतयागदक्षिणारक्षि-

1. 1. श्रीशं वंदे N.—1. 7. जात° om. N.—1. 12. परिचितदिग° N.—1. 13. मेखलायित° N.—

तशिष्टविशिष्टविद्यासंभारभासुरभूसुरनिकरो विरचितारातिसंतापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मध्यहंसो राजहंसो नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसोदर्यहृद्यनिरवद्यरूपो भूपो बभूव। तस्य वसुमती नाम वसुमतीव लीलावतीकुलशेखरमणी रमणी बभूव। रोषणेक्षणेन निटिलेक्षणेन भस्मीकृतचेतने मकरकेतने तदा भयेनानवद्या वनितेति मत्वा तस्या रोलम्बावली केशजालं प्रेमाकरो रजनीकरो विजितारविन्दं वदनं जयध्वजायमानो मीनो जायायुताक्षियुगलं सकलसैनिकाङ्गवीरो मलयसमीरो निश्वासः पथिकहृद्दलनकरवालः प्रवालश्चाधरबिम्बं जयशङ्खो बन्धुरा लावण्यधरा कन्धरा पूर्णकुम्भौ चक्रवाकानुकारौ पयोधरौ ज्यायमाने मार्दवासमाने बिसलते च बाहू ईषत्फुल्ललीलावतंसकल्हारकोरको गङ्गावर्तसनाभिर्नाभिर्दूरीकृतयोगिमनोरथो जैत्ररथोतिवनं जघनं जयस्तम्भभूते सौन्दर्यभूते विघ्नितयतिजनारम्भे रम्भे चोरुयुगमातपत्रसहस्रपत्त्रं पादद्वयमस्त्रभूतानि प्रसूनानि तानीतराण्यङ्गानि च समभूवन्निव। विजितामरपुरे पुष्पपुरे निवसता सानन्तभोगलालिता वसुमती वसुमतीव मगधराजेन यथासुखमन्वभावि। तस्य राज्ञः परमविधेया धर्मपालपद्मोद्भवसितवर्मनामधेया धीरधिषणावधीरितविबुधाचार्यविचार्यकार्यसाहित्याः कुलामात्यास्त्रयोभूवन्। तेषां सितवर्मणः सुमतिसत्यवर्माणौ धर्मपालस्य सुमन्त्रसुमित्रकामपालाः पद्मोद्भवस्य सुश्रुतरत्नोद्भवाविति तनयाः समभूवन्। तेषु धर्मशीलः सत्यवर्मा संसारासारतां बुद्ध्वा तीर्थयात्राभिलाषी देशान्तरमगमत्। विटनटवारनारीपरायणो दुर्विनीतः कामपालो जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य भुवं बभ्राम। रत्नोद्भवोपि वाणिज्यनिपुणतया पारावारतरणमकरोत्। इतरे मन्त्रिसूनवः पुरंदरपुरातिथिषु पितृषु यथापूर्वमन्वातिष्ठन्। ततः

2. 3. समती लीला° Mss.—

कदाचिन्नानाविधमहदायुधनैपुण्यरचितागण्यजन्यराजन्यमौलिपालिनिहितनिशितसायको मगधनायको मालवेश्वरं प्रत्यग्रसंग्रामघस्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति सहेलं न्यक्कृतजलधिनिर्घोषाहंकारेण भेरीभांकारेण हठिकाकर्णनाक्रान्तभयचण्डिमानं दिग्दन्तावलवलयं विघूर्णयन्निजभरनमन्मेदिनीभरणायस्तभुजगराजमस्तकबलेन चतुरङ्गबलेन संयुतः संग्रामाभिलाषेण रोषेण महताविष्टो निर्ययौ । मालवनाथोप्यनेकानेकपयूथसनाथो विग्रहः सविग्रह इव साग्रहोभिमुखीभूय भूयो निर्जगाम । तयोरथ रथतुरगखुरक्षुण्णक्षोणीसमुद्भूते करिघटाकटस्रवन्मदधाराधौतमूले नव्यवल्लभवरणागतदिव्यकन्याजनजवनिकापटमण्डप इव वियत्तलव्याकुले धूलीपटले दिविषद्ध्वनिधिक्कृतान्यध्वनिपटहध्वानबधिरिताशेषदिगन्तरालं शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति परस्पराभिहतसैन्यं जन्यमजनि । तत्र मगधराजः प्रक्षीणसकलसैन्यमण्डलं मालवराजं जीवग्राहमभिगृह्य कृपालुतया पुनरपि स्वराज्ये प्रतिष्ठापयामास । ततः स रत्नाकरमेखलामनन्यशासनां शासदनपत्यतया नारायणं सकललोकैककारणं निरन्तरमर्चयामास । अथ कदाचित्तदग्रमहिषी देवी देवेन कल्पवल्लीफलमाप्नुहीति प्रभातसमये सुस्वप्नमवलोकितवती । सा तदा दयितमनोरथपुष्पभूतं गर्भमाधत्त । राजा संपन्न्यक्कृताखण्डलः सुहृन्नृपमण्डलं समाहूय निजसंपन्मनोरथानुरूपं देव्याः सीमन्तोत्सवं व्यधत्त । एकदा हितैः सुहृन्मन्त्रिपुरोहितैः सभायां सिंहासनासीनो गुणैरहीनो ललाटतटन्यस्ताञ्जलिना द्वारपालेन व्यज्ञापि । देव देवसंदर्शनलालसमानसः कोपि देवेन त्रिरर्च्यार्चनार्हो यतिर्द्वारदेश-

3. 9. करिघटाकूट N.—3. 10. °मण्डल इव B^w.—3. 15. लोककारणम् B^w.—शासन्न° Mss.—3. 16. आदेहि B^w.—

मध्यास्त इति । तदनुज्ञातेन तेन स संयमी नृपसमीपमनायि । भूपतिरायान्तं तं विलोक्य सम्यग्ज्ञाततदीयगूढचारभावो निखिलमनुचरनिकरं विसृज्य मन्त्रिजनसमेतः प्रणमितमेनं मन्दहासमभाषत । ननु तापस देशं सापदेशं भ्रमन्भवांस्तत्रतत्र भवदभिज्ञातं कथयत्विति । तेनाभाषि भूभ्रमणबलिना प्राञ्जलिना । देव शिरसि देवस्याज्ञामादायैनं निर्दोषं वेषं स्वीकृत्य मालवेन्द्रनगरं प्रविश्य तत्र गूढतरं वर्तमानस्तस्य राज्ञः समस्तमुदन्तजातं विदित्वा प्रत्यागमम् । मानी मानसारः स्वसैनिकायुष्मत्तान्तराये संपराये भवतः पराजयमनुभूय वैलक्ष्यलक्ष्यहृदयो वीतदयो महाकालनिवासिनं कालीविलासिनमनश्वरं महेश्वरं समाराध्य तपःप्रभावसंतुष्टादस्मादेव वीरारातिघ्नीं भयदां गदां लब्ध्वात्मानमप्रतिभटं मन्यमानो महाभिमानो भवन्तमभियोक्तुमुद्युङ्क्ते । ततः परं देव एव प्रमाणमिति । तदालोच्य निश्चितकृत्यैरमात्यै राजा विज्ञापितोभूत् । देव निरुपायेन दैवसहायेन योद्धुमरातिरायाति तस्मादस्माकं युद्धं सांप्रतमसांप्रतं सहसा दुर्गसंश्रयः कार्य इति । तैर्बहुधा विज्ञापितोप्यखर्वेण गर्वेण विराजमानो राजा तद्वाक्यमकृत्यमित्यनादृत्य प्रतियोद्धुमना बभूव । शितिकण्ठदत्तशक्तिसारो मानसारो योद्धुमनसामग्रीभूय सामग्रीसमेतोक्लेशं मगधदेशं प्रविवेश । तदा तदाकर्ण्य मन्त्रिणो भूमहेन्द्रं मगधेन्द्रं कथंचिदनुनीय रिपुभिरसाध्ये विन्ध्याटवीमध्येवरोधान्मूलबलरक्षितान्निवेशयामासुः । राजहंसस्तु प्रशस्तवीतदैन्यसैन्यसमेतस्तीव्रगत्या निर्गत्याधिकरुषं द्विषं रुरोध । परस्परबद्धवैरयोरेतयोः शूरयोस्तदालोकनकुतूहलागतगगणचराश्चर्यकारणे रणे वर्तमाने

---

4. 1. स before संयमी om. N.—4. 8. पराभवम् B^{w}.—4. 14. तदस्माकम् N.—

जयाकाङ्क्षी मालवदेशरक्षी विविधायुधस्थैर्यचर्याञ्चितसमरतुलितामरेश्वरस्य मगधेश्वरस्य तस्योपरि पुरारातिदत्तां गदां प्राहिणोत्। निशितशरनिकरशकलीकृतापि सा पशुपतिशासनस्यावन्ध्यतया सूतं निहत्य रथस्थं राजानं मूर्छितमकार्षीत्। ततो वीतप्रग्रहा अक्षतविग्रहा वाहा रथमादाय दैवगत्यान्तःपुरशरण्यं महारण्यं प्राविशन्। मालवनाथो जयलक्ष्मीसनाथो मगधराज्यं प्राज्यं समाक्रम्य पुष्पपुरमध्यतिष्ठत्। तत्र हेतिततिहतिश्रान्ता अमात्या दैवगत्या प्रत्युत्क्रान्तजीविता निशान्तवातलब्धसंज्ञाः कथंचिदाश्वस्य राजानं समन्तादन्वीक्ष्यानवलोकितवन्तो दैन्यवन्तो देवीमवापुः। वसुमती तु निखिलसैन्यक्षतिं राज्ञोदृश्यत्वं चाकर्ण्योद्विग्ना शोकसागरमग्ना रमणानुगमने मतिं व्यधत्त। कल्याणि भूरमणमरणमनिश्चितं किं च दैवज्ञकथितो मथितोद्धताराति: सार्वभौमोभिरामो भविता सुकुमारः कुमारस्त्वदुदरे वसति तस्मादद्य तव मरणमनुचितमिति भूषितभाषितैरमात्यपुरोहितैरनुनीयमानया तया क्षणं क्षणहीनया तूष्णीमस्थायि। अथार्धरात्रे निद्रानिलीढनेत्रे परिजने विजने शोकपारावारमपारमुत्तर्तुमशक्नुवती सेनानिवेशदेशं निःशब्दलेशं शनैरतिक्रम्य यस्मिन्रथस्य संसक्ततया तदानयनपलायनश्रान्ता गन्तुमक्षमा क्षमापतिरथ्याः पथ्याकुलाः पूर्वमतिष्ठंस्तस्य निकटवटतरोः शाखायां मृतिरेखायामिव क्वचिदुत्तरीयार्धेन बन्धनं मृतिसाधनं विरच्य मर्तुकामा वाङ्माधुरीविरसीकृतकलकण्ठा साश्रुकण्ठा व्यलपत्। लावण्योपमितपुष्पसायक भूनायक भवानेको भाविन्यपि जन्मनि वल्लभो भवत्विति। तदाकर्ण्य नीहारकरकिरणनिकरसंपर्कलब्धावबोधो मागधोगाधरुधिरविक्षरणनष्टचेष्टो देवीवाक्यमेव निश्चिन्वानस्तन्वानः

5. 8. आश्वास्य Mss.—5. 14. अननयमानया N.—

प्रियवचनानि शनैस्तामाह्वयत्। सा ससंभ्रममागत्यामन्दहृदयानन्दसंफुल्लवदनारविन्दा तमुपोषिताभ्यामिवानिमिषिताभ्यां लोचनाभ्यां संप्राप्य विकस्वरेण स्वरेण पुरोहितामात्यजनमुच्चैराहूय तेभ्यस्तमदर्शयत्। राजा निटिलतटचुम्बितनिजचरणाम्बुजैः प्रशंसितदैवमाहात्म्यैरमात्यैरभाणि। देव रथ्यचयः सारथ्यपगमे रथं रभसादरण्यमनयदिति। तत्र निहतसैनिकग्रामे संग्रामे मालवपतिनाराधितपुरारातिना प्रहितया गदया दयाहीनेन ताडितो मूर्छामागत्यात्र निशान्तपवनेन बोधितोभवमिति महीपतिरकथयत्। ततो विरचितमहेन मन्त्रिनिवहेन विरचितदैवानुकूल्येन कालेन शिबिरमानीयापनीताशेषशल्यो विकसितनिजाननारविन्दो राजा सहसा विरोपितव्रणोकारि। विरोधिदैवधिक्कृतपुरुषकारो दैन्यव्याप्ताकारो मगधाधिपतिरधिकाधिरमात्यसंमत्या मृदुभाषितया तया वसुमत्या मत्या च कलितया समबोधि। देव सकलस्य भूपालकुलस्य मध्ये तेजोवरिष्ठो गरिष्ठो भवानद्य वनमध्यं निवसतीति। जलबुद्बुदसमाना विराजमाना संपत्तडिल्लतेव सहसैवोदेति नश्यति च। तन्निखिलं दैवायत्तमेवावधार्य कार्यम्। किं च पुरा हरिश्चन्द्ररामचन्द्रमुख्या असंख्या महेन्द्रा ऐश्वर्योपमितमहेन्द्रा दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रं सम्यगनुभूय पश्चादनेककालं निजराज्यमकुर्वन्। तद्वद्देव भवान्भविष्यति कंचन कालं विरचितदैवसमाधिर्गताधिस्तिष्ठतु तावदिति। ततः सकलसैन्यसमन्वितो राजहंसस्तपोविभ्राजमानं वामदेवनामानं तपोधनं निजाभिलाषावाप्तिसाधनं जगाम। तं प्रणम्य तेन कृतातिथ्यस्तस्मै कथितकथ्यस्तदाश्रमे दूरीकृतश्रमे कंचन कालमुषित्वा निजराज्याभिलाषी मितभाषी सोमकुलावतंसो राजहंसो मुनिमभा-

6. 2. लोचनाभ्याम् om. N.—6. 3. सत्याप्य or सत्याप्य N.—6. 18. निजकार्यम N.—

षत । भगवन् मानसारः प्रबलेन दैवबलेन मां निर्जित्य मद्भोज्यं राज्यमनुभवति । तदहमप्युग्रं तपो विरच्य तमरातिमुन्मूलयिष्यामि लोकशरण्येन भवत्कारुण्येनेति नियमवन्तं भवन्तं प्राप्नवामिति । ततस्त्रिकालज्ञस्तपोधनो राजानमवोचत् । सखे शरीरकार्श्यकारिणा तपसालम् । वसुमतीगर्भस्थः सकलरिपुकुलमर्दनो राजनन्दनो नूनं संभविष्यति । कंचन कालं तूष्णीमास्स्वेति । गगणचारिण्यापि वाण्या सत्यमेतदिति तदैवावाचि । ततः संपूर्णगर्भदिवसा वसुमती सुमुहूर्ते सकललक्षणलक्षितं सुतमसूत । ब्रह्मवर्चसेन तुलितवेधसं पुरोधसं पुरस्कृत्य कृत्यविन्महीपतिः कुमारं सुकुमारं जातसंस्कारेण बालालंकारेण च विराजमानं राजवाहननामानं व्यधत्त । तस्मिन्नेव काले सुमतिसुमन्त्रसुमित्रसुश्रुतानां मन्त्रिणां प्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुताख्या महदभिख्याः सूनवो नवोद्यदिन्दुरुचश्चिरायुषः समजायन्त । राजवाहनो मन्त्रिपुत्रैरात्ममित्रैः सह बालकेलीरनुभवन्नवर्धत ।

अथ कदाचिदेकेन तापसेन रसेन राजलक्षणविराजितं कंचिन्नयनानन्दकरं सुकुमारं कुमारं राज्ञे समर्प्यावाचि । भूवल्लभ कुशसमिदानयनाय वनं गतेन मया काचिदशरण्या व्यक्तकार्पण्याश्रु मुञ्चन्ती वनिता विलोकिता । निर्जने वने किंनिमित्तं रुद्यते त्वयेति पृष्टा सा कररुहैरश्रु प्रमृज्य सगद्गदं मामवोचत् । मुने लावण्यजितपुष्पसायके मिथिलानायके कीर्तिव्यापृतसुधर्मणि निजसुहृदो मगधराजस्य सीमन्तिनीसीमन्तमहोत्सवाय पुत्रदारसमन्विते पुष्पपुरमुपेत्य कंचन कालमधिवसति समाराधितगिरीशो मालवाधीशो मगधराजं योद्धुमभ्यगात् । तत्र प्रख्यातयोरेतयोरसंख्ये संख्ये वर्त-

---

7. 6. वाचा N. instead of वाण्या°.—अवोचि Mss. here as well as 7. 15.—7. 22. संख्ये om. N.—

माने सुहृत्साहाय्यकं कुर्वाणो निजबलेसति विधेये विदेहेश्वरो जयवता रिपुणाभिगृह्य कारुण्येन पुण्येन विसृष्टो हतावशेषेण शून्येन सैन्येन सह स्वपुरगमनमकरोत् । ततो वनमार्गेण दुर्गेण गच्छन्नधिकबलेन शबरबलेन रभसादभिहन्यमानो मूलबलाभिरक्षितावरोधः स महानिरोधः पलायिष्ट । तदीयार्भकयोर्यमयोर्धात्रीभावेन परिकल्पिताहं मद्दुहितापि तीव्रगतिं भूपतिमनुगन्तुमक्षमे अभूव । तत्र विवृतवदनः कोपि रूपी कोप इव व्याघ्रो मामाघ्रातुमागतवान् । भीताहमुदग्रपाणिः स्खलन्ती पर्यपतम् । मदीयपाणिभ्रष्टो बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत । तच्छवाकर्षिणोमार्षिणो व्याघ्रस्य प्राणान्बाणो बाणासनयन्त्रमुक्तोपाहरत् । विलोलालको बालकोपि शबरैरादाय कुत्रचिदुपानीयत । कुमारमपरमुद्वहन्ती मद्दुहिता कुत्र गता न जाने । साहं मोहं गता केनापि कृपालुना वृष्णिपालेन स्वकुटीरमावेश्य विरोपितव्रणाभवम् । ततः स्वस्थीभूय भूयः क्ष्माभर्तुरन्तिकमुपातिष्ठासुरसहायतया दुहितुरनभिज्ञाततया च व्याकुलीभवामीत्यभिदधानैकाकिन्यपि स्वामिनं गमिष्यामीति सा तदैव निरगात् । अहमपि भवन्मित्रस्य विदेहनाथस्य विपन्निमित्तं विषादमनुभवंस्तदन्वयाङ्कुरं कुमारमन्विष्यंस्तदेकं चण्डिकामन्दिरं सुन्दरं प्रागाम् । तत्र संततमेवंविधविजयसिद्धये कुमारं देवतोपहारं करिष्यन्तः किराता महीरुहशाखावलम्बितमेनमसिलतया वा सैकततले खनननिक्षिप्तचरणं लक्ष्यीकृत्य शितशरनिकरेण वानेकचरणैः पलायमानं कुक्कुरबालकैर्वा दंदशयित्वा संहनिष्याम इति भाषमाणा मया समभ्यभाष्यन्त । ननु किरातास्तमोघोरप्रचारे कान्तारे स्खलितपथः स्थविरभूसुरोहं मम पुत्रकं क्वचिच्छायायां निक्षिप्य मार्गान्वेषणाय किंचिदन्तरमग-

8. 18. विजय° om. N.—8. 21. दंशयित्वा N.—

स्थम् । स कुत्र गतः केन वा गृहीतः परीक्ष्यापि न वीक्ष्यते । तन्मुखालोकनेन विनानेकान्यहान्यतीतानि किं करोमि क्व यामि भवद्भिर्न किमदर्शीति । द्विजोत्तम कश्चिदत्र तिष्ठति किमेष तव नन्दनः सत्यमेव तदेनं गृहाणेत्युक्त्वा दैवानुकूल्येन मह्यं तं व्यतरन् । तेभ्यो दत्ताशीरहं बालकमङ्कीकृत्य शिशिरोदकादिनोपचारेणाश्वास्य निःशङ्कं भवदङ्कमानीतवानस्मि । एनमायुष्मन्तं पितृरूपो भवानभिरक्षतादिति । राजा सुहृदापन्निमित्तं शोकं तन्नन्दनावलोकनसुखेन किंचिदधरीकृत्य तमुपहारवर्मनाम्नाहूय राजवाहनमिव पुपोष । जनपतिरेकस्मिन्दिवसे तीर्थस्नानाय पक्कणनिकटमार्गेण गच्छन्नबलया कयाचिदुपलालितमनुपमशरीरं कुमारं कंचिदवलोक्य कुतूहलाकुलस्तामपृच्छत् । भामिनि रुचिरमूर्तिः सराजगुणसंपूर्तिरसावर्भको भवदन्वयसंभवो न भवति । कस्य नयनानन्दो निमित्तेन केन भवदधीनो जातः कथ्यतां याथातथ्येन त्वयेति । प्रणतया शबर्या सलीलमलापि । राजन् आत्मपल्लीसमीपे पदव्यां वर्तमानस्य मिथिलेश्वरस्य सर्वस्वमपहरति शबरसैन्ये मद्दयितेनापहृत्य कुमार एष मह्यमर्पितो व्यवर्धत । तदवधार्य कार्यज्ञो राजा मुनिकथितं द्वितीयं राजकुमारमेव निश्चित्य सामदानाभ्यां तामनुनीयापहारवर्मेत्याख्याय देव्यै वर्धयेति समर्पितवान् ।

कदाचिद्वामदेवशिष्यः सोमशर्मनामा कंचिदेकं बालकं राज्ञः पुरो निक्षिप्याभाषत । देव रामतीर्थे स्नात्वा प्रत्यागच्छता मया काननावनौ वनितया कयापि धार्यमाणमेनमुज्ज्वलाकारं कुमारं विलोक्य सादरमभाणि । स्थविरे का त्वमेतस्मिन्नटवीमध्ये बालकमुद्वहन्ती किमर्थमायासेन भ्रमसीति । वृद्धयाप्यभाषि । मुनिवर कालयवननाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम धनाढ्यो वैश्यवरः कश्चिदस्ति । तन्न-

न्दिनीं नयनानन्दकारिणीं सुवृत्तां नामैतस्माद्द्वीपादागतो मगधनाथमन्त्रिसंभवो रत्नोद्भवो नाम रमणीयगुणालयो भ्रान्तभूवलयो मनोहारी व्यवहार्युपयम्य सुवस्तुसंपदा श्वशुरेण संमानितोभूत्। कालक्रमेण नताङ्गी गर्भिणी जाता। ततः सोदरविलोकनकुतूहलेन रत्नोद्भवः कथंचिच्छ्वशुरमनुनीय चपललोचनया सह प्रवहणमारुह्य पुष्पपुरमभिप्रतस्थे। कल्लोलमालिकाभिहतः पोतः समुद्राम्भस्यमज्जत्। गर्भभरालसां तां ललनां धात्रीभावेन कल्पिताहं कराभ्यामुद्वहन्ती फलकमेकमधिरुह्य दैवगत्या तीरभूमिमगमम्। सुहृज्जनवृतो रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो वा केनाप्युपायेन तीरमगमद्वा न जानामि। क्लेशस्य परां काष्ठामधिगता सुवृत्तास्मिन्नटवीमध्ये सुतमसूत। प्रसववेदनया विचेतना सा प्रच्छायशीतले तरुतले निवसति। विजने वने स्थातुमशक्यतया जनपदगामिनं मार्गमन्वेष्टुमुद्युक्तया मया विवशायास्तस्याः समीपे बालकं निक्षिप्य गन्तुमनुचितमिति कुमारोप्यनायीति। एतस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिददृश्यत। तं विलोक्य भीता सा बालकं निपात्य प्राद्रवत्। अहं समीपलतागुल्मे प्रविश्य परीक्षमाणोतिष्ठम्। निपतितं बालकं पल्लवकवलमिवाददति गजपतौ कण्ठीरवो भीमरवो महाग्रहेण न्यपतत्। भयाकुलेन दन्तावलेन झटिति वियति पात्यमानो बालको न्यपतत्। चिरायुष्यतयासन्नोन्नततरुशाखासमासीनेन वानरेण केनचित्पक्वफलमनीषया परिगृह्य फलेतरतया विततस्कन्धमूले निक्षिप्तोभूत्। सोपि मर्कटः क्वचिदगात्। बालकेन सत्त्वसंपन्नतया सकलक्लेशसहेनाभावि। केसरिणा करिणं निहत्य कुत्रचिदगामि। लतागृहान्निर्गतोहमपि तेजःपुञ्जं बालकं शनैरवनिरुहादवतार्य वनान्तरे वनितामन्विष्या-

10. 5. उपनीय N.—10. 9. केनोपायेन Mss.—10. 13. एकं बालकम् N.—10. 19. °फलबुद्ध्या N.—

विलोक्यैनमानीय गुरवे निवेद्य तन्निदेशेन भवन्निकटमानीतवानस्मीति। सर्वेषां सुहृदामेकदैवानुकूलदैवाभावेन महदाश्चर्यं बिभ्राणो राजा रत्नोद्भवः कथमभवदिति चिन्तयंस्तन्नन्दनं पुष्पोद्भवनामधेयं विधाय तद्वृत्तं व्याख्याय सुश्रुताय विषादसंतोषावनुभवंस्तदनुजतनयं समर्पितवान्।

अन्येद्युः कंचन बालकमुरसि दधती वसुमती वल्लभमभिगता तेन कुत्रत्योयमिति पृष्टा समभाषत। राजन् अतीतायां रात्रौ काचन दिव्यवनिता मत्पुरतः कुमारकमेकं संस्थाप्य निद्रामुद्रितां मां विबोध्य विनीताब्रवीत्। देवि त्वन्मन्त्रिणो धर्मपालनन्दनस्य कामपालस्य वल्लभा यक्षकान्ताहं तारावली नाम नन्दिनी मणिभद्रस्य यक्षेश्वरानुमत्या मदात्मजमेतं भवत्तनुजस्याऽम्भोनिधिवलयवेष्टितक्षोणीमण्डलेश्वरस्य भाविनो विशुद्धयशोनिधे राजवाहनस्य परिचर्याकरणायानीतवत्यस्मि। त्वमेनं मनोजसंनिभं वर्धयेति। विस्मयविकसितनयनया मया सविनयं सत्कृता स्वक्षी यक्षी साप्यदृश्यतामयासीदिति। कामपालस्य यक्षकन्यासंगमे विस्मयमानमानसो राजहंसो रञ्जितमित्रं सुमित्रमाहूय तदीयभ्रातृपुत्रमर्थपालं विधाय तस्मै सर्वं वार्त्तादिकं व्याख्यायादात्।

ततः परस्मिन्दिवसे वामदेवान्तेवासी तदाश्रमवासी समाराधितदेवकीर्तिं कुमारमेकमवगमय्य नरपतिमवादीत्। देव तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कावेरीतीरमागतोहं विलोलालकं बालकं निजोत्सङ्गतले निधाय रुदतीं स्थविरामेकां विलोक्यावोचम्। स्थविरे का त्वमयमर्भकः कस्य नयनानन्दकरः कान्तारं किमर्थमागता शोककारणं किमिति। सा करयुगेन वाष्पजलमुन्मृज्य निजशोकशङ्कु-

11. 6. अनुगता N.—11. 23. वाष्प° om. N. उत्मृज्य Mss.—

त्पाटनक्षममेव मामवलोक्य शोकहेतुमवोचत्। द्विजात्मज राजहंसमन्त्रिणः शितवर्मणः कनीयानात्मजः सत्यवर्मा तीर्थयात्राभिलाषेण देशमेनमागच्छत्। स कस्मिंश्चिदग्रहारे कालीं नामैकस्य भूसुरस्य नन्दिनीं विवाह्य तस्या अनपत्यतया गौरीं नाम तद्भगिनीं काञ्चनकान्तिं परिणीय तस्यामेकं तनयमलभत। काली सासूयमेकदा धात्र्या मया सह बालमेनमेकेन मिषेणानीय तटिन्यामेतस्यामक्षिपत्। करेणैकेन बालमुद्धृत्यापरेण प्लवमाना नदीवेगागतस्य कस्यचित्तरोः शाखामवलम्ब्य तत्र शिशुं निधाय नदीवेगेनोह्यमाना केनचित्तरुलग्नेन कालभोगिनाहमदंशि। मदवलम्बीभूतो भूरुहोयमस्मिन्देशे तीरमगमत्। गरलस्योद्दीपनतया मयि मृताया-मरण्ये कश्चन शरण्यो नास्तीति मया शोच्यत इति। ततो विषमविषज्वालावलीढावयवा सा धरणीतले न्यपतत्। दयाविष्टोहं मन्त्रबलेन विषव्यवस्थामपनेतुमक्षमः समीपकुञ्जेष्वौषधविशेषमान्विष्य प्रत्यागतो व्युत्क्रान्तजीवितां तां व्यलोकयम्। तदनु तस्याः पावकसंस्कारं विरच्य शोकाकुलचेता बालमेनमगतिमादाय सत्यवर्मवृत्तान्तश्रवणवेलायां तन्निवासाग्रहारनामधेयस्याश्रुततया तदन्वेषणमशक्यमित्यालोच्य भवदमात्यतनयस्य भवानेवाभिरक्षितेति भवन्तमेनमनयमिति तन्निशम्य सत्यवर्मस्थितेः सम्यगनिश्चिततया खिन्नमानसो नरपतिः सुमतये मन्त्रिणे सोमदत्तं नाम तदनुजतनयमर्पितवान्। सोपि सोदरमागतमिव मन्यमानो विशेषेण पुपोष।

एवं मिलितेन कुमारमण्डलेन बालकेलीरनुभवन्नधिरूढानेकवाहनो राजवाहनोनुक्रमेण चौलोपनयनादिसंस्कारजातमलभत। ततः सकललिपिज्ञानं निखिलदेशीयभाषापाण्डित्यं षडङ्गसहितवेद-

समुदायकोविदत्वं काव्यनाटकाख्यानकाख्यायिकेतिहासचित्रकथासहितपुराणगणनैपुण्यं धर्मशब्दज्योतिस्तर्कमीमांसादिसमस्तशास्त्रचातुर्यं कौटिल्यकामन्दकीयादिनीतिपटलकौशलं वीणाद्यशेषवाद्यदाक्ष्यं संगीतसाहित्यहारित्वं मणिमन्त्रौषधादिमायाप्रपञ्चचुञ्चुत्वं मातङ्गतुरङ्गादिवाहनारोहणपाटवं विविधायुधप्रयोगचणत्वं चौर्यदुरोदरादिकपटकलाप्रौढत्वं च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यग्लब्ध्वा यौवनेन विलसन्तं कृत्येष्वनलसं कुमारनिकरं निरीक्ष्य महीवल्लभः सोहं शत्रुजनदुर्लभ इति परमानन्दमविन्दत ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते कुमारोत्पत्तिर्नाम प्रथम उच्छ्वासः ॥

अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुसुमसायकसंशयितसौन्दर्येण कल्पितसोदर्येण साहसापहसितकुमारेण सुकुमारेण जयध्वजातपवारणकुलिशाङ्कितकरेण कुमारनिकरेण परिवेष्टितं राजानमानतशिरसं समभिगम्य तेन तां कृतां परिचर्यामङ्गीकृत्य निजचरणकमलयुगलगलन्मधुकरायमाणकाकपक्षं विदलिष्यमाणविपक्षं कुमारचयं गाढमालिङ्ग्य मितसत्यवाक्येन विहिताशीरभ्यभाषत। भूवल्लभ भवदीयमनोरथफलमिव समृद्धलावण्यं तारुण्यं नुतमित्रो भवत्पुत्रोनुभवति। सहचरसमेतस्य नूनमेतस्य दिग्विजयारम्भसमय एषः। तदस्य सकलक्लेशसहस्य राजवाहनस्य दिग्विजयप्रयाणं क्रियतामिति। कुमारा माराभिरामा रामाद्यपौरुषा रुषाभस्मीकृतारयो रयोपहसि-

13. 13. निजचरणगलन्म° N.—

तसमीरणा रणाभियानेन यानेनाभ्युदयाशंसं राजानमकार्षुः । तत्साचिव्यमितरेषां विधाय समुचितां बुद्धिमुपादिश्य शुभे मुहूर्ते सपरिवारं कुमारं विजयाय विससर्ज । राजवाहनो मङ्गलसूचकं शुभशकुनं विलोकयन्देशं कंचिदतिक्रम्य विन्ध्याटवीमध्यमविशत् । तत्र हेतिहतिकिणाङ्कं कालायसकर्कशकायं यज्ञोपवीतेनानुमेयविप्रभावं व्यक्तकिरातप्रभावं लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श । तेन विहितपूजनो राजवाहनोभ्यभाषत । ननु मानव जनसङ्गरहिते मृगहिते घोरप्रचारे कान्तारे विन्ध्याटवीमध्ये भवानेकाकी किमिति निवसति भवदंसोपनीतं यज्ञोपवीतं भूसुरभावं द्योतयति हेतिहतिभिः किरातरीतिरनुमीयते कथय किमेतदिति । तेजोमयोयं मानुषमात्रपौरुषो नूनं न भवतीति मत्वा स पुरुषस्तद्वयस्यमुखान्नामजनने विज्ञाय तस्मै निजवृत्तान्तमकथयत् । राजनन्दन केचिदस्यामटव्यां वेदादिविद्याभ्यासमपहाय निजकुलाचारं दूरीकृत्य सत्यशौचादिधर्मव्रातं परिहृत्य किल्बिषमन्विष्यन्तः पुलिन्दपुरोगमास्तदन्नमुपभुञ्जाना बहवो ब्राह्मणब्रुवा निवसन्ति । तेषु कस्यचित्पुत्रो निन्दापात्रचारित्रो मातङ्गो नामाहं सह किरातबलेन जनपदं प्रविश्य ग्रामेषु धनिनः स्त्रीबालसहितानानीय बन्धने निधाय तेषां सकलधनमपहरन्नुद्धृत्य वीतदयो व्यचरम् । कदाचिदेकस्मिन्कान्तारे मदीयसहचरगणेन जिघांस्यमानं भूसुरमेकमवलोक्य दयायत्तचित्तोवोचम् । ननु पापा न हन्तव्यो ब्राह्मण इति । ते रोषारुणनयना मां बहुधा निरभर्त्सयन् । तेषां भाषणपारुष्यमसहिष्णुरहमवनिसुररक्षणाय चिरं प्रयुध्य तैरभिहतो गतजीवितोभवम् । ततः प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधारिभिः पुरुषैः परिवेष्टितं सभामध्ये रत्नखचितसिंहासनासीनं शमनं विलोक्य तस्मै

14. 19. अब्रवम् instead of अवोचम् N.—

दण्डप्रणाममकरवम् । सोपि मामवेक्ष्य चित्रगुप्तं नाम निजामात्यमाहूय तमवोचत् । सचिव नैषोमुष्य मृत्युसमयः । निन्दितचरितोप्ययं महीसुरनिमित्तं गतजीवितोभूत् । इतः प्रभृति विगलितकल्मषस्यास्य पुण्यकर्मकरणे रुचिरुदेष्यति । पापिष्ठैरनुभूयमानमत्र यातनाविशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन गम्यतामिति । चित्रगुप्तोपि तत्रतत्र संतप्तेष्वायस्तम्भेषु बध्यमानानत्युष्णीकृते विततशरावतैले क्षिप्यमाणांल्लगुडैर्जर्जरीकृतावयवान्निशितटङ्कैः परितक्ष्यमाणानपि दर्शयित्वा पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् । तदैव पूर्वशरीरमहं प्राप्तो महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयता महीसुरेण परीक्ष्यमाणः शिलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनु विदितोदन्तो मदीयबन्धुगणः सहसागत्य मन्दिरमानीय मामपक्रान्तव्रणमकरोत् । द्विजन्मा कृतज्ञो मह्यमक्षरशिक्षां विधाय विविधागमतन्त्रमाख्याय कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य ज्ञानेक्षणगम्यमानस्य शशिखण्डशेखरस्य पूजाविधानमभिधाय पूजां मत्कृतामङ्गीकृत्य निरगात् । तदारभ्याहं किरातकृतसंसर्गं बन्धुकुलवर्गमुत्सृज्य सकललोकैकगुरुमिन्दुकलावतंसं चेतसि स्मरन्नस्मिन्कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि । देव भवते विज्ञापनीयं रहस्यं किंचिदस्त्यागम्यतामिति । स वयस्यगणादपनीय रहसि पुनरेनमभाषत । राजन् अतीते निशान्ते गौरीपतिः स्वप्नसंनिहितो निद्रामुद्रितलोचनं विबोध्य प्रसन्नवदनकान्तिः प्रश्रयानतं मामवोचत् । मातङ्ग दण्डकारण्यान्तरालगामिन्यास्तटिन्यास्तीरभूमौ सिद्धसाध्याराध्यमानस्य स्फटिकलिङ्गस्य पश्चादद्रिपतिकन्यापदपङ्क्तिचिह्नितस्याश्मनः सविधे

15. 5. N. om. पूर्वशरीरनेन....तदेव; evidently a mere clerical error.—15. 11. वंशबन्धुगणः N.—

विधेराननमिव बिलं विद्यते । तत्र निक्षिप्तं ताम्रशासनं विधातुरिव शासनं समादाय विधिं तदुपदिष्टं दिष्टविजयमिव विधाय पाताललोकाधीश्वरेण भवता भवितव्यम् । भवत्साहाय्यकरो राजकुमारोऽद्य श्वो वा समागमिष्यतीति । तदादेशानुगुणमेव भवदागमनमभूत् । साधनाभिलाषिणो मम तोषिणो रचय साहाय्यमिति । तथेति राजवाहनः साकं मातङ्गेन नमितोत्तमाङ्गेन विहायार्धरात्रे निद्रापरतन्त्रं मित्रगणं वनान्तरमवाप । तदनु तदनुचराः कल्ये साकल्येन राजकुमारमनवलोकयन्तो विषण्णहृदयास्तेषुतेषु वनेषु सम्यगन्विष्यानवेक्षमाणा एतदन्वेषणमनीषया देशान्तरं चरिष्णवोऽतिसहिष्णवो निश्चितपुनःसंगमसंकेतस्थानाः परस्परं वियुज्य ययुः ।

लोकैकवीरेण कुमारेण रक्ष्यमाणः संतुष्टान्तरङ्गो मातङ्गोऽपि बिलं शशिशेखरकथिताभिज्ञानपरिज्ञातं निःशङ्कं प्रविश्य गृहीतताम्रशासनो रसातलं पथा तेनैवोपेत्य तत्र कस्यचित्पत्तनस्य निकटे केलीकाननकासारस्य विगतसारसस्य समीपे नानाविधेन शासनविधानोपपादितेन हविषा होमं विरच्य प्रत्यूहपरिहारिणि सविस्मयं विलोकयति राजवाहने समिदाज्यसमुज्ज्वलिते ज्वलने पुण्यगेहं देहं मन्त्रपूर्वकमाहुतीकृत्य तडित्समानकान्तिं दिव्यां तनुमलभत । तदनु मणिमयमण्डनमण्डलमण्डिता सकललोकललनाकुलललामभूता कन्यका काचन विनीतानेकसखीजनानुगम्यमाना कलहंसगत्या शनैरागत्यावनिसुरोत्तमाय मणिमेकमुज्ज्वलाकारमुपायनीकृत्य तेन का त्वमिति पृष्टा सोत्कण्ठा कलकण्ठस्वनेन मन्दंमन्दमुदञ्जलिरभाषत । भूसुरोत्तम अहमसुरोत्तमनन्दिनी कालिन्दी नाम । मम पि-

16. 1. For निक्षिप्तं N. substitutes देवस्य शिल्पं and omits the second शासनम्.—16. 6. मातङ्गेन सताम् N.—16 13. पथा om. N.—

तास्य लोकस्य शासिता महानुभावो निजपराक्रमासहिष्णुना विष्णुना दूरीकृतामरे समरे यमनगरातिथिरकारि । तद्वियोगशोकसागरमग्नां मामवेक्ष्य कोपि कारुणिकः सिद्धतापसोभाषत । बाले कश्चिद्दिव्यदेहधारी मानवो नवो वल्लभस्तव भूत्वा सकलरसातलं पालयिष्यतीति । तदादेशं निशम्य घनोन्मुखी चातकी वर्षागमनमिव तवालोकनकाङ्क्षिणी चिरमतिष्ठम् । मन्मनोरथफलायमानं भवदागमनमवगम्य मद्राज्यावलम्बभूतामात्यानुमत्या मदनानुकृतसारथ्येन मनसा भवन्तमागच्छम् । लोकस्यास्य राज्यलक्ष्मीमङ्गीकृत्य मां तत्सपत्नीं करोतु भवानिति । मातङ्गोपि राजवाहनानुमत्या तां तरुणीं परिणीय दिव्याङ्गनालाभेन हृष्टतरो रसातलराज्यमुरीकृत्य परमानन्दमाससाद ।

वञ्चयित्वा वयस्यगणं समागतो राजवाहनस्तदवलोकनकौतूहलेन भुवं गमिष्णुः कालिन्दीदत्तं क्षुत्पिपासादिक्लेशनाशनं मणिं साहाय्यकरणसंतुष्टान्मातङ्गाल्लब्ध्वा कंचनाध्वानमनुवर्तमानं तं विसृज्य बिलपथेन तेन निर्ययौ । तत्र च मित्रगणमनवलोक्य भुवं बभ्राम । भ्रमंश्च विशालोपशल्ये कमप्याक्रीडमासाद्य तत्र विशश्रमिषुरान्दोलिकारूढं रमणीसहितमाप्तजनपरिवृतमुद्याने समागतमेकं पुरुषमपश्यत् । सोपि परमानन्देन पल्लवितचेता विकसितवदनारविन्दो मम स्वामी सोमकुलावतंसो विशुद्धयशोनिधी राजवाहन एष महाभाग्यतयाकाण्ड एवास्य पादमूलं गतवानस्मि संप्रति महान्नयनोत्सवो जात इति ससंभ्रममान्दोलिकाया अवतीर्य सरभसपदविन्यासविलासिहर्षोत्कर्षचरितः त्रिचतुरपदा-

17. 5. घनशब्दोन्मुखी N.—

न्युन्नतस्य चरणकमलयुगलं गलदुल्लसन्मल्लिकावलयेन मौलिना पस्पर्श । प्रमोदाश्रुपूर्णो राजा पुलकिताङ्गं तं गाढमालिङ्ग्य अये सौम्य सोमदत्त इति व्याजहार । ततः कस्यापि पुंनागभूरुहस्य प्रच्छायशीतले तले संविष्टेन मनुजनाथेन सप्रणयमभाणि । सखे कालमेतावन्तं देशे कस्मिन्प्रकारेण केनास्थायि भवता संप्रति कुत्र गम्यते तरुणी केयमेषः परिजनः संपादितः कथं कथयेति । सोपि मित्रसंदर्शनव्यतिकरापगतचिन्ताज्वरातिशयो मुकुलितकरकमलः सविनयमात्मीयप्रचारप्रकारमवोचत् ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते द्विजोपकृतिर्नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

देव भवच्चरणकमलसेवाभिलाषी भूतोहं भ्रमन्नेकस्यां वनावनौ पिपासाकुलो लतापरिवृतशीतलनदसलिलं पिबन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं तत्रैकमद्राक्षम् । तदादाय गत्वा च कंचनाध्वानमतिक्रम्याम्बरमणेरत्युष्णतया गन्तुमक्षमो वनेस्मिन्नेव किमपि देवायतनं प्रविष्टो दीनाननं बहुतनयसमेतं स्थविरं महीसुरमेकमवलोक्य कुशलमुदितदयोहमपृच्छम् । कार्पण्यविवर्णवदनो महदाशापूर्णमानसोवोचदग्रजन्मा । महाभाग सुतानेतान्मातृहीनाननेकैरुपायै रक्षन्निदानीमस्मिन्कुदेशे भैक्षं संपाद्य दददेतेभ्यो वसामि शिवालयेस्मिन्निति । भूदेव एतत्कटकाधिपती राजा कस्य देशस्य किंनामधेयः किमत्रागमनकारणमस्येति पृष्टोभाषत महीसुरः । सौम्य मत्तकालो नाम

लाटेश्वरो देशस्यास्य पालयितुर्वीरकेतोस्तनयां वामलोचनां नाम तरुणीरत्नमसमानलावण्यं श्रावंश्रावमवधूतदुहितृप्रार्थनस्य तस्य पाटलीं नाम्ना नगरीमरौत्सीत् । वीरकेतुरपि भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायादात् । तरुणीलाभहृष्टचेता लाटपतिः परिणेया निजपुर एवेति निश्चित्य गच्छन्निजदेशं प्रति संप्रति मृगयादरेणात्र वने सैन्यवासमकारयत् । कन्यासारणे नियुक्तो मानपालो नाम वीरकेतुमन्त्री मानधनश्चतुरङ्गबलसमन्वितोन्यत्र रचितशिबिरस्तन्निजनाथावमानखिन्नमानसोन्तर्बिभेदेति । विप्रोसौ बहुतनयो विद्वान्निर्धनः स्थविरश्च दानयोग्य इति तस्मै करुणापूर्णमना रत्नमदाम् । परमाह्लादविकसिताननोभिहितानेकाशीः कुत्रचिदग्रजन्मा जगाम । अध्वश्रमखिन्नेन मया तत्र निरवेशि निद्रासुखम् । तदनु पश्चान्निगडितबाहुयुगलः स भूसुरः कशाघातचिह्नितगात्रोनेकनैस्त्रिंशिकैरनुयातोभ्येत्य मामसौ दस्युरित्यदर्शयत् । परित्यक्तभूसुरा राजभटा रत्नावाप्तिप्रकारं मदुक्तमनाकर्ण्य भयरहितं मां गाढं नियम्य रज्जुभिरानीय कारागारमेते तव सखाय इति निगडितान्कांश्चिन्निर्दिष्टवन्तो मामपि निगडितचरणयुगलमकार्षुः । किंकर्तव्यतामूढेन निराशक्लेशानुभवेनावाचि मया । ननु पुरुषा वीर्यपरुषा निमित्तेन केन निर्विशथ कारावासदुःखं दुस्तरम् । यूयं वयस्या इति निर्दिष्टमेतैः किमिदमिति । तथाविधं मामवेक्ष्य भूसुरान्मया श्रुतं लाटपतिवृत्तान्तं व्याख्याय चौरवीराः पुनरवोचन् । महाभाग वीरकेतुमन्त्रिणो मानपालस्य किंकरा वयं तदाज्ञया लाटे-

---

19. 3. नाम्ना om. N.—19. 6. कन्यासारेण Mss. But a locative is required on account of नियुक्तः.—19. 12. निगाळितबाहु° Mss. 19. 17. अवोचि Mss.

श्वरमारणाय रात्रौ सुरङ्गाद्वारेण तदगारं प्रविश्य तत्र राजाभावेन विषण्णा बहुधनमपहृत्य महाटवीं प्राविशाम। अपरेद्युश्च पदान्वेषिणो राजानुचरा बहवोभ्येत्य धृतधनचयानस्मान्परितः परिवृत्य दृढतरं बद्ध्वा निकटमानीय समस्तवस्तुशोधनवेलायामेकस्यानर्घ्यरत्नस्याभावेनास्मद्वधाय माणिक्यादानायास्मान्निकलाशृङ्खलयन्निति। श्रुतरत्नरत्नावलोकनस्थानोहमिदं तदेव माणिक्यमिति निश्चित्य भूदेवदाननिमित्तां दुरवस्थामात्मनो जन्म नामधेयं युष्मदन्वेषणपर्यटनप्रकारं चाभाष्य समयोचितैः संलापैर्मैत्रीमकार्षम्। ततोर्धरात्रे तेषां मम च शृङ्खलाबन्धनं निर्भिद्य तैरनुगम्यमानो निद्रितस्य द्वाःस्थगणस्यायुधजालमादाय पुररक्षान्पुरतोभिमुखागतान्पटुपराक्रमलीलयाभिद्राव्य मानपालशिबिरं प्राविशम्। मानपालो निजकिंकरेभ्यो मम कुलाभिमानवृत्तान्तं तत्कालीनविक्रमं च निशम्य मामार्चयत्। परेद्युर्मत्तकालेन प्रेषिताः केचन पुरुषा मानपालमुपेत्य मन्त्रिन् मदीयराजमन्दिरे सुरुङ्गया बहुधनमपहृत्य चौरवीरा भवदीयकटकं प्राविशंस्तानर्पय नोचेन्महाननर्थः संभविष्यतीति क्रूरतरं वाक्यमब्रुवन्। तदाकर्ण्य रोषारुणितनेत्रो मन्त्री लाटपतिः कः तेन मैत्री का पुनरस्य वराकस्य सेवया किं लभ्यमिति तान्निरभर्त्सयत्। ते च मानपालेनोक्तं विप्रलापं मत्तकालाय तथैवाकथयन्। कुपितोपि लाटपतिर्दोर्वीर्यगर्वेणाल्पसैनिकसमेतो योद्धुमभ्यगात्। पूर्वमेव कृतरणनिश्चयो मानी मानपालः संनद्धयोधो योद्धुकामो भूत्वा निःशङ्कं निरगात्। अहमपि सबहुमानं मन्त्रिदत्तानि बहुलतुरंगमोपेतं चतुरसारथिं रथं च दृढतरं कवचं मदनुरूपं चापं

20. 4. रत्नस्य om. N.—20. 18. च om. N.—20. 20. युद्धकामः N.—

च विविधबाणपूर्णं तूणीरद्वयं समुचितान्यायुधानि गृहीत्वा युद्धसंनद्धो मदीयबलविश्वासेन रिपूद्धरणोद्युक्तं मन्त्रिणमन्वगाम् । परस्परमत्सरेण तुमुलसंगरकरमुभयसैन्यमतिक्रम्य समुल्लसद्भुजाटोपेन बाणवर्षं तदङ्गे विमुञ्चन्नरातीन्प्राहरम् । ततोतिरयतुरंगमं मद्रथं तन्निकटं नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेततदीयरथोहमरातेः शिरःकर्तनमकार्षम् । तस्मिन्निपतिते तदवशिष्टसैनिकेषु पलायितेषु नानाविधहयगजादिवस्तुजातमादाय परमानन्दसंनतो मन्त्री ममानेकविधां संभावनामकार्षीत् । मानपालप्रेषितात्तदनुचरादेनमखिलमुदन्तजातमाकर्ण्य संतुष्टमना राजाभ्युद्गतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः समहोत्सवममात्यबान्धवानुमत्या शुभदिने निजतनयां मह्यमदात् । ततो यौवराज्याभिषिक्तोहमनुदिनमाराधितमहीपालचित्तो वामलोचनयानया सह नानाविधसौख्यमनुभवन्भवद्विरहवेदनाशल्यवैकल्यहृदयः सिद्धादेशेन सुहृज्जनावलोकनफलप्रदेशं महाकालनिवासिनः परमेश्वरस्याराधनायाद्य पत्नीसमेतः समागतोस्मि । भक्तवत्सलस्य गौरीपतेः कारुण्येन भवत्पादारविन्दसंदर्शनानन्दसंदोहो मया लब्ध इति ।

तन्निशम्याभिनन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तन्निरपराधदण्डे दैवमुपालभ्य तस्मै क्रमेणात्मचरितं कथयामास । तस्मिन्नवसरे पुरतः पुष्पोद्भवं विलोक्य ससंभ्रमं निजनिटिलतटस्पृष्टचरणाङ्गुलिमुदञ्जलिममुं गाढमालिङ्ग्यानन्दबाष्पसंकुलसंफुल्ललोचनः सौम्य सोमदत्तोयं स पुष्पोद्भव इति तस्मै तं दर्शयामास । तौ च चिरविरहदुःखमुत्सृज्यान्योन्यालिङ्गनसुखमन्वभूताम् । ततस्तस्यैव महीरुहस्य च्छायायामुपविश्य राजा समभाषत । वयस्य भूसुरकार्यकारे-

21. 15. त्वत्पदारविन्द° N.—

ष्णुरहं मित्रगणो विदितार्थः सर्वथान्तरायं करिष्यतीति निद्रितान्भवतः परित्यज्य निरगाम्। तदनु प्रबुद्धो वयस्यवर्गः किमिति निश्चित्य मदन्वेषणाय कुत्र गतवान्। भवानेकाकी कुत्र गतइति। सोपि ललाटतटचुम्बदञ्जलिपुटः सविनयमलपत्॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते सोमदत्तचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः॥

देव महीसुरोपकारायैव देवो गतवानिति निश्चित्यापि देवेन गन्तव्यं देशं निर्णेतुमशक्नुवानो मित्रगणः परस्परं वियुज्य दिक्षु देवमन्वेष्टुमगच्छत्। अहमपि देवस्यान्वेषणाय महीमटन्कदाचिदम्बररमध्यगतस्याम्बरमणेः किरणमसहिष्णुरेकस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छायशीतले तले क्षणमुपाविशम्। मम पुरोभागे दिनमध्यसंकुचितसर्वावयवां कूर्माकृतिं मानुषच्छायां निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारयेण पतन्तं पुरुषं कंचिदन्तराल एव दयोपनतहृदयोहमवलम्ब्य शनैरवनितले निक्षिप्य दूरापातवीतसंज्ञं तं शिशिरोपचारेण विबोध्य शोकातिरेकेणोद्गतबाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारणमपृच्छम्। सोपि कररुहैरश्रुकणानपनयन्नभाषत। सौम्य मगधाधिनाथामात्यस्य पद्मोद्भवस्यात्मसंभवो रत्नोद्भवो नामाहम्। वाणिजरूपेण कालयवनद्वीपमुपेत्य कामपि बणिक्कन्यकां परिणीय तया सह प्रत्यागच्छन्नम्बुधौ तीरस्यानातिदूर एव प्रवहणस्य भग्नतया सर्वेषु निमग्नेषु कथं

---

22. 12. सर्याकर्ति मानष° B[w].

कथमपि दैवानुकूल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियोगदुःखार्णवे प्लवमानः कस्यापि सिद्धतापसस्यादेशादरेण षोडशहायनानि कथंचिन्नीत्वा दुःखस्य पारमनवेक्षमाणो गिरिपतनमकार्षमिति ।

तस्मिन्नेवावसरे किमपि नारीकूजितमश्रावि । न खलु समुचितमिदं यत्सिद्धादिष्टे पतितनयमिलने विरहमसहिष्णुर्वैश्वानरं विशसीति । तन्निशम्य मनोविदितजनकभावं तमवादिषम् । तात भवते विज्ञापनीयानि बहूनि सन्ति । भवतु पश्चादखिलमाख्यातव्यम् । अधुना नारीकूजितमनुपेक्षणीयं मया । क्षणमात्रमत्र भवता स्थीयतामिति । तदनु सोहं त्वरया किंचिदन्तरमगमम् । तत्र पुरतो भयंकरज्वालाकुलहुतभुगवगाहनसाहसिकां मुकुलिताञ्जलिपुटां वनितां कांचिदवलोक्य ससंभ्रममनलादपनीय कूजन्त्या वृद्धया सह मत्पितुरभ्यर्णमभिगमय्य स्थविरामवोचम् । वृद्धे भवत्यौ कुत्रत्ये कान्तारे निमित्तेन केन दुरवस्थानुभूयते कथ्यतामिति । सा सगद्गदमवादीत् । पुत्र कालयवनद्वीपे कालगुप्तनाम्नो बणिजः कस्यचिदेषा सुता सुवृत्ता नाम रत्नोद्भवेन निजकान्तेनागच्छन्ती जलधौ मग्ने प्रवहणे निजधात्र्या मया सह फलकमेकमवलम्ब्य दैवयोगेन कूलमुपेतासन्नप्रसवसमया कस्यांचिदटव्यामात्मजमसूत । मम तु मन्दभाग्यतया बाले वनमातङ्गेन गृहीते मद्द्वितीया परिभ्रमन्ती षोडशवर्षानन्तरं भर्तृपुत्रसंगमो भविष्यतीति सिद्धवाक्यविश्वासादेकस्मिन्पुण्याश्रमे तावन्तं समयं नीत्वा शोकमपारं सोढुमक्षमा समुज्ज्वालिते वैश्वानरे शरीरमाहुतीकर्तुमुद्युक्तासीदिति । तदाकर्ण्य निजजननीं ज्ञात्वा तामहं दण्डवत्प्रणम्य तस्यै मदुदन्तमखिलमाख्याय धात्रीभाषणफुल्लवदनं विस्मयविकसिताक्षं जनकमदर्शयम् । पितरौ तौ साभिज्ञानमन्योन्यं ज्ञात्वा मुदितान्तरात्मानौ विनीतं मामा-

नन्दाश्रुवर्षेणाभिषिच्य गाढमाश्लिष्य शिरस्युपाघ्राय कस्यांचिन्महीरुहच्छायायामुपाविशताम् । कथं निवसति महीवल्लभो राजहंस इति जनकेन पृष्टोऽहं तस्य राज्यच्युतिं त्वदीयजननं सकलकुमारावाप्तिं तव दिग्विजयारम्भं भवतो मातङ्गानुयानमस्माकं युष्मदन्वेषणकारणं सकलमभ्यधाम् । ततस्तौ कस्यचिदाश्रमे मुनेरस्थापयम् । ततो देवस्यान्वेषणपरायणोऽहमखिलकार्यनिमित्तं वित्तं निश्चित्य भवदनुग्रहाल्लब्धस्य साधकत्वस्य साहाय्यकरणदक्षं शिष्यगणं निष्पाद्य विन्ध्यवनमध्ये पुरातनपत्तनस्थानान्युपेत्य विविधनिधिसूचकानां महीरुहाणामधो निक्षिप्तान्वसुपूर्णान्कलशान्सिद्धाञ्जनेन ज्ञात्वा रक्षिषु परितः स्थितेषु खननसाधनैरुत्पाट्य दीनारानसङ्ख्यान्राशीकृत्य तत्कालागतमनतिदूरे निवेशितं वणिक्कटकं कंचिदभ्येत्य तत्र बलिनो बलीवर्दान्गोणीश्च क्रीत्वान्यद्रव्यमिषेण वसु तद्गोणीसंचितं तैरुह्यमानं शनैः कटकमनयम् । तदधिकारिणा चन्द्रपालेन केनचिद्वणिक्पुत्रेण विरचितसौहृदोऽहममुनैव साकमुज्जयिनीमुपाविशम् । मत्पितरावपि तां पुरीमभिगमय्य सकलगुणनिलयेन बन्धुपालनाम्ना चन्द्रपालजनकेन नीयमानो मालवनाथदर्शनं विधाय तदनुमत्या गूढवसतिमकरवम् । ततः काननभूमिषु भवन्तमन्वेष्टुमुद्युक्तं मां परममित्रं बन्धुपालो निशम्यावदत् । सकलं धरणितलमपारमन्वेष्टुमक्षमो भवान्मनोग्लानिं विहाय तूष्णीं तिष्ठतु । भवन्नायकालोकनकारणं शुभशकुनं निरीक्ष्य कथयिष्यामीति । तल्लपितामृताश्वासितहृदयोऽहमनुदिनं तदुपकण्ठवर्ती कदाचिदिन्दुमुखीं नवयौवनावलीढावयवां नयनचन्द्रिकां बालचन्द्रिकां नाम

---

24. 3. राज्यच्युतिम् N.—24. 6. °निमित्तंचिंत्यम् B^{w}. 24. 10. पुरतः स्थितेषु N.—

तरुणीरत्नं वणिङ्मन्दिरलक्ष्मीं मूर्तामिवावलोक्य तदीयलावण्यावधूतधीरभावो लतान्तबाणबाणलक्ष्यतामयासिषम् । चकितबालकुरङ्गलोचना सापि कुसुमसायकसायकायमानेन कटाक्षवीक्षणेन मामसकृन्निरीक्ष्य मन्दमारुतान्दोलितलतेवाकम्पत मनसाभिमुखैश्च समाकुञ्चितै रागलज्जान्तरालवर्तिभिः साङ्कवार्तैभिरीक्षणविशेषैर्निजमनोवृत्तिमकथयत् । चतुरगूढचेष्टाभिरस्या मनोनुरागं सम्यग्ज्ञात्वा सुखसंगमोपायमचिन्तयम् । अन्यदा बन्धुपालः शकुनैर्भवद्गतिं प्रेक्षिष्यमाणः पुरोपान्तविहारवनं मया सहोपेत्य कस्मिंश्चिन्महीरुहे शकुन्तवचनानि शृण्वन्नतिष्ठत् । अहमुत्कलिकाविनोदपरायणो वनान्ते परिभ्रमन्सरोवरतीरे चिन्ताक्रान्तचित्तां दीनवदनां मन्मनोरथैकभूमिं बालचन्द्रिकां व्यलोकयम् । तस्याः ससंभ्रमप्रेमलज्जाकौतुकमनोरमं लीलाविलोकनसुखमनुभवन्सुदत्या वदनारविन्दे विषण्णभावं मदनकदनखेदानुभूतं ज्ञात्वा तन्निमित्तं ज्ञास्यंल्लीलया तदुपकण्ठमुपेत्यावोचम् । सुमुखि तव मुखारविन्दस्य दैन्यकारणं कथयेति । सा रहस्यसंजातविश्रम्भतया विहाय लज्जाभये शनैरभाषत । सौम्य मानसारो मालवाधीशो वार्द्धकस्य प्रबलतया निजनन्दनं दर्पसारमुज्जयिन्यामभ्यषिञ्चत् । स कुमारः सप्तसागरपर्यन्तं महीमण्डलं पालयिष्यन्निजपैतृष्वस्रीयावुद्दण्डकर्माणौ चण्डवर्मदारुवर्माणौ धरणीभरणे नियुज्य तपश्चरणाय राजराजगिरिमभ्यगात् । राज्यं सर्वमसपत्नं शासति चण्डवर्मणि दारुवर्मा मातुलाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य पारदार्यपरद्रव्यापहरणादिदुष्कर्म कुर्वाणो मन्मथसमानस्य भवतो लावण्यायत्तचित्तां मामेकदा विलोक्य कन्यादूषणदोषं दूरीकृत्य बलात्कारेण रन्तुमुद्युङ्क्ते तच्चिन्तया दैन्यमगच्छामिति ।

25. 2. N. om. °तामयासिषम्—मामस°.—25. 9. वनान्तरे N.—25. 14. भवेचिषम Mss.—

तस्या मनोगतं मयि रागोद्रेकं मन्मनोरथसिद्ध्यन्तरायं च निशम्य बाष्पपूर्णलोचनामाश्वास्य दारुवर्मणो मारणोपायं च विचार्य वल्लभामवोचम्। तरुणि भवदभिलाषिणं दुष्टहृदयमेनं निहन्तुं मृदुरुपायः कश्चिन्मया चिन्त्यते। यक्षः कश्चिदधिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति तदाकारसंपदाशाशृङ्खलितहृदयो यः संबन्धयोग्यः साहसिको रतिमन्दिरे तं यक्षं निर्जित्य तयैकसखीसमेतया मृगाक्ष्या संलापामृतसुखमनुभूय कुशली निर्गमिष्यति तेन चक्रवाकसंशयाकारपयोधरा विवाहनीयेति सिद्धेनैकेनावादीति पुरजनस्य पुरतो भवदीयैः सत्यवाक्यैर्जनैरसकृत्कथनीयम्। तदनु दारुवर्मा वाक्यानीत्थंविधानि श्रावंश्रावं तूष्णीं यदि भिया स्थास्यति तर्हि वरम्। यदि वा दौर्जन्येन त्वया संगममङ्गीकरिष्यति तदा स भवदीयैरित्थं वाच्यः। सौम्य दर्पसारवसुधाधिपामात्यस्य भवतोस्मिन्निवासे साहसकरणमनुचितम्। पौरजनसाक्षिकं भवन्मन्दिरमानीतया तया तोयजाक्ष्या सह क्रीडन्नायुष्मान्यदि भविष्यसि तदा परिणीय तरुणीं मनोरथान्निर्विशेति। सोप्येतदङ्गीकरिष्यति। त्वं सखीवेषधारिणा मया सह तस्य मन्दिरं गच्छ। अहमेकान्तनिकेतने मुष्टिजानुपदाघातैस्तं रभसान्निहत्य पुनरपि वयस्यामिषेण भवतीमनु निःशङ्कं निर्गमिष्यामीति। तदेनमुपायमङ्गीकृत्य विगतसाध्वसलज्जा भवज्जनकजननीसहोदराणां पुरत आवयोः प्रेमातिशयमाख्याय सर्वथास्मत्परिणयकरणे ताननुनयेः। तेपि वंशसंपल्लावण्याढ्याय यूने मह्यं त्वां दास्यन्त्येव। दारुवर्मणो मारणोपायं तेभ्यः कथयित्वा तेषामुत्तरमाख्येयं मह्यमिति। सापि किंचिदुत्फुल्लसरसिजानना मामब्रवीत्। सुभग क्रूरकर्माणं दारुवर्माणं भवानेव हन्तुमर्हति। तस्मिन्हते सर्वथा युष्मन्मनोरथः फलिष्यत्येवं क्रियताम्। भवदुक्तं सर्वमहमपि तथा करिष्य इति

मामसकृद्विवृत्तवदना विलोकयन्ती मन्दंमन्दमगारमगात् । अहमपि बन्धुपालमुपेत्य शकुनज्ञात्तस्मात्त्रिंशद्दिवसानन्तरमेव भवत्सङ्गः संभविष्यतीत्यशृणवम् । तदनु मदनुगम्यमानो बन्धुपालो निजावासं प्रविश्य मामपि निलयाय विससर्ज । मन्मायोपायवागुरापाशलग्नेन दारुवर्मणा रतिमन्दिरे रन्तुं समाहूता बालचन्द्रिका तं गमिष्यतीति दूतिकां मन्निकटमभिप्रेषितवती । अहमपि मणिनूपुरमेखलाकङ्कणकटकताटङ्कहारक्षौमकज्जलं वनितायोग्यं मण्डनजातं निपुणतया तत्तत्स्थानेषु निक्षिप्य सम्यगङ्गीकृतमनोज्ञवेषो वल्लभया सह तदागारद्वारोपान्तमगच्छम् । द्वाःस्थकथितास्मदागमनेन सादरं विहिताभ्युद्गतिना तेन द्वारोपान्तनिवारिताशेषपरिवारेण मदन्विता बालचन्द्रिका संकेतागारमनीयत । नगरव्याकुलां यक्षकथां परीक्षन्नागरिकजनोऽपि कुतूहलेन दारुवर्मणः प्रतीहारभूमिमगमत् । विवेकशून्यमतिरसौ रागातिरेकेण रत्नखचितहेमपर्यङ्के हंसतूलगर्भशयनमानीय तरुणीं तस्यै मह्यं तमिस्रासम्भ्रमनवलोकितपुंभावाय मनोरमस्त्रीवेषाय च चामीकरमणिमयमण्डनानि सूक्ष्माणि चित्रवस्त्राणि कस्तूरिकामिलितं हरिचन्दनं कर्पूरसहितं ताम्बूलं सुरभीणि कुसुमानीत्यादिवस्तुजातं समर्प्य मुहूर्तद्वयमात्रं हासवचनैः संलपन्नतिष्ठत् । ततो रागान्धतया सुमुखीकचग्रहणे मतिं व्यधत्त । रोषारुणितोऽहमेनं पर्यङ्कतलान्निःशङ्को निपात्य मुष्टिजानुपादाघातैः प्राहरम् । नियुद्धरभसाविकलमलंकारं पूर्ववन्मेलयित्वा भयकम्पितां नताङ्गीमुपलालयन्मन्दिराङ्गणमुपेतः साध्वसकम्पित इवोच्चैरकूजम् । हा बालचन्द्रिकाधिष्ठितेन घोराकारेण यक्षेण

27. 17. कुसुमानि ललितं Bʷ.—27. 20. पूर्ववदुन्मीलयित्वा N.—

दारुवर्मा निहन्यते। सहसागच्छत पश्यतेति। तदाकर्ण्य मिलिता जनाः समुद्यद्बाष्पा हाहानिनादेन दिशो बधिरयन्तो बालचन्द्रिकामधिष्ठितं यक्षं बलवन्तं शृण्वन्नपि दारुवर्मा मदान्धस्तामेवायाचत तदसौ स्वकीयेन कर्मणा निहतः किं तस्य विलापेनेति मिथो लपन्तः प्राविशन्। कोलाहले तस्मिंश्चटुललोचनया सह नैपुण्येन सहसा निर्गतो निजावासमगाम्। ततो गतेषु कतिपयदिनेषु पौरजनसमक्षं सिद्धादेशप्रकारेण विवाह्य तामिन्दुमुखीं पूर्वसंकल्पितान्सुरतविशेषान्यथेष्टमन्वभूवम्। बन्धुपालशकुननिर्दिष्टे दिवसेऽस्मान्निर्गत्य पुराद्वर्तमानो नेत्रोत्सवकारि भवदवलोकनसुखमप्यनुभवामीति।

एवं मित्रवृत्तान्तं निशम्य म्लानमानसो राजवाहनः स्वस्य च सोमदत्तस्य च वृत्तान्तमस्मै निवेद्य सोमदत्तं महाकालेश्वराराधनानन्तरं भवद्वल्लभां सपरिवारां निजकटकं प्रापय्यागच्छेति नियुज्य पुष्पोद्भवेन सेव्यमानो भूस्वर्गायमानमवन्तिकापुरं विवेश। तत्रायं मम स्वामिकुमार इति बन्धुपालादये बन्धुजनाय कथयित्वा तेन राजवाहनाय बहुविधां सपर्यां कारयन्सकलकलाकुशलो महीसुरवर इति पुरि प्रकटयन्पुष्पोद्भवोऽमुष्य राज्ञोऽन्नभोजनादिकमनुदिनं स्वमन्दिरे कारयामास॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते पुष्पोद्भवचरितं नाम चतुर्थ उच्छ्वासः॥

---

28. 1. पश्यतेमम् N.—28. 2. दिशोविभीरयन्तः N.—28. 7. पूर्वसंकल्पितानि सुरतानि B^w.—N. om. the colophon of the Uchchhvâsa; we according to B^w.—

अथ मीनकेतनसेनानायकेन मलयगिरिमहीरुहनिरन्तरावासिभुजंगमभुक्तावशिष्टेनेव सूक्ष्मतरेण धूतहरिचन्दनपरिमलभरेणेव मन्दगतिना दक्षिणानिलेन वियोगिहृदयस्थं मन्मथानलमुज्ज्वलयन्सहकारकिसलयमकरन्दास्वादनरक्तकण्ठानां मधुकरकलकण्ठानां काकलीकलकलेन दिक्चक्रं वाचालयन्मानिनीमानसोत्कलिकामुपनयन्माकन्दसिन्दुवाररक्ताशोककिंशुकतिलकेषु कलिकामुपपादयन्मदनमहोत्सवाय रसिकमनांसि समुल्लासयन्वसन्तसमयः समाजगाम। तस्मिन्नतिरमणीये कालेवन्तिसुन्दरी नाम मानसारनन्दिनी प्रियवयस्यया बालचन्द्रिकया सह नगरोपान्तरम्योद्याने विहारोत्कण्ठया पौरसुन्दरीसमवायसमन्विता कस्यचिच्चूतपोतकस्य च्छायाशीतले सैकततले गन्धकुसुमहरिद्राक्षतचीनाम्बरादिनानाविधेन परिमलद्रव्यनिकरेण मनोभवमर्चयन्ती रेमे। तत्र रतिप्रतिकृतिमवन्तिसुन्दरीं द्रष्टुकामः काम इव वसन्तसहायः पुष्पोद्भवसमन्वितो राजवाहनस्तदुपवनं प्रविश्य तत्रतत्र मलयमारुतान्दोलितशाखानिरन्तरसमुद्भिन्नकिसलयकुसुमफलसमुल्लासितेषु रसालतरुषु कोकिलकुलकीरालिमधुकराणामालापाञ्श्रावंश्रावं विकसदिन्दीवरकल्हारकैरवराजीवराजिकेलिलोलकलहंससारसकारण्डवचक्रवाकचक्रवालकलरवव्याकुलविमलशीतलसलिलललितानि सरांसि दर्शंदर्शममन्दलीलया ललनासमीपमवाप। बालचन्द्रिकया निःशङ्कमित आगम्यतामिति हस्तसंज्ञया समाहूतो निजतेजोनिर्जितपुरुहूतो राजवाहनः कृशोदर्या अवन्तिसुन्दर्या अन्तिकं समाजगाम। या वसन्तसहायेन समुत्सुकतया रतेः केलीशालभञ्जिकाविधित्सया कंचन नारीविशेषं विरच्यात्मनः क्रीडाकासारशारदारविन्दसौन्दर्येण पादद्वयमुद्यानवनदीर्घिकामत्तम-

29. 23. शारविन्द° B^{w}.—

रालिकागमनरीत्या लीलालसगतिविलासं तूणीरलावण्येन जङ्घे लीलामन्दिरद्वारकदलीलालित्येन मनोज्ञमूरुयुगं जैत्ररथचक्रचातुर्येण घनं जघनं किंचिद्विकसितलीलावतंसकल्हारकोरककोटरानुवृत्त्या गङ्गावर्तसनाभिं नाभिं सौधारोहणपरिपाट्या वलित्रयं मौर्वीमधुकरपङ्क्तिनीलिमलीलया रोमावलिं पूर्णसुवर्णकलशशोभया कुचद्वंद्वं लतामण्डपसौकुमार्येण बाहू जयशङ्खाभिख्यया कण्ठं कमनीयकर्णपूरसहकारपल्लवरागेण प्रतिबिम्बीकृतबिम्बं रदनच्छदं बाणायमानपुष्पलावण्येन शुचि स्मितमग्रदूतिकाकलकण्ठिकाकलालापमाधुर्येण वचनजातं सकलसैनिकनायकमलयमारुतसौरभ्येण निःश्वासपवनं जयध्वजमीनदर्पेण लोचनयुगलं चापयष्टिश्रिया भ्रूलते प्रथमसुहृदः सुधाकरस्यापनीतकलङ्कया कान्त्या वदनं लीलामयूरबर्हिभङ्ग्या केशपाशं च विधाय समस्तमकरन्दकस्तूरिकासंमितेन मलयजरसेन प्रक्षाल्य कर्पूरपरागेण संमृज्य निर्मितेव रराज । सा मूर्तिमतीव लक्ष्मीर्मालवेशकन्यका स्वेनैवाराध्यमानं संकल्पितवरप्रदानायाविर्भूतं मूर्तिमन्तं मन्मथमिव तमालोक्य मन्दमारुतान्दोलितलतेव मदनावेशवती चकम्पे । तदनु क्रीडाविश्रम्भान्निवृत्ता लज्जया कानिकान्यपि भावान्तराणि व्यधत्त । ललनाजनं सृजता विधात्रा नूनमेषा घुणाक्षरन्यायेन निर्मिता नो चेदब्जभूरेवंविधनिर्माणनिपुणो यदि स्यात्तर्हि तत्समानलावण्यामन्यां तरुणीं किं न करोतीति साविस्मयानुरागं विलोकयतस्तस्य समक्षं स्थातुं लज्जिता सती किंचित्सखीजनान्तरितगात्रा तन्नयनाभिमुखैः किंचिदाकुञ्चितै रेचितभ्रूलतैरपाङ्गवीक्षितैरात्मनः कुरङ्गस्यानायमानलावण्यं राजवा-

30. 4. मौर्वीक° B^w.—30. 13. सुमूर्ति° B^w.—30. 19. अन्याम् om. N.—30. 22. आनयमानलावण्यम् B^w. आनीयमान° N.; we according to Wilson's Edition.—

हनं विलोकयन्त्यतिष्ठत् । सोपि तस्यास्तदोत्पादितभावरसानां सामग्र्या लब्धबलस्येव विषमशरस्य शरव्यायमाणमानसो बभूव ।

सा मनसीत्थमचिन्तयत् । अनन्यसाधारणसौन्दर्येणानेन कस्यां पुरि भाग्यवतीनां तरुणीनां लोचनोत्सवः क्रियते पुत्ररत्नेनामुना पुरंध्रीणां पुत्रवतीनां सीमन्तिनीनां का नाम सीमन्तमौक्तिकी क्रियते कास्य देवी किमत्रागमनकारणमस्य मन्मथो मामपहसितानिजलावण्यमेनं विलोकयन्तीमसूययेवातिमात्रं मथ्नन्निजनाम सान्वयं करोति किं करोमि कथमयं ज्ञातव्य इति । ततो बालचन्द्रिका तयोरन्तरङ्गवृत्तिं भावविवेकैर्ज्ञात्वा कान्तासमाजसंनिधौ राजनन्दनोदन्तस्य सम्यगाख्यानमनुचितमिति लोकसाधारणैर्वाक्यैरभाषत । भर्तृदारिके अयं सकलकलाप्रवीणो देवतासांनिध्यकरण आहवनिपुणो भूसुरकुमारो मणिमन्त्रौषधिज्ञः परिचर्यार्हो भवत्या पूज्यतामिति । तदाकर्ण्य निजमनोरथमनुवदन्त्या बालचन्द्रिकया संतुष्टान्तरङ्गा तरंगावली मन्दानिलेनेव संकल्पजेनाकुलीकृता राजकन्या जितमारं कुमारं समुचितासनासीनं विधाय सखीहस्तेन शस्तेन गन्धकुसुमाक्षतघनसारताम्बूलादिनानाजातिवस्तुनिचयेन पूजां तस्मै कारयामास ।

राजवाहनोप्येवमचिन्तयत् । नूनमेषा पूर्वजन्मनि मे जाया यज्ञवती नो चेदेतस्यामेवंविधोनुरागो मन्मनसि न जायेत । शापावसानसमये तपोनिधेर्जातिस्मरत्वमावयोः समानमेव । तथापि कालजनितविशेषसूचकैर्वाक्यैरस्या ज्ञानमुत्पादयिष्यामि । तस्मिन्नेव समये कोपि मनोरमो राजहंसः केलीविधित्सया तदुपकण्ठमगमत् । समुत्सुकया राजकन्यया मरालग्रहणे नियुक्तां बालचन्द्रिकामवलोक्य

31. 7. प्रसूनपेलवितातिमात्रम N.—

समुचितो वाक्यावसर एष इति संभाषणनिपुणो राजवाहनः सलीलमलपत्। सखि पुरा शाम्बो नाम कश्चिन्महीवल्लभो मनोवल्लभया यज्ञवत्या सह विहारवाञ्छया कमलाकरमवाप्य तत्र कोकनदकदम्बसमीपे निद्राधीनमानसं राजहंसं शनैर्गृहीत्वा बिसगुणेन तस्य चरणयुगलं निगडयित्वा कान्तामुखं सानुरागं विलोकयन्मन्दस्मितविकसितैककपोलमण्डलस्तामभाषत। इन्दुमुखि मया बद्धो मरालः शान्तो मुनिवदास्ते स्वेच्छयानेन गम्यतामिति। सोपि राजहंसः शाम्बमशपत्। महीपाल यदस्मिन्नम्बुजखण्डेनुष्ठानपरायणतया परमानन्देन तिष्ठन्तं नैष्ठिकं मामकारणं राज्यगर्वेणावमानितवानसि तदेतत्पाप्मना रमणीविरहसंतापमनुभवेति। विषण्णवदनो शाम्बो जीवितेश्वरीविरहमसहिष्णुर्भूमौ दण्डवत्प्रणम्य सविनयमभाषत। महाभाग यदज्ञानेनाकरवं तत्क्षमस्वेति। स तापसः करुणाकृष्टचेतास्तमवदत्। राजन् इह जन्मनि भवतः शापफलाभावो भवतु। मद्वचनस्यामोघतया भाविनि जनने शरीरान्तरं गताया अस्याः सरसिजाक्ष्या रसेन रमणो भूत्वा मुहूर्तद्वयं मच्चरणयुगलबन्धनकारितया मासद्वयं शृङ्खलानिगडितचरणो रमणीवियोगविषादमनुभूय पश्चादनेककालं वल्लभया सह राज्यसुखं लभस्वेति। तदनु जातिस्मरत्वमपि तयोरन्वग्रहीत्। तस्मान्मरालबन्धनं न करणीयं त्वयेति। सापि तद्वचनाकर्णनाभिज्ञातस्वपुरातनजननवृत्तान्ता नूनमयं मत्प्राणवल्लभ इति मनसि जानती रागपल्लवितमानसा समन्दहासमवोचत्। सौम्य पुरा शाम्बो यज्ञवतीसंदेशपरिपालना-

---

32. 3. अवलोक्य B^{w}.—32. 16. निगलित° Mss.; but against the sense.—32. 18. तयोरनुग्रहात् N.—32. 19. °जनन° om. N.; °वृत्तान्तमयम् N.—32. 21. समन्दहासपूर्वम् N.—

य तथाविधं हंसबन्धनमकार्षीत् । तथा हि लोके पण्डिता अपि दाक्षिण्येनाकार्यं कुर्वन्तीति कन्याकुमारावन्योन्यपुरातनजनननामधेयपरिचितेः परस्परज्ञानाय साभिज्ञमुक्ता मनोजरागपूर्णमानसौ बभूवतुः । तस्मिन्नवसरे मालवेन्द्रमहिषी परिजनपरिवृता दुहितृकेलीविलोकनाय तं देशमवाप । बालचन्द्रिका तु तां दूरतो विलोक्य ससंभ्रमं रहस्यनिर्भेदभिया हस्तसंज्ञया पुष्पोद्भवसेव्यमानं राजवाहनं वृक्षवाटिकान्तरितगात्रमकरोत् । सा मानसारमहिषी सखीसमेताया दुहितुर्नानाविधां विहारलीलामनुभवन्ती क्षणं स्थित्वा दुहित्रा समेता निजागारगमनायोद्युक्ता बभूव । मातरमनुगच्छन्त्यवन्तिसुन्दरी राजहंसकुलतिलक विहारवाञ्छया केलीवने मदन्तिकमागतं भवन्तमकाण्ड एव विसृज्य मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं क्रियते तदनेन भवन्मनोनुरागोन्यथा माभूदिति मरालमित्र कुमारमुद्दिश्य समुचितालापकलापं वदन्ती पुनःपुनः परिवृत्तदीननयना वदनं विलोकयन्ती निजमन्दिरमगात् । तत्र हृदयवल्लभकथाप्रसङ्गे बालचन्द्रिकाकथिततदन्वयनामधेया मन्मथबाणपतनव्याकुलमानसा विरहवेदनया बहुलपक्षशशिकलेव क्षामक्षामाहारादिसकलव्यापारं परिहृत्य रहस्यमन्दिरे मलयजरसक्षालितपल्लवकुसुमकल्पिततल्पतलायत्ततनुलता बभूव । तत्र तथाविधावस्थामनुभवन्तीं मन्मथानलसंतप्तां सुकुमारीं कुमारीं निरीक्ष्य खिन्नो वयस्यागणः काञ्चनकलशसंचितानि हरिचन्दनोशीरघनसारमिलितानि तदभिषेककल्पितानि सलिलानि बिसतन्तुमयानि वासांसि च नलिनीदलमयानि तालवृन्तानि च संतापहरणा-

---

33. 3. परिचिते Bʷ.—33. 8. दुहित्रा समेता om. Bʷ.—33. 18. सुकुमारतनुं कुमारीं N.—

नि बहूनि संपाद्य तस्याः शरीरमाशिशिरयत्। तदपि शीतलोपचरणं सलिलमिव तप्ततैले तदङ्गे दहनमेव समन्तादाविश्चकार। किंकर्तव्यतामूढां विषण्णां बालचन्द्रिकामीषदुन्मीलितेन कटाक्षवीक्षितेन बाष्पकणाकुलेन विलोक्य विरहानलोष्णनिःश्वासग्लपिताधरया नताङ्ग्या शनैः सगद्गदं व्यलापि। प्रियसखि कामः कुसुमायुधः पञ्चबाण इति नूनमसत्यमुच्यते। इयमहमयोमयैरसंख्यैरिषुभिरनेन हन्ये। सखि चन्द्रमसं वाडवानलादतितापकारं मन्ये यदस्मिन्नन्तः प्रविशति शुष्यति पारावारः सति निर्गते तदेव वर्धते। दोषाकरस्य दुष्कर्म किं वर्ण्यते मया यदनेन निजसहोदर्याः पद्मालयाया गेहभूतमपि कमलं विहन्यते। विरहानलसंतप्तहृदयस्पर्शेन नूनमुष्णीकृतः स्वल्पीभवति मलयानिलः। नवपल्लवकल्पिततल्पमिदमनङ्गाग्निशिखापटलमिव संतापं तनोस्तनोति। हरिचन्दनमपि पुरा निजयष्टिसंश्लेषवदुरगरदनलिप्तोल्वणगरलसंकलितमिव तापयति शरीरम्। तस्मादलमलमायासेन शीतलोपचारे। लावण्यजितमारो राजकुमार एवागदंकारो मन्मथज्वरापहरणे। सोपि लब्धुमशक्यो मया। किं करोमीति। बालचन्द्रिका मनोजज्वरावस्थापरमकाष्ठां गतां कोमलाङ्गीं तां राजवाहनलावण्याधीनमानसामनन्यशरणामवेक्ष्यात्मन्यचिन्तयत्। कुमारः सत्वरमानेतव्यो मया नो चेदेनां स्मरणीयां गतिं नेष्यति मीनकेतनः। तत्रोद्याने कुमारयोरन्योन्यावलोकनवेलायामसमसायकः समं मुक्तसायकोभूत्। तस्मात्कुमारानयनं सुकरम्। ततोवन्तिसुन्दरीरक्षणाय समयोचितकरणीयचतुरं सखीगणं नियुज्य राजकुमारमन्दिरमवाप। पुष्पबाणबाणतू-

34. 9. मयपादनेन निजसहो° N.—34. 14. लावण्यजितमन्मथः N.—

णीरायमाणमानसोनङ्गतप्तावयवसंपर्कपरिम्लानपल्लवशयनमधिष्ठितो राजवाहनः प्राणेश्वरीमुद्दिश्य सह पुष्पोद्भवेन संलपन्नागतां प्रियवयस्यामालोक्य पादपमूलमन्वेषणीया लतेव बालचन्द्रिकागतेति संतुष्टमना निटिलतटमण्डनीभवदम्बुजकोरकाकृतिलसदञ्जलिपुटामितो निषीदेति निर्दिष्टसमुचितासनासीनामवन्तिसुन्दरीप्रेषितं सकर्पूरं ताम्बूलं विनयेन ददतीं तां कान्तावृत्तान्तमपृच्छत् । तया सविनयमभाणि । देव क्रीडाभवने भवदालोकनकालमारभ्य मन्मथमथ्यमाना पुष्पतल्पादिषु तापशमनमलभमाना वामनेनेवोन्नततरुफलमलभ्यं त्वदुरःस्थलालिङ्गनसौख्यं स्मरान्धतया लिप्सुः सा स्वयमेव पत्त्रिकामालिख्य वल्लभायैनामर्पयेति मां नियुक्तवती । राजकुमारः पत्त्रिकां तामादाय पपाठ ।

सुभग कुसुमसुकुमारं जगदनवद्यं विलोक्य ते रूपम् ।
मम मानसमभिलषति त्वञ्चित्तं कुरु तथा मृदुलम् ।

इति पठित्वा सादरमभाषत । सखि छायावन्मामनुवर्तमानस्य पुष्पोद्भवस्य वल्लभा त्वमेव तस्या मृगीदृशो बहिश्चराः प्राणा इव वर्तसे । त्वच्चातुर्यमस्यां क्रियालतायामालवालमभूत् । तदखिलं करिष्यामि । नताङ्ग्या मन्मनःकाठिन्यमाख्यातम् । यदा केलीवने गतमनाः कुरङ्गलोचना लोचनपथमभ्यवर्तत तदैवापहृतमदीयमानसा सा स्वं मन्दिरमगात् । सा चेतसो माधुर्यकाठिन्ये स्वयमेव जानाति । दुष्करः कन्यान्तःपुरप्रवेशः । तदनुरूपमुपायमुपपाद्य श्वः परश्वो वा नताङ्गीं संगमिष्यामि । मदुदन्तमेवमाख्याय शिरीष-

35. 1. अनङ्गतप्तावयवसंपर्क° N.—35. 5. अभितो निषीदेति N.—35. 17. यदा केली [दिनविशेश्वरं....तद्दर्शीकृत्] वने॰गतमना कु° N.—35. 18. °मवर्तत N.; B^w., अवर्तन्तदैव A^w.—35. 19. सा चेतसः N.; A^w. सा स्वचेतसः B^w.—

कुसुमसुकुमाराया यथा शरीरबाधा न जायेत तथाविधमुपायमाचरेति । बालचन्द्रिका तस्य प्रेमगर्भितं वचनमाकर्ण्य संतुष्टा कन्यापुरमगच्छत् ।

राजवाहनोपि यत्र हृदयवल्लभावलोकनसुखमलभत तदुद्यानं विरहविनोदाय पुष्पोद्भवसमन्वितो जगाम । तत्र चकोरलोचनावचितपल्लवकुसुमनिकुरम्बं महीरुहसमूहं शरदिन्दुमुख्या मन्मथसमाराधनस्थानं च नताङ्गीपदपङ्क्तिचिह्नितं शीतलसैकततलं च सुदतीभुक्तमुक्तं च माधवीलतामण्डपान्तरपल्लवतल्पं च विलोकयन्ललनातिलकविलोकनवेलाजनितशेषाणि स्मारंस्मारं मन्दमारुतकम्पितानि नवचूतपल्लवानि मदनाग्निशिखा इव चकितो दर्शंदर्शं मनोजकर्णेजपानामिव कोकिलकीरमधुकराणां क्वणितानि श्रावंश्रावं मारविकारेण क्वचिदप्यवस्थातुमसहिष्णुः परिबभ्राम । तस्मिन्नवसरे धरणीसुर एक सूक्ष्मचित्रनिवसनः स्फुरन्मणिकुण्डलमण्डितो मुण्डितमस्तकमानवसमेतश्चतुरवेषमनोरमो यदृच्छया समागतः समन्ततोभ्युल्लसत्तेजोमण्डलं राजवाहनमाशीर्वादपूर्वकं ददर्श । राजा सादरं को भवान्कस्यां विद्यायां निपुण इति तं पप्रच्छ । स च विद्येश्वरनामधेयोहमैन्द्रजालिकविद्याकोविदो विविधदेशेषु राजमनोरञ्जनाय भ्रमन्नुज्जयिनीमद्यागतोस्मीति शशंस । पुनरपि राजवाहनं सम्यगालोक्यास्यां लीलावनौ पाण्डुरतानिमित्तं किमिति साभिप्रायं विहस्यापृच्छत् । पुष्पोद्भवश्च निजकार्यकरणं तर्कयन्नेनमादरेण बभाषे । ननु सतां सख्यस्याभाषणपूर्वतयाचिरं रुचिरभाषणो भवानस्माकं प्रियवयस्यो जातः । सुहृदामकथ्यं किमस्ति । केलीवनेस्मि-

36. 6. °निकुरम्बं N.; A^{w}.; °निकुरम्ब° B^{w}.—36. 9. नवमूतन° A^{w}., नवनूत्न B^{w}.; नवचूत° N.— 36. 16. स च om. N.—

न्वसन्तमहोत्सवायागताया मालवेन्द्रसुताया राजनन्दनस्यास्य चाकस्मिकदर्शनेऽन्योऽन्यानुरागातिरेकः समजायत। सततसंभोगसिद्ध्युपायाभावेनासावीदृशीमवस्थामनुभवतीति। विद्येश्वरो लज्जाभिरामं राजकुमारमुखमभिवीक्ष्य विरचितमन्दहासो व्याजहार। देव भवदनुचरे मयि तिष्ठति तव कार्यमसाध्यं किमस्ति। अहमिन्द्रजालविद्यया मालवेन्द्रं मोहयन्पौरजनसमक्षमेव तत्तनयापरिणयं रचयित्वा कन्यान्तःपुरप्रवेशं कारयिष्यामीति। वृत्तान्त एष राजकन्यायै सखीमुखेन पूर्वमेव कथयितव्य इति। संतुष्टमना महीपतिरनिमित्तं मित्रं प्रकटीकृतकृत्रिमक्रियापाटवं विप्रलम्भकृत्रिमप्रेमसहजसौहार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सबहुमानं विससर्ज।

अथ राजवाहनो विद्येश्वरस्य क्रियापाटवेन फलितमिव मनोरथं मन्यमानः पुष्पोद्भवेन सह स्वमन्दिरमुपेत्य सादरं बालचन्द्रिकामुखेन निजवल्लभायै महीसुरक्रियमाणं संगमोपायं वेदयित्वा कौतुकाकृष्टहृदयः कथमिमां क्षपां क्षपयामीत्यतिष्ठत्। परेद्युः प्रभाते विद्येश्वरो रसभावरीतिगतिचतुरस्तादृशेन महता निजपरिजनेन सह राजभवनद्वारान्तिकमुपेत्य दौवारिकनिवेदितनिजवृत्तान्तः सहसोपगम्य सप्रणाममैन्द्रजालिकः समागत इति द्वाःस्थैर्विज्ञापितेन तद्दर्शनकुतूहलाविष्टेन समुत्सुकावरोधसहितेन मालवेन्द्रेण समाहूयमानः कक्ष्यान्तरं प्रविश्य सविनयमाशिषं दत्त्वा तदनुज्ञातः परिजनताड्यमानेषु वाद्येषु नदत्सु गायकीषु मदकलकोकिलामञ्जुलध्वनिषु समधिकरागरञ्जितसामाजिकमनोवृत्तिषु पिच्छिकाभ्रमणेषु स परिवारं परिवृतं भ्रामयन्मुकु-

37. 5. ऐन्द्रजालिके निजकार्ये° Aw.; Bw.— 37. 7. करिष्यामि Aw. Bw.— 37. 10. तम् om. N.— 37. 15. रसभावगीतिरीति Aw.— 37. 19. °नो विद्येश्वरः कक्ष्या° Mss. 37. 22. परिवृढं Aw.; Bw.—

लितनयनः क्षणमतिष्ठत् । तदनु विषमं विषमुल्बणं वमन्तः फणालंकरणा रत्नराजिनीराजितराजमन्दिराभोगा भोगिनो भयं जनयन्तो निश्चेरुः । गृध्राश्च बहवस्तुण्डैरहिपतीनादाय दिवि समाचरन् । ततोग्रजन्मा नरसिंहस्य हिरण्यकशिपोर्दैत्येश्वरस्य विदारणमभिनीय महदाश्चर्यान्वितं राजानमभाषत । राजन् अवसानसमये भवता शुभसूचकं द्रष्टुमुचितम् । ततः कल्याणपरंपरावाप्तये भवदात्मजाकारायास्तरुण्या निखिललक्षणोपेतस्य राजनन्दनस्य विवाहः कार्य इति । तदवलोकनकुतूहलेन महीपालेनानुज्ञातः स संकल्पितार्थसिद्धिसंभावनसंफुल्लवदनः सकलमोहजनकमञ्जनं लोचनयोर्निक्षिप्य परितो ऽवलोकयत् । सर्वेषु तदैन्द्रजालिकमेव कर्मेति साद्भुतं पश्यत्सु रागपल्लवितहृदयेन राजवाहनेन पूर्वसंकेतसमागतामनेकभूषणभूषिताङ्गीमवन्तिसुन्दरीं वैवाहिकमन्त्रतन्त्रनैपुण्येनाग्निं साक्षीकृत्य संयोजयामास । क्रियावसाने सतीन्द्रजालपुरुषाः सर्वे गच्छन्तु भवन्त इति द्विजन्मनोच्चैरुच्यमाने सर्वे मायामानवा यथायथमन्तर्भावं गताः । राजवाहनोपि पूर्वसंकल्पितेन गूढोपायचातुर्येणैन्द्रजालिकपुरुषवत्कन्यान्तःपुरं प्रविवेश । मालवेन्द्रोपि तदद्भुतं मन्यमानस्तस्मै वाडवाय प्रचुरतरं धनं दत्त्वा विद्येश्वर त्वमिदानीं साधयेति तं विसृज्य स्वयमन्तर्मन्दिरं जगाम । ततोवन्तिसुन्दरी प्रियसहचरीवरपरिवारा वल्लभोपेता सुन्दरीमन्दिरं ययौ । एवं दैवमानुषबलेन मनोरथसाफल्यमुपेतो राजवाहनः सरसमधुरचेष्टाभिः शनैःशनैर्हरिणलोचनाया लज्जामपनयन्सुरतरागमुपनयन्रहो विश्रम्भमुपजनय-

38. 19. सुन्दरं मन्दिरम् N.—38. 21. सुरतरागमुपनयन् om. A^w.—

न्संलापे तदनुलापपीयूषपानलोलश्चित्रचित्रं चित्तहारिणं चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं श्रावयामास ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेवन्तिसुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

॥ पूर्वपीठिकेयं संपूर्णा ॥

---

39. 1. °लोलुप: B^w.; A^w.—अवन्तिसुंदरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥ om. N.—

॥ दशकुमारचरितम् ॥

श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमुत्तमाङ्गना विस्मयविकसिताक्षी सास्मितामिदमभाषत । दयित त्वत्प्रसादादद्य मे चरितार्था श्रोत्रवृत्तिः । अद्य मे मनसि तमोपहस्त्वया दत्तो ज्ञानप्रदीपः । पक्कमिदानीं त्वत्पादपद्मपरिचर्याफलम् । अस्य च त्वत्प्रसादस्य किमुपकृत्य प्रत्युपकृतवती भवेयम् । अभवदीयं हि नैव किंचिन्मत्संबद्धम् । अथवास्त्येवास्यापि जनस्य क्वचित्प्रभुत्वम् । अशक्यं हि मदिच्छया विना सरस्वतीमुखग्रहणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बयितुमम्बुजासनास्तनतटोपभुक्तमुरःस्थलं चैतदालिङ्गयितुमिति । प्रियोरसि प्रावृडिव नभस्युपास्तीर्णगुरुपयोधरमण्डला प्रौढकन्दलीमुकुलमिव रूढरागरूषितं चक्षुरुल्लासयन्ती बर्हिबर्हावलीविडम्बिना कुसुमचन्द्रकशारेण मधुकरकुलव्याकुलेन केशकलापेन स्फुरदरुणकेसरकरालं कदम्बकुङ्मलमिव कान्तस्याधरमणिमधीरमाचुचुम्ब । तदारम्भस्फुरितया च रागवृत्त्या भूयोभूयः प्रावर्ततातिमात्रचित्रोपचारशीकरो रतिप्रबन्धः । सुरतखेदप्रसुप्तयोस्तु तयोः स्वप्ने बिसगुणनिगडितपादो जरठः कश्चिज्जालपादः प्रत्यदृश्यत । प्रत्यबुध्येतां चोभौ । अथ तस्य राजकुमारस्य कमलमूढशशिकिरणरज्जुदामनिगृहीतमिव रजतशृङ्खलोपगूढं

---

40. 9. ततः प्रियोरसि W.—40. 11 भावळी om. A^{r}.; Pad. has बर्हा मयूरः| ....तस्य बर्हाणि पिच्छानि विडंबयता निर्भर्त्सयता | and may, therefore have read बर्हिबर्हाणि विडम्बयता ||. 40. 12. कदम्बमुकुळमिव W. C. We accdg. to G. S. बन्धूककुसुमं A^{r}.—40. 14. भूयोप्यावर्तत G. C.—40. 15. सुरतखेद° om. W.—सुप्त° A^{r}., C.—40. 15. तु om. S. G. A^{r}.; °निगडितचरणः G. A^{r}. जरठजाळपादः Ah^{d}. Bhū. S.—

चरणयुगलमासीत् । उपलभ्यैव च किमेतदित्यतिपरित्रासविह्वला मुक्तकण्ठमाचक्रन्द राजकन्या । येन तत्सकलमेव कन्यान्तःपुरमग्निपरीतमिव पिशाचोपहतमिव वेपमानमनिरूप्यमाणतदात्वायातिविभागमगण्यमानरहस्यरक्षासमयमवनितलविप्रविध्यमानगात्रमाक्रन्दविदीर्यमाणकण्ठमश्रुस्रोतोवगुण्ठितकपोलमाकुलीबभूव । तुमुले चास्मिन्समये नियन्त्रितप्रवेशाः किंकिमिति सहसापसृत्य विविशुरन्तर्वंशिकाः पुरुषा ददृशुश्च तदवस्थं राजकुमारम् । तदनुभावनिरुद्धनिग्रहेच्छास्तु ते सद्य एव तमर्थं चण्डवर्मणे निवेदयांचक्रुः ।

सोऽपि कोपादागत्य निर्दहन्निव दहनगर्भया दृशा निशाम्योत्पन्नप्रत्यभिज्ञः कथं स एवैष मदनुजमरणनिमित्तभूतायाः पापाया बालचन्द्रिकायाः पत्युरत्याभिनिविष्टचित्तदर्पस्य वैदेशिकवणिक्पुत्रस्य पुष्पोद्भवस्य मित्रं रूपमत्तः कलाभिमानी नैकविधविप्रलम्भोपायपाटवावर्जितमूढपौरजनाध्यारोपितवितथदेवतानुभावः कपटधर्मकञ्चुको निगूढपापशीलश्चपलो ब्राह्मणब्रुवः । कथमिवैनमनुरक्ता मादृशेष्वपि पुरुषसिंहेषु सावमाना पापेयमवन्तिसुन्दरी । पश्यतु पतिमद्यैव शूलावतंसितमियमनार्यशीला कुलपांसनी । इति निर्भर्त्सयन्भीषणभ्रुकुटिदूषितललाटः काल इव काललोहदण्डकर्कशेन बाहुदण्डेनावलम्ब्य हस्ताम्बुजे रेखाम्बुजरथाङ्कलाञ्छने राजपुत्रं सरभसमाचकर्ष । स तु स्वभावधीरः सर्वपौरुषातिभूमिः सहिष्णुतैकप्रतिक्रियां दैवीमेव तामापदमवधार्य स्मर तस्या हंसगामिनि हंसकथायाः

41. 1. च om. S. A^{r}. G. 41. 2. येन च, Pa^{d}. 41. 2. राजकन्यान्तः° G. W.— 41. 5. कपोलतल° G. C. W.— समये om. A^{r}., G. W.— 41. 8. निवेदयामासुः G.; C. 41. 13. जनमिथ्याध्यारोपित° G.; A^{r}.; S.—

सहस्व वासु मासद्वयमिति प्राणपरित्यागरागिणीं प्राणसमां समाश्वास्यारिवश्यतामयासीत् ।

अथ विदितवार्तावार्त्तौ महादेवीमालवेन्द्रौ जामातरमाकारपक्षपातिनावात्मत्यागोपन्यासेनारिणा जिघांस्यमानं ररक्षतुः । न शेकतुस्तु तमप्रभुत्वादुत्तारयितुमापदः । स किल चण्डशीलश्चण्डवर्मा सर्वमिदमुदन्तजातं राजराजगिरौ तपस्यते दर्पसाराय संदिश्य सर्वमेव पुष्पोद्भवकुटुम्बकं सर्वस्वहरणपूर्वकं सद्य एव बन्धने क्षिप्त्वा कृत्वा च राजवाहनं राजकेसरिकिशोरकमिव दारुपञ्जरनिबद्धं मूर्धजजाललीनचूडामणिप्रभावविक्षिप्तक्षुत्पिपासादिखेदं च तमवधूतदुहितृप्रार्थनस्याङ्गराजस्योद्धरणायाङ्गानभियास्यन्ननन्यविश्वासान्निनाय रुरोध च बलभरदत्तकम्पश्चम्पाम् । चम्पेश्वरोपि सिंहवर्मा सिंह इवासह्यविक्रमः प्राकारं भेदयित्वा महता बलसमुदायेन निर्गत्य स्वप्रहितदूतव्राताहूतानां साहाय्यदानायातिसत्वरमापततां धरापतीनामचिरकालभाविन्यपि संनिधावदत्तापेक्षः साक्षादिवावलेपो वपुष्मानक्षमापरीतः प्रतिबलं प्रतिजग्राह । जगृहे च महति संपराये क्षीणसकलसैन्यमण्डलः प्रचण्डप्रहरणशतभिन्नवर्मा सिंहवर्मा कारिणः करिणमवप्लुत्यातिमानुषप्राणबलेन चण्डवर्मणा । स च तद्दुहितर्यम्बालिकायामबलारत्नसमाख्यातायामतिमात्राभिलाषः प्राणैरेनं न व्ययूयुजत् । अपि त्वनीनयदपनीताशेषशल्यमकल्प्यसंधो बन्धनगृहम् । अजीगणच्च गणकसंघैरद्यैव क्षपावसाने विवाहनीया राजदुहितेति । कृतकौतुकमङ्गले च तस्मिन्नेकपिङ्गाचलात्प्रतिनिवृत्यै·

---

42. 1. मासद्वयमपि A[r].—रिपुव° W.; C.—42. 8. निबद्धमूर्ध° W.—42. 16. प्रक्षीण° G.; A[r].; C.—42. 16. भिन्नमर्मा W.; C.—42. 17. अतिमानुषबलेन A[r].; S.—42. 19. अकल्पसंधो or अकल्प्य° G.; C.; A[r].; Ah[d]., Bhû. S.—

णजङ्घो नाम जङ्घाकरिकः प्रभवतो दर्पसारस्य प्रतिसंदेशमावेदयत्। अयि मूढ किमस्ति कन्यान्तःपुरदूषकेऽपि कश्चित्कृपावसरः। स्थविरः स राजा जरावलुप्तमानावमानचित्तो दुश्चरितदुहितृपक्षपाती यदेव किंचित्प्रलपति त्वयापि किं तदनुमत्या स्थातव्यम्। अविलम्बितमेव तस्य कामोन्मत्तस्य चित्रवधवार्ताप्रेषणेन श्रवणोत्सवोऽस्माकं विधेयः। सा च दुष्टकन्या सहानुजेन कीर्तिसारेण निगडितचरणा चारके निरोद्धव्येति। तच्चाकर्ण्य प्रातरेव राजभवनद्वारे स दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूषकः संनिधापयितव्यश्चण्डपोतकश्च मातङ्गपतिस्त्वचितकल्पनोपपन्नस्तत्रैव समुपस्थापनीयः। कृतविवाहकृत्यश्चोत्थायाहमेव तमनार्यशीलं तस्य हस्तिनः कृत्वा क्रीडनं तदधिरूढ एव गत्वा शत्रुसाहाय्यकाय प्रत्यासीदतो राजन्यकस्य सकोशवाहनस्यावग्रहणं करिष्यामीति पार्श्वचरानवेक्षांचक्रे।

निन्ये चासावहन्यन्यस्मिन्नुन्मिषत्येवोषोरागे राजपुत्रो राजाङ्गणं रक्षिभिरुपतस्थे च क्षरितगण्डश्चण्डपोतकः। क्षणे च तस्मिन्नमुमुचे तदङ्घ्रियुगलं रजतशृङ्खलया। सा चैनं चन्द्रलेखाच्छविः काचिदप्सरोरूपिणी भूत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्राञ्जलिर्व्यजिज्ञपत्। देव दीयतामनुग्रहार्द्रं चित्तम्। अहमस्मि सोमरश्मिसंभवा सुरतमञ्जरी नाम सुरसुन्दरी। तस्या मे नभसि नालिनलुब्धमुग्धकलहंसानुबद्धवक्त्रायास्तन्निवारणक्षोभविच्छिन्नविगलिता हारयष्टिर्यदृच्छया जातु

42. 2. कन्यापुर° W.; we accdg. to Pa^{d}.–43. 4. °अनुमत्या त्वयापि A^{r}.; S.—43. 5. अयमस्माकं श्रवणोत्सवो वि°. A^{r}.; S.—43. 8. कन्यापुर° W.; we accdg. to Pa^{d}. चण्डपोतः Pa^{d}.; G.; C.–43. 10. अनार्यं W.; C.; A^{r}.–43. 10. क्रीडनकं C.; W.; G.; A^{r}.; S.; Bhû. mentions it as v. l. क्वचित्; साहाय्याय C.; S. Bhû.—43. 12. अवग्रहं Bhû. C.; A^{r}.; Ah^{d}.;G.; we accdg. to Pa^{d}. S.—43. 14. उपतस्थौ W.; A^{r}.; G.—43. 16. अप्सरो C.; S.; अप्सरा G.—43. 18. नभसि परिपतन्नालिन° G.; S.—

हैमवते सरसि मन्दोदके मग्नोन्मग्नस्य महर्षेर्मार्कण्डेयस्य मस्तके मणिकिरणद्विगुणितपलितमपतत् । पातितश्च कोपितेन कोपि तेन मयि शापः । पापे भजस्व लोहजातिमजावचैतन्या सतीति । स पुनः प्रसाद्यमानस्त्वत्पादपद्मद्वयस्य मासद्वयमात्रं संदानतामेत्य निस्तरणीयामिमामापदमपरिक्षीणशक्तित्वं चेन्द्रियाणामकल्पयत् । अनल्पेन च पाप्मना रजतशृङ्खलीभूतां मामैक्ष्वाकस्य राज्ञो वेगवतः पौत्रः पुत्रो मानसवेगस्य वीरशेखरो नाम विद्याधरः शंकरगिरौ समभ्यगमत् ।आत्मसात्कृता च तेनाहमासम्। अथासौ पितृप्रयुक्तवैरे वर्तमाने विद्याधरचक्रवर्तिनि वत्सराजवंशवर्धने नरवाहनदत्ते विरसाशयस्तदपकारक्षमोयमिति तपस्यता दर्पसारेण सह समसृज्यत । प्रतिश्रुतं च तेनास्मै स्वस्वसुरवन्तिसुन्दर्याः प्रदानम् ।अन्यदा तु वियति व्यवदायमानचन्द्रिके मनोरथप्रियतमामवन्तिसुन्दरीं दिदृक्षुरवशेन्द्रियस्तदिन्द्रमन्दिरद्युति कुमारीपुरमुपासरदन्तरितस्तिरस्कारिण्या विद्यया। स च तां तदा त्वदङ्कापाश्रयां सुरतखेदसुप्तगात्रीं त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंश्रिताभिः कथाभिरमृतस्यन्दनीभिः प्रत्यानीयमानरागपूरां न्यरूपयत् । स तु प्रकुपितोपि त्वदनुभावप्रतिवद्धनिग्रहान्तराध्यवसायः समालिङ्ग्येतरेतरमत्यन्तसुखप्रसुप्तयोर्युवयोर्दैवदत्तोत्साहः पाण्डुलोहशृङ्खलात्मना मया पादपद्मयोर्युगलं तव निगडयित्वा सरोषरभसमपासरत् । अवसितश्च ममाद्य शापस्तच्च मासद्वयं तव पारतन्त्र्यम् । प्रसीदेदानीं किं तव करवाणीति

44. 3. कोपि om. S. G. A[r]. W. मयि om. S., G., A[r].;—44. 3. भज G; A[r].—44. 5. पञ्चेन्द्रियाणां W.;—44. 6. रूप्यशृङ्ख° G.; रूप्यशृंख····कृताम् C.; A[r].—°भूतामादाय मां S. G.—44. 9. प्रवर्तमाने Pa[d].—44. 14. स च om. W.; C.; G.—त्वदङ्का° W.; सुरतखेद° om. W.;—44. 16. तु om. W.; S.; कुपितोपि S.—44. 20. तव om. W.; G.—

प्रणिपतन्तीं वार्त्तयानया मत्प्राणसमां समाश्वासयेति व्यादिश्य विससर्ज ।

तस्मिन्नेव क्षणान्तरे हतोहतश्चण्डवर्मा सिंहवर्मदुहितुरम्बालिकायाः पाणिस्पर्शरागप्रसारिते बाहुदण्ड एव बलवदवलम्ब्य सरभसमाकृष्य केनापि दुष्करकर्मणा तस्करेणैकेनैव नखरप्रहारेण राजमन्दिरोद्देशं च शवशतमयमापादयन्नचकितगतिरसौ विहरतीति वाचः समभवन् । श्रुत्वा चैतत्तमेव मत्तहस्तिनमुदस्ताधोरणो राजपुत्रोधिरुह्य रंहसोत्तमेन राजभवनमभ्यवर्तत । स्तम्बेरमरयावधूतपत्तिदत्तवर्त्मा च प्रविश्य वेश्माभ्यन्तरमदभ्राभ्रनिर्घोषगम्भीरेण स्वरेणाभ्यधात् । कः स महापुरुषो येनैतन्मानुषमात्रदुष्करं महत्कर्मानुष्ठितम् । आगच्छतु स मया सहेमं मत्तहस्तिनमारोहतु । अभयमेव तस्य मदुपकण्ठवर्तिनो देवदानवैरपि विगृह्णानस्येति । निशम्यैवं स पुमानुपोढहर्षो निर्गत्य कृताञ्जलिराक्रम्य संज्ञासंकुचितं कुञ्जरगात्रमसक्तमध्यरुक्षत् । आरोहन्तमेवैनं निर्वर्ण्य हर्षोत्फुल्लदृष्टिरये प्रियसखोयमपहारवर्मैवेति पश्चान्निषीदतोस्य बाहुदण्डयुगलमुभयभुजमूलप्रवेशितमग्रेवलम्ब्य स्वमङ्गमालिङ्गयामास । स्वयं च पृष्ठतो वलिताभ्यां भुजाभ्यां पर्यवेष्टयत् । तत्क्षणोपसंहृतालिङ्गनव्यतिकरश्चापहारवर्मा चापचक्रकणपकर्पणप्रासपट्टिशमुसलतोमरादिप्रहरणजातमुपयुञ्जानो बलावलिप्तान्प्रतिबलवीरान्बहुप्रका-

45. 1. प्राणसमानां W.—45. 5. दुष्करकर्मैककारिणा W.; C.; G.; A^{r}.; S.—45. 5. एकेनैव om. Pa^{d}. but mentions it as v. l.—45. 8. राजपुत्रः om. G. S. A^{r}.—45. 10. येनेदं S. G.—45. 12. इत्यवदत् W.; A^{r}. अवादीत् G.—45. 13. संज्ञाकुञ्चितं G.; C; W.—45. 15. एव om. S. G. A^{r}.—45. 18. °कर्णपप्रास° Bhû.—45. 19. प्रहरणजालं W.—उपयुञ्जानाः प्रेरयन्तः Pa^{d}. which possibly points to उपयुञ्जानान्,—

रयोधिनः परिक्षिपतः क्षितौ विचिक्षेप। क्षणेन चाद्राक्षीत्तदपि सैन्यमन्येन समन्ततोभिमुखमभिधावता बलनिकायेन परिक्षिप्तम्।

अनन्तरं च कश्चित्कर्णिकारगौरः कुरुविन्दसवर्णकुन्तलः कमलकोमलपाणिपादः कर्णचुम्बिदुग्धधवलस्निग्धनीललोचनः कटितटनिविष्टरत्ननखरः पट्टनिवसनः कृशाकृशोदरोरःस्थलः कृतहस्ततया रिपुकुलमिषुवर्षेणाभिवर्षन्पादाङ्गुष्ठनिष्ठुरावघृष्टकर्णमूलेन प्रजविना गजेन संनिकृष्य पूर्वोपदेशप्रत्ययादयमेव स देवो राजवाहन इति कृताञ्जलिः प्रणम्यापहारवर्माणि निविष्टदृष्टिराचष्ट। त्वदादिष्टेन मार्गेण संनिपातितमेतदङ्गराजसाहाय्यदानायोपस्थितं राजकम्। अरिबलं च विहतविध्वस्तं स्त्रीबालहार्यशस्त्रं वर्तते। किमन्यत्कृत्यमिति। हृष्टस्तु व्याजहारापहारवर्मा। देव दृष्टिदानेनानुगृह्यतामयमाज्ञाकरः। सोयमहमेवामुना रूपेण धनमित्राख्यया चान्तरितो मन्तव्यः। स एवायं निर्गमय्य बन्धनादङ्गराजमपवर्जितं कोशवाहनमेकीकृत्यास्मद्रुह्येण चामुना सह राजकेनैकान्ते सुखोपविष्टमिह देवमुपतिष्ठतु यदि न दोष इति। देवोपि यथा ते रोचत इति तमाभाष्य गत्वा च तन्निर्दिष्टेन मार्गेण नगराद्बहिरतिमहतो रोहिणद्रुमस्य कस्यचित्क्षौमावदातसैकते गङ्गातरंगपवनपातशीतले तले द्विरदादवततार। प्रथमसमवतीर्णेनापहारवर्मणा च स्वहस्तसत्वरसमीकृते मातङ्ग इव भा-

46. 3. अन्तरे च G.; Bhû. Ah[d].—46. 6. इषुवर्षेणाभिवाम्य G.; S.;—46. 9. राजन्यकं C.; W.—46. 10. अखिलारिबलं S.; Bhû.; अखिलं चारि° G.—46. 12. सोयमप्यहमेवा W.; C.; S.; °हमिव G.; सोयमेव हीति Pa[d].; सोयमहमिव A[r].—46. 13. एवाय W.;—46. 14. राजन्यकेन W.; C.; S.; G.; we accdg. to Pa[d].—46. 15. च om. and गत्वा after मार्गेण G.; A[r].—46. 16. कस्यचिन्मूले A[r].; S.; W.;—46. 18. स्फटिकानस इव भागीरथी° A[r], स्फटिकमय इव भा° W.; मातङ्ग इव om. A[r].—

गीरथीपुलिनमण्डले सुखं निषसाद । तथा निषण्णं तमुपहारवमार्थपालप्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुतैर्मैथिलेन च प्रहारवर्मणा काशीभर्त्रा च कामपालेन चम्पेश्वरेण सिंहवर्मणा सहागत्य धनमित्रः प्रणिपपात । देवोपि हर्षाविद्धमभ्युत्थितः कथं समस्त एव मित्रगणः समागतः को नामायमभ्युदय इति कृतयथोचितोपचारानुत्पीडिततरं परिरेभे । काशीपतिमैथिलाङ्गराजांश्च सुहृन्निवेदितान्पितृवदपश्यत् । तैश्च हर्षनिर्भरतरं सरभसोपगूढः परमभिननन्द । ततः प्रवृत्तासु प्रीतिसंकथासु प्रियवयस्यगणानुयुक्तः स्वस्य च सोमदत्तपुष्पोद्भवयोश्चरितमनुवर्ण्य सुहृदामपि वृत्तान्तं क्रमेण श्रोतुं कृतप्रस्तावस्तांश्च तदुक्तावन्वयुङ्क्त । तेषु प्रथमं प्राह स्म किलापहारवर्मा ॥

॥ इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते महाकाव्ये प्रथम उच्छ्वासः ॥

---

47. 3. सहोपगम्य W.; C.—47. 4. समस्त एष W. C.—47. 5. समुपागतः Aʳ.; S.—47. 5. °उपचारमु° S.; Aʳ.—47. 7. हर्षकम्पितपलितं C. S. W.; Bhū.; हर्षनिभृततरं Ms. W. note; हर्षनिर्भररभसो° G.—सहर्षोपगूढः S.—

देव त्वयि तदावतीर्णे द्विजोपकारायासुरविवरं त्वदन्वेषणप्रसृते च मित्रगणेहमपि महीमटन्नङ्गेषु गङ्गातटे बहिश्चम्पायाः कश्चिदस्ति तपःप्रभावोत्पन्नदिव्यचक्षुर्मरीचिर्नाम महर्षिरिति कुतश्चित्संलपतो जनसमाजादुपलभ्यामुतो बुभुत्सुस्त्वद्गतिं तमुद्देशमगमम् । न्यशामयं च तस्मिन्नाश्रमे कस्यचिच्चूतपोतकस्य च्छायायां कमप्युद्विग्नवर्णं तापसम् । अमुना चातिथिवदुपचरितः क्षणं विश्रान्तः क्वासौ भगवान्मरीचिः तस्मादहमुपलिप्सुः प्रसङ्गप्रोषितस्य सुहृदो गतिम् । आश्चर्यज्ञानविभवो हि स महर्षिर्मह्यां विश्रुत इत्यवादिषम् । अथासावुष्णमायतं च निःश्वस्याशंसत् । आसीत्तादृशो मुनिरस्मिन्नाश्रमे । तमेकदा काममञ्जरी नामाङ्गपुरीवतंसस्थानीया वारयुवतिरश्रुबिन्दुतारकितपयोधरा सनिर्वेदमभ्युपेत्य कीर्णशिखण्डास्तीर्णभूमिरभ्यवन्दिष्ट । तस्मिन्नेव च क्षणे मातृप्रमुखस्तदाप्तवर्गः सानुक्रोशमनुप्रधावितस्तत्रैवावनिपातमपतत् । स किल कृपालुस्तं जनमार्द्रया गिरोत्थाप्यार्तिकारणं तां गणिकामपृच्छत् । सा तु सव्रीडेव सविषादेव सगौरवेव चाब्रवीत् । भगवन् ऐहिकस्य सुखस्य भाजनं जनोयमामुष्मिकाय श्वोवसीयायार्ताभ्युपपत्तिवित्तयोर्भगवत्पादयोर्मूलं शरणमभिप्रपन्न इति । तस्यास्तु जनन्युदञ्जलिः पलितशारशिखण्डबन्धस्पृष्टमुक्तभूमिरभाषत । भगवन् अस्या मे दोषमेषा वो दासी विज्ञापयति । दोषश्च मम स्वाधिकारानुष्ठापनम् । एष हि गणिकामा-

48. 1. °प्रस्थिते Pa[d].—48. 9. आशशंसे W.—48. 10. अङ्गपुर्यवतंस° W.; C.; G.; Bhû. we accdg. to Pa[d].; S. Ah[d]. and Bhû. v. l.—48. 11. अभ्येत्य W. C.—48. 12. तदासीवर्गः W.—48. 13. अविच्छिन्नपातं W. C.; गिराश्वास्य W. C.—48. 18. अस्यां W.; Bhû. दोष एषा W.—

तुरधिकारो यद्दुहितुर्जन्मनः प्रभृत्येवाङ्गक्रिया तेजोबलवर्णमेधासंवर्धनेन दोषाग्निधातुसाम्यकृता मितेनाहारेण शरीरपोषणमा पञ्चमाद्वर्षात्पितुरप्यनतिदर्शनं जन्मदिने पुण्यदिने चोत्सवोत्तरो मङ्गलविधिरध्यापनमनङ्गविद्यानां साङ्गानां नृत्यगीतवाद्यनाट्यचित्रास्वाद्यगन्धपुष्पकलासु लिपिज्ञानवचनकौशलेषु च सम्यग्विनयनं शब्दहेतुसमयविद्यासु वार्त्तामात्रावबोधनमाजीवज्ञाने क्रीडाकौशले सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरीकरणमभ्यन्तरकलासु वैश्वासिकजनात्प्रयत्नेन प्रयोगग्रहणं यात्रोत्सवादिष्वादरप्रसाधितायाः स्फीतपरिबर्हायाः प्रकाशनं प्रसक्तवत्यां संगीतादिक्रियायां पूर्वसंगृहीतैर्ग्राह्यवाग्भिः सिद्धिलम्भनं दिङ्मुखेषु तत्तच्छिल्पवित्तकैर्यशःप्रख्यापनं कार्तान्तिकादिभिः कल्याणलक्षणोद्घोषणं पीठमर्दविटविदूषकैर्भिक्षुक्यादिभिश्च नागरिकपुरुषसमवायेषु रूपशीलमाधुर्यप्रस्तावना युवजनमनोरथलक्ष्यभूतायाः प्रभूततमेन शुल्केनावस्थापनं स्वतो रागान्धाय तद्भावदर्शनोन्मादिताय वा जातिरूपवयोर्थशक्तिशौचत्यागदाक्षिण्यशिल्पमाधुर्योपपन्नाय स्वतन्त्राय प्रदानमधिकगुणायास्वतन्त्राय प्राज्ञतमायाल्पेनापि बहुव्यपदेशेनार्पणमस्वतन्त्रेण वा गान्धर्वसमागमेन तद्गुरुभ्यः शुल्कापहरणमलाभेर्थस्य कामस्वीकृते स्वामिन्यधिकरणे वा साधनं रक्तस्य दुहित्रैकचारिणीव्रतानुष्ठापनं नित्यनैमित्तिकप्रीतिदायकतया हृतशिष्टानां गम्यधनानां चित्रैरुपायैरपहरणमददता लुब्धप्रायेण च विगृह्यासनं प्रतिहस्तिप्रोत्सा-

---

49. 1. यत् om. W. C.—49. 2. मिताहारेण W.—49. 3. °दिनेषु twice G.; °दिने °दिनेषु C. °दिने twice Pa[d].—49. 11. उग्घोषणं W.; घोषणं S.—49. 13. प्रभूतायाः W.—49. 13. अवस्थापनं S.—49. 17. गुरुभ्यः W.—49. 18. अधिकगुणे S. वा om. Bhû. च Pa[d].—रक्ततरस्य C.; G.—

इनेन लुब्धस्य रागिणस्त्यागशक्तिसंधुक्षणमसारस्य वाक्संतक्षणैर्लोकोपक्रोशनैर्दुहितृनिरोधनैर्व्रीडोत्पादनैरन्याभियोगैरवमानैश्चापवाहनसमर्थैरनर्थप्रतिघातिभिश्चानिन्द्यैरिभ्यैरनुबद्धार्थानर्थसंशयान्विचार्य भूयोभूयः संयोजनमिति। गणिकायाश्च गम्यं प्रति सज्जतैव न सङ्गः सत्यामपि प्रीतौ न मातुर्मातृकाया वा शासनातिवृत्तिः। एवं स्थितेनया प्रजापतिविहितं स्वधर्ममुल्लङ्घ्य क्वचिदागन्तुके रूपमात्रधने विप्रयूनि स्वेनैव व्ययेन रममाणया मासमात्रमत्यवाहि। गम्यजनश्च भूयानर्थयोग्यः प्रत्याचक्षाणयानया प्रकोपितः। स्वकुटुम्बकं चावसादितम्। एषा कुमतिर्न कल्याणीति निवारयन्त्यां मयि वनवासाय कोपात्प्रस्थिता। सा चेदियमहार्यनिश्चया सर्व एष जनोऽत्रैवानन्यगतिरनशनेन संस्थास्यत इत्यरोदीत्।

अथ सा वारयुवतिस्तेन तापसेन भद्रे ननु दुःखाकरोयं वनवासः। तस्य फलमपवर्गः स्वर्गो वा। प्रथमस्तु तयोः प्रकृष्टज्ञानसाध्यः प्रायो दुःसंपाद एव। द्वितीयस्तु सर्वस्यैव सुलभः कुलधर्मानुष्ठायिनः। तदशक्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्वेति सानुकम्पमभिहिता। सा तु प्रत्यवादीत्। यदि भगवत्पादमूलमशरणं शरणमस्तु मम कृपणाया हिरण्यरेता देव एवेत्युदमनायत। स तु मुनिरनुविमृश्य गणिकामातरमवदत्। संप्रति गच्छ गृहान्। प्रतीक्षस्व कानिचिद्दिनानि यावदियं सुकुमारी सुखोपभोगसमुचिता सत्यरण्यवासोद्वेजिता भूयोभूयश्चास्माभिर्विबोध्यमाना प्रकृतावेव स्थास्यतीति।

तथेति तस्याः प्रतियाते स्वजने सा गणिका तमृषिमलघुभक्ति-

---

50. 3. अनिन्द्यैरन्यैः C. W.—50. 7. धनव्ययेन C. W.—50. 11. अवादीत् W.—50. 17. हिरण्यरेता एव W.—हिरण्यरेता देव इ° S.—50. 19. अरण्यवासेन G.; °वासव्यसनेन C. —50. 21. °भक्तिभिः Pa[d].—

धौतोद्गमनीयवासिनी नात्यादृतशरीरसंस्कारा वनतरुपोतकालवालपूरणैर्दैवतार्चनकुसुमसमुच्चयावचयप्रयासैर्नैकविकल्पोपहारकर्मभिः कामशास्त्रार्थे च गन्धमाल्यधूपदीपनृत्यगीतवाद्यादिभिः क्रियाभिरेकान्ते च त्रिवर्गसंबन्धिनीभिः कथाभिरध्यात्मवादैश्चानुकूलैरल्पीयसैव कालेनान्वरञ्जयत् ।

एकदा च रहसि रक्तं तमुपलक्ष्य मूढः खलु लोको यत्सह धर्मेणार्थकामावपि गणयतीति किंचिदस्मयत । कथय वासु केनांशेनार्थकामातिशायी धर्मस्तवाभिप्रेत इति प्रेरिता मरीचिना लज्जामन्थरमारभताभिधातुम् । इतः किल जनाद्भगवतस्त्रिवर्गबलाबलज्ञानम् । अथवा तदपि प्रकारान्तरं दासजनानुग्रहस्य । भवतु श्रूयताम् । ननु धर्मादृतेर्थकामयोरनुत्पत्तिरेव । तदनपेक्ष एव धर्मो निवृत्तिसुखप्रसूतिहेतुरात्मनः समाधानमात्रसाध्यश्च सोर्थकामवद्बाह्यसाधनेषु नात्यायतते । तत्त्वदर्शनोपबृंहितश्च यथाकथंचिदप्यनुष्ठीयमानाभ्यां नार्थकामाभ्यां बाध्यते । बाधितोपि चाल्पायासप्रतिसमाहितस्तमपि दोषं निर्हृत्य श्रेयसेप्यनल्पाय कल्पते । तथा हि पितामहस्य तिलोत्तमायामभिलाषो भवानीपतेर्मुनिपत्नीसहस्रसंदूषणं पद्मनाभस्य षोडशसहस्रान्तःपुरविहारः प्रजापतेः स्वदुहितर्यपि प्रणयप्रवृत्तिः शचीपतेरहल्याजारता शशाङ्कस्य गुरुतल्पगमनमंशुमालिनो वडवालङ्घनमनिलस्य केसरिकलत्रसमागमः बृहस्पतेरुतथ्यभार्याभिसरणं पराशरस्य दाशकन्यादूषणं पाराशर्यस्य भ्रातृदारसंगतिरत्रेर्मृगीसमागम

51. 2. °कुसुमोच्चया° W.; C.; S.; G.; Bhû.; we accdg. to Pa[d].—51. 2. अनेकवि° W.—51. 4. अनुरूपैः W. C.—51. 8. सलज्जा W.—51? 11. स धर्मः G ; C.;—51. 13. °उपबृंहितस्तु W.—अपि om. W.—51. 17. अतिप्रणय° W.—

इति । अमराणां च तेषुतेषु कार्येष्वासुरविप्रलम्भनानि ज्ञानबलान्न धर्मपीडामावहन्ति । धर्मपूते च मनसि नभसीव न जातु रजोनुषज्यते । तन्मन्ये नार्थकामौ धर्मस्य शततमीमपि कलां स्पृशत इति ।

श्रुत्वैतदृषिरुदीर्णरागवृत्तिरभ्यधात् । अयि विलासिनि साधु पश्यसि न धर्मस्तत्त्वदर्शिनां विषयोपभोगेनोपरुध्यत इति । किंतु जन्मनः प्रभृत्यर्थकामवार्त्तानभिज्ञा वयम् । ज्ञेयौ चेमौ किंरूपौ किंपरिवारौ किंफलौ चेति । सा त्ववादीत् । अर्थस्तावदर्जनवर्धनरक्षणात्मकः कृषिपाशुपाल्यबाणिज्यसंधिविग्रहादिपरिवारस्तीर्थप्रतिपादनफलश्च । कामस्तु विषयातिसक्तचेतसोः स्त्रीपुंसयोर्निरतिशयसुखस्पर्शविशेषः । परिवारस्तु तस्य यावदिह रम्यमुज्ज्वलं च वस्तु । फलं पुनः परमाह्लादनं परस्परविमर्दजन्म स्मर्यमाणमधुरमुदीरिताभिमानमनुत्तमं सुखमपरोक्षं स्वसंवेद्यमेव । तस्यैव कृते विशिष्टस्थानवर्तिनः कष्टानि तपांसि महान्ति दानानि दारुणानि युद्धानि भीमानि समुद्रलङ्घनादीनि मानवाः समाचरन्तीति ।

निशम्यैतन्नियतिबलान्नु तत्पाटवान्नु स्वबुद्धिमान्द्यान्नु स्वनियममनादृत्य तस्यामसौ प्रासजत् । सा सुदूरं मूढात्मानं च तं प्रवहणेन नीत्वा पुरमुदारशोभया राजवीथ्या स्वभवनमनैषीत् । अभूच्च घोषणा श्वः कामोत्सव इति । उत्तरेद्युः स्नातानुलिप्तमारचितमञ्जुमालमारब्धकामिजनवृत्तं निवृत्तस्ववृत्ताभिलाषं क्षणमात्रेऽपि गते तया विना दूयमानं तमृषिमृद्धिमता राजमार्गेणोत्सवसमाजं नीत्वा क्वचिदुपव-

52. 7. वेति W.—52. 9. °अभिव्यक्तचे° Bhû.; अभिषिक्त° G.—52. 10. च om. G.; W. वस्तु om. C.;—52, 12. स्वसंवेद्यं om. G.; S.;—52. 14. समुद्रलङ्घनानि om. C.—52. 15. °निमित्तबलात् W.—52. 18. आरचितमुण्डमालं G. S. W.; आचरित° Pa[d].;—52. 19. क्षणमात्रेपि G. S. गतेपि C. अपि om. W.—52. 20. दूयमानचित्तं C. S.—

नोद्देशे युवतिजनशतपरिवृतस्य राज्ञः संनिधौ स्मितमुखेन तेन भद्रे भगवता सह निषीदेत्यादिष्टा सविभ्रमकृतप्रणामा सस्मितं न्यषीदत् ।

तत्र काचिदुत्थाय बद्धाञ्जलिरुत्तमाङ्गना देव जितानयाहम्। अस्यै दास्यमद्यप्रभृत्यभ्युपेतं मयेति प्रभुं प्राणंसीत् । विस्मयहर्षमूलश्च कोलाहलो लोकस्योदजिहीत । हृष्टेन च राज्ञा महार्हैरलंकारैर्महता च परिबर्हेणानुगृह्य विसृष्टा वारमुख्याभिः पौरमुख्यैश्च गणशः प्रशस्यमाना स्वभवनमगत्वैव तमृषिमभाषत । भगवन् अयमञ्जलिः । चिरमनुगृहीतोयं दासजनः स्वार्थ इदानीमनुष्ठेय इति । स तु रागादशनिहत इवोद्भ्राम्याब्रवीत् । प्रिये किमेतत् । कुत इदमौदासीन्यम् । क्व गतस्तव मय्यसाधारणोनुराग इति । अथ सा सस्मितमिदमवादीत् । भगवन् ययाद्य राजकुले मत्तः पराजयोभ्युपेतस्तस्याश्च मम च कस्मिंश्चित्संघर्षे महर्षिं मरीचिमावर्जितवतीव श्लाघस इति तयाहमधिक्षिप्ता दास्यपणबन्धेन चास्मिन्नर्थे प्रावर्तिषि । सिद्धार्था चास्मि त्वत्प्रसादादिति । स तया तथावधूतो दुर्मतिः कृतानुशयः शून्यवन्न्यवर्तिष्ट । यस्तयैवं कृतस्तपस्वी तमेव मां महाभाग मन्यस्व । स्वशक्तिनिषिक्तं रागमुद्धृत्य तयैव बन्धक्या मह्द्वैराग्यमार्पितम्। अचिरादेव शक्य आत्मा त्वदर्थसाधनक्षमः कर्तुम् । अस्यामेव तावद्वसाङ्गपुर्यां चम्पायामिति । अथ तन्मनश्च्युततमःस्पर्शाभियेवास्तं रविरगात्दृषिमुक्तश्च रागः संध्यात्वेनास्फुरत् । तत्कथादत्तवैराग्याणीव कमल-

53. 1. जन om. W.—समासदत्तत्र स्मितमुखेन W.—53. 5. तद्दास्यम् W.—53. 10. अशनिनिहत: W.—53. 11. इदं om. W. C.—53. 14. तयास्युपहम° G.; C.; S. We accdg. to W. and Bhû.—53. 15. शून्यमेव G.; S. —53. 16. शक्ति om. C.—53. 18. त्वदर्थसंपादन° S.—

वनानि समकुचन् । अनुमतमुनिशासनस्त्वहममुनैव सहोपास्य संध्यामनुरूपाभिः कथाभिस्तमनुशय्य नीतरात्रिः प्रत्युन्मिषत्युदयप्रस्थदावकल्पे कल्पद्रुमकिसलयावधीरिण्यरुणार्चिषि तं नमस्कृत्य नगरायोदचलम् । अदर्शं च मार्गाभ्यासवर्तिनः कस्यापि क्षपणकविहारस्य बहिर्विविक्ते रक्ताशोकखण्डे निषण्णमस्पृष्टसमाधिमाधिक्षीणमग्रगण्यमनभिरूपाणां कृपणवर्णं कमपि क्षपणकम् । उरसि चास्य शिथिलितमलनिचयान्मुखान्निपततोऽश्रुबिन्दूनलक्षयम् । अप्राक्षं चान्तिकोपविष्टः । क्व तपः क्व च रुदितम् । न चेद्रहस्यमिच्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । सोऽब्रूत । सौम्य श्रूयताम् । अहमस्यामेव चम्पायां निधिपालितनाम्नः श्रेष्ठिनो ज्येष्ठसूनुर्वसुपालितो नाम । वैरूप्यात्तु मम विरूपक इति प्रसिद्धिरासीत् । अन्यश्चात्र सुन्दरक इति यथार्थनामा कलागुणैः समृद्धो वसुना नातिपुष्टोऽभवत् । तस्य च मम च वपुर्वसुनी निमित्तीकृत्य वैरं वैरोपजीविभिः पौरधूर्तैरुदपाद्यत । ततस्त एव कदाचिदावयोरुत्सवसमाजे स्वयमुत्पादितमन्योन्यावमानमूलमधिक्षेपवचनव्यतिकरमुपशमय्य । न वपुर्वसु वा पुंस्त्वमूलम् । अपि तु यः प्रकृष्टगणिकाप्रार्थ्ययौवनो स एव पुमान् । अतो युवतिललामभूता काममञ्जरी यं वा कामयते स हरतु सुभगपताकामिति व्यवस्थापयन् । तदभ्युपेत्यावां प्राहिणुव तस्यै दूतान् । अहमेव किलामुष्या स्मरोन्मादहेतुरासम् । आसीनयोश्चावयोर्मामेवोपगम्य सा नीलोत्पलमयमिवापाङ्गमङ्गे मम मुञ्चती तं जनमपत्रपयाधोमुखं

54. 4. भ्याश° W. Bhû. Ah[d].—54. 7. निपातितान् W.—54. 10. तु om. W.—54. 13. त एव om. S.—54. 15. °वचनशतव्यति° G.; °वचनशाब्यतिक्रशत° S.—54. 16. मकृष्ट..नो हि यः स पु° C.; W.—54. 18. तदभ्यु° om. W.; C.—54. 20. भपाङ्गदाम W.; C.; S. Bhû.; we accdg. to G. and Pa[d].—

व्यधत्त। सुभगंमन्येन च मया स्वधनस्य स्वगृहस्य स्वगणस्य स्वदेहस्य स्वजीवितस्य च सैवेश्वरी कृता कृतश्चाहमनया मलमल्लकशेषो हृतसर्वस्वस्तया चापवाहितः प्रपद्य लोकोपहासलक्ष्यताम्। अक्षमश्च धिक्कृतानि पौरवृद्धानां सोढुमिह जैनायतने मुनिनैकेनोपदिष्टमोक्षवर्त्मा सुकर एष वेशो वेशनिर्गतानामित्युदीर्णवैराग्यस्तदपि कौपीनमजहाम्। अथ पुनः प्रकीर्णमलपङ्कः प्रबलकेशलुञ्चनव्यथः प्रकृष्टतमक्षुत्पिपासादिदुःखः स्थानासनशयनभोजनेषु द्विप इव नवग्रहो बलवतीभिर्यन्त्रणाभिरुद्वेजितः प्रत्यवामृशम्। अहमस्मि द्विजातिः। अस्वधर्मो ममैष पाषण्डपथावतारः। श्रुतिस्मृतिविहितेनैव वर्त्मना मम पूर्वजाः प्रावर्तन्त। मम तु मन्दभाग्यस्य निन्द्यवेशममन्ददुःखायतनं हरिहरहिरण्यगर्भादिदेवतापवादश्रवणनैरन्तर्यात्प्रेत्यापि निरयफलमफलं विप्रलम्भप्रायमीदृशमिदमधर्मवर्त्म धर्मवत्समाचरणीयमासीदिति। प्रत्याकलितस्वदुर्नयः पिण्डीखण्डं विविक्तमेतदासाद्य पर्याप्तमश्रु मुञ्चामीति। श्रुत्वा चैतदनुकम्पमानोऽब्रवम्। भद्र क्षमस्व कंचित्कालमत्रैव निवस। निजेन द्युम्नेनासावेव वेश्या यथा त्वां योजयिष्यति तथा यतिष्ये। सन्त्युपायास्तादृशाः।

इत्याश्वास्य तमनूत्थितोऽहम्। नगरमाविशन्नेव चोपलभ्य लोकवादाल्लुब्धसमृद्धपूर्णं पुरमित्यर्थानां नश्वरत्वं च प्रदर्श्य प्रकृतिस्थान-

54. 1. सुभगेन G. C. S. W.; we accdg. to Pa[d].—55. 3. हृतसर्वस्वतया चा° C. च om. W.—55. 4. इहैवायतने W.; उपदिष्ट उत्तमो व° W.—55. 6. संकीर्ण° W.—55. 9. पाषण्डि° S., C. एव om. S.—55. 12. °अफलं om. S.—55. 18. अहं om. G. S. अभ्युत्थितः W. उत्थितः C. G.—55. 19. लुब्धेभ्यपू° G. Ah[d].; लुब्धसमिक्रामिभ्यपू° S.

मुनिशधास्यन्कर्णीसुतप्राहिते पथि मतिमकरवम् । अनुप्रविश्य च द्यूतसभामक्षधूर्तैः समगंसि । तेषां च पञ्चविंशतिप्रकारासु सर्वासु द्यूताश्रयासु कलासु कौशलमक्षभूमिहस्तादिषु चात्यन्तदुरुपलक्ष्याणि कूटकर्माणि तन्मूलानि सावलेपान्यधिक्षेपवचनानि जीवितनिरपेक्षाणि संरम्भविचेष्टितानि सभिकप्रत्ययव्यवहारान्न्यायबलप्रतापप्रायानङ्गीकृतार्थसाधनक्षमान्बलिषु सान्त्वनानि दुर्बलेषु भर्त्सितानि पक्षरचनानैपुणमुच्चावचानि प्रलोभनानि ग्लहप्रभेदवर्णनानि द्रव्यसंविभागौदार्यमन्तरान्तराश्लीलप्रायान्कलकलानित्येतानि चान्यानि चानुभवन्न तृप्तिमभ्यगच्छम् । अहसं च किंचित्प्रमाददत्तशारे क्वचित्कितवे । प्रतिकितवस्तु निर्दहन्निव क्रोधताम्रया दृशा मामभिवीक्ष्य शिक्षयसि रे द्यूतवर्त्म हासव्याजेनास्तामयमशिक्षितो वराकस्त्वयैव तावद्विचक्षणेन देविष्यामीति द्यूताध्यक्षानुमत्या व्यत्यपजत् । मया जितश्चासौ षोडशसहस्राणि दीनाराणाम् । तदर्धं सभिकाय सभ्येभ्यश्च दत्त्वार्धं स्वीकृत्योदतिष्ठम् । उदतिष्ठंश्च तत्र गतानां हर्षगर्भाः प्रशंसालापाः प्रार्थ्यमानसभिकानुरोधाच्च तदगारेऽत्युदारमभ्यवहारविधिमकरवम् । यन्मूलश्च मे दुरोदरावतारः स मे विमर्दको नाम विश्वास्यतरं द्वितीयं हृदयमासीत् ।

तन्मुखेन च सारतः कर्मतः शीलतश्च सकलमेव नगरमवधार्य धूर्जटिकण्ठकल्मषकालतमे तमसि नीलनिवसनार्धोरुक-

56. 1. अथ प्रतिपद्य G. अनुप्रपद्य Bhû. च om. S. 56. 2. द्यूतसमाजम° W.— च om. W. S. C. we accdg. to G. Pa[d].—56. 6. प्रयोजितार्थसाधनक्षमान् C.; G. जितार्थ° S.—56. 7. नैपुण्यं W. उच्चप्रलोभ° Bhû.; W.; S.; C.—56. 11. रे om. S. G.—56. 14. अनुदतिष्ठंश्च S.—56. 15. अत्युदारं om. W. Com. do not explain it.—56. 18. च om. S. शीलतः om. S.—56. 19. नीलवसना° W.

परिहितो बद्धतीक्ष्णकौक्षेयकः फणिमुखकाकलीसंदंशकपुरुषशीर्षकयोगचूर्णयोगवर्तिकामानसूत्रकर्कटकरज्जुदीपभाजनभ्रमरकरण्डकप्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तो गत्वा कस्यचिल्लुब्धेश्वरस्य गृहे संधिं छित्त्वा पटभाक्षसूक्ष्मच्छिद्रालक्षितान्तर्गृहप्रवृत्तिरव्यथो निजगृहमिवानुप्रविश्य नीवीं सारमहतीमादाय निरगाम्। नीलनीरदनिकरपीवरातिमिरनिबिडितायां राजवीथ्यां झटिति शतह्रदासंपातमिव क्षणमालोकमलक्षयम्। अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता निःसंबाधवेलायां निःसृता संनिकृष्टा काचिदुन्मिषद्भूषणा युवतिराविरासीत्। कासि वासु क यासीति सदयमुक्ता त्रासगद्गदमगादीत्। आर्य पुर्यामस्यामर्यवर्यः कुबेरदत्तनामा प्रतिवसति। अस्म्यहं तस्य कन्या। मां जातमात्रां धनमित्रनाम्नेत्रत्यायैव कस्मैचिदिभ्यकुमारायान्वजानाद्धार्यां मे पिता। स पुनरस्मिन्नत्युदारतया पित्रोरन्ते वित्तैर्निजैः क्रीत्वेवार्थिवर्गाद्दारिद्र्यं दरिद्राति सत्यथोदारक इति प्रीतलोकाधिरोपितापरश्लाघ्यनामनि वरयत्येव तस्मिन्मां तरुणीभूतामधन इत्यदत्त्वार्थपतिनाम्ने कस्मैचिदितरस्मै यथार्थनाम्ने सार्थवाहाय दित्सति मे पिता। तदमङ्गलमद्य किल प्रभाते भावीति ज्ञात्वा प्रागेव प्रियतमदत्तसंकेता वञ्चितस्वजना निर्गत्य बाल्याभ्यस्तेन वर्त्मना मन्मथाभिसरा तदागारमभिसरामि। तन्मां मुञ्च गृहाणैतद्भाण्डमित्युन्मुच्य मह्यमर्पितवती। दयमानश्चाहमब्रवम्। एहि

57. 2. बाणमानसूत्रं Bhû.—57. 4. पटभास° Pa[d].; पटहाक्ष° C. wo accdg. to Bhû., Ah[d].; S. पत्रभाक्ष°—57. 5. °तिमिरभारनिबिडितायां G.; S. निबिडपीडितायां C. W.—57. 8. °विभूषणा S. आविः om. S.—57. 9. सगद्गदं माम° W.—अवदीत् C. W.; S. अभुदत् G.—57. 10. कुबेरवल्लभ° W. वसति W.—57. 12. अमुष्मिन् W.; C.; S. दरिद्रत्यथो S. दरिद्रात्युदार° G.—57. 13. इति च W. C.—57. 18. मन्मथैकाभिसरा S. G. °सारा Bhû.—

साध्वि त्वां नयेयं त्वत्प्रियावसथमिति त्रिचतुराणि पदान्युदचलम् । आपतच्च दीपिकालोकपरिलुप्यमानतिमिरभारं यष्टिकृपाणपाणि नागरिकबलमनल्पम् । दृष्ट्वैव प्रवेपमानां कन्यकामवदम् । भद्रे माभैषीः। अस्त्ययमसिद्वितीयो मे बाहुः । अपि तु मृदुरयमुपायस्त्वदपेक्षया चिन्तितः । शयेहं भावितविषवेगविक्रियः । त्वयामी वाच्याः । निशि वयमिमां पुरीं प्रविष्टा दष्टश्च ममैष नायको दर्वीकरेणामुष्मिन्सभागृहकोणे । यदि वः कश्चिन्मन्त्रवित्कृपालुः स एवैनमुज्जीवयन्मम प्राणानाहरेदनाथाया इति । सापि बाला गत्यन्तराभावाद्भयगद्गदस्वरा बाष्पदुर्दिनाक्षी बद्धवेपथुः कथंकथमपि गत्वा मदुक्तमन्वतिष्ठत् । अशयिषि चाहं भावितविषविक्रियः । तेषु कश्चिन्नरेन्द्राभिमानी मां निर्वर्ण्य मुद्रातन्त्रमन्त्रध्यानादिभिश्चोपक्रम्याकृतार्थो गत एवायं कालदष्टस्तथा हि स्तब्धश्यावमङ्गं रुद्धा दृष्टिः शान्त एवोष्मा शुचालं वासु श्वोग्निसात्करिष्यामः । कोतिवर्तते दैवमिति सहेतरैः प्रायात् ।

उत्थितश्चाहमुदारकाय तां नीत्वाब्रवम् । अहमस्मि कोपि तस्करस्त्वद्गतेनैव चेतसा सहायभूतेन त्वामिमामभिसरन्तीमन्तरोपलभ्य कृपया त्वत्समीपमनैषम् । भूषणमिदमस्या इत्यंशुपटलपाटितध्वान्तजालं तदर्पितवान् । उदारकस्तु तदादाय सलज्जं च सहर्षं च

58. 1. नये W.; त्वत्प्रियतमं W. C.; °प्रियं G.; प्रियावसं S.—58. 3. दृष्ट्वैव om. C. W.; S. Ar. m.—58. 4. अयम् om. W.—58. 5. शयेयं W. शयेय C. शयीयाहं S. we accdg. to Pad. and G.—°विक्रिय° om. S. त्वयाप्यमी W.—58. 6. सभाकोणे C.; G.; S. °कोण एव W.—58. 7. एव तमनुजी° W. एव om. C.—58. 10. नरेन्द्रमानी S. G.—58. 12. °श्याववर्ण° W.; Bhû.—58. 16. सहायेन S. G.—58. 18. the first च om. S.; the first two च om. G.—

ससंभ्रमं च मामभाषत। आर्य त्वयैवेयमस्यां निशि प्रिया मे दत्ता वाक्पुनर्ममापहृता। तथा हि न जाने वक्तुं त्वत्कर्मैतदद्भुतमिति न ते स्वशीलमद्भुतवत्प्रतिभाति। नैवमन्येनापि कृतपूर्वमिति प्रतिनियतैव वस्तुशक्तिः। न हि त्वय्यन्यदीया लोभादयः। त्वयाद्य साधुतोन्मीलितेति तत्प्रायस्त्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते। दृष्टमिदानीमौदार्यस्य स्वरूपमिति त्वदाशयमननुमान्य न युक्तो निश्चयः। त्वयामुना सुकृतेन क्रीतोयं दासजन इत्यसारमतिगरीयसा क्रीणासीति स ते प्रज्ञाधिक्षेपः। न प्रियादानस्य प्रतिदानमिदं शरीरमिति तदलाभे निधनोन्मुखमिदमपि त्वयैव दत्तम्। अथवैतावदत्र प्राप्तरूपम्। अद्यप्रभृति भर्तव्योयं दासजन इति मम पादयोरपतत्। उत्थाप्य चैनमुरसोपश्लिष्याभाषिषि। भद्र काद्य ते प्रतिपत्तिरिति। सोभ्यधत्त। न शक्नोमि चैनामत्र पित्रोरनभ्यनुज्ञयोपयम्य जीवितुम्। अतोस्यामेव यामिन्यां देशमिमं जिहासामि। को वाहं यथा त्वमाज्ञापयसीति। अथ मयोक्तम्। अस्त्येतत्। स्वदेशो देशान्तरमिति नेयं गणना विदग्धस्य पुरुषस्य। किंतु बालेयमनल्पसौकुमार्या कष्टाः प्रत्यवायभूयिष्ठाश्च कान्तारपथाः। शैथिल्यमिव किंचित्प्रज्ञासत्त्वयोरनर्थेनेदृशेन देशत्यागेन संभाव्यते। तत्सहानया सुखमिहैव वस्तव्यमेहि नयावैनां स्वमेवावासमिति। अविचार्यानुमतेन तेन सद्य एव तां तद्गृहमुपनीय तयैवापसर्पभूतया तत्र

---

59. 3. ननु ते स्व° W. ते च स्व° S.—59. 8. न om. G. C.—59. 10. अद्य प्राप्तरूपं C. G.—59. 12. पितुः W. मातापित्रोः S.—59. 14. मयोक्तं कर्तव्यमस्त्येतद्देशो S.—59 15. विदग्धस्य om. S.—59. 18. नयाव चेमां S. नयाव चैनां G. स्ववासं W.—59. 19. सद्यैनां W. °भूतया तद्गृहं.

मृद्भाण्डावशेषमचोरयाव। ततो निष्पत्य क्वचिन्मुषितकं निधाय समुच्चलन्तौ नागरिकसंपातेन मार्गपार्श्वशायिनं कंचिन्मत्तवारणमुपरिपुरुषमाकृष्याध्यारोहाव। ग्रैवेयप्रोतपादयुगलेन च मयोत्थाप्यमान एव पतिताधोरणपृथुलोरःस्थलपरिणतः पुरीतल्लतापरीतदन्तकाण्डः स रक्षिकबलमक्षिणोत्। अध्वंसयाव चामुनैवार्थपतिभवनम्। अपवाह्य च क्वचन जीर्णोद्याने शाखाग्राहिकयावातराव। स्वगृहं गतौ च स्नातौ शयनमध्यशिश्रियाव।

तावदेवोदगादुदधेरुदयाचलेन्द्रपद्मरागशृङ्गकल्पं कल्पद्रुमहेमपल्लवापीडपाटलं पतंगमण्डलम्। उत्थाय च धौतवस्त्रौ प्रगेतनानि मङ्गलान्यनुष्ठायास्मत्कर्मनुमुलं पुरमनुविचरन्तावशृणुव वरवधूगृहेषु कोलाहलम्। अथार्थैरर्थपतिः कुबेरदत्तमाश्वास्य कुलपालिकाविवाहं मासावधिकमकल्पयत्। उपह्वरे पुनरित्यशिक्षयं धनमित्रम्। उपतिष्ठ सखे। एकान्त एव चर्मरत्नभस्त्रिकामिमां पुरस्कृत्याङ्गराजमाचक्ष्व। जानात्येव देवो नैककोटिसारस्य वसुमित्रस्य मां धनमित्रं नामैकपुत्रम्। सोऽहं मूलहरत्वमेत्यार्थिवर्गादस्म्यवज्ञातः। मदर्थमेव संवर्धितायां कुलपालिकायां मद्दारिद्र्यदोषात्पुनः कुबेरदत्तेन दुहितर्यर्थपतये दित्सितायामुद्वेगादुज्झितुमसूनुपनगरभवं जरद्वनमवगाह्य कण्ठन्यस्तशास्त्रिकः केनापि जटाधरेण निवार्यैवमुक्तः। किं ते साहसस्य मूलमिति। मयोक्तम्। अवज्ञासोदर्यं दारिद्र्यमिति। स पुनरेवं कृपालुरन्वग्रहीत्। तात मूढोऽसि नान्यत्पापिष्ठतममात्मत्यागात्।

60. 1. मृद्भाण्डावशेषं S G. नागरिकपुरुषसंपाते G. S. C. W.; Bhû.—60. 3. उपरिपुरुषं C. ग्रैवेयकप्रतोद° W.—60. 4. गजपतिः पतिना° S G.—60. 6. चावतराव S. C.—60. 8. तावत्तोद° S.—60. 10. चरन्तौ W.—60. 12. पुनरशिक्षयं W. —60. 13. चर्मभांस्त्रिकां S. Bhû.—60. 15. स्ववर्गाद्विज्ञानः S.—60. 17. उपपौरिकं S. उपनगरगिक G.—60. 19. अवज्ञासोदर्य° W. G. S.—60. 20. पापतमं S.-

आत्मानमात्मनानवसाद्यैवोद्धरन्ति सन्तः । सन्त्युपाया धनार्जनस्य बहवो नैकोपि च्छिन्नकण्ठप्रतिसंधानपूर्वस्य प्राणलाभस्य। किमनेन। सोस्म्यहं मन्त्रसिद्धः । साधितेयं लक्षग्राहिणी चर्मरत्नभस्त्रिका चिरमहमस्याः प्रसादात्कामरूपेषु कामप्रदः प्रजानामवात्सम् । मत्सरिण्यां जरसि भूमिस्वर्गमत्रोद्देशे प्रवेक्ष्यन्नागतस्तामिमां प्रतिगृहाण । मदन्यत्र चेयं वणिग्भ्यो वारमुख्याभ्यो वा दुग्ध इति हि तद्गता प्रतीतिः । किंतु यत्सकाशादन्यायापहृतं तत्तस्मै प्रत्यर्पणीयं न्यायार्जितं तु देवब्राह्मणेभ्यस्त्याज्यम् । अथेयं देवतेव शुचौ देशे निवेश्यार्च्यमाना प्रातःप्रातः सुवर्णपूर्णैव दृश्यते स एष कल्प इति बद्धाञ्जलये मह्यमेनां दत्त्वा किमपि ग्रावच्छिद्रं प्राविशत् । इयं च रत्नभूता चर्मभस्त्रिका देवायानिवेद्य नोपजीव्येत्यानीता । परंतु देवः प्रमाणमिति । राजा च नियतमेव वक्ष्यति। भद्र प्रीतोस्मि गच्छ यथेच्छमेनामुपभुङ्क्ष्वेति । भूयश्च ब्रूहि यथा न कश्चिदेनां मुष्णाति तथानुगृह्यतामिति । तदप्यवश्यमसावभ्युपेष्यति । ततः स्वगृहमेत्य यथोक्तमर्थत्यागं कृत्वा दिनेदिने वरिवस्यमानां स्तेयलब्धैरर्थैर्नक्तमापूर्य प्राह्णे लोकाय दर्शयिष्यसि । ततः कुबेरदत्तस्तृणाय मत्वार्थपतिमर्थलुब्धः कन्यकया स्वयमेव त्वामुपस्थास्यति । अथ कुपितोर्थपतिर्व्यवहर्तुमर्थगर्वादभियोक्ष्यते तं च भूयश्चित्रैरुपायैः कौपीनावशेषं करिष्यावः स्वकं च चौर्यमनेनैवाभ्युपायेन सुप्रच्छन्नं भविष्यतीति। हृष्टश्च धनमित्रो यथोक्तमन्वतिष्ठत् । तदहरेव मन्नियोगाद्विमर्दकोर्थपतिसेवाभियुक्तस्तस्योदारके वैरमभ्यवर्धयत्। अर्थलुब्धश्च कुबेरदत्तो निवृत्यार्थपतेर्धनमित्रायैव तनयां सानुनयं प्रादित्सत प्रत्यबध्नाच्चार्थपतिः ।

---

61. 2. अपि om. W.—61. 6. वारयोषिन्मुख्याभ्यः W. तत् om. W: वित्तं तत्तस्मै G.—61. 9. कल्पविधिः इति बद्धाञ्जलिरतिष्ठम् । W.—61. 10. किमपि om. W.—61. 20. अर्थपतिम् W.—

एष्वेव दिवसेषु काममञ्जर्याः स्वसा यवीयसी रागमञ्जरी नाम पञ्चवीरगोष्ठे संगीतकमनुष्ठास्यतीति सान्द्रादरः समागमन्नागरजनः । स चाहं सह सख्या धनमित्रेण तत्र संन्यधिषि । प्रवृत्तनृत्यायां च तस्यां द्वितीयं रङ्गपीठं ममाभून्मनः । तद्दृष्टिविभ्रमोत्पलवनसन्तापाश्रयश्च पञ्चशरो भावरसानां सामग्र्यात्समुदितबल इव मामतिमात्रमव्यथयत् । अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता लीलाकटाक्षमालाशृङ्खलाभिर्नीलोत्पलपलाशदामश्यामलाभिर्मामबध्नात् । नृत्योत्थिता च सा सिद्धिलाभशोभिनी किं विलासात्किमभिलाषात्किमकस्मादेव वा न जाने सकृन्मां सखीभिरप्यनुपलक्षितेनापाङ्गप्रेक्षितेन सविभ्रममारेचितभ्रूलतमभिवीक्ष्य सापदेशं च किंचिदाविष्कृतदशनचन्द्रिकं स्मित्वा लोकलोचनमानसानुयाता प्रातिष्ठत ।

सोहं स्वगृहमेत्य दुर्निवारयोत्कण्ठया दूरीकृताहारस्पृहः शिरःशूलस्पर्शमपदिशन्विविक्ते तल्पे मुक्तैरवयवैरशयिषि । अतिनिष्णातश्च मदनतन्त्रे मामभ्युपेत्य धनमित्रो रहस्यकथयत् । सखे सैव धन्या गणिकादारिका यामेवं भवन्मनोभिनिविशते तस्याश्च मया सुलक्षिता भाववृत्तिः । तामप्यचिरादयुग्मशरः शरशयने शाययिष्यति । स्थानाभिनिवेशिनोश्च वामयत्नसाध्यः समागमः । किंतु सा किल वारकन्यका गणिकास्वधर्मप्रतीपगामिना भद्रोदारेणाशयेन समगिरत । गुणशुल्काहं न धनशुल्का न च पाणिग्रहणादृतेन्यभोग्यं यौवनमिति । तच्च मुहुः प्रतिषिध्याकृतार्था तद्भगिनी काममञ्जरी

62. 2. संगीतं Bhû.—62. 3. प्रवृत्तायां च तस्यां S. °नृत्तायां W.—62. 6. अथासौ W.—62. 7. पलाशश्यामलाभिः W. C.—62. 9. वा om. W.—62. 10. रतिभ्रमारेचित° W. °लता W. S.—62. 11. आवर्जितदशन° S.—62. 14. सा W.—62. 16. अचिरात्या°S.—62.19. समगिरत् W.; S.; Pa[d]. we accdg. to Bhû.; C. G.—

माता च माधवसेना राजानमश्रुकण्ठ्यौ व्यजिज्ञपताम् । देव युष्मद्दासी रागमञ्जरी रूपानुरूपशीलशिल्पकौशला पूरयिष्यति मनोरथानित्यासीदस्माकं महत्याशा । साद्य मूलच्छिन्ना यदियमतिक्रम्य स्वकुलधर्ममर्थनिरपेक्षा गुणेभ्य एव स्वं यौवनं विचिक्रीषते कुलस्त्रीवृत्तमेवाच्युतमनुतिष्ठासति । सा चेदियं देवपादाज्ञयापि तावत्प्रकृतिमापद्येत तदा पेशलं भवेदिति । राज्ञा च तदनुरोधात्तथानुशिष्टा सत्यप्यनाश्रवैव सा यदासीत्तदास्याः स्वसा माता च रुदितनिर्बन्धेन राज्ञे समगिरेताम् । यदि कश्चिद्भुजंगोस्मदिच्छया विनैनां बालां विप्रलभ्य नाशयिष्यति स तस्करवद्वध्य इति । तदेवं स्थिते धनादृते न तत्स्वजनोनुमन्यते न तु धनदायासावभ्युपगच्छतीति विचिन्त्योत्राभ्युपाय इति ।

अथ मयोक्तम् । किमत्र चिन्त्यं गुणैस्तामावर्ज्य गूढमर्थैस्तत्स्वजनं तोषयिष्यामीति । ततश्च कांचित्काममञ्जर्याः प्रधानदूतीं धर्मरक्षितां नाम शाक्यभिक्षुकीं चीवरपिण्डदानादिनोपसंगृह्य तन्मुखेन तया वन्धकया पणबन्धमकरवम् । अजिनरत्नमुदारकान्मुषित्वा मया तुभ्यं देयं यदि प्रतिदानं रागमञ्जरीति । सोहं संप्रतिपन्नायां च तस्यां तथा तमर्थं संपाद्य मद्गुणोन्मादिताया रागमञ्जर्याः करकिसलयमग्रहीषम् । यस्यां च निशि चर्मरत्नस्तेयवादस्तस्याः प्रारम्भे कार्यान्तरापदेशेन समाहूतेषु शृण्वत्स्वेव नागरमुख्येषु मत्प्रणिधिविमर्दकोर्थपतिगृह्यो नाम भूत्वा धनमित्रमुल्लङ्घ्य बह्वतर्जयत् । उक्तं

---

63. 5. अच्युतं om. W. °वृत्तेवान्यतमं S. C.; वृत्तमेवानयानुष्ठितं G. we accdg. to Pa[d].—63. 5. एवं सति सा W.—63. 8. समगिरतां C. S.—63. 9. विप्रलोभ्य G. S. विलोभ्य W.—63. 11. इति om. W.—63. 16. सोपि सहर्षं तथेति प्रतिपन्नायां S. सोहं सहर्षं प्रति° G.

च धनमित्रेण। भद्र कस्तवार्थो यत्परस्य हेतोर्मामाक्रोशसि। न स्मरामि स्वल्पमपि तवापकारं मत्कृतमिति। स भूयोपि तर्जयन्निवाब्रवीत्। स एष धनगर्वो नाम यत्परस्य भार्यां शुल्कक्रीतां पुनस्तत्पितरौ द्रव्येण विलोभ्य स्वीचिकीर्षसि। ब्रवीषि च कस्तवापकारो मत्कृत इति। ननु प्रतीतमेवैतत्सार्थवाहस्यार्थपतेर्विमर्दको बहिश्चराः प्राणा इति। सोहं तत्कृते प्राणानपि परित्यजामि ब्रह्महत्यामपि न परिहरामि। ममैकरात्रजागरप्रतीकारस्तवैष चर्मरत्नाहंकारदाहज्वर इति। तथा ब्रुवाणश्च पौरमुख्यैः सामर्षमाक्रुश्यापवाहितोभूत्। इयं च वार्ता कृत्रिमार्त्तिना धनमित्रेण चर्मरत्ननाशमादावेवोपक्षिप्य पार्थिवाय निवेदिता। स चार्थपतिमाहूयोपह्वरे पृष्टवान्। अङ्ग किमस्ति कश्चिद्विमर्दको नामात्रभवत इति। तेन च मूढात्मनास्ति देव परं मित्रं कश्च तेनार्थ इति कथिते राज्ञोक्तम्। अपि शक्नोषि तमाह्वातुमिति। बाढमस्मि शक्त इति निर्गत्य स्वगृहे वेशवाटे द्यूतसभायामापणे च निपुणमन्विष्यन्नोपलब्धवान्। कथं चोपलभेत स वराकः। स खलु विमर्दको मद्ग्राहितत्वदभिज्ञानचिह्नो मन्नियोगात्त्वदन्वेषणायोज्जयिनीं तदहरेव प्रातिष्ठत। अर्थपतिस्तु तमदृष्ट्वा तत्कृतमपराधमात्मसंबद्धं मत्वा मोहाद्भयाद्वा प्रत्याख्याय पुनर्धनमित्रेण विभाविते कुपितेन राज्ञा निगृह्य निगडबन्धनमनीयत।

---

64. 2. मयाकृतं W.—64. 4. स्वां चिकीर्षसि G. W.—स एष कस्तव W.—64. 8. सामर्षं निविश्य C. W. S.; we accdg. to G. Ah[d]. गतोभूत् W. C.—64. 10. एव om. W. C. S. G.; we accdg. to Pa[d].—64. 12. परमं W.—64. 15. च om. G. कथं यो° C.—64. 16. °अभिज्ञानचिह्नो Pa[d].—64. 17. °अपराधं नाम मत्सबन्धीति W. आत्मसंबन्धीति C. S. G.—64. 18. विभावितेन C. W. G. S. we accdg. to Pa[d]. and Ah[d].–

तेष्वेव दिवसेषु विधिना कल्पोक्तेन चर्मरत्नं दोग्धुकामा काममञ्जरी पूर्वदुग्धं क्षपणीभूतविरूपकं रहस्युपसृत्य ततोपहृतं सर्वमर्थजातं तस्मै प्रत्यर्प्य सप्रश्रयं च बह्वनुनीय प्रत्यगमत्। सोपि कथंचिन्निर्ग्रन्थिकग्रहान्मोचितात्मा मदनुशिष्टो हृष्टतमः स्वधर्ममेव प्रत्यपद्यत। काममञ्जर्यपि कतिपयैरेवाहोभिरश्मन्तकशेषमर्जितरत्नदोहाशया स्वमभ्युदयमकरोत्। अथ मत्प्रयुक्तो धनमित्रः पार्थिवं मिथो व्यज्ञापयत्। देव येयं गणिका काममञ्जरी लोभोत्कर्षाल्लोभमञ्जरीति लोकोपक्रोशपात्रमासीत्साद्य मुसलोलूखलान्यपि निरपेक्षं त्यजति। तन्मन्ये मच्चर्मरत्नलाभहेतु तस्य खलु कल्पस्तादृशः। वणिग्भ्यो वारमुख्याभ्यश्च दुग्धे नान्यभ्य इति हि तद्गता प्रतीतिः। अतोमुष्यामस्ति मे शङ्केति। सा सद्य एव राज्ञा सह जनन्या समाहूयत। व्यथितवर्णेनेव मयोपह्वरे कथितम्। नूनमार्ये सर्वस्वत्यागादतिप्रकाशादाशङ्कनीयचर्मरत्नलाभा तदनुयोगायाद्य राजेन समाहूयसे। भूयोभूयश्च निर्बद्धया त्वया नियतमस्मि तदागतित्वेनाहमपदेश्यः। ततश्च मे भावी चित्रवधः। मृते च मयि न जीविष्यत्येव ते भगिनी त्वं च निःस्वीभूता। चर्मरत्नं च धनमित्रमेव प्रतिभजिष्यति। तदियमापत्समन्ततोनर्थानुबन्धिनी। तत्किमत्र प्रतिविधेयमिति। तया तज्जनन्या चाश्रूणि विसृज्योक्तम्। अस्त्येवैतदस्मद्बालिश्यान्निर्भिन्नप्रायं रहस्यम्। राज्ञश्च निर्बन्धाद्विस्त्र-

65. 1. विधिकल्पेन W.—65. 2. ततपहृतं W.—65. 3. सप्रत्ययं बह्व° G. C. W. and Pa[d]. v. 1.—65. 5. कतिपयैरिव W.—65. 9. °लाभहेतुस्त° W. °लाभहेतुकं G. °लाभहेतुं S. लाभं हेतुं C.—65. 12. सर्वस्य W.—65. 14. निरपेक्षितोस्मि W. तदागत्वेन नाहं W.—65. 17. °बन्धिनी महत्यापतिता S. G. तत om. S. G.—

श्चतुर्निह्नुत्यापि नियतमागतिरपदेश्यैव चोरितस्य त्वयि। त्वयि त्वपदिष्टे सर्वमस्मत्कुटुम्बमवसीदेत्। अर्थपतौ च तदपयशो रूढम्। अङ्गपुरप्रसिद्धं च तस्य कीनाशस्यास्माभिः संगतम्। अमुनैव तदस्मभ्यं दत्तमित्यपदिश्य वरमात्मा गोपायितुमिति मामभ्युपगमय्य राजकुलमगमताम्। राज्ञानुयुक्तं च नैष न्यायो वेशकुलस्य यद्वातुरपदेशः। न ह्यर्थैर्न्यायार्जितैरेव पुरुषा वेशमुपतिष्ठन्तीत्यसकृदतिप्रणुद्य कर्णनासाच्छेदोपक्षेपभीषिताभ्यां दग्धबन्धकीभ्यां स एव तपस्वी तस्करत्वेनार्थपतिरग्राह्यत। कुपितेन च राज्ञा तस्य प्राणघृद्यतो दण्डः प्राञ्जलिना धनमित्त्रेणैव प्रत्यषिध्यत। आर्य मौर्यदत्त एष वरो वणिजामीदृशेष्वपराधेष्वसुभिरवियोगो यदि कुपितोसि हृतसर्वस्वो निर्वासनीयः पाप एष इति। तन्मूला च धनमित्त्रस्य कीर्तिरप्रथत। अप्रीयत च भर्ता। पटच्चरच्छेदशेषोर्थपतिरर्थमत्तः सर्वपौरजनसमक्षं निरवास्यत। तस्यैव द्रव्याणां केनचिदवयवेन सा वराकी काममञ्जरी चर्मरत्नमृगतृष्णिकापविद्धसर्वस्वा सानुकम्पं धनमित्त्राभिनोदितेन भूपेनान्वगृह्यत। धनमित्त्रश्चाहानि गणेनि कुलपालिकामुपायंस्त। तदेवं सिद्धसंकल्पो रागमञ्जरीगृहं हेमरत्नपूर्णमकरवम्।

अस्मिंश्च पुरे लुब्धसमृद्धवर्गस्तथा मुषितो यथा कपालपाणिः स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैः समृद्धीकृतस्यार्थिवर्गस्य गृहेषु भिक्षार्थमभ्रमत्। न ह्यलमतिनिपुणोपि पुरुषो नियतिलिखितां लेखामतिक्रमि-

66. 1. द्वित्रिचतुरं W. C.; we accdg. to Bhû. G. S. ॰तिनिह्नुत्य W. C. S. G. we accdg. to Pa[d]. and Bhû., Ah[d]. त्वयि च व्यपदिष्टे W.—66. 2. अयशः C. S. W.—66. 3. अमुनैतत् W.—66. 4. अपदेश्य Bhû.—66. 6. अनिप्रणुद्य G. S. Pa[d]. v. l.—66. 10. नास्त्यसुभिरभियोगः C. S.—66. 11. च om. W.—66. 13. तद्द्रव्याणां C. S. G. ॰अभिचोदितेन W.; C.; S.—66. 19. नियतिलिखिते W.-

तम् । यतोहमेकदा रागमञ्जर्याः प्रणयकोपप्रशमनाय सानुनयं पायितायाः प्रणयसमर्पितमुखमधुगण्डूषमास्वादमास्वादं मदेनास्पृश्ये । शीलं हि मदोन्मादयोरमार्गेणाप्युचितकर्मस्वेव प्रवर्तनम् । यदहमुपाढमदो नगरमिदमनयैकयैव शर्वर्या निर्धनीकृत्य त्वद्भवनं पूरयेयमिति प्रव्यथितप्रियतमाप्रणामाञ्जलिशपथशतातिवर्ती मत्तवारण इव रभसाच्छिन्नशृङ्खलः कयापि धात्र्या शृगालिकाख्ययानुगम्यमानो नातिपरिकरोसिद्वितीयो रंहसा परेणोदचलम् । अभिपततोपि नागरिकपुरुषानशङ्कमेव विगृह्य तस्कर इति तैरभिहन्यमानोपि नातिप्रकुपितः क्रीडन्निव मदावसन्नहस्तपातितेन निस्त्रिंशेन द्वित्रानेव हत्वावघूर्णमानताम्रदृष्टिरपतम् । अनन्तरमार्तरवान्विसृजन्ती शृगालिका ममाभ्यासमगमत् । अबध्ये चाहमरिभिः । आपदा तु मदापहारिण्या सद्य एव बोधितस्तत्क्षणोपजातया प्रतिभया व्यचीचरम् । अहो ममेयं मोहमूला महत्यापदापतिता । प्रसृततरं च सख्यं मया सह धनमित्रस्य मत्परिग्रहत्वं च रागमञ्जर्याः । मदेनसा च तौ प्रोर्णुतौ श्वो नियतं निग्राहयिष्येते । तदियमिह प्रतिपत्तिर्ययानुष्ठीयमानया मन्नियोगतस्तौ परित्रास्येते मां च कदाचिदनर्थादितस्तारयिष्यत इति । कमप्युपायमात्मनैव निर्णीय शृगालिकामगादिषम् । अपेहि जरतिके या तामर्थलुब्धां दग्धगणिकां रागमञ्जरिकामजिन-

67. 2. यापितायाः W. पुनःपुनः प्रणय° C.; S.; G. but wrong on account of आस्वादमास्वादं.—67. 3. अनुचितकर्मसु S. उपचित° Bhû.—67. 4. तदहं G.; S.—67. 6. वृतया धात्र्या S.—67. 8. एवावगाह्य S.; W.; C.; G. we accdg. to Bhû. and Pa[d]. अपि om. W.—67. 10. घूर्णमानताम्र°G. S.—67. 13. प्रथिततरं च मया G.; S.—67. 17. तारयिष्यन्तीति W. G. °तीति C. अवादिषं W.—67. 18. या त्वं G.—

रत्नमत्तेन शत्रुणा मे मित्रच्छद्मना धनमित्रेण संगमितवती सा हतासि। तस्य पापस्य चर्मरत्नमोषाद्दुहितुश्च ते साराभरणापहारादहमद्य निःशल्यमुत्सृजेयं जीवितमिति। सा पुनरुद्घटितज्ञा परमधूर्ता साश्रुगद्गदमुदञ्जलिस्तान्पुरुषान्सप्रणाममासादितवती सामपूर्वं मम पुरस्तादयाचत। भद्रकाः प्रतीक्षध्वं कंचित्कालं यावदस्मादस्मदीयं सर्वं मुषितमर्थजातमवगच्छेयमिति। तथेति तैः प्रतिपन्ने पुनर्मत्समीपमासाद्य सौम्य क्षमस्वास्य दासीजनस्यैकमपराधम्। अस्तु सकामं त्वत्कलत्राभिमर्शी वैरास्पदं धनमित्रः। स्मरंस्तु चिरकृतां ते परिचर्यामनुग्रहीतुमर्हसि दासीं रागमञ्जरीम्। आकल्पसारो हि रूपाजीवाजनः। तद्ब्रूहि क्व निहितं तस्या भूषणमिति पादयोरपतत्। ततो दयमान इवाहमब्रवम्। भवतु मृत्युहस्तवर्तिनः किं ममामुष्या वैरानुबन्धेनेति। तद्ब्रुवन्निव कर्ण एवैनामाशिक्षयमेवमेव प्रतिपत्तव्यमिति। सा तु प्रतिपन्नार्थेव जीव चिरं प्रसीदन्तु ते देवता देवोप्यङ्गराजः पौरुषप्रीतो मोचयतु त्वामेतेपि भद्रमुखास्तव दयन्तामिति क्षणादपासरत्। आनीये चाहमारक्षिकनायकस्य शासनाच्चारकम्।

अथोत्तरेद्युरागत्य दृप्ततरः सुभगमानी सुन्दरंमन्यः पितुरत्ययादचिराधिष्ठिताधिकारस्तारुण्यमदादनतिपक्कः कान्तको नाम नागरिकः। किंचिदिव भर्त्सयित्वा समभ्यधत्त। न चेद्धनमित्रस्याजिनरत्नं प्रतिप्रयच्छसि न चेद्वा नागरिकेभ्यश्चोरितकानि प्रत्यर्पयसि

68. 3. उद्घटितज्ञाना S.—68. 5. प्रतीक्ष्यताम् C.; W.—68. 6. प्रतिपन्ना S.—68. 10. रूपाजीवि W. रूपाजीवी S. अस्या C.; W.—68. 11. अमुष्यां S.; C.; G.—68. 12. इव om. C.; G.; S.—68. 15 आरक्षक° Bhū. 68. 19. स मामभ्यधत्त W.; C.—68. 20. न चेन्नु नागरिके° S.—

द्रक्ष्यसि पारमष्टादशानां कारणानामन्ते च मृत्युमुखमिति । मया तु स्मयमानेनाभिहितम् । सौम्य यद्यपि दद्यामा जन्मनो मुषितं धनं न त्वर्थपतिदारापहारिणः शत्रोर्मे मित्रमुखस्य धनमित्रस्य चर्मरत्नप्रत्याशां पूरयेयमदस्त्वेव तदयुतमपि यातनानामनुभवेय-मियं मे साधीयसी संधेति । तेनैव क्रमेण वर्तमाने सान्त्वनतर्जन-प्राये प्रतिदिनमनुयोगव्यतिकरेऽनुगुणान्नपानलाभात्कतिपयैरेवाहोभि-र्विरोपितव्रणः प्रकृतिस्थोऽहमासम् ।

अथ कदाचिदच्युताम्बरपीतातपत्विषि क्षयिणि वासरे हृष्टवर्णा शृगालिकोज्ज्वलेन वेषेणोपसृत्य दूरस्थानुचरा मामुपश्लिष्याब्रवीत् । आर्य दिष्ट्या वर्धसे । फलिता तव सुनीतिः । यथा त्वयादिश्ये तथा धनमित्रमेत्याब्रवम् । आर्य तवैवमापन्नः सुहृदुवाच । अहमद्य वेशसं-सर्गसुलभात्पानदोषाद्बद्धः । त्वया पुनरविशङ्कमद्यैव राजा विज्ञाप-नीयः । देव देवप्रसादादेव पुरापि तदर्जिनरत्नमर्थपतिमुषितमासा-दितम् । अथ तु भर्ता रागमञ्जर्याः कश्चिदक्षधूर्तः कलासु कवित्वे-षु लोकवार्त्तासु चातिवैचक्षण्यान्मया समसृज्यत । तत्संबन्धाच्च वस्त्राभरणप्रेषणादिना तद्भार्यां प्रतिदिनमन्ववर्ते । तदसावशङ्किष्ट निकृष्टाशयः कितवः । तेन च कुपितेन हृतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुद्गक-श्च तस्याः । स तु भूयः स्तेयाय भ्रमन्नगृह्यत नागरिकपुरुषैः । आप-न्नेन चामुनानुसृत्य रुदत्यै रागमञ्जरीपरिचारिकायै पूर्वप्रणयानुवर्तिना तद्भाण्डनिधानोद्देशः कथितः । ममापि चर्मरत्नमुपायोपक्रान्तो यदि प्रयच्छेदिह देवपादैः प्रसादः कार्य इति । तथा निवेदितश्च नरपति-

69. 5. तेन च W.—69. 10. यथा तदा त्वया° S.—69. 11. आपन्नसुहृदमुना चैवमादिष्टोऽसि W. G. इत्युवाच C.—69. 12. पुनरपि विशङ्कं W. त्वामेते W.—69. 17. निकृष्टाशयतया G. S. W.—समुद्गकं S.; G.; C.—

रसुभिर्मामवियोज्योपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुं प्रयतिष्यते । तन्नः पथ्यमिति । श्रुत्वैव च त्वदनुभावप्रत्ययादनतित्रस्नुना तेन तत्तथैव संपादितम् । अथाहं त्वदभिज्ञानप्रत्यायितायाः रागमञ्जर्याः सकाशादर्थेप्सितानि वस्तूनि लभमाना राजदुहितुरम्बालिकाया धात्रीं माङ्गलिकां त्वदादिष्टेन मार्गेणान्वरञ्जयम् । तामेव संक्रमीकृत्य रागमञ्जर्याश्चाम्बालिकायाः सख्यं परमवीवृधम् । अहरहश्च नवनवानि प्राभृतान्युपहरन्ती कथाश्चित्राश्चित्तहारिणीः कथयन्ती तस्याः परं प्रसादपात्रमासम् । एकदा च हर्म्यगतायास्तस्याः स्थानस्थितमपि कर्णकुवलयं स्त्रस्तमिति समादधती प्रमत्तेव प्रच्याव्य पुनरुत्क्षिप्य भूमेस्तेनोपकन्यापुरं कारणेन केनापि भवनाङ्गणं प्रविष्टस्य कान्तकस्योपरि प्रवृत्तकुहरपारावतत्रासनापदेशात्प्रहसन्ती प्राहार्षम् । सोपि धन्यंमन्यः किंचिदुन्मुखः स्मयमानो मत्कर्मप्रहसितायाः राजदुहितुर्विलासप्रायमाकारमात्माभिलाषमूलमिव यथा संकल्पयेत्तथा मयापि संज्ञयैव किमपि चतुरमाचेष्टितमाकृष्टधन्वना च मनसिजेन विद्धः स दिग्धफलेन पत्त्रिणातिमुग्धः कथंकथमप्यपासरत् । सायं च राजकन्यकाङ्गुलीयकमुद्रितां वासताम्बूलपट्टांशुकयुगलभूषणावयवगर्भां पेटिकां कयाचिद्बालिकया ग्राहयित्वा

70. 2. तेन तथैव G. तेनैतत्तथैव S.—70. 8. हर्म्याङ्गणगता° W.—70. 9. प्रतिसमादधती C.; S.; W.—70. 11. कुहरप्रसक्त° W. C. प्रसक्तकुहर S.; Bhû.; Ah[d]. कुहर° om. G.; we accdg. to Pa[d].—70. 12. धन्यंमन्यःपुरा W.—70. 13. संकल्पयेत Pa[d].—70. 15. सन्दिग्ध° C.; W. °वरांशुक° S.; W.; C.—70. 17. पेटिकां W.; Bhû.; Pa[d]. pr. m. is not the old reading, which I cannot make out. The Mss. read: चङ्गलिकां Pa[d]. sec. m. चङ्गेरिकां Ah[d].; चंकेरिकां G. चांगेठिकां S. pr. m. चगेटिकां C.—

रागमञ्जर्या इति नीत्वा कान्तकस्यागारमगाम्। अगाधे च रागसागरे मग्ना नावमिव मामुपलभ्य परमहृष्यत्। अवस्थान्तराणि च राजदुहितुः सदारुणानि व्यावर्णयन्त्या मया स दुर्मतिर्दूरमुदमाद्यत। तत्प्रार्थिता चाहं त्वत्प्रियाप्रहितमिति ममैव मुखताम्बूलोच्छिष्टानुलेपनं निर्माल्यं मलिनांशुकं चान्येद्युरुपाहरम्। तदीयानि च राजकन्यार्थमित्यादाय च्छन्नमेवापोढानि।

इत्थं च संधुक्षितमन्मथाग्निः स एवैकान्ते मयोपमन्त्रितोभूत्। आर्य लक्षणान्येव तवाविसंवादीनि तथा हि मत्प्रातिवेश्यः कश्चित्कार्तान्तिकः कान्तकस्य हस्ते राज्यमिदं पतिष्यति तादृशानि तस्य लक्षणानीत्यादिक्षत्। तदनुरूपमेव च त्वामियं राजकन्यका कामयते। तदेकापत्यश्च राजा तया त्वां समागतमुपलभ्य कुपितोपि दुहितुर्मरणभयान्नोच्छेत्स्यति प्रत्युत प्रापयिष्यत्येव यौवराज्यम्। इत्थं चायमर्थोर्थानुबन्धी किमिति तात नाराध्यते। यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावबुध्यसे ननु बन्धनागारभित्तेर्यामत्रयमन्तरालमारामप्राकारस्य। केनाचित्तु हस्तवतैकागारिकेण तावतीं सुरुङ्गां कारयित्वा प्रविष्टस्योपवनं तवोपरिष्टादस्मदायत्तैव रक्षा। रक्ततरो हि तस्याः परिजनो न रहस्यं भेत्स्यतीति। सोब्रवीत्। साधु भद्रे दर्शितम्। अस्ति कश्चित्तस्करः खननकर्मणि सगरसुतानामिवान्यतमः। स चेल्लब्धः क्षणेनैतत्कर्म साधयिष्यतीति। कतमोसौ किमिति न लभ्यत इति मयोक्ते येन तद्धनमित्रस्य चर्मरत्नं मुषितमिति त्वामेव स निरदिक्षत्। य-

71. 1. च om. W.—71. 4. तत्प्रार्थितं S.—71. 6. छन्नमेव प्रक्षिप्तं W.; अपाविध्यं C.; अपविद्धानि S. we accdg. to G. and the three Com.—71. 7. स एव om. W.; C. S.—71. 10. इयं om. W.—71. 12. उत्सेत्स्यति Pa[d].—71. 15. सुरंगां G.; Pa[d].—71. 20. स om. W.; C.; S. यथेवमेव W.—

देवमेहि त्वयास्मिन्कर्माणि साधिते चित्रैरुपायैस्त्वामहं मोचयिष्यामीति शपथपूर्वं तेनाभिसंधाय सिद्धेर्थे भूयोपि निगडयित्वा योसौ चोरः स सर्वथापक्रान्तो न तु धाष्टर्यभूमिः प्रकृष्टवैरस्तदजिनरत्नं दर्शयिष्यतीति राज्ञे विज्ञाप्य चित्रमेनं हानिष्यसि तथा च सत्यर्थः सिध्यति रहस्यं च न स्रवतीति मयोक्ते सोतिहृष्टः प्रतिपद्य मामेव त्वदुपप्रलोभने नियुज्य बहिरवस्थितः । प्राप्तमतः परं चिन्त्यतामिति ।

प्रीतेन च मयोक्तम् । मदुक्तमल्पं त्वन्नय एवात्र भूयान् । आनयैनमिति । अथानीतेनामुना मन्मोचनाय शपथः कृतो मया च रहस्यानिर्भेदाय । विनिगडीकृतश्च स्नानभोजनविलेपनान्यनुभूय नित्यान्धकाराद्भित्तिकोणादारभ्योरगास्येन सुरुङ्गामकरवम् । अचिन्तयं चैवम् । हन्तुमनसैवामुना मन्मोचनाय शपथः कृतः । तदमुं हत्वापि नासत्यवाददोषेण स्पृश्य इति । निष्पततश्च मे निगडनाय प्रसार्यमाणपाणेस्तस्य पादेनोरसि निहत्य पतितस्य तस्यैवासिधेन्वा शिरो न्यकृन्तम् । अकथयं च शृगालिकाम् । भण भद्रे कथंभूतः कन्यापुरसंनिवेशो महानयं प्रयासो वृथैव माभूत् । अमुत्र किंचिच्चोरयित्वा निवर्तिष्य इति । तदुपदर्शितविभागं चावगाह्य कन्यापुरं प्रज्वलत्सु मणिप्रदीपेषु नैकक्रीडाखेदसुप्तस्य परिजनस्य मध्ये महित-

---

72. 2. नेन संधाय W C.—72. 3. भृष्टनमः प्रकृष्ट° C.; W.; S.—72. 4. घातयिष्यसि C. W. S.—72. 6. प्राप्तरूपं C. W. S. Bhû. we accdg. to G. Ah[d]. and Pa[d]. इतः W. C. S.—72. 11. नित्यान्धकारात्कारभित्ति° W.—72. 12. तदेनं seems to be the reading of Pa[d].—72. 14. तस्य om. G. S. sec. m.—72. 16. मा वृथैव भूत G.; W.; C.—72. 17. उपदर्शितविभागश्च C. W.—72. 17. कन्यान्तःपुरं W. C. मणिदीपेषु W.—72. 18. महति महार्ह° G. C. S. महार्हरत्न° C. W. we accdg. to Pa[d].

महार्घरत्नप्रत्युप्तसिंहाकारदन्तपादे हंसतूलगर्भकोमलशय्योपधानशालिनि कुसुमलवच्छुरितपर्यन्ते पर्यङ्कतले दक्षिणपादपार्ष्ण्यधोभागानुवलितेतरचरणाग्रपृष्ठमीषद्विवृत्तमधुरगुल्फसंधि परस्परश्लिष्टजङ्घाकाण्डमाकुञ्चितकोमलोभयजानु किंचिद्वेल्लितोरुदण्डयुगलमधिनितम्बस्रस्तमुक्तैकभुजलताग्रमपाश्रयान्तर्निमिताकुञ्चितेतरभुजलतोत्तानतलकरकिसलयमाभुग्नश्रोणिमण्डलमतिश्लिष्टचीनांशुकान्तरीयमनतिवलिततनुतरोदरमणुतरनिःश्वासारम्भकम्पमानकठोरकुचकुड्मलमातिरश्चीनबन्धुरशिरोधरोद्देशदृश्यमाननिष्टप्ततपनीयसूत्रपर्यस्तपद्मरागरुचकमर्धलक्ष्याधरकर्णपाशनिभृतकुण्डलमुपरिपरावृत्तश्रवणपाशरत्नकर्णिकाकिरणमञ्जरीपिञ्जरितविषमव्याविद्धशिथिलशिखण्डबन्धमात्मप्रभापटलदुर्लक्ष्यपाटलोत्तराधरविवरं गण्डस्थलीसंक्रान्तहस्तपल्लवदर्शितकर्णावतंसकृत्यमुपरिकपोलादर्शतलनिषिक्तचित्रावितानपत्त्रजातिजनितविशेषकक्रियमामीलितलोचनेन्दीवरमविभ्रान्तभ्रूपताकमुद्भिद्यमानश्रमजलपुलकभिन्नशिथिलचन्दनतिलकमाननेन्दुसंमुखागतालकलतं च विश्रब्धप्रसुप्तामतिधवलोत्तरच्छदनिमग्नप्रायैकपार्श्वतया चिरविलसनखेदनिश्चलां शरदम्भोधरोत्सङ्गशायिनीमिव सौदामिनीं राजकन्यामपश्यम्। दृष्ट्वैव स्फुरदनङ्गरागश्चकितश्चोरयितव्यनिःस्पृहस्तयैव तावच्चोर्यमाणहृदयः किंकर्तव्यतामूढः क्षणमतिष्ठम्। अतर्कयं च। न चेदिमां वामलोचनामाप्नुयां न मृष्यति मां जीवितु

73. 2. °क्षुरितपर्यन्ते G. S.—73. 3. °अनुवेल्लितेतर° Bhû.; W.; we accdg. to Ah^d, Pa^d., S. G. °विवृत° W. कोमल° om. W.—73. 5. °लताग्रपेशलं W.; C.; S. °निहिताकुञ्चित C. W. S. pr. m. निर्मित° G. निमित्त° Pa^d.; Ah^d.; Bhû.—73. 7. °श्वासा° Bhû.—73. 12. कपोलदेश W. °पत्त्रक्रियाजनित° Ah^d. Bhu. G.—73. 14. °संमुखाळक° W.; C.—73. 15. °निमग्ना° W.—

वसन्तबन्धुः। असंकेतितपरामृष्टा चेयमतिबाला व्यक्तमार्तस्वरेण निहन्यान्मे मनोरथं ततोहमेवाघ्रीय। तदियमत्र प्रतिपत्तिरिति। नागदन्तलग्ननिर्यासकल्कवर्णितं फलकमादाय मणिसमुद्गकाद्वर्णवर्तिकां समुद्धृत्य तां तथा शयानां तस्याश्च मामाबद्धाञ्जलि चरणलग्नमालिखमार्यां चैताम्।

त्वामयमाबद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते।
स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नैव मामेवम्॥

हेमकरण्डकाच्च वासताम्बूलवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां पारिजातकं चोपयुज्यालक्तकपाटलेन तद्रसेन सुधाभित्तौ चक्रवाकमिथुनं निरष्ठीवम्। अङ्गुलीयकविनिमयं च कृत्वा कथंकथमपि निरगाम्। सुरुङ्गया च प्रत्येत्य बन्धनागारं तत्र बद्धस्य नागरिकवरस्य सिंहघोषनाम्नस्तेष्वेव दिनेषु मित्रत्वेनोपचरितस्यैवं मया हतस्तपस्वी कान्तकस्तत्त्वया प्रतिभिद्य लब्धव्यो मोक्ष इत्युपदिश्य सह शृगालिकया निरक्रमिषम्।

नृपतिपथे च समापत्य रक्षिकपुरुषैरगृह्ये। अचिन्तयं च। अलमस्मि जवेनापसर्तुमनामृष्ट एवैभिरेषा पुनर्वराकी गृह्येत। तदिदमत्र प्राप्तरूपमिति। तानेव चपलमभिपत्य स्वपृष्ठसमर्पितकूर्परः पराङ्मुखः स्थित्वा यद्यहमस्मि तस्करो भद्रा बध्नीत मां युष्माकमयमधिकारो न पुनरस्या वर्षीयस्या इत्यवादिषम्। सा तु तावतैवोन्नीतमदभिप्राया तान्सप्रणाममभ्येत्य भद्रमुखा ममैष पुत्रो वायुग्रस्त-

74. 1. आर्तिरवेण W.; C.; S.—74. 2. आघ्रेय इति W.—आघ्रीये Pa[d].; G.; Bhû. but add क्लिष्ट°.—74. 3. निर्यासवालुका° W. S.—74. 4. उद्धृत्य W. आबद्धाञ्जलि om. G. °लिं W. C.—74. 7. मदनव्यतिकर° W.—74. 13. प्रतिभिद्य रहस्यं W.; C. आदिश्य S.—74. 15. समागत्य W.; C.—74. 19. तावतोन्नीत° W. C. S.—74. 20. अभिगत्य W. अभ्युपेत्य C. S.—

श्चिरं चिकित्सितः पूर्वेद्युः प्रसन्नकल्पः प्रकृतिस्थ एव जातो जातास्थया मया बन्धनान्निष्क्रमय्य स्नापितोऽनुलेपितश्च परिधाप्य निष्प्रवाणियुगलमभ्यवहार्य परमान्नमौशीरेद्य कामाचारः कृतोऽभूत् । अथ निशीथे भूय एव वायुनिघ्नो निहत्य कान्तकं नृपतिदुहितारमेयमिति रंहसा परेण राजपथमभ्यपतत् । निरूप्य चाहं पुत्रमेवं गतमस्यां वेलायामनुधावामि । तत्प्रसीदत बद्ध्वैनं मह्यमर्पयतेति यावदसौ क्रन्दति तावदहं स्थविरे केन देवो मातरिश्वा बद्धपूर्वः किमेते काकाः शौण्डीयस्य मे निग्रहीतारः शान्तं पापमित्यधावम् । असावप्यमीभिस्त्वमेवोन्मत्ता यानुन्मत्त इत्युन्मत्तं मुक्तवती कस्तमिदानीं बध्नातीति कदर्थिता रुदत्येव मामन्वधावत् । गत्वा च रागमञ्जरीगृहं चिरविरहखेदविह्वलामिमां बहुविधं समाश्वास्य तं निशाशेषमनयं प्रत्यूषे चोदारकेण समगच्छे ।

अथ भगवन्तं मरीचिं वेशकृच्छ्रादुत्थाय पुनः प्रतितप्ततपःप्रभावप्रत्यापन्नदिव्यचक्षुषमुपसंगम्य तेनास्म्येवंभूतं त्वद्दर्शनमवगमितः । सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य तत्पदे प्रसन्नेन राज्ञा प्रतिष्ठापितस्तेनैव चारकसुरङ्गापथेन कन्यापुरप्रवेशं भूयोऽपि मे समपादयत् । समगंसि चाहं शृगालिकामुखविसृतवार्त्तानुरक्तया राजदुहित्रा । तेष्वेव दिवसेषु चण्डवर्मा सिंहवर्मावधूतदुहितृप्रार्थनः कुपितोऽभियुज्य पुरमवारुणत् । अमर्षणश्चाङ्गराजो यावदरिः पारग्रामिकं

---

75. 10. निन्दिता कदर्थिता W.; C.; S.—75. 11. चिरवियोगविक्लवा W.; C.; S., विक्लवा also Bhû.; Ah[d].; we accdg. to G. Pa[d].—75. 12. प्रभाते पुनरुदारकेण च W. C.—प्रत्यूषे तु च S.; we accdg. to G. Pa[d].—75. 13. प्रतिपन्नतपः° W.; C. S. –75. 14. उपसंक्रम्य W. C.—75. 19. पारिग्रामिकं seems to be the original reading of Bhû.

विधिमाचिकीर्षति तावत्स्वयमेव सालं निर्भिद्य प्रत्यासन्नानपि सहायानप्रतीक्षमाणो निर्गत्याभ्यधिकबलेन विद्विषा महति संपराये भिन्नवर्मा सिंहवर्मा बलादगृह्यत। अम्बालिका च बलवदभिगृह्य चण्डवर्मणा परिणेतुमात्मभवनमनीयत। कौतुकं च स किल क्षपावसाने विवाह इत्यबध्नात्। अहं च धनमित्रगृहे तद्विवाहार्थैव पिनद्धमङ्गलप्रतिसरस्तमेवावोचम्। सखे समापतितमेवाङ्गनाथाभिसरं राजमण्डलं सुगूढमेव संभूय पौरवृद्धैस्तदुपावर्तयोपावृत्तश्च कृत्तशिरसमेव शत्रुं द्रक्ष्यसीति। तथेति तेनाभ्युपगते गतायुषोमुष्य भवनमुत्सवाकुलमुपसमाधीयमानपरिणयोपकरणमितस्ततःप्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसंबाधमलक्ष्यशस्त्रिकः सह प्रविश्य मङ्गलपाठकैरम्बालिकापाणिपल्लवमग्नौ साक्षिण्याथर्वणेन विधिनार्प्यमाणमादित्समानस्यायामिनं बाहुदण्डमाकृष्य च्छुरिकयोरसि प्राहार्षम्। स्फुरतश्च कतिपयानन्यानपि यमविषयमगमयम्। हतविध्वस्तं च तद्गृहमनुविचरन्वेपमानमधुरगात्रीं विशाललोचनामभिनिशाम्य तदालिङ्गनसुखमनुबुभूषुस्तामादाय गर्भगृहमविक्षम्। अस्मिन्नेव क्षणे तवास्मि नवाम्बुवाहस्तनितगम्भीरेण स्वरेणानुगृहीत इति।

श्रुत्वा च स्मित्वा च देवोपि राजवाहनः कथमसि कार्कश्येन कर्णीसुतमप्यतिक्रान्त इत्यभिधाय पुनरवेक्ष्योपहारवर्माणमाचक्ष्व तवेदानीमवसर इत्यभाषत।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेपहारवर्मचरितं नाम द्वितीय उच्छ्वासः॥

---

76. 1. प्राकारं Pa[d].—76. 3. क्षिन्नमर्मा. W. C.—76. 4. हठात्परिणेतुं. G. C.—76. 7. उपावृत्तश्च कृतकृत्यः W.—76. 8. तथा च तेन W. C. S.—76.10. °लोकसंघातं W. C.—76. 16. स्तनित° om. S. W. C.—76. 18. पुनर्निरीक्ष्य W.—

सोपि सस्मितं प्रणम्यारभताभिधातुम् । एषोऽस्म्यहमस्मि पर्यटन्नेकदा गतो विदेहेषु मिथिलामप्रविश्यैव च क्वचिन्मठिकायां विश्रमितुमेत्य कयापि वृद्धतापस्या दत्तपाद्यः क्षणमलिन्दभूमावुपाविशिषि। ततस्तस्यास्तु मद्दर्शनादेव किमप्याबद्धधारमश्रु प्रावर्तत । किमेतदम्ब कथय कारणमिति पृष्टा सकरुणमाचष्ट । जैवातृक ननु श्रूयते पतिरस्या मिथिलायाः प्रहारवर्मा नामासीत् । तस्य खलु मगधराजो राजहंसः परं मित्रमासीत् । तयोश्च वल्लभे बलशम्बरयोरिव वसुमतीप्रियंवदे सख्यमप्रतिममधत्ताम् । अथ प्रथमगर्भाभिनन्दितां तां च प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमतीं सह भर्त्रा पुष्पपुरमगमत् । तस्मिन्नेव च समये मालवेन मगधराजस्य महज्जन्यमजनि । तत्र लेशतोपि दुर्लक्षितां गतिमगमन्मगधराजः । मैथिलस्तु मालवेन्द्रप्रयत्नप्राणितः स्वविषयं प्रति निवृत्तो ज्येष्ठस्य संहारवर्मणः सुतैर्विकटवर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राष्ट्रमाकर्ण्य स्वस्रीयात्सुह्मपतेर्दण्डावयवमादित्सुरटवीपथमवगाह्य लुब्धकलुप्तसर्वस्वोभूत् । तत्सुतेन च कनीयसा हस्तवर्तिना सहैकाकिनी वनचरशरवर्षभयपलायिता वनमगाहिषि । तत्र च मे शार्दूलनखावलीढनिपतितायाः पाणिभ्रष्टः स बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत । तच्छवाकर्षिणश्च व्याघ्रस्यासूनिषुरिष्वसनयन्त्रमुक्तः क्षणादलिक्षत् । भिल्लदारकैः स बालकोपाहारि । सा त्वहं मोहसुप्ता केनापि वृष्णिपालेनोपनीय स्वकुटीरमावेश्य कृपयोपक्रान्तव्रणा स्वस्थीभूय स्वभर्तुरन्ति-

77. 1. First sentence om. G. अस्मि om. S.—77. 2. च om. W.; C.; G.—77. 4. बद्धधारं W. C. S. G.—77. 8. अदद्तां W. अदधतां G. S. see. m. अदधातां C. S. pr. we accdg. to Pa[d].—77. 10. अस्मिन्नेव C. W.—77. 13. राज्यं C.—77. 16. च om. W. G.—77. 20. स्वं कुटीरं C.—

कमुपतिष्ठासुरसहायतया यावद्व्याकुलीभवामि तावन्ममैव दुहिता सह यूना केनापि तमेवोद्देशमागमत् । सा भृशं रुरोद । रुदितान्ते च सा सार्थघाते स्वहस्तगतस्य राजपुत्रस्य किरातभर्तृहस्तगमनमात्मनश्च केनापि वनचरेण व्रणविरोपणं स्वस्थायाश्च पुनस्तेनोपयन्तुं चिन्तितायाः निकृष्टजातिसंसर्गवैक्लव्यात्प्रत्याख्यानपारुष्यं तदक्षमेण चामुना विविक्ते स्वशिरःकर्तनोद्यममनेन यूना यदृच्छया दृष्टेन तस्य दुरात्मनो हननमात्मनश्चोपयमनमित्यकथयत् । स तु पृष्टो मिथिलेन्द्रस्य कोऽपि सेवकः कारणविलम्बी तन्मार्गानुसारी जातः । सह तेन भर्तुरन्तिकमुपसृत्य पुत्रवृत्तान्तेन श्रोत्रमस्य देव्याः प्रियंवदायाश्चादहाव ।

स च राजा दिष्टदोषाज्ज्येष्ठपुत्रैश्चिरं विगृह्य पुनरसहिष्णुतयातिमात्रं प्रयुध्य बद्धः । देवी च बन्धनं गमिता । दग्धा पुनरहमस्मिन्नपि वार्द्धके हतजीवितमपारयन्ती हातुं प्रव्रज्यां किलाग्रहीषम् । दुहिता तु मम हतजीवनाकृष्टा विकटवर्ममहादेवीं कल्पसुन्दरीं किलाशिश्रियत् । तौ चेद्राजपुत्रौ निरुपद्रवाववर्धिष्येतामियता कालेन तवेमां वयोवस्थामस्प्रक्ष्येताम् । तयोश्च सतोर्न दायादा नरेन्द्रस्य प्रसह्यकारिणो भवेयुरिति प्रमन्युरभिरुरोद । श्रुत्वा च तां

78. 2. सा om. G. S.—78. 3. भर्तृ° om. W.; we accdg. to S. G. C. Pa[d].—78. 6. विविक्तविपिने W.; C.; S.—तेन C.—78. 7. स च W. C. S.—78. 8. मिथिलेन्द्रस्यैव C. S. बभूव W.—78. 9. स्वभर्तुः G. W.—78. 11. दिष्टदोषज्ज्ये° W.—78. 12. अतिमात्रं चिरं S. C.—78. 13. हत° om. all Mss. except G. & Pa[d]. Bhû.—78. 14. हतजीविता. W. C. °जीविका G. we accdg. to S.; °कृष्टा om. S विकटवर्ममहिषीं W. C. S.; we accdg. to G. Pa[d]. Bhû.—78. 15. निरुपद्रवावेव C. S.—78. 17. W. puts न before भवेयुः; प्रवृद्धमन्युः W. C. S. Bhû. we accdg. to G. Pa[d]. Ah[d]. G.; तां om. C. S.—

तापसीगिरमहमपि प्रवृद्धबाष्पो निगूढमभ्यधाम् । यद्येवमम्ब समाश्वसिहि । नन्वस्ति कश्चिन्मुनिस्त्वया तदवस्थया पुत्राभ्युपपादनार्थं याचितस्तेन स लब्धो वर्धितश्च । वार्त्तयमतिमहती किमनया सोऽहमस्मि । शक्यश्च मयासौ विकटवर्मा यथाकथंचिदुपश्लिष्य व्यापादयितुम् । अनुजाः पुनरतिबहवस्तैरपि घटन्ते पौरजानपदाः । मां तु न कश्चिदिहत्य इदंतया जानाति । पितरावपि तावन्मां न संविदाते किमुतेतरे । तदेनमर्थमुपायेन साधयिष्यामीति । सा तु वृद्धा सरुदितं परिष्वज्य मुहुर्मुहुः शिरस्युपाघ्राय प्रस्नुतस्तनी सगद्गदमगदत् । वत्स चिरं जीव भद्रं तव प्रसन्नोद्य भगवान्विधिः । अद्यैव प्रहारवर्मण्यधि विदेहा जाताः । यतः प्रलम्बमानपीनबाहुर्भवानपारं चैतच्छोकसागरमद्योत्तारयिता स्थितः । अहो महद्भागधेयं देव्याः प्रियंवदाया इति हर्षनिर्भरा स्नानभोजनादिना मामुपाचरत् । अशिश्रियं चास्मिन्मठैकदेशे निशि कटशय्याम् । अचिन्तयं च विनोपधिनायमर्थो न साध्यः स्त्रियश्चोपधीनामुद्भवक्षेत्रम् । अतोन्तःपुरवृत्तान्तमस्या अवगम्य तद्द्वारेण किंचिज्जालमाचरेयमिति ।

चिन्तयत्येव मयि महार्णवोन्मग्नमार्तण्डतुरगमश्वासरयावधूतेव व्यावर्तत त्रियामा समुद्रगर्भवासजडीकृत इव मन्दप्रतापो दिवसकरः

79. 2. तदवस्थया om. W.—79. 3. अतिमहती हि W.—अतिमहीति S.—79. 6. जनो जानाति C. S. यावत् W. Bhû. Ah[d].—79. 6. प्रतिसंविदाते G. W.—79. 7. इत्यगादिषं G. C. W. A[r].—79. 8. मुहुः C. S.—79. 9. भद्र C. W. भवतु S.—79. 10. वत शोक° W. C. च तं S.—परं तच्छोक° A[r].; we accdg. to G.; Pa[d].—79. 11. उत्तारयितुं W. C. A[r].—79. 12. सहर्षनिर्भरं S.—79. 13. उपाचिना W. C. A[r]. Ah[d].—79. 16. चिंतापन्ने W. C. S. A[r]. तुरग° W. C. A[r]. तुरंग S. निःश्वास° C. W. S.—79. 17. दिवाकरः W.—

प्रादुरासीत् । उत्थायावसायितदिनमुखनियमविधिस्तां मे मातरमवादिषम् । अम्ब जालमस्य विकटवर्मणः कच्चिदन्तःपुरवृत्तान्तमभिजानासीत्यनवसितवचन एव मयि काचिदङ्गना प्रत्यदृश्यत । तां चावेक्ष्य सा मे धात्री हर्षाश्रुकुण्ठितकण्ठमाचष्ट । पुत्रि पुष्करिके पश्य भर्तृदारकम् । अयमसावकृपया मया वने परित्यक्तः पुनरप्येवमागत इति । सा तु हर्षनिर्भरनिपीडिता चिरं प्ररुद्य बहु विलप्य शान्ता पुनः स्वमात्रा राजान्तःपुरवृत्तान्ताख्याने न्ययुज्यत । उक्तं च तया कुमार कामरूपेश्वरस्य कलिन्दवर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी कलासु रूपे चाप्सरसोऽप्यतिक्रान्ता पतिमभिभूय वर्तते । तदेकवल्लभः स तु बह्ववरोधोऽपि विकटवर्मेति । तामवोचम् । उपसर्पैनां मत्प्रयुक्तैर्गन्धमाल्यैरुपजनय चासमानदोषनिन्दादिना स्वभर्तरि द्वेषम् । अनुरूपभर्तृगामिनीनां वासवदत्तादीनां वर्णनेन ग्राहयानुशयम् । अवरोधान्तरेषु च राज्ञो विलसितानि सुगूढान्यपि प्रयत्नेनान्विष्य प्रकाशयन्ती मानमस्या वर्धयेति । पुनरहमम्बामवोचम् । इत्थमेव त्वयाप्यनन्यव्यापारया नृपाङ्गनासावुपस्थातव्या । प्रत्यहं च यद्यत्तत्र वृत्तं तदस्मि त्वयावबोध्य इति । मदुक्त्या पुनरियमुदर्कस्वादुनोऽस्मत्कर्मणः प्रसाधनाय च्छायेवानपायिनी कल्पसुन्दरीमनुवर्तताम् । ते च तमर्थं तथैवान्वतिष्ठताम् । केषुचिद्दिनेषु गतेष्वाचष्ट मां मदम्बा । वत्स माधवीव पिचुमन्दाश्लेषिणी यथासौ शोच्यमात्मानं

80. 4. हर्षाश्रुकुञ्चितकण्ठं W. °कुण्ठकण्ठं S. C.—80. 6. इति om. W.—80. 10. °अवरोधनो W. G. Bhû.; विरूप: A[r]. अति W.—80. 13. चामुष्य S. C. W. A[r].—80. 15. अपि om. S.—80. 16. वृत्तान्तं G. वृत्तान्तं जातं W. वृत्तजातं C.; we accdg. to S. & Pa[d].—80. 19. पिचुमर्दः W. C.—

मन्यते तथोपपाद्य स्थापिता किं भूयः कृत्यमिति । पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिमस्मत्प्रतिकृतिरियममुष्यै नेया । नीतां चैनां निर्वर्ण्य सा नियतमेवं वक्ष्यति । नन्वस्ति कश्चिदीदृशाकारः पुमानिति । प्रतिब्रूह्येनाम् । यदि स्यात्ततः किमिति । यदुत्तरं सा दास्यति तदहमस्मि प्रतिबोधनीय इति । सा तथेति राजकुलमुपसंक्रम्य प्रतिनिवृत्ता मामेकान्ते न्यवेदयत् । वत्स दर्शितोऽसौ चित्रपटस्तस्यै मत्तकाशिन्यै चित्रीयमाणा चासौ भुवनमिदं सनाथीकृतं यद्देवेऽपि कुसुमधन्वनि नेदृशी वपुःश्रीः संनिधत्ते चित्रमेतच्चित्रतरं न च तमवैमि य ईदृशमिहत्यो निर्मिमीते केनेदमालिखितमित्यादृतवती व्याहृतवती च । मया च स्मेरयोदीरितम् । देवि सदृशमाज्ञापयसि भगवान्मकरकेतुरप्येवं सुन्दर इति न शक्यमेव संभावयितुम् । अथ च विस्तीर्णेयमर्णवनेमिः । क्वचिदीदृशमपि रूपं दैवशक्त्या संभवेत् । अथ तु यद्येवंरूपो रूपानुरूपशिल्पशीलविद्याज्ञानकौशलो युवा महाकुलीनश्च कश्चित्संनिहितः स्यात्स किं लप्स्यत इति । तयोक्तम् । अम्ब किं ब्रवीमि शरीरं हृदयं जीवितमिति सर्वमिदमल्पमनर्हं च । ततो न किंचिल्लप्स्यते । न चेदयं विप्रलम्भः स्यादमुष्य दर्शनानुभवेन यथेदं चक्षुश्चरितार्थं भवेत्तथानुग्रहः कार्य इति । भूयोऽपि मया दृढतरीकर्तुमुपन्यस्तम् । अस्ति कोऽपि राजसूनुरवरुद्धश्चरन् । अमुष्य वसन्तोत्सवे सह सखीभिर्नगरोपवनविहा-

81. 6. मह्यमेकान्ते S. G.—81. 8. येन देवे C. S. W. A^r^. om. G.—81. 9. चित्रतमं W. G. S. sec. m. C.; A^r^.—81. 11. भगवानपि—केतुरेव W. एवं न सुकरः S. A^r^. अपि om. C. शक्यमेवं S. W.—81. 15. एव किं ब्रवीषि W.; कि ब्रवीषि S.; अंब किं ब्रवीषि A^r^.—81. 16. विप्रलंभतस्या S.; विप्रलम्भस्तस्या अमुष्य C.; स्यात् तस्या अमुष्य W. we accdg. to G. A^r^.; लभ्यते A^r^.; किं किं लप्स्यते G.—

रिणी रतिरिव विग्रहिणी यदृच्छया दर्शनपथं गतासि गतश्चासौ कामशरैरेकलक्ष्यतां मामन्ववर्तिष्ट । मया च वामन्योन्यानुरूपैरन्यदुर्लभैराकारादिभिर्गुणातिशयैश्च प्रेर्यमाणया तद्रचितैरेव शेखरस्रगनुलेपनादिभिश्च चिरमुपासितासि सादृश्यं च स्वमनेन स्वयमेवाभिलिख्य त्वत्समाधिगाढत्वद्दर्शनाय प्रेषितम् । एष चेदर्थो निश्चितः स्यादमुष्यातिमानुषप्राणसत्त्वप्रज्ञाप्रकर्षस्य न किंचिद्दुष्करं नाम । तमद्यैव दर्शयेयं संकेतो देय इति । तया तु किंचिदिव ध्यात्वा पुनरभिहितम् । अम्ब नैतदिदानीं गोप्यतममतः कथयामि । मम तातस्य राज्ञा प्रहारवर्मणा सह महती प्रीतिरासीन्मातुश्च मे मानवत्याः प्रियवयस्या देवी प्रियंवदासीत् । ताभ्यां पुनरजातापत्याभ्यामेव कृतः समयोभूत् । आवयोः पुत्रवत्याः पुत्राय दुहितृमत्या दुहिता देयेति । तातस्तु मां जातां नष्टापत्या प्रियंवदेति प्रार्थयमानाय विकटवर्मणे दैवाद्दत्तवान् । अयं च निष्ठुरः पितृद्रोही नात्युपपन्नसंस्थानः कामोपचारेष्वलब्धवैचक्षण्यः कलासु काव्यनाटकादिषु मन्दाभिनिवेशः शौर्योन्मादी दुर्विकत्थनोनृतवादी चास्थानवर्षी । नातिरोचते ममैष भर्ता विशेषतश्चैषु वासरेषु यदयमुद्याने मदन्तरङ्गभूतां पुष्करिकामप्युपान्तवर्तिनीमनादृत्य मय्याबद्धसापत्न्यमत्सरामनात्मज्ञामात्मनाटकीयां रमयन्तिकामपत्यनिर्विशेषं मत्संवर्धितायाश्चम्पकलतायाः स्वयमवचिताभिः सुमनोभिरलमकार्षीन्मदुपभुक्तमुक्ते चित्रकूटगर्भवेदि-

82. 3. कुसुमशेखर° W. C. A[r].—82. 4. एतेन स्वयं A[r]. तेन G.—82. 5. °गाढदर्शनाय S. G.; निश्चितस्तस्यामुष्य S. C. W. we accdg. to G. A[r].—82. 8. अंब तत्र नै° C. S. गोप्यं S.; W.—82. 9. प्रियवयस्यायाः प्रियंवदायाश्च देव्याः W. against all the Mss. & Com.—82. 12. प्रनष्टापत्या S. C. W. A[r].—82. 17. °मत्सरतां Pa[d]. ?.—82. 18. नामापत्य° W. C.; अप्यपत्य° A[r].—82. 19. मदुपभुक्त° . . . . ध्यहार्षीत् om. W.—

कागते रत्नतल्पे तया सह व्यहार्षीत्। अयोग्यश्च पुमानवज्ञातं च प्रवृत्तस्तत्किमित्यपेक्ष्यते। परलोकभयं चैहिकेन दुःखेनान्तरितम्। अविषह्यं हि योषितामनङ्गशरनिषङ्गीभूतचेतसामनिष्टजनचिरसंवासयन्त्रणादुःखम्। अतोमुना पुरुषेण मामश्योद्यानमाधवीगृहे समागमय। तद्वार्ताश्रवणमात्रेणैव हि ममातिमात्रं मनोनुरक्तम्। अस्ति चायमर्थराशिः। अनेनामुष्य पदे प्रतिष्ठाप्य तमेवात्यन्तमुपचर्य जीविष्यामीति। मयापि तदभ्युपेत्य प्रत्यागतम्। अतः परं भर्तृदारकः प्रमाणमिति।

ततस्तस्या एव सकाशादन्तःपुरसंनिवेशमन्तर्वंशिकपुरुषस्थानानि प्रमदवनप्रदेशानपि विभागेनावगम्यास्तगिरिशिखरपातक्षुभितशोणित इव शोणीभवति भानुबिम्बे पश्चिमाम्बुधिपयःपातनिर्वापितपतंगाङ्गारधूमसंभार इव भरिततनभसि तमसि प्रविजृम्भिते परदारपरामर्शोन्मुखस्य ममाचार्यकमिव कर्तुमुपस्थिते गुरुपरिग्रहग्रहणश्लाघिनि ग्रहाग्रेसरे क्षपाकरे कल्पसुन्दरीवदनपुण्डरीकेणेव मद्दर्शनातिरागप्रथमोपनतेन स्मयमानेन चन्द्रमण्डलेन संधुक्षमाणतेजसि भुवनविजिगीषोद्यते देवे पुष्पधन्वनि यथोचितं शयनीयमभजे। व्यचीचरं च। सिद्धप्राय एव अयमर्थः किंतु परकलत्रलङ्घनाद्धर्मपीडा भवेत्। साप्यर्थकामयोर्द्वयोरुपलम्भे शास्त्रकारैरनुमतैवेति। गुरुजनबन्धमोक्षोपायसंधिना मया चैष व्यतिक्रमः कृतस्तदपि पापं निर्हृत्य

83. 5. समागमयेति W.—83. 6. अमुं स्वपदे W. स्वे पदे S. C.—तमेवं W. अपि om. W.—83. 9. °निवेशं Pa[d].—83. 11 अम्भोधि° W.; C.; S.; A[r].; we accdg. to G.; Pa[d].—83. 12. भरिततमासि नभसि Pa[d]. विजृम्भिते W. C. S. G. A[r]. प्रजृम्भिते G.—83. 13. कर्तुं समुत्थिते C. W. S. गुरुपरिग्रहग्रहणगुणश्ला° S. गुरुपरिग्रहणश्ला° C.—83. 16. त्रिभुवन° S. G. C. A[r]. we accdg. to Pa[d]. & W.—83. 19. °मोक्षोपायाभिसंधिना G.; C.; W.; Ah[d], Bhū. °सिद्धिना S.—

कियत्यापि धर्मकलया मां समग्रयेदिति। अपि त्वेतदाकर्ण्य देवो राजवाहनः सुहृदो वा किं नु वक्ष्यन्तीति चिन्तापराधीन एव निद्रया परामृश्ये। अदृश्यत च स्वप्ने हस्तिवक्त्रो भगवानाह स्म च। सौम्य उपहारवर्मन् मास्म ते दुर्विकल्पो भूत्। त्वमसि मदंशः शंकरजटाभारलालनोचिता सुरसरिदसौ वरवर्णिनी। सा च मद्विलोडनासहिष्णुर्मामशपत्। एहि मर्त्यत्वमिति। अशप्यत मया च यथेह बहुभोग्या तथा प्राप्यापि मानुष्यकमनेकसाधारणी भवेति। अभ्यर्थितश्चानयैकपूर्वां पुनस्त्वामेवोपचर्य यावज्जीवं रमयेयमिति। तदयमर्थो भव्यो भवता निराशङ्क्य इति। प्रतिबुध्य च प्रीतियुक्तस्तदहरपि प्रियासंकेतव्यतिकरादिस्मरणेनाहमनैषम्। अन्येद्युरनन्यथावृत्तिरनङ्गो मय्येव इषुवर्षमवर्षत्। अशुष्यच्च ज्योतिष्मतः प्रभामयं सरः प्रासरच्च तिमिरमयः कर्दमः। कार्दमिकनिवसनश्च दृढतरपरिकरः खड्गपाणिरुपहृतप्रकृ-

---

84. 1. समाश्रयेत W.—84. 3. स्वप्ने भगवान्भर्गः C. Ar.—84. 4. यतस्त्वं Ar.; C.; W.—84. 4. मज्जटाभार° C.; W.; Ar. ता कदाचिद्गजाननो जलक्रीडां कुर्वन्नातिव्यगाहत। सा च सपत्नीतनयविहिता विलोडनामसहमाना तम° C. W. Ar.—84. 5. अमरसरित् S.; C.; W.; Ar.—84. 6. सोप्यहमहेतुकशापप्रदानात्क्रुद्धस्तामशपत् W. C. Ar.—Instead of अशप्यत–रमयेयमिति C. & Ar. read: ततस्तेन प्रतिशप्ता सा सविलक्षेव [विलक्षेव C.] मामुपसृत्य सगद्गदं [अगदत् C.] स्वामिन्नहमनवरतभवच्चरणवरिवस्याविधायिनी न शापार्हेत्याकर्ण्य कृपाक्रान्तमनसा मयोक्तम्। [प्रिये C.] नास्य शापोन्यथा भवितुमर्हति। परं त्वदनुग्रहार्थमहमात्मनोंशं द्विधा विभज्य विकटवर्मनृपतिरूपेण [°पतिरूपेण C.] मिथिलापतिप्रहारवर्मात्मजोपहारवर्मात्मना च मर्त्यलोकेवतरिष्यामि त्वं च कामरूपाधि [पतेः C.] कलिन्दवर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी नाम भूत्वा ज्यायसा मदंशेन विकटवर्मणा प्रथममल्पीयांसमनेहसं संगत्य [°ता C.] तस्मिन्नुपहारवर्मणि मन्मूर्तावेव [स्वमू°] लयमुपगते पुनरुपहारवर्मात्मकं कनीयांसं मदंशमुपलभ्य तेन साकं विविधसुखोपभोगमनुभविष्यसि. W. has neither our text nor the passage given in C & Ar.—84. 10 अनन्यथावृत्तिः W.; C.; °वावृत्तिः Ar.—84. 12. अहं च कार्दमिक° W.—°उपसंवृत्तप्रस्तुत° W.—उपसंभृतप्रस्तुत° C. S. Ar.—

तोपस्करः स्मरन्मातृदत्तान्यभिज्ञानानि राजमन्दिरपरिखामुदम्भसमुपातिष्ठम् । अथोपखातं मातृगृहद्वारे पुष्करिकया प्रथमसंनिधापितां वेणुयष्टिमादाय तया शायितया च परिखां स्थापितया च प्राकारमत्यलङ्घयम् । अधिरुह्य पक्केष्टकचितेन गोपुरोपरितलाधिरोहिणा सोपानपथेन भुवमवातरम् । अवतीर्णश्च बकुलवीथीमतिक्रम्य चम्पकावलीवर्त्मना मनागिवोपसृत्योत्तराहि करुणं चक्रवाकमिथुनरवमशृणवम् । पुनरुदीचा पाटलिपथेन स्पर्शलभ्यविशालसौधकुड्योदरेण शरक्षेपमिव गत्वा पुनः प्राचा पिण्डीभाण्डीरखण्डमण्डितोभयपार्श्वेन सैकतपथेन किंचिदन्तरमतिक्रम्य पुनरवाचीं चूतवीथीमगाहिषि । ततश्च गहनतरमुदरोपरचितरत्नवेदिकं माधवीलतामण्डपमीषद्विवृतसमुद्गकोन्मिषितभासा दीपवर्त्या न्यरूपयम् । प्रविश्य चैकपार्श्वे फुल्लपुष्पनिरन्तरकुरण्टपोतपङ्क्तिभित्तिपरिगतं गर्भगृहमवनिपतितारुणाशोकशाखामयमभिनवकुसुमकोरकपुलकलाञ्छितं प्रत्यग्रप्रवालपटलपाटलं कपाटमुद्घाट्य प्राविक्षम् । तत्र चासीद्विस्तीर्णं कुसुमशयनं सुरतोपकरणवस्तुगर्भाश्च कमलिनीपलाशसंपुटा दन्तमयस्तालवृन्तः सुरभिसलिलभरितश्च भृङ्गारकः । समुपविश्य मुहूर्तं विश्रान्तः परिमलमतिशयवन्तमाघ्रासिषम् । अश्रौषं च मन्दंमन्दं पदशब्दम् । श्रुत्वैव संकेतगृहान्निर्गत्य रक्ताशोकस्कन्धपार्श्वेऽव्यवाहि-

85. 3. तच्छायिनया W. against all Mss.; तया च om. W.; तया om. C. परिखायां W.; परिखाम्भासि Ar.—85. 4. चावरुह्य Ar.—°अधिरोहेण W.; C.; भुवमध्य° W.—85. 7. पाटलाग° C. Ar. W.; पाटलो° S. °विमलसौध° S.; Ar.; °कुल्योदरेण C. Ar.; °तुल्योदरेण W.—85. 8. पुनरपि पिण्डी° Ar., किंचिदुत्तरं Pad.—85. 11. °विवृतसमुद्गकसंपुटको° S. Ar.; °संपुटो W.—85. 13. कोमलमुकुलपुलक° S. W.—85. 15. मदनोपकरण° W.—

ताङ्गः स्थितोऽस्मि । सा च सुभ्रूः सुशीमकामा शनैरुपेत्य तत्र माममदृष्ट्वा बलवदत्यथिष्ट व्यसृजच्च मत्तराजहंसीव कण्ठरागवल्गुगद्गदां गिरम् । व्यक्तमस्मि विप्रलब्धा । नास्त्युपायः प्राणितुम् । अयि हृदय किमिदमकार्यं कार्यवदध्यवस्यापि तदसंभवेन किमेवमुत्ताम्यसि । भगवन् पञ्चबाण कस्तवापराधः कृतो मया यदेवं दहसि न च भस्मीकरोषीति ।

अथाहमाविर्भूय विवृतदीपभाजनो भामिनि ननु बह्वपराद्धं भवत्या चित्तजन्मनो यदमुष्य जीवितभूतां रतिमाकृत्या कदर्थितवती धनुर्यष्टिं भ्रूलताभ्यां भ्रमरमालामयीं ज्यां नीलालकद्युतिभिरस्त्राण्यपाङ्गवीक्षितवृष्टिभिर्महारजनध्वजपटांशुकं दशनच्छदमयूखजालैः प्रथमसुहृदं मलयमारुतं परिमलपटीयसा निःश्वासपवनेन परभृतरुतमतिमञ्जुलैः प्रलापैः पुष्पमयीं पताकां भुजयष्टिभ्यां दिग्विजयारम्भपूर्णकुम्भमिथुनमुरोजयुगलेन क्रीडासरो नाभिमण्डलेन संनाह्यरथमण्डलं श्रोणिमण्डलेन भवनरत्नतोरणस्तम्भयुगलमूरुयुगलेन लीलाकर्णकिसलयं चरणतलप्रभाभिः । अतः स्थान एव त्वां दुनोति मीनकेतुः । मां पुनरनपराधमधिकमायासयतीत्येष तस्य दोषः । तत्प्रसीद सुन्दरि जीवय मां जीवनौषधैरिवापाङ्गैरनङ्गभुजंगदष्टमित्याश्लिष्टवान् । अरीरमं चानङ्गरागावेशपेशलां विशाललोचनाम् । अवसितार्थां चारक्तचिकुरितेक्षणामीषत्स्वेदरे-

86. 1. असुशीमकामा Bhû.—सुषीम° S. A[r].;— तत्र om. S. W. 86. 2. रंगराग° A[r].—86. 4. तदसंभवे S. C.;—तदसंबन्धेन Pa[d].—86. 10. अपाङ्गवीक्षितैः C. S. W. A[r].—अपाङ्गवृष्टिभिः G. we accdg. to Pa[d].—86. 12. अतिमञ्जुलप्र° W. against all Mss. & Com.—86. 14. संरम्भरथ° Ah[d].—86. 16. मकरकेतुः S.; C.; W. A[r].—एष एव C. S. A[r]—एष अस्य W.—चानङ्ग om. W.—अनङ्ग° om. C. S.—अवसितार्थां—अनुभवन्तौ om. W.

खोद्भेदजर्जरितकपोलमूलामनर्गलकलकलप्रलापिनीमरुणदशनकररुहार्पणव्यतिकरामत्यर्थपरिश्लथाङ्गीमार्त्तामिव लक्षयित्वा मानसीं शारीरीं च धारणां शिथिलयन्नात्मानमपि तया समानार्थमापादयम्। तत्क्षणविमुक्तसंगतौ रतावसानिकं विधिमनुभवन्तौ चिरपरिचिताविवातिरूढविश्रम्भौ क्षणमवतिष्ठावहि। पुनरहमुष्णमायतं च निःश्वस्य किंचिद्दीनदृष्टिः सचकितप्रसारिताभ्यां भुजाभ्यामेनामनतिपीडं परिष्वज्य नातिविशदमचुम्बिषम्। अश्रुमुखी तु सा यदि प्रयासि नाथ प्रयातमेव मे जीवितं गणय। नय मामपि न चेद्दासजनो निष्प्रयोजन इत्यञ्जलिमवतंसतामनैषीत्। अवादिषं च ताम्। अयि मुग्धे कः सचेतनः स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति। यदि मदनुग्रहनिश्चलस्तवाभिसंधिराचराविचारं मदुपदिष्टम्। आदर्शय राज्ञे रहसि मत्सादृश्यगर्भं चित्रपटमाचक्ष्व च किमियमाकृतिः पुरुषसौन्दर्यस्य पारमारूढा न वेति। बाढमारूढेति नूनमसौ वक्ष्यति। ब्रूहि भूयो यद्येवमस्ति कापि तापसी देशान्तरभ्रमणलब्धप्रागल्भ्या मम च मातृभूता। तयेदमालेख्यरूपं पुरस्कृत्याहमुक्ता। सोऽस्ति तादृशो मन्त्रो येन त्वमुपोषिता पर्वणि विविक्तायां भूमौ पुरोहितैर्हुतमुक्ते सप्तार्चिषि नक्तमेकाकिनी शतं चन्दनसमिधः शतमगरुसमिधः कर्पूरमुष्टीः पट्टवस्त्राणि च प्रभूतानि हुत्वा भविष्यस्येवमाकृतिः। अथ चालयिष्यसि घण्टाम्। घण्टापुटक्वणिताहूतश्च भर्ता भवत्यै सर्वं रहस्यजातमाख्याय निमीलिताक्षो यदि त्वामालिङ्गेदियमाकृतिरमुमुपसंक्रामेत्। त्वं तु भविष्यसि यथा पुराकारैव। यदि

87. 5. तदा तदा वियोगकाले समायाते अहं W.—87. 6. °दृष्टिस्तां दृढं गैरि° W.; भुजलताभ्यां निबडं G.—87. 12. रहसि om. C. W. S.—87. 13. परमारूढ C. W.; न वा W.—87. 16. तादृग्मन्त्रो S. C. W. Ar.—

भवत्यै भवत्प्रियाय चैवं रोचते न चास्मिन्विधौ विसंवादः कार्य इति । वपुश्चेदिदं तवाभिमतं सह सुहृन्मन्त्रिभिरनुजैः पौरजानपदैश्च संप्रधार्य तेषामप्यनुमते कर्मण्यस्मिन्नभिमुखेन स्थेयमिति । स नियतमभ्युपेष्यति पुनरस्यामेव प्रमदवनवीथीशृङ्गाटिकायामाथर्वणिकेन विधिना संज्ञपितपशुनाभिहुत्य मुक्ते हिरण्यरेतसि तद्धूमशमनेन संप्रविष्टेन मयास्मिन्नेव लतामण्डपे स्थातव्यम् । त्वं पुनः प्रगाढायां प्रदोषवेलायामालपिष्यसि कर्णे कृतनर्मस्मिता विकटवर्माणम् । धूर्तोसि त्वमकृतज्ञश्च मदनुग्रहलब्धेनापि रूपेण लोकलोचनोत्सवाय मानेन मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि । नाहमात्मविनाशाय वेतालोत्थापनमाचरेयमिति । श्रुत्वेदं त्वद्वचः स यद्वक्ष्यति तन्मह्यमेकाकिन्युपागत्य निवेदयिष्यसि । ततः परमहमेव ज्ञास्यामि । मत्पदचिह्नानि चोपवने पुष्करिकया प्रमार्जयेति । सा तथेति शास्त्रोपदेशमिव मदुक्तमादृत्यातृप्तसुरतरागैव कथंकथमप्यगादन्तःपुरम् । अहमपि यथाप्रवेशं निर्गत्य स्वमेवावासमयासिषम् ।

अथ सा मत्तकाशिनी तथा तमर्थमन्वतिष्ठत् । अतिष्ठच्च तन्मते स दुर्मतिः । अभ्रमच्च पौरजानपदेष्वियमद्भुतायमाना वार्ता । राजा किल विकटवर्मा देवीमन्त्रबलेन देवयोग्यं वपुरासादयिष्यति । नूनमेष विप्रलम्भो नातिकल्याणः । कैव कथा प्रमादस्य । स्वस्मिन्नेवान्तःपुरोपवने स्वाग्रमहिष्यैव संपाद्यः किलायमर्थः । तथाहि

---

88. 1. एवं om. W.; विसंवादः शङ्क्यः इति S. C. W. A[r].—88. 3. संमन्त्र्य तेषां W. C. S. A[r].; we accdg. to Pa[d]. G. Ah[d]. Bhû.; अनुमतेन W. अस्मिन् om. C. W.—88. 4. °वनवाटीशृङ्गाटि° W. C.—88. 5. धूमपटलेन सह A[r].—88. 10. यद्वदिष्यति C. W.—88. 13. अतृप्तसुरतरागैव om. W.—88. 18. एष न विप्रलम्भोति° W. C.—

बृहस्पतिप्रतिमबुद्धिभिर्मन्त्रिभिरप्यभ्यूह्यानुमतः । यद्येवं भावि नान्यदतः परमस्ति किंचिदद्भुतमचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति प्रसृतेषु लोकप्रवादेषु प्राप्ते पर्वदिवसे प्रगाढायां प्रौढतमसि प्रदोषवेलायामन्तःपुरोद्यानादुदैरत धूर्जटिकण्ठधूम्रो धूमोद्गमः क्षीराज्यदधितिलगौरसर्षपवसामांसरुधिराहुतीनां च परिमलः पवनानुसारी दिशिदिशि प्रावात्सीत् । प्रशान्ते च सहसा धूमोद्गमे तस्मिन्नहमाविशम् । निशान्तोद्यानमागमच्च गजगामिनी । आलिङ्ग्य च मां सस्मितमभ्यधत्त । धूर्त सिद्धं ते समीहितमवसितश्च पशुरसौ । अमुष्य चोपप्रलोभनाय त्वदादिष्टया दिशा मयोक्तम् । कितव न साधयामि ते सौन्दर्यमेवं सुन्दरो हि त्वमप्सरसामपि स्पृहनीयो भविष्यसि किमुत मानुषीणाम् । मधुकर इव निसर्गचपलो यत्र क्वचिदासज्जति भवादृशो नृशंस इति । तेन तु मे पादयोर्निपत्याभिहितम् । रम्भोरु सहस्व मत्कृतानि दुश्चरितानि । मनसापि न चिन्तयेयमितः परमितरनारीम् । त्वरस्व प्रस्तुते कर्मणीति । तदहमीदृशेन वैवाहिकेन नेपथ्येन त्वामभिसृतवती । प्रागपि रागाग्निसाक्षिकमनङ्गेन गुरुणा दत्तैव तुभ्यमेषा जाया । पुनरपीमं जातवेदसं साक्षीकृत्य स्वहृदयेन दत्तेति । प्रपदेन चरणपृष्ठे निष्पीड्योत्क्षिप्तपादपार्ष्णिरितरेतरव्यतिषक्तकोमलाङ्गुलितलेन भुजलताद्वयेन कन्धरां

---

89. 1. °प्यभूदनुमतः W.—°प्यनुमतः G. A^{r}.—89. 3. प्रसृततरेषु W. C. S. G. A^{r}.; we accdg. to Pa^{d}.—लोकवादेषु W. C. S. A^{r}.—89. 6. च दिशि C. W. A^{r}.—89. 8. अभ्यधात् W.—89. 11. निसर्गचापलात् W. C. A^{r}.—89. 13. दुश्चरित्राणि S. A^{r}.—89. 14. °नारीः C.—प्रकृते S. C. W. A^{r}.—89. 17. प्रपदेन च W.—प्रोत्क्षिप्त° W.—89. 18. °अङ्गुलिदलेन C.—व्यतिषिक्त° G.; Pa^{d}.—

ममावेष्टय सलीलमाननमानमय्य स्वयमुन्नमितमुखकमला विभ्रान्तविशालदृष्टिरसकृदभ्यचुम्बत् ।

अथैनामिहैव कुरण्टगुल्मगर्भे तिष्ठ यावदहं निर्गत्य साधयेयं साध्यं सम्यगिति विसृज्य तामुपसृत्य होमानलप्रदेशमशोकशाखावलम्बिनीं घण्टामचालयम् । अकूजच्च सा तं जनं कृतान्तदूतीवाह्वयन्ती । प्रावर्तिषि चाहमगरुचन्दनप्रमुखानि होतुम् । आयासीच्च राजा यथोक्तं देशम् । शङ्कापन्नमिव किंचित्सविस्मयं निचाय्य तिष्ठन्तमब्रवम् । ब्रूहि सत्यं भूयोपि मे भगवन्तं चित्रभानुमेव साक्षी कृत्य न चेदनेन रूपेण मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि ततस्त्वयीदं रूपं संक्रमयेयमिति । स तदैव देव्येवेयं नोपधिरिति स्फुटोपजातसंप्रत्ययः प्रावर्तत शपथाय । स्मित्वा पुनर्मयोक्तम् । किं वा शपथेन । कैव हि मानुषी मां परिभविष्यति यदप्सरोभिः संगच्छसे संगच्छस्व कामम् । कथय कानि ते रहस्यानि तत्कथनान्ते त्वत्स्वरूपभ्रंश इति । सोब्रवीत् । अस्ति बद्धो मत्पितुः कनिष्ठः प्रहारवर्मा । तं विषान्नेन व्यापाद्याजीर्णदोषं ख्यापयेयमिति मन्त्रिभिः सहाध्यवसितम् । अनुजाय विशालवर्मणे दण्डचक्रं पुण्ड्राभियोगाय दित्सितम् । पौरवृद्धश्च पाञ्चालिकः परित्रातश्च सार्थवाहः खनतिनाम्नो यवनाद्वज्रमेकं वसुंधरामूल्यं लघीयसार्घेण लभ्यमिति ममैकान्तेमन्त्रयेताम् । गृहपतिश्च ममान्तरङ्गभूतो जनपदमहत्तरः शतहलिरलीकवादशीलमवलेपवन्तं दुष्टग्रामण्यमनन्तसीरं जनपदकोपेन घातयेयमिति दण्डधरानुद्धारकर्मणि मत्प्रयोगान्नियोक्तुमभ्युपागमत् । इत्थमिदमचिरप्रसृतं रहस्यमित्या-

90. 1. समाविष्टय S. C. A^r.—90. 3. कुरूण्ट° S. C.—90. 6. अगुरु°C. S. W. G.—90. 7. विचार्य C. W. S. A^r., we accdg. to G.; विर्नीय Ah^d. —90. 9. रमयिष्यसि W.—त्वामिदं A^r.; S. त्वमि° W.—90. 14. कनीयान्भ्राता S.; C.; W.—90. 21. °प्रसूतं C. प्रस्तुतं G. S. A^r. W. we accdg. to Pa^d.—

कर्ण्य तमियत्तवायुरुपपद्यस्व कर्मोचितां गतिमिति च्छुरिकया द्विधाकृत्य कृत्तगात्रं तस्मिन्नेव प्रवृत्तस्फीतसर्पिषि हिरण्यरेतस्यजुहवम्। अभूच्चासौ भस्मसात्। अथ स्त्रीस्वभावादीषद्विक्लवां हृदयवल्लभां समाश्वास्य हस्तकिसलयेवलम्ब्य गत्वा तद्गृहमनुज्ञयास्याः सर्वाण्यन्तःपुराण्याहूय सद्य एव सेवां दत्तवान्। विस्मितविलासिनीसार्थमध्ये कंचिद्विहृत्य कालं विसृष्टावरोधमण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं भुजोपपीडं चोपगूह्य तल्पेभिरमयन्नल्पामिवामुं निशामनैषम्। अलभे च तन्मुखाद्राजकुलस्य शीलम्। उषसि स्नात्वा कृतमङ्गलो मन्त्रिभिः सह समगच्छे तांश्चाब्रवम्। आर्या रूपेणैव सह परिवृत्तो मम स्वभावः। य एष विषान्नेन हन्तुं चिन्तितः पिता मे स मुक्त्वा स्वमेतद्राज्यं भूय एव ग्राहयितव्यः पितृवदमुष्मिन्वयं शुश्रूषयैव वर्तामहे। न ह्यस्ति पितृवधात्परं पातकमिति। भ्रातरं च विशालवर्माणमाहूयोक्तवान्। वत्स न सुभिक्षाः सांप्रतं पुण्ड्रास्ते दुःखमोहोपहतास्त्यक्तात्मानो राष्ट्रं नः सुभिक्षमभिद्रवेयुः। अतो मुष्टिवधः सस्यवधो वा यदोत्पद्यते तदाभियास्यसि नाद्य यात्रा क्षेति। नगरवृद्धावप्यलापिषम्। अल्पीयसा मूल्येन महार्हं वज्रं मास्तु मे लभ्यं धर्मरक्षार्थे तदनुगुणेनैव मूल्येनादः क्रीयतामिति।

---

91. 1. स्वकर्मो C. S. W.—क्षुरिकया G. S. A^{r}.—91. 2. प्रवृत्त° om. A^{r}. प्रवीत° G.—91. 4. °किशलयम° W.—91. 6. °मण्डलस्तदन्तःपुरे तया सह निशाम° W.—°मण्डलस्तामेव संहतोरूमूरूपपीडं चोपगूह्य....इवैनां G. तामेव संहतो—मूरूपपीडं भुजोपपीडं चोपगूह्य S. तामेव संहतोरूमूरुपीडमुरःपीडं चोपगृह्य....तां निशां C.—संहतोरूमूरुपीडं चोपगूह्य A^{r}.—ऊरूपपीडं Bhû. उरुरूपक्रीडं Pa^{d}.—91. 10. स्वयमेव तद्राज्यं A^{r}.—91. 15. मुष्टिबन्धः S.; G. Ah^{d}. °सस्यबन्धः S. G.—91. 17. वस्तु न मे लभ्यं W.—वज्रवस्तु न लभ्यं S.—वज्रवस्तु लभ्यं नाम G.—महार्हमस्तु मे तुभ्यं A^{r}.—we accdg. to conjecture.—आदानं क्रियतां A^{r}. W.—

शतहलिं च राष्ट्रमुख्यमाहूयाख्यातवान् । योसावनन्तसीरः प्रहारवर्मणः पक्ष इति निनाशयिषितः सोपि पितरि मे प्रकृतिस्थे किमिति नाश्येत त्वयापि तस्मिन्संरम्भो न कार्य इति । त इमे सर्वमाभिज्ञानिकमुपलभ्य स एवायमिति निश्चिन्वाना विस्मयमानाश्च मां महादेवीं च प्रशंसन्तो मन्त्रबलानि चोद्घोषयन्तो बन्धनात्पितरौ निष्क्रमय्य स्वं राज्यं प्रत्यपादयन्। अहं च तया मे धात्र्या सर्वमिदं मम चेष्टितं रहसि पित्रोरवगमय्य प्रहर्षकाष्ठाधिरूढयोस्तयोः पादमूलमभजे। अभज्ये च यौवराज्यलक्ष्म्या तदनुज्ञातया। प्रसाधितात्मा देवपादविरहदुःखदुर्भगान्भोगान्निर्विशन्भूयोस्य ।पितृसखस्य सिंहवर्मणो लेखयाच्चण्डवर्मणश्चम्पाभियोगमवगम्य शत्रुवधो मित्ररक्षा चोभयमपि करणीयमेवेत्यलघुना लघुसमुत्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्यसरम्। अभूवं च भूमिस्त्वत्पादलक्ष्मीसाक्षात्क्रियामहोत्सवानन्दराशेरिति ।

श्रुत्वैतद्देवो राजवाहनः सस्मितमवादीत् । पश्यत पारतल्पिकमुपधियुक्तमपि गुरुजनबन्धव्यसनमुक्तिहेतुतया दुष्टामित्रप्रमापणाभ्युपायतया राज्योपलब्धिमूलतया च पुष्कलावर्थधर्मावप्यरीरधत् । किं हि बुद्धिमद्भिः प्रयुक्तं नाभ्युपैति शोभामिति । अर्थपालमुखे निधाय स्निग्धदीर्घां दृष्टिमाचष्टां भवानात्मीयचरितमित्यादिदेश । सोपि बद्धाञ्जलिरभिदधे ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते उपहारवर्मचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

---

92. 3. तत्त्वया G. E.—92. 7. समाचेष्टितं W. G.—मम चेष्टितं Ar.—92. 10. अभिगम्य W.—92. 16. विधाय W.—Ar. places the last sentence in the next Uchchhvâsa.

NOTES

P. 1. L. 1.—कूपदण्ड 'mast', अक्षदण्ड 'pole-staff' कालदण्ड 'death-dealing club'. "The author apparently alludes to the name of the original writer, Daṇḍî, by including in his initiatory benediction the word daṇḍa 'a stick or staff' in a variety of applications. [Wilson].—The metre of the verse is Sragdharâ. It is quoted in the 2nd Parichchheda of the Sarasvatîkaṇṭhâbharaṇa.

P. 1. L. 6.—निकषायमाणा 'serving as a test or standard (to all cities)' [Wilson].—शश्वद्–माहात्म्या 'the glory of whose mines was manifested by the quantities of jewels and other articles offered constantly for sale in countless shops.'

P. 1. L. 8.—पुष्पपुरी 'Patna'.—वीरभट–दण्ड: the enemy's army is the ocean, the heroic warriors are its waves, the horses and elephants the sharks or alligators in it, and the king's arm the churning-stick. Henco the king is compared to Vishṇu.

P. 1. L. 10.—पुरंदरेत्यादि 'the young dancing women are the Apsarases'.

P. 1. L. 11.—शरदित्यादि, down to कैलास a dvandva compound, then a tṛitîyâ-tatpurusha, then a karmadhâraya and finally a bahuvrîhi. The whole qualifies कीर्त्या 'fame' which is represented as 'brilliantly white.'

P. 1. L. 13.—स्वर्लोकेत्यादि 'who had the happiness to enjoy as his wife the earth, whose girdle is the ocean, which contains jewels large and brilliant as Mount Meru.'

P. 1. L. 14.—अनवरतेत्यादि 'who maintained by his frequent rewards for the performance of sacrifices Brahmans who were S'i-

shṭas, (*vide* Manu XII. 109) ; Âpastamba I. 7. 20. 8.), vis'ishṭa 'excellent' and resplendent through carrying a load of sacred learning' *i. e.* brahmavarchasinah.

P. 2. L. 2.—सतनेत्यादि the swan of the sky is the sun—a simile which occurs already in the Ṛigveda *e. g.* I. 163. 9.

P. 2. L. 5.— Construe भयेन with समाभुग्नानिव line 14.

P. 2. L. 11.—जैत्ररथः 'the victorious car of Kâma.,' see below p. 30 l. 2 and p. 87. 14. The भनिचणं जघनं is really compared to the wheels of the chariot and not to the chariot itself.

P. 2. L. 12.—रम्भे the two Rambhâs: The nymph Rambhâ and any other Apsaras [Wilson]. Regarding this use of the dual see Siddhântakaumudî I. p. 444 l. 1-3. (Calc. ed.) and compare the Vedic मित्रौ 'the two Mitras' *i. e.* Mitra and Varuṇa.—जयस्तम्भ 'a pillar of victory.' The pillars of victory, which are found in this Presidency *e. g.* at Kapaḍvaṇaj and Siddhapur and which belong to the times of the Châlukya dynasty of Aṇhilpur Pâṭhan, consist of two carved columns united by a Toraṇa, see also Forbes Ras Mala I. p. 253 seqq.

P. 2. L. 15.—परमविधेयाः 'charged with great offices,' परमं विधेयं कार्यं येषां ते परमविधेयाः [Wilson]; better 'most obedient' see the Pet. Dict. under विधेय.

P. 2. L. 16.—धीरेत्यादि 'who despised on account of their firm understanding business which would have given trouble to Bṛihaspati.'

P. 2. L. 23. पुरंदरातिथिषु पितृषु 'their fathers being dead or having been received as guests in the city of Indra' [Wilson]. At present the usual euphemism for 'he died' is, among S'aivas, कैलासं गतः.

P. 3. L. 1.—नानाविधेत्यादि, with जन्य (battle) ends the first bahuvrîhi which qualifies राजन्य.—महदायुध is probably not a grammatical blunder, but intended to be a puzzle. It ought to be explained महदान्यायुधानि 'weapons giving greatness or glory,' महं ददातीति महदः.

P. 3. L. 2.—प्रत्यग्रेत्यादि 'who was insatiable in new battles.'

P. 3. L. 4.—हठिकाकर्णनेत्यादि. The meaning seems to be, 'who were mortally afraid on account of the great noise of the army,' Wilson gives a marginal note from one of his Mss. हठिकाकर्णनं शुश्रूषामन्तरा यदाकर्णनं सा (*sic*) हठिकाकर्णनं महान्नादसमुदायसंश्रवानः ।

P. 3. L. 5. निजेत्यादि '(with an army) which was hurting the heads of the snake king already tired by carrying etc.' °वळ is derived from the root वळ हिंसायाम् for which the Pet. Dict. gives no examples, by the affix अच् Siddh. II. 320 (Pâṇ. III. 1. 140.).

P. 3. L. 7.—विग्रहः सविग्रह इव 'like war incarnate.'

P. 3. L. 9.—नभ्यवळभेत्यादि. The Apsarases come to the battle-fields in order to choose husbands among the fallen warriors and to lead them to Indra's heaven. The cloud of dust which hangs over the battle-field is therefore compared to a nuptial Maṇḍapa, a square enclosure the sides of which are formed by gay coloured curtains and which is erected in front of the bride's dwelling.

P. 3. L. 10.—दिविषद्ध्वनि must be construed with निकृतेत्यादि 'deafening the universe with the roll of the drums that surpassed all other sounds in the air.'

P. 3. L. 11.—शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति compare Kielhorn S. Gr. §. 558.

P. 3. L. 14.—रत्नाकर° 'the ocean.'

P. 3. L. 15.—देवेन 'by means of or together with the king (thy husband).'

P. 3. L. 18.—संक्रन्यकृताखण्डलः 'who surpassed or thought himself greater than Indra in consequence of his good fortune.'

P. 4. L. 2.—सम्यग्ज्ञातेत्यादि. The Fakir's or Bhâva's dress is now, as it was in olden times, a favourite disguise. Regarding the custom to send spies in this character see Kâmandaki Nîtisâra XII. 26.

P. 4. L. 9.—वैलक्ष्यलक्ष्यहृदयः 'his heart being a target of despair *i. e.* his heart filled with despair.'—Regarding the temple of Mahâkâla see Panchatantra note to IV. and V. p. 52 l. 11.

P. 5. L. 1.—विविधेत्यादि 'Equal to the king of immortals in battle, marked by steady skill in the use of various weapons.' [Wilson].

P. 5. L. 6.—प्राज्यं 'great.'

P. 5. L. 14.—क्षणहीनया 'joyless.'

P. 5. L. 19.—मृतिरेखयामिव 'which was as it were a line of death.' The simile is taken from palmistry. The 'line of death' stands nearly vertically on the line of life, which crosses the hand horizontally.

P. 5. L. 20.—वाङ्माधुरीत्यादि 'surpassing by the sweetness of her voice the Koïl.'

P. 5. L. 21.—°औपमित° which both our Mss. have, may be explained as a derivative from औपम्य with इत.

P. 6. L. 3.—Perhaps संनीय is the correct reading instead of संप्राप्य, which sounds rather flat.

P. 6. L. 13.—मत्या च कलितया '(Vasumatî) who was possessed of cleverness.'—समबोधि aorist pass. of the causal. See Kielhorn S. Gr. § 430.

P. 6. L. 14.—जलबुद्बुदेत्यादि 'Prosperity which resembles bubbles on the water, coming and disappearing quickly as a brilliant flash of lightning.'

P. 6. L. 16.—हरिश्चन्द्र is named as the representative of the Solar race.

P. 7. L. 3.—इति नियमवन्तम् 'with this intention I have come to your reverence, who follows the restrictive rules (laid down for ascetics).'

P. 7. L. 12.—महदभिख्याः 'whose names (indicated) greatness or splendour.'

P. 7. L. 14.—रसेन must be construed with अवाचि.

P. 7. L. 19.—कीर्तिव्यापृतसुधर्मणि 'whose fame occupied the assembly of the gods.' Prof. Târânâth's correction व्याप्त for व्यापृत deserves consideration.

P. 8. L. 1.—निजबलेसति विषेये 'his obedient army not being on the spot.'

P. 8. L. 2.—कारुण्येन पुण्येन विमृष्ट: । 'having, in consequence of his merit, been set free out of compassion.'

P. 8. L. 4.—Write शबर in the text. The descendants of the *S'avaras* are probably the *Suars* of modern India. Sanskrit poets are not particular about the names of the aboriginal tribes. Below p. 8. 18 and 22 the same people are called *Kirâtas* and p. 9. 15 again *S'avaras,* while p. 77. l. 18 the robbers who captured Upahâravarman are named *Bhillas.*

P. 8. L. 8.—मदीयेत्यादि. For this part of the story compare below the Upahâravarmacharita p. 77 l. 15-20.

P. 8. L. 8.—पक्ण: शबरालय: A. K.

P. 8. L. 19.—दंदशयित्वा see Kielhorn S. Gr. § 355b.

P. 9. L. 23.—कालयवन. By this term probably Zanzibar or the coast of Arabia is meant.

P. 10. L. 20.—फलेतरतया 'because (he found that the child was) not a fruit.'

P. 11. L. 10.—यक्षकान्ता 'a Yaksha-woman.'

P. 11. L. 18.—समाराधितदेवकीर्तिम् 'who had obtained or possessed a splendour equal to that of the gods.'

P. 12. L. 3.—अग्रहार 'a village or land given to a Brahman for his maintenance.'

P. 12. L. 23.—Regarding the Chaula and Upanayana see *e. g.* Âs'valâyana Gṛihyasûtra I. 17 and 19 seqq.

P. 13. L. 1.—आख्यानक 'episodes' and आख्यायिका 'stories' like the Kâdambarî. See also Daṇḍin Kâvyâdars'a I. 23 seqq. on the difficulty of distinguishing between a कथा and an आख्यायिका.

P. 13. L. 3.—कौटिल्यनीतिपटल is Châṇakya's Daṇḍanîti. Compare also note to Panchatantra II. and III. p. 10 l. 7.

P. 13. L. 5.—The institutes of thieving and gambling were very necessary for the heroes of the Das'ak. as their subsequent

adventures show. The work on the art of house-breaking is ascribed to Karṇîsuta see below note to p. 55. 19 and p. 76 l. 18 (text).

P. 13. L. 12.—साहसापहसितकुमारेण 'who put to shame Kârtikeya by their valour.'

P. 13. L. 14.—निज....काकपक्षम् 'whose locks became the bees that alighted on his two lotus feet'. The boys, according to the rule of the Dharmas'âstras, came to embrace (upasaṃgrah) the feet of the Sage and their long black locks consequently covered the latter.

P. 13. L. 20.—कुमारा इत्यादि. On hearing the words of the Sage, the Princes, at once, show their eagerness to depart and thereby make a formal order of the king unnecessary.—यानेन 'by marching or preparing to march.'—अभ्युदयाशंसम् 'expectant of glory.'

P. 14. L. 9.—Observe again the uncertainty of the author regarding the name of the tribe of aborigines, with whom Mâtanga associated. They are called *Kirâtas* 14. 9, 14. 16 and 15. 15, while 14. 14 they are named *Pulindas*.

P. 15. L. 7.—निशितटङ्कैः परितक्ष्यमाणान् 'who were being chopped with sharp hatchets.'

P. 15. L. 12.— ° आगमतन्त्र ° 'Vedas and S'âstras'.

P. 15. L. 20.—दण्डकारण्य began to the south of the Vindhyas.

P. 15. L. 21.—सिद्धसाध्येति 'which is being worshipped by Siddhas and Sâdhyas.'

P. 16. L. 1.—ताम्रशासनम् properly 'an edict or grant written on a copper plate.'

P. 16. L. 2.—विधिमित्यादि 'perform the ceremonies (prescribed) on that, considering (that they will procure) victory over fate.'

P. 16. L. 15.—प्रत्यूहपरिहारिणि 'whilst Râjavâhana warded off all impediments or interruptions' (of the sacrifice by evil spirits etc.).

P. 17. L. 9.—मां तत्सपत्नीं करोतु भवान् 'make me the rival of that

(kingdom) *i. e.* marry me.,' the kingdom being considered the wife of the king.

P. 17. L. 14.—कंचनाध्वानम् (who accompanied me) 'for some distance.'

P. 17. L. 16.—उपशल्य 'an open space near a village or town.' —आक्रीड 'a royal or public garden' [Wilson].

P. 17. L. 18.—पल्लवितचेताः. It is impossible to render exactly the very common simile of the Sanskrit poets, by which the mind is compared to a tree and is said to throw out sprouts or shoots under the affection of joy. It may be translated by 'his mind being moved or affected by great joy.'

P. 18. L. 16.—महदाशेत्यादि 'whose mind was filled with hopes of (obtaining) liberation.' महत् = ब्रह्म.

P. 18. L. 19.—Something seems to have been left out in our Mss., as the sudden introduction of Mattakâla's story breaks the continuity of the tale.

P. 19. L. 1.—लाटेश्वरः The country of Lâṭa, the Larike of the ancients, corresponds nearly to central Gujarât.

P. 19. L. 6.—कन्यासारणे 'to accompany' or conduct the bride.'

P. 19. L. 8.—अन्तर्विभेद 'secretly plotted treason' (against Mattakâla).

P. 19. L. 13.—दस्युः 'a thief.' Dasyu in the Vedas, as well as Daqyu in ancient Persian, designates the aboriginal and Turanian tribes, conquered or combated by the Âryans. In later Sanskrit literature, also, it remains a name of the wild hill tribes. It acquired the meaning, which it has here, no doubt, from the lawless dispositions of the 'men of the forest.'

P. 20. L. 5.—श्रुतरत्नेत्यादि 'having heard where the most excellent jewel had been looked for.'

P. 21. L. 4.—तदङ्के and l. 5. तन्निकटम् refer apparently to the hostile leader Mattakâla, though he has not been named.

P. 21. L. 17.—तन्निरपराधेत्यादि 'blaming fate for the punishment or sufferings inflicted on his innocent (friend).'

P. 21. L. 21.—Read सौम्य सोमदत्त अयं, which is also the reading of N.

P. 22. L. 15.—भृगु 'a precipice.' This word has no connection with the name of the Ṛishi and his descendants, who are so frequently named in the Ṛigveda. The name of the Sage is derived, as Prof. Kuhn has shown, from the Âryan root *bhrag* or *bharg*, which is preserved in the Sanskrit *bharg-as, bhrâj*, in the Greek *phleg-o*, in the Latin *fulg-or* etc. Bhṛigu 'a precipice,' on the other hand, is apparently derived from the Âryan root *bhrag*, which in Latin appears as *fra(n)g-o*, in Gothic as *brik-an*, in English as *break* and which in Sanskrit appears in the mutilated from bha(n)j. Etymologically *bhṛigu* means 'a broken place.'—The Bhṛigupatana or Bhairavastava is a favourite mode of religious suicide. A few years ago the Nawâb of Junâgaḍh used still to keep guards on Girnâr, who watched the place from which pilgrims frequently attempted to precipitate themselves into the valley.

P. 22. L. 17.—कालयवनद्वीप° see above note to p. 9 l. 23.

P. 24. L. 7.—मदनुग्रहेत्यादि 'having collected a number of pupils who were clever in assisting me in my quality as a magician, which I had obtained through your favour.'—Pushpodbhava had been instructed in magic together with Râjavâhana. See above p. 13 l. 4.

P. 24. L. 9.—सिद्धाञ्जनेन 'by magic collyrium' enabling the eyes to see through opaque substances [Wilson.]

P. 24. L. 10.—दीनार is derived from the Latin *denarius*, and denotes a gold coin. According to Kâtyâyana and Bṛihaspati, as quoted by Nandapaṇḍita on Vishṇu IV. 9, a Dînâra is equal in value to 42 copper Kârshika Paṇas.

P. 24. L. 12.—गोणी 'a bag.' Here the double bags are meant, which the Vaṇajâras and other traders use for conveying grain on their bullocks.

P. 25. L. 5.—Read °रत्नच्छर्दिभिः, though the Mss. give साच्छ°.

P. 25 L. 19.—राजराजगिरि, 'the Himâlaya, the abode of Kuvera.

P. 25. L. 23.—दूरीकृत्य 'not caring' (if he commits.).

P. 27. L. 11.—परीक्षन् can be defended by the Paribhâshâ अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् which, though rejected by Nâgojî, is admitted by Bhaṭṭojî Siddh. II. p. 112. Compare, also, the Pet. Dict. under ईक्ष+परि where examples of the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the Purâṇas are given.

P. 27. L. 20.—नियुद्धम् 'fighting with fists,' see Naishadhîya I. 123.

P. 29. L. 1.—मलयगिरीत्यादि. The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् comp. the Pet. Dict. *sub v.v.* Hence the south-wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.

P. 29. L. 3.—सहकारेत्यादि. "Making the air noisy with the chirping of sweet-singing Koïls whose throats were reddened or made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the mango trees."

P. 29. L. 11.—गन्धेत्यादि 'consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra.'

P. 29. L. 15.—रसालतरुषु Rasâla is a name of various trees, but may be understood here of the mango which blossoms in spring. [Wilson.]

P. 29. L. 20.—पुरुहूत literally 'invoked by many,' a name of Indra.

P. 29. L. 21.—Construe या with निर्मितेव रराज p. 30 l. 13 and translate: "And she shone as if created by Cupid, who, fondly longing after Rati, and desiring to make a statue of her, framed some female figure, produced its feet from the beauty of the autumnal lotus growing in his pleasure-garden" etc.

P. 30. L. 2.—चैत्ररथ see above note on p. 2. l. 11.

P. 30. L. 7.—प्रतिबिम्बीकृतबिम्बम् ‘which imitated or resembled the Bimba-fruit.’

P. 30. L. 18..—घुणाक्षरन्यायेन literally ‘according to the analogy of the wood-borer’s writing’ *i. e.* accidentally.’ When the insect called ghuṇa, makes his holes in the wood, they occasionally resemble letters. But, of course, that happens accidentally. Compare S′is′upâlavadha III. 58.

P. 30. L. 22.—कुरङ्गेत्यादि ‘whose beauty captivated her, just as the snare captures the deer.’

P. 32. L. 9.—नैष्ठिकम् ‘a professed student’ *i. e.* such a one, who after completing the study of the Veda, stays with his teacher and becomes an ascetic, without having passed through the Gṛihasthâs′rama.

P. 33. L. 16.—बहुलपक्ष ‘the dark half of the month.’

P. 34. L. 13.—निजयष्टीत्यादि compare S′âkunt. S′l. 177 Bk.

P. 35. L. 12.—Metre: Âryâ.—तथा मृदुलम् ‘as tender (as thy body is soft).’

P. 35. L. 17.—यदा केलीवन इत्यादि. The reading of our text gives hardly a good sense. Perhaps it would be better to write यदा केलीवनेऽस्मिन्नागता सा कुरङ्गलोचनेत्यादि | compare below p. 36 l. 21. seqq.

P. 36. L. 8.—ललनातिलकेत्यादि. If this reading is correct, the meaning must be that Râjavâhana, on seeing the trees from which Avantisundarî had plucked flowers, the place where she had worshipped, the gravel bearing the imprint of her feet and her flower-couch, constantly called to mind that these things were ‘residues’ produced by her or ‘mementos of her,’ and thereby increased his passion. शेषम् is ‘any thing which has had been used by another person and then abandoned, marked with the signs of having been used.’

P. 36. L. 19.—लीलावनि ‘the scene of coquetry’ is the face of the Prince.

P. 36. L. 21.—सतां सत्पथेत्यादि compare Panchatantra II. S′l. 42; IV. S′l. 107.

P. 37. L. 19.—Write in the text कक्षान्तरम्, 'the interior appartments.'

P. 37. L. 22.—पिच्छिकेत्यादि 'and causing his surrounding attendants to turn round and round, whirling brushes made of peacocks' feathers.' Professor Târânâth Tarkavâchaspati's reading पिच्छिका भ्रमणेषु सपरिवारः परिवृढं भ्रामयन् gives also a good sense, and may be translated 'and while he together with his attendants was violently whirling brushes of peacocks' feathers in circles.' But it is not supported by our Mss.

P. 38 L. 5.—महदाश्चर्यान्वितम् 'who was astonished at this great event.'

P. 38. L. 17.—सान्वय 'go'. Compare Âpastamba Dharma II. 3. 7. 9 and II. 4. 9. 1.

P. 39. L. 1.—चतुर्दशभुवनवृत्तान्तम् compare below notes on p. 40. l. 1. and p. 44. l. 15.

P. 40. L. 1.—श्रुत्वेति । भुवनस्य जगतो वृत्तान्तं रुक्मिण्यादिभिः कृष्णस्येन्द्रस्य गुरोः पितामहस्य शकुन्तलादुष्यन्तादीनां च गान्धर्वविवाहकरणविषयां प्रवृत्तिम् । वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त इत्यमरः । अनेन गान्धर्वविवाहेन परिणीता[नां] पुण्यवत्त्वज्ञाना-द्राजवाहनेन सह गान्धर्वविवाहो मम पुण्यवत्त्वं संपादयेदिति मतिरुत्पन्ना । तेन च तस्मि-न्राजवाहनेनिरागः । अत एव त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंस्थिताभिः प्रत्याख्यायमानराग-वृत्तामिति [P. 44. l. 15] वक्ष्यति ॥ Bhû.—Pad. explains भुवनवृत्तान्तम् by चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं पातालवृत्तान्तमित्यर्थः ।; but wrongly. The use of Puranic tales for purposes, similar to those of Râjavâhana, seems to have been very frequent. Compare e. g. below p. 51. l. 15.

P. 40. L. 8.—सरस्वतीत्यादि । सरस्वत्या मुखग्रहणेनोच्चैरणीकृत उच्छिष्टीकृतो य एव भवदीय इत्यर्थः । दशनच्छद ओष्ठः ।......अम्बुजासना लक्ष्मीस्तस्याः स्तनतटो-पभुक्तमिदमुरःस्थलं त्वदीयमित्यर्थः ॥ Pad.—Regarding the use of उच्चैरण see above note to p. 36 l. 8 and translate 'which has been kissed or touched.'—Râjavâhana is here compared to Vishṇu, as stated in the Bhûshaṇa :—एतेन विशेषणद्वयेन विष्णुरूपवर्णनाद्धावि सार्वभौमत्वं सूचितम् । वागीशा यस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि । यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भज इत्यर्थ-केन तादृशविशेषणाक्रान्तस्य नृसिंहसत्त्वनादन्यस्त्रीभोगराहित्यं सूचितम् ॥

P. 40. L. 11.—रुचितं युक्तमित्यर्थः । लूयक्लृप्तभायायां कर्मणि क्तः ॥ Pa^{d}. कुसुमान्येव चन्द्रकास्तैः शारेण विचित्रेण ॥ Pa^{d}.—According to this explanation चन्द्रकः means 'an eye of a peacock's tail.' But Bhû. says : कुसुमचन्द्रकः कुसुमगुच्छम् ॥ As the hair is compared to a peacock's tail, the Pa^{d}.'s explanation is preferable.—मधुकरेत्यादि, the bees are attracted by the fragrance of the flowers.

P. 40. L. 12. Write in the text, स्फुरदरुणकिरणकेसरकरालम् .—स्फुरन्तोऽरुणा ये किरणास्त एव केसराणि किंजल्कानि .... । तैः करालमुन्नतम् । swelling. Pa^{d}.

P. 40. L. 13.—अधीरमवशम् Bhû. Ah^{d}. 'passionately.'

P. 40. L. 14.—शीकरो रम्यः । शीकरः स्फीतरम्ययोरित्यजयः । Bhû. Ah^{d}. ; Pa^{d}.

P. 40. L. 15.—जरठो वृद्धो जालपादो हंसः । जरठग्रहणमशुभसूचकम् ॥ Pa^{d}. Bhû. Ah^{d}.

P. 40. L. 17.—कमलमूढेत्यादि । कमलमूढः कमलत्वेन भ्रान्तो यः शशी तस्य किरणरज्जुदाम समुदायस्तेन निगृहीतमिव । Pa^{d}.—Bhû. says : कमलसदृश इति यावत् ; but that is inadmissible, for the prince's feet are mistaken for lotuses by the moon.

P. 41. L. 1.—मुक्तकण्ठमुच्चैःस्वरम् । Pa^{d}.

P. 41. L. 3.—तदात्वायतिविभागं तत्कालोत्तरकालयोः कृत्यम् । तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः । कृत्यांशयोर्विभागः स्यादित्यजयः । Bhû. ; Ah^{d}. "Not considering what ought to be done then and what at a future time."

P. 41. L. 4.—विप्रविध्यमानं ताड्यमानम् । Bhû. Ah^{d}.

P. 41. L. 5.—तुमुले संकुले । Pa^{d}. Bhû. Ah^{d}.

P. 41. L. 6.—अन्तर्वंशिकाः । अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वंशिको जन इत्यमरः Pa^{d}. ; Bhû. ; Ah^{d}.

P. 41 L. 7.—तदनुभावेत्यादि । तस्य राजकुमारस्यानुभावेन सामर्थ्येन । अनुभावः प्रभावे च निश्चये भावसूचक इति वैजयन्ती । निरुद्धा निग्रहेच्छा येषां ते ॥ Pa^{d}.

P. 41. L. 19.—सर्वपौरुषाणां पुरुषार्थानामतिभूमिरधिष्ठानम् । Pa^{d}. "Who was possessed in the highest degree of all manly virtues." See also the Pet. Dict. s. v. अतिभूमि.

P. 41. L. 20. स्मर तस्या हंसकथायाः for the construction compare Siddh. I. p. 279 (Pâṇ. II. 3. 52) and the exactly identical use of the Latin words, meaning 'to remember.'

P. 42. L. 3.—महादेवीमालतीन्द्री see above p 25 l. 15. seqq.

P. 42. L. 4.—आत्मत्यागस्य देहत्यागस्योपन्यासेन वचनेनेत्यर्थः | Pa[d].— 'By threatening suicide.'

P. 42. L. 6.—राजराजगिरौ तपस्यते see above p. 25 l. 19.

P. 42. L. 9.—Regarding the jewel which kept off hunger and thirst see above p. 17 l. 13.

P. 42. L. 10.—अङ्गाः, चम्पा see Cunningham Anc. Geog. p. 477.

P. 42. L. 14.—साक्षादित्यादि 'appearing visibly like Pride incarnate.'

P. 42. L. 15.—संपराये युद्धे । क्षीणं सकलं सैन्यमण्डलं सेनासमूहो यस्य तथा | Pa[d].

P. 42. L. 19.—अकल्प्येत्यादि | अकल्प्या संधा प्रतिज्ञा यस्येति तथा || Pa[d]. 'it being impossible to guess his intention.'—Bhû. says : अकल्प्यसंधो-ऽचिन्त्यसंधः । सत्यसंध इति यावत् | The Ah[d]. Sârâṃs'a : अकल्प्यसंधः अन्वित-संधः [read अचिन्त्यसंधः] कल ज्ञाने ||

P. 42. L. 21.—कृतकौतुकेत्यादि । 'When he had performed the auspicious ceremony of the Kautukabandhana.' Regarding the latter see Colebrooke Essays I. 209.—एकपिङ्गाचल 'the mountain of Kuvera, the Himâlaya.

P. 43. L. 1.—एणजङ्घ 'Deer-foot.'—जङ्घाकरिकः शीघ्रगामीत्यर्थः || Pa[d].— Bhû. adds : हलकारा इति प्रसिद्धः || प्रभवतः प्रभोः राज्ञः || Bhû.; Ah[d].

P. 43. L. 2.—कन्यान्तःपुरदूषके दूषणोद्भाविके || Pa[d].

P. 43. L. 4.—प्रलपतीति । प्रलापोनर्थकं वच इत्यमरः || Pa[d].—'Talks any nonsense.'

P. 42. L. 7.—चारके बन्धागारे ।•चारकं बन्धनालय इति वैजयन्ती || Pa[d]. Bhû. Ah[d].

P. 43. L. 8.— तच्चेति । स च दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूषकः संनिधापितव्यः संनिधौ स्थापनीय इत्यर्थः । चण्डपोत[क]नामा मातङ्गाविः•......कैरी । उचिता याः कल्प-साधनानि तैरुपपन्नः || Pa[d].—Wilson translates कल्पनाः by "trappings." Bhû. and Ah[d]. explain it by अलंकारः.

P. 43. L. 10.—अनार्यशीलं दुष्टस्वभावम् । क्रीडनं खेलनम् ॥ Pa^d. क्रीडनं क्रीडासाधनम् Bhâ.; Ah^d.

P. 43. L. 11.—शत्रुसाहाय्यकाय वैरिसाहाय्यार्थम् । प्रत्यागच्छत आगच्छतः । राजन्यकस्य क्षत्रियस्य । कोशो भाण्डागारं वाहनानि हस्त्यश्वादीनि । अवग्रहणं बन्धनम् ॥ Pa^d.—The explanations of râjanyaka and kos'a, given in the Pa^d., are wrong. The former means 'a multitude of warriors or kings,' as stated in the Bhâ. and the latter means 'property.' The Ah^d. Sâr., however, explains it by सेना.

P. 43. L. 16.—The compound अप्सरोरूपिणी is against Pâṇini's rule but sanctioned by usage, compare the Pet. Dict. under रूपिन्.

P. 43. L. 18.—सोमरश्मिसंभवेत्येतन्नामकगन्धर्वेतिन्ना । Pa^d.

P. 43. L. 19.—नलिनेत्यादि । The Kalahaṃsa mistook Suratamanjarî's pearl collar for the pith of a lotus. Hence he is called मुग्ध 'foolish.'

P. 44. L. 2.—मणिकिरणेति 'so that it appeared, on account of the (white) rays of the pearls, doubly hoary.'—कौर: संजातो यस्येति तथा । तदस्य संजातमितीतच् । कौरि जात: । अति आक्रोशे ॥ Pa^d.

P. 44. L. 4.—संदानिता बद्धबन्धनानाम् । ...... निस्तरणीयां समापनीयाम् ॥ Pa^d.

P. 44. L. 8.—अथेति । असौ वीरशेखरो विद्याधरः पित्रा प्रयुक्तं यद्वैरं तस्मिन्प्रवर्तमाने कुर्वाणे इत्यर्थः । नरवाहनदत्ते विरसाशयः परुषान्तःकरणः । तस्य नरवाहनदत्तस्यापकारे निग्रहे क्षमः समर्थ इति । दर्पसारेण समसृज्यत संगतोऽभूदित्यर्थः ॥ Pa^d.—Naravâhanadatta, the son of king Vatsa is the hero of the Kathâsaritsâgara and the older Vrihatkathás of Kshemendra and Guṇâḍhya. These works describe his adventures and especially his elevation to the throne of the Vidyâdhara kingdom. Mânasavega, also a Vidyâdhara king opposed him, stole one of his brides Madanamanchukâ and defeated him repeatedly. The XIV.th Lambaka of the Kathâsaritsâgara describes the contest between Naravâhanadatta and Mânasavega and the final victory of the former. The above passage, which has been misunderstood by the author of the Padachandrikâ, is of importance, as it shows a connexion between the stories of the Vrihatkathâ and

those of the Das'akumâracharita. The translation should run as follows :—"Now he (Vîras'ekhara) being full of hatred against the present emperor of the Vidyâdharas, Naravâhanadatta, the son of Vatsa, who had acted as an enemy towards his (Vîras'ekhara's) father, allied himself with penance-doing Darpasâra, with the hope that that (prince) would be able to injure (Naravâhanadatta)."

My translation of वर्तमाने is suggested by the Ahd. Sâramṣ'a, which says : वर्तमाने (?) इदमव्ययं वर्तमानेथ सांप्रतम् ||

P. 44. L. 12.—उपचर्यमानचन्द्रिकं निर्मलज्योत्स्ने देव् शोभने || Pad. Regarding the formation of the passive of दै see Kielhorn Gr. § 379. C.

P. 44. L. 14.—त्वदङ्केति | त्वदङ्काश्रयो यस्या इति | अङ्काश्रयः शिरोभाग इति वैजयन्ती || Pad. Bhû. ; Ahd.

P. 44. L. 15.—त्रिभुवनेत्यादि | त्रिभुवनस्य तद्वासिजनस्य सर्गेण मोहेन यात्रा गतिः | इन्द्रादेः पराङ्गनागमनं यादवानां मद्यपानं युधिष्ठिरनलादीनां द्यूतविधिः | तेन संहार इन्द्रचन्द्रवालिरावणादे रोगवधादिः | सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु | यात्रा तु यापनोपाये गतौ देवार्चनोत्सव इति विश्वप्रकाशः | यद्वा सर्ग उत्पत्तिः | यात्रा स्थितिः | संहारो लयः | तत्र संस्थिताभिस्तद्वोभिकाभिः | अत्र पूर्वमतं युक्तमिति श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमित्यादि निरूपितम् || Bhû.—Compare note on p. 40 l. 1.

P. 44. L. 16.—त्वदनुभावेत्यादि | compare above p. 41. l. 7.

P. 45. L. 5.—दुष्करकर्मणामुकरकर्मणा || Pad.

P. 45. L. 7.—उदस्तो दूरीकृत आधोरणो हस्तिपको येनेति | Pad.

P. 45. L. 8.—स्तम्बेरमो हस्ती | .... अपनूता दूरीकृताः | Pad.

P. 45. L. 9.—अदभ्रेत्यादि | अदभ्रं बहुलम् | अभ्रघोषगम्भीरेण मेघरसितगम्भीरेण || Pad.

P. 45. L. 15.—कुञ्जरगात्रं पूर्वपदजङ्घाप्रदेशम् | द्वौ पूर्वपश्चाज्जङ्घाप्रदेशौ गात्रावरे क्रमादित्यमरः || Pad. ; Ahd.—But Bhû. explains गात्र more correctly by शरीर and adds that the explanation, given by Pad. and Ahd., is inadmissible उत्तरग्रन्थविरोधात् || .—असक्तं त्वरितमित्यर्थः | Pad.

P. 45. L. 16.—The position of the two riders appears to be this: Râjavâhana draws the arms of Apahâravarman who is seated behind him, round his waist and passes his own arms

backwards round Apahâravarman. This kind of embrace must be awkward even for an Indian athlete, especially if executed on the back of a mast elephant.

P. 45. L. 18.—कणपो लोहस्तम्भः । लोहस्तम्भस्तु कणप इति वैजयन्ती । कर्पणः सरावः । कुटिलाग्रस्तु कर्पण इति वैजयन्ती । प्रासः कुन्तः । .... पट्टिशः शस्त्रविशेषो भाषया पट्टेति प्रसिद्धः । पट्टिशः स्याद्विशालाग्र इति वैजयन्ती । मुसलं कण्डनसाधनकाष्ठतुल्यमायसमायुधम् । .... तोमरो लोहगुच्छः । भाषया गुर्ज इति । .... Pa^{d}.

P. 45. L. 19.—The reading उपयुञ्जानान्, to which Pa^{d}. points is preferable, as Râjavâhana and Apahâravarman were not armed.

P. 46. L. 1.—विक्षिपन्तौ लोकानिति शेषः । Pa^{d}.

P. 46. L. 2.—अन्येन this *other* army is that of the allied kings, coming to assist Siṃhavarman of Champâ.

P. 46. L. 3.—कुरुविन्देन सवर्णाः समानाः कुन्तलाः केशा यस्येति । कुरुविन्दो नीलगुच्छो नीलमणिरिति ॥ Pa^{d}.—Bhû. gives also the explanation मेघ for कुरुविन्द according to Amara.

P. 46. L. 5.—कृशाकृशौ उदरस्थले यस्येति स तथा । कृशोदरः स्थूलोरःस्थलश्चेति योऽर्थमिति । कृतहस्ततया शिक्षितहस्ततया । शिक्षितं कृतमर्थमिति भागुरिः ॥ Pad..—The root कृ has frequently the meaning 'to study, to learn' in the older language, see Pet. Dict. under कर् and Âpastamdharma passim.

P. 46. L. 6.—पादित्यादि । अङ्गुष्ठाभ्यां निठुरं यथा तथावघृष्टं घर्षितं कर्णमूलं यस्येति तेन ॥ Pa^{d}.

P. 46. L. 7.—प्रत्ययाऽज्ञानात् ॥ Bhû.; Ah^{d}.

P. 46. L. 9.—The speaker is Apahâravarman's friend, Dhanamitra, who had been sent to fetch the allies, see p. 76. l. 6. अथ राजकम् । राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमादित्यमरः । राजकं राजसमूहः ॥ Pa^{d}.

P. 46. L. 12.—धनमित्राख्यया तन्नाम्नान्तरितो भिन्न इत्यर्थः ॥ Pa^{d}. "You must consider that I am hidden under this form and the appellation Dhanamitra *i. e.* consider Dh. as my other self."

P. 46. L. 13.—अपराजितं युद्धसमये शत्रुणा गृहीते कोशवाहने धने हस्त्यश्वादे चैकीकृत्य देशमुपतिष्ठतित्यन्वयः ॥ Bhú.—अपराजितमितस्ततो गतमित्यर्थः ॥ Pa[d]. The latter explanation is preferable.

P. 46. L. 14.—अस्मद्भृत्येणास्मत्पक्षस्थेन । गृह्यः पक्षस्य उच्यत इति वैजयन्ती । राजकेन क्षत्रियसमूहेन ....॥ Pa[d].

P. 46. L. 16.—रोहिण 'Banian or Bar tree.—क्षौमावदाते क्षौमवदवदात यत्सैकतं सिकतामयं तस्मिन् ॥ Pa[d].

P. 47. L. 6.—पितृवदपश्यत् 'he looked upon them *i. e.* treated them like his own father.'

P. 48. L. 5.—न्यशामयमपश्यम् । उद्विग्नवर्णमुद्विग्नस्य वर्ण इव वर्णः कान्तिर्यस्येति स तम् । Pa[d].; Ah[d].

P. 48. L. 10.—भङ्गुरितवतंस° regarding the loss of the initial अ of अव see Vopadeva III. 171 and compare the Pet. Dict. s. v. वतंस. Our three commentaries add a kârikâ, वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योः-रूपसर्गयोः ॥

P. 48. L. 16.—आर्ताभ्युपपत्तिवित्तयोरार्तानां पीडितानामभ्युपपत्तिरनुग्रहस्तद्वित्तयोः ख्यातयोश्चरणविशेषणम् । Pa[d].

P. 48. L. 17.—पलितेत्यादि । पलितेन जरसा शौक्ल्येन शारश्चित्रो यः शिखण्ड-बन्धस्तेनादौ स्पृष्टा पश्चान्मुक्ता भूमिर्यया । पूर्वकालिकेति समासः ॥ Pa[d].

P. 48. L. 18.—भगवन्निति । मे दोषं दूषणमेषेति पुरोवर्तिनी वो युष्माकं दासी मत्कन्येत्यर्थः । स्वाधिकारानुष्ठापनं स्वोचितकर्माचरणप्रेरणम् ॥ Pa[d]. "Reverend Sir, (my daughter) there, your slave, accuses me of a fault, and that fault consists therein, that I have made her follow her legitimate profession."

P. 49. L. 1.—अङ्गक्रियोद्वर्तनादिः । अङ्गक्रिया यदङ्गेषु हरिद्रातैलमर्दनमिति वात्स्यायने । तेजः प्रभावः .... बलं शारीरं वर्णो रूपं मेधा धारणबुद्धिरेतेषां सम्यग्वर्धनेन पोषणेन । दोषा वातपित्तश्लेष्माणः । अग्निर्जाठरः । धातवः सप्त । एतेषां साम्यकृता-वैषम्यकृताहारेण भक्षणेन । आ पञ्चमात्पञ्चमवर्षादुत्तरमित्यर्थः ॥ Pa[d]. तेजो—वर्धनेन must be taken as an adjective qualifying आहारेण.

P. 49. L. 3.—जन्मदिने उत्पत्तिदिवसे पुण्यदिने संक्रान्त्यादौ ॥ Pa[d].

P. 49. L. 4.— अनङ्गविद्यानां वात्स्यायनादीनाम् ॥ Bhú.;—नृत्येत्यादि, "to instruct her thoroughly in the arts of dancing, singing, playing

musical instruments, acting, (to make her a connoisseur) of pictures, food, perfumes and flowers."

P. 49. L. 5.—शब्दो व्याकरणं हेतुस्तर्कः समयः सिद्धान्तो वैयौगिकः || Bhû.—वार्त्तामात्रावबोधनम् 'a superficial instruction' [Wilson].

P. 49. L. 6.—आजीवो जीविका || Pa[d].—This knowledge the Hetaira wants in order to know the value of her lovers.—क्रीडाकौशले नर्मभाषणनैपुणे । Ah[d].;—Bhû. आक्रीडा°. Compare Sâhityadarpaṇa. p. 166.

P. 49. L. 7.—अभ्यन्तरीकरणं स्वायत्तीकरणम् || Pa[d]. 'Thorough knowledge' [Wilson].—अभ्यन्तरकलासु रतकलासु । साभ्यन्तरकला यत्तु स्पृश्याङ्गस्पर्शनं रतावित्ति वात्स्यायनः || Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 49. L. 8.—प्रसाधिताया अलंकृतायाः । .... परिबर्हः परिच्छदः .... सेवकजन इति यावत् || Pa[d].

P. 49. L. 10.—संगृहीतैर्विधेयीकृतैः । Bhû.; Ah[d]. धाम्रधातुभिः शिक्षकैः । धाम्रधातुपालक इति वैजयन्ती । शिल्पवित्तकैः कलाप्रसिद्धैः । Pa[d].

P. 49. L. 11.—कार्तान्तिका लक्षणज्ञाः । Pa[d]. 'Palmists, fortune-tellers' [Wilson].

P. 49. L. 11.—Regarding the Pîṭhamarda, Viṭa and Vidûshaka, see Sâhityadarpaṇa p. 37.

The Bhikshukîs are, of course, Bauddhas or Jainas, whose inclination to act as *entremetteuses* is frequently mentioned by Brahminical writers.

P. 49. L. 13.—शुल्को मूल्यम् । Pa[d].

P. 49. L. 15.—शौचं शुद्धता । शौचमर्थव्यवच्छेदनमिति वैजयन्ती । Pa[d].

P. 49. L. 16.—असतन्त्रेणेत्यादि 'To obtain payment from the parents of a minor under the pretence that he contracted a Gândharva marriage.'

P. 49. L. 17.—अलाभ इत्यादि । कामस्वीकृते स्वायत्तीकृते स्वामिन्यधिकारिण्यधिकरणे चौत्तरादौ । Pa[d]. But better Bhû., अलाभेऽर्थस्य सूचितस्य शुल्कालाभे कामस्वीकृते मैत्र्यास्वीकृते स्वामिनि प्रभौ ग्रामाध्यक्षेऽधिकरणे नागरिकसंसदि साधनमन्त्रानुवाक्यादिभिः स्वोपयुक्तविधानम् || Adhikaraṇa is the local Panchâyat.

P. 49. L. 19.—हृतशिष्टानां गृहीतावशिष्टानां गम्यधनानाम् । गम्या भुजंगाः । गम्यो विटः पार्श्विको भुजंग इति भागुरिः । Pa[d].—'To take away by various

artifices what remains of the lovers' wealth, after it has been reduced by daily, occasional and affectionate gifts.'—Bhû. writes °दायकृतयाहृत° and explains thus: आहृतशिष्टानामाहृतेभ्य आकर्षितेभ्यः शिष्टानामवशिष्टानामुर्वरितानां गम्यस्य विटजनस्य धनानामित्यन्वयः ॥.

P. 49. L. 20.—असनं क्षेपणम् । Pa[d]. आसनमुपवेशनम् । Bhû. 'To separate (her) from an avaricious man who gives nothing.'—प्रतिहस्त्यामन्त्रगृहवेश्यापतिः । प्रतिहस्तो प्रातिवेश्य इति वैजयन्ती ॥ Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 50. L. 1.—त्यागशक्तेः संधुक्षणमुद्दीपीकरणम् । Pa[d].—"To incite an avaricious lover to liberality by causing him to be teased by a bully."

P. 50. L. 2.—अनर्थप्रतिघातिभी राजवदाज्ञाशक्तिप्रधानैः । इभ्यैराढ्यैः । Bhû.

P. 50. L. 5.—मातृकाया मातामह्याः । मातुर्माता तु मातृकेति वैजयन्ती ॥ Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 50. L. 6.—एवं स्थिते 'as it is so, or under these circumstances' is the common phrase used in summing up a scientific argument. It seems to have been put into the mouth of Mâdhavasenâ in order to heighten the irony of the whole passage.

P. 50. L. 8.—स्वकुटुम्बकम् । अनुकम्पायां कन् । Bhû.—Compare Siddhântakaumudî I. p. 707. Pâṇ. V. 3. 76. 'Her poor relations.' [Wilson].

P. 50. L. 10.—अहार्यनिश्चया दृढनिश्चया । Pa[d].; Bhû.

P. 50. L. 12.—दुःखाकरो दुःखजनकः । दुःखात्प्रातिलोम्य इति डाच्प्रत्ययः । Pa[d].; Bhû.— Compare Siddhântakaumudî I. p. 733. Pâṇ. V. 4. 64.

P. 51. L. 1.—भीतोद्रमनीयेति । भीतं यदुद्रमनीयं तद्वस्ते सा तद्वासिनी । तत्स्यादुद्रमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगमिति वैजयन्ती । Pa[d].

P. 51. L. 2.—देवतार्चनं देवपूजा । तदर्थं कुसुमानि पुष्पाणि तेषां समुच्चयः समूहस्तस्यावचयो ग्रहणं तत्प्रयासैः श्रमैः । Pa[d].—The Bhû. which reads उच्चय instead of समुच्चय says: उच्चयस्तरोरादानमवचयो भ्रमैः ।.—नैका अनेका ये विकल्पा भेदाः । विकल्पः संशये भेद इति वररुचिः । उपहारकर्मभिर्बलिकर्मभिः ।....कामशासनो महादेवस्तदर्थं तन्निमित्तम् । Pa[d].—The Bhû. says कामशासनार्थं च कामोद्दीपनार्थं च. The Pa[d].'s explanation appears however preferable.

P. 51. L. 9.—इतः किलेत्यादि । "It is from a person like myself that your Reverence wishes to learn the worth and worthlessness

of the three objects (of human life)! But (your question) too is a new way of showing favour to your slave. Well then! Listen."

P. 51. L. 11.—The Bhû. reads निर्वृतिः सुखहेतुः प्रसूतिहेतुः अक्षयसुखप्रसूतिहेतुः। and Ah[d]. निर्वृतसुखप्रसूतिहेतुः मोक्षः सुखोद्भवहेतुः ॥

P. 51. L. 13.—तत्त्वदर्शनोपबृंहितश्च 'and if it is attended by the recognition of *Truth i. e.* of the unity of the individual and of the universal soul.'

P. 51. L. 14.—प्रतिसमाहितः समाधानं प्राप्तः। Pa[d].

P. 51. L. 15.—तिलोत्तमाप्सरोविशेषः। संदूषणं गमनम्। प्रणयेन प्रीत्या प्रवर्तनम्। अहल्या गौतमपत्नी। गुरुतल्पं बृहस्पतिभार्या। वडवाश्विनी। अनिलस्य वायोः। कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः। अंशुमाली सूर्यः। केसरी वानरभेदः। उतथ्यो बृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्राता। अभिसरणं गमनम्। पराशरस्य व्यासपितुः। दाशः कैवर्तः। कैवर्ते दाशधीवरावित्यमरः। तत्कन्या योजनगन्धा। नदूषणं तद्गमनम्। पाराशर्यस्य स्नुषाभ्राता विचित्रवीर्यः। Pa[d].

P. 52. L. 1.—आसुरविप्रलम्भनान्यकृत्याचरणानि। अकृत्याचरणं यत्तदासुरं विप्रलम्भनमित्यजयः। Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 52. L. 8.—तीर्थप्रतिपादनं सत्पात्रदानम्। Bhû.; Ah[d].

P. 52. L. 10.—यावदिति साकल्ये। Pa[d].

P. 52. L. 12.—परस्परविमर्दजन्मालिङ्गनचुम्बनादिजन्म। अपरोक्षं प्रत्यक्षम्। Pa[d].—स्मर्यमाणं सन्मधुरम्। यदीयं स्मरणमपि सुखजनकमिति यावत्। Bhû.;—उदीरित इत्यत्र अभिमानः सार्थत्वबुद्धिर्येन इत्यर्थः ॥ Bhû.

P. 52. L. 16.—सुदूरं 'very much.'

P. 53. L. 8.—अयमञ्जलिः "I make you my bow."

P. 53. L. 16.—तपस्व्यनुकम्प्यः। Pa[d].—स्वशक्तिनिषिक्तं स्वसामर्थ्ये [न] निषिक्तं क्षिप्तम्। Pa[d].—स्वशक्तिः प्रलोभनशक्तिः। Bhû.

P. 53. L. 19.—अर्थेति। तस्य मुनेर्यन्मनस्तस्माच्च्युतं गलितं तमोजातं तत्स्पर्शभियेव। Pa[d].

P. 54. L. 2.—तमनुशय्य तेन सह शयित्वेत्यर्थः। Pa[d].; Bhû.; Ah[d].—The last adds: तृतीयार्थे इति (Pâṇ. I. 4, 85) अनुकर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

P. 54. L. 2.—प्रत्युन्मिषत्युदयति। सतीति सप्तम्यन्तम्। उदयः पूर्वपर्वतः। .... ऽस्य प्रस्थं सानुः। ....तत्र दावकल्पे वह्निसदृशे। Pa[d].

P. 54. L. 4.—क्षपणकविहारस्य सौगतावासस्य। Pa[d]. But see below p. 55. l. 4 whence it is clear that Digambara Jainas are meant.

P. 54. L. 13.—न एव to be construed with व्यवस्थापयन् p. 54. l. 17.

P. 54. L. 17.—°पताकां विद्धमिति यावत् । Pa^{d}.

P. 54. L. 20.—अपत्रपया लज्जया । Bhû.; Pa^{d}.; Ah^{d}.

P. 55. L. 1.—सुभगंमन्येनेति । आत्मानं सुभगं मनुते स तथा । Pa^{d}.

P. 55. L. 2.—मलमल्लकं कौपीनम् । आच्छादनं संविधानं कौपीनं मलमल्लकमिति वैजयन्ती । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 55. L. 4.—जैनायतने क्षपणकदेवतागारे [क्षपणकदेवतानगरे Ms.] Pa^{d}.—The fact that Nidhipâlita lived in a state of nudity as well as the mention of the केशलुञ्चनं below l. 6 shows that here and above p. 54. l. 4, Jainas of the Digambara sect and not Bauddhas are intended.

P. 55. L. 5.—वेशनिर्गतानां वेशो वेश्यागृहम् । •••• तस्मान्निर्गतानाम् । Pa^{d}.—The Bhû. gives the same explanation, but Ah^{d}. says वेशो वेश्याजनः ॥ The authority adduced in the Bhû. and Pa^{d}. is the Vis'vaprakâs'a.

P. 55. L. 6.—प्रकीर्णः प्रसृतः । Pa^{d}.

P. 55. L. 7.—द्विप इव हस्तीव नवग्रहो नूतनं ग्रहणमुपादानं यस्येति । प्रत्यवामृश्याविचार्यम् । (sic) Pa^{d}.

P. 55. L. 9.—द्विजातिर्वैश्यः । Pa^{d}. 'an Ârya' according to the phraseology of the old Sûtras.

P. 55. L. 13.—प्रत्याकलितो विचारितः । पिण्डीखण्डं पिण्डग्रशोकः खण्डं समूहः । अशोकः पिण्डका पिण्डीति वैजयन्ती । Pa^{d}.

P. 55. L. 14.—पर्याप्तं यथेष्टम् । Pa^{d}.

P. 55. L. 15.—द्युम्नेन धनेन । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 55. L. 18.—तमिति क्षपणकमनु । पश्चात् Pa^{d}.

P. 55. L. 19.—लुब्धा वित्तत्यागासहाः समृद्धाः श्रीमन्तः ।......। अमूंल्लोकान्प्रकृतिस्थान्स्वभावस्थान् । कर्णीसुतः स्तेयशास्त्रकर्ता । कर्णीसुतः करटकः स्तेयशास्त्रस्य कारक इति वैजयन्ती । Pa^{d}.—Bhû. adds a verse from the Hârâvalî कर्णीसुतो मूलदेवो मूलभद्रः कलाङ्कुरः ॥

P. 56. L. 3.—अक्षभूमिः शारिस्थापनगृहम् । Pa^{d}. 'The chequered cloth, on which the Pachîsî-men are placed'—The Ah^{d}. Sârâma-s'a agrees with this explanation. The Bhûshaṇa, on the other hand, explains अक्षाः by पाशाः 'dice', and अक्षभूमिः by तत्प्रक्षेपभूमिः. The

fact is, however, that the gamblers played a kind of Pachîsî, (see below l. 9.) where pieces similar to those used at the game of draughts, are moved forward and taken according to the results of the dice-throws, which the player makes.

P. 56. L. 5.—सभिकप्रत्ययव्यवहारानित्यादि, "their transactions undertaken with the knowledge of the gambling house-keeper, which consisted chiefly in the employment of reasoning, force and boldness and which were sufficient to cause the payment of the stakes".—The Bhûshaṇa, which alone explains the passage, seems to have known readings which are not to be found in any Mss.: सभिकप्रत्ययात्सभिकज्ञानात् । सभिका द्यूतकारका इत्यमरः । व्यवहारन्यायबलेति । व्यवहारो लोकानां व्यवहारो न्यायो युक्तिस्तर्को बलमुपन्यासः प्रतापः प्रागल्भ्यं तैः प्रयोजितार्थसाधने क्षमस्तस्मादिति प्रत्ययस्य विशेषणम् । क्वचित्प्रत्ययव्यवहारादिति पाठः । प्रत्ययजनको व्यवहार इत्यर्थः ॥

P. 56. L. 7.—पक्षरचननैपुणं सर्वलोकानां स्वायत्तीकरणे कुशलत्वम् उच्चावचानि नैकप्रकाराणि प्रलोभनानि मोहनानि । ......ग्लहः पणः ॥ Pa[d].—So also Bhû. and Ah[d]. which add however, ग्लहप्रभेदवर्णनानि पणस्यान्यथाभाववर्णनानि ॥

P. 56. L. 8.—अन्तरान्तरा मध्येमध्य इत्यर्थः । अश्लीलप्रायानसभ्यबहुलान् । अश्लीलं ग्राम्यभाषणमिति वैजयन्ती ॥ Pa[d].

P. 56. L. 9.—प्रमाददत्तशारि प्रमादेनानवधानतया दत्तः शारः क्षेपकरणं येनेति तस्मिन्निति ॥ Pa[d].

P. 56. L. 12.—व्यत्यपजत् 'he changed (sides) *i. e.* began to play with me.'—Regarding the construction of जि see Siddhântakaum. I. p. 253. (Kârikâ).

P. 56. L. 13.—दीनाराणां निष्काणां सुवर्णानामिति यावत् ॥ Pa[d]. compare above note to p. 24 l. 10.

P. 56. L. 16.—यन्मूलश्चेत्यादि । "and Vimardaka, the gambler who was the cause of my playing, became etc."

P. 56. L. 19.—धूर्जटीति । धूर्जटिर्महादेवः ।...तत्कण्ठे यत्कल्माषं कालिमा । सितेतरः स्यात्कल्माषमिति शाश्वतः २ तद्वत्कालतमोतिश्यामले । नीलनिवसनं नीलवस्त्रं तस्य यदर्धोरुकमवगुण्ठनवस्त्रम् ।...परिहित आच्छादितः ॥ Pa[d]. 'concealed by a darkblue cloak.'

P. 57. L. 1.—कौक्षेयकः करवालः ।...... फणिमुखं सुरुङ्गासाधनम् । काकली कर्तरी । संदंशको भाषया साण्डशीति । पुरुषशीर्षकं पुरुषशीर्षप्रतिकृति काष्ठमयं शिरः । योगवर्तिकोपायाञ्जनम् । मानसूत्रं प्रमाणरज्जुः । कर्कटो यन्त्रसाधनं भाषया कर्कटक इत्युच्यते । ..रज्जुरारोहनसाधनम् । दीपभाजनं भ्रमरकरण्डकं दीपनिर्वापणशलभभाण्डम् । Pa[d].—Bhû. gives different and, it would seem, better explanations of काकली and योगवर्तिका. The former is said to be a low-toned musical instrument निद्राति जागर्तिवेति बोधनार्थं कलमधुरध्वानिर्वाद्यविशेष इति गुरुचरणाः । and the latter 'a magic wick' यस्याः प्रज्वालनात्सर्वत्र सर्वा एव गोचरा भवन्ति यत्प्रभया मोहमुपयान्ति जनाः ॥. Compare for this passage Mṛichchhakaṭikâ Act III. p. 46 seqq. Stenzler.

P. 57. L. 4.—पटभासो जालान्तरम् । पटभासः प्रेक्षणकमिति वैजयन्ती ॥ Pa[d]. पटभाक्षः प्रेक्षणसाधनम् । पटभाक्षः प्रेक्षणकमिति वैजयन्ती । Bhû. ; Ah[d].—As long as no copy of the Vaijayantî is accessible, it will be difficult to decide which of the two interpretations is the correct one. The first gives however a good sense : "observing through a small hole of the size of the interstices in a lattice-window, what was going on inside the house."

P. 57. L. 5.—नीवीं नीवीमूलवणिग्धनम् । मूलद्रव्यं परिपणो नीवीति हेमः ॥ Pa[d]. ; Ah[d]. ; Bhû.

P. 57. L. 5.—नीला ये नीरदा मेघास्तेषां निकरः समूहस्तेन पीवरं पुष्टं यत्तमोन्धकारस्तन्निबिडितायाम् । Pa[d].

P. 57. L. 6—आलोकं प्रकाशम् । Pa[d].

P. 57. L. 7.—अथासौ विद्युत्प्रकाशो नगरस्य मोषश्चौर्यं तेन रोपिता रुष्टा नगरदेवतेव निःसंबाधं निःसंकटम् । संकटं तु संबाध इत्यमरः । उन्मिषद्रूपणा प्रस्फुरद्रूपणा ॥ Pa[d]. निःसंबाधं निःसंमर्दं । Bhû. ; Ah[d]. If निःसंबाधवेलायाम् is the correct reading, it must be translated 'at the time when there was no crowding (in the streets).'

P. 57. L. 9.—त्रासगद्गदं भयविह्वलभगार्दान् Pa[d].

P. 57. L. 10.—अर्थवर्यो वैश्यवर्यः । Pa[d].

P. 57. L. 12.—सेति । स पितास्मिन्नुपनमित्रे पित्रोरन्ते मातापित्रोरवसाने निजैः स्वकीयैर्वित्तैरर्थवर्गाद्यानकसमूहा[द्दारि]द्र्यं क्रीतेव दरिद्राति सति Pa[d].

P. 57. L. 14.—वरयत्येव 'When he......asked for my hand.'

P. 57. L. 15.—सार्थवाहः 'a foreign merchant.'

P. 57. L. 18.—मन्मथो मदनोऽभिसर: सहायो यस्या: सा । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 57. L. 19.—भाण्डमेतद्भूषणम् । Pa[d]. See p. 58 l. 17.

P. 58. L. 2.—दीपिका दीपवर्तीति लोके प्रसिद्धा । दीपिका हस्तदीप: स्यादिति वैजयन्ती । Pa[d]. 'Torches'. नागरिकबलं नगररक्षाकर्तुर्भाषया कोतवाल इत्याख्यस्य बलं सैन्यम् ॥ Bhû.

P. 58. L. 5.—शयेहम् compare Siddhântakaumudî II. p. 281 (Pâṇ. iii 3. 131).

P. 58. L. 9.—बाष्पदुर्दिनाक्षी बाष्पव्याप्तनेत्रा । Pa[d]. 'Her eyes dimmed by tears.'

P. 58. L. 10.—नरेन्द्रो विषवैद्य: । नरेन्द्रो वार्तिके राज्ञि विषवैद्ये च कथ्यत इति । निर्वर्ण्य दृष्ट्वेत्यर्थ: । उपक्रम्य चिकित्सित्वा । उपक्रमश्चिकित्सा स्यादिति वैजयन्ती । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 58. L. 17.—अंशुपटलेन किरणजालेन पाटितं नाशितं ध्वान्तजालमन्धकारसमूहो येनेति तथा भूषणम् ॥ Pa[d].

P. 59. L. 1—प्रिया दत्ता वागपहृता । अत्र परिवृत्तिरलंकार: । परिवृत्तिर्विनिमयो न्यूनाधिकयोर्मिथ इति लक्षणात् । तथा हीत्यादिना काव्यलिङ्गम् । न जान इति । यदिदमद्भुतं त्वत्कर्म वक्तुं न जाने न शक्नोमि । एवं च वाणी हृतेवेति स्पष्टम् । न ते स्वशीलमिति । इदं द्रव्यस्य प्रियायाश्च समर्पणं ते चोरत्वेन व्यवहृतस्य स्वशीलं स्वभावो न भवतीत्यतोऽद्भुतवत्प्रतिभाति । प्रतिनियतेति । तत्तद्द्रव्यशक्तिविश्रान्तेत्यर्थ: । तत्प्राय इति । तद् द्रव्यादिसमर्पणं पूर्वावदानेभ्य: पूर्वजातकर्मभ्यो न रोचते । रुच्यर्थानामिति चतुर्थी । कर्मणा न शोभत इत्यत्र तात्पर्यम् । एतदुपलभ्य परदारपरस्वनिवृत्तिरूपम् । अवदानेभ्य: । अवदानं कर्मवृत्त मित्यमर: । आशयोऽभिप्राय: । छन्दोऽभिप्राय आशय इति । अननुमान्यानुमतिमकारयित्वा ॥ Bhû.

Translate: "Honorable Sir, to night you have given me my beloved here, but you have bereft me of (the faculty of) speech. For I do'nt know how to describe this wonderful deed of yours. (If I were to say. 'This deed) is not in keeping with your character, it appears marvellous, no other (thief) has acted thus before you,' (it might be objected) that the power of things is fixed; for in you covetousness and similar (vices) are not to be found [i. e. each individual shows only those qualities (s'akti) which are inherent in the matter (vastu) out of which it is formed; as covetousness is not one of the qualities inherent in

the matter of which you are formed, your generosity cannot be said to be against your character (s'îla).] ('If I were to say), you have shown yourself to day a saint, (that description would be wrong because) it does not agree with your acts performed in former births. [*i. e.* Your generosity shows that in former births you must have performed many meritorious acts, because you could not act so generously if you had not done so; hence you cannot be said to have begun a course of saintliness *to day.*] (If I said), now I have seen true generosity (that would be presumptuous, because) it is not proper to give (such) a decision without hearing your opinion [*i. e.* You may have different opinions about the nature of true generosity and it is not for me to give a hasty decision on the subject]".—Similar passages are not unfrequent in Bâṇa's Kâdambarî and Harshacharita.

P. 59. L. 12.—प्रतिपत्तिः कर्तव्यता । Pa[d].

P. 59. L. 16.—शैथिल्यमिवेति । इवेवार्थे । Bhû.

P. 59. L. 19.—अपसर्पभूतया चारभूतया ।...तत्र नगरे । Pa[d].

P. 60. L. 1.—ततो नगरात् । क्वचित्प्रदेशे मुषितकं चोरितं वस्तुजातम् । नागरिकसंपातेन नगरस्थलोकसंमर्देन । उपरिपुरुषमाधोरणमाकृष्याधो निपात्य । Pa[d].

P. 60. L. 3.—ग्रैवेयं कण्ठरज्जुः ग्रीवाविभूषणे रज्जौ ग्रैवं ग्रैवेयमित्यपीति वैजयन्ती । भाषया किलावा इति प्रसिद्धम् । प्रोतं प्रवेशितं । पातितो य आधोरणो हस्तिपकस्तस्य पृथुलं विशालं यदुरःस्थलं तत्र परिणतो दन्तेन निर्यक्प्रहारी ।......पुरीतत्क्लान्तर्वर्ति । अन्त्रं पुरीतदित्यमरः । परीतं दन्तकाण्डं यस्येति तथा । Pa[d].

P. 60. L. 5.—अमुनेव गजेनेव । आवाह्य नीत्वा । शाखाग्राहिकया शाखां गृहीत्वेत्यर्थः । Pa[d]. The Pa[d].'s reading आवाह्य is altogether wrong.

P. 60. L. 8.—पद्मरागो रक्तमणिस्तस्य शृङ्गं शिखरं तत्कल्पं तत ईषन्न्यूनम् । कल्पद्रुमस्य हेमपल्लवाः सुवर्णपल्लवास्तेषामापीडः समूहः । आपीडः शेखरे मात इति वैजयन्ती । पाटलमनेकवर्णम् ।....पतंगमण्डलं सूर्यबिम्बम् । Pa[d].

P. 60. L. 12.—मासावधिकं मासोत्तरमित्यर्थः । Pa[d]. On the visit of the two thieves to Kuveradatta's house (vide p. 59 l. 19.) Kulapâlikâ was restored.

P. 60. L. 13.—चर्मरत्नमुत्तमचर्म । रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपीति केशवः । भस्त्रिका

भाता इति भाषया प्रसिद्धा | Pa[d]. For the explanation of चर्मरत्न° compare p. 61 l. 10 (text).

P. 60. L. 15.—मूलहरत्वं मूलद्रव्यनाशकत्वं काष्ठवाहकत्वं वा | Bhû.—अर्थिवर्गावाचकसमूहात् | Pa[d].

P. 60. L. 17.—उपनगरभवं नगरसमीपस्थम् | जरद्वनं प्रचाररहितम् | Pa[d].

P. 60. L. 19.—अवज्ञा हेळना तस्य सोदर्यो बन्धुरित्यर्थः | Pa[d]. 'Poverty, the sister of contempt.'

P. 60. L. 20.—तात पुत्र | तातस्तु जनकेर्भके || Bhû.; Ah[d].

P. 61. L. 3.—लक्षग्राहिणी लक्षं ग्राहयतीति तथा कामरूपेषु देशेषु····अवास्तं वसतिमकरवम् | मत्सरिण्यां मत्सरकारिण्यां····भूमिस्वर्गे भूम्यां स्वर्ग इव स्वर्गस्तमन्नोद्देशोस्मिन्प्रदेशे | Pa[d]. Kâmarûpa, the modern Assam, see also Cunningham's Anc. Geogr. p. 500.

P. 61. L. 6.—मदन्यत्र मां विहायान्यत्रेत्यर्थः | इयं चर्मभस्त्रिका वणिग्भ्यो वैश्येभ्यो वारमुख्याभ्यो वाराङ्गनाभ्यो दुग्धे | दुह प्रसरणे | सरयतीत्यर्थः | इत्येवं तद्गता चर्मभस्त्रिकागता प्रतीतिः ख्यातिः || Pa[d].

P. 61. L. 9.—एष कल्प एष प्रकारः || Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 61. L. 10.—ग्रावच्छिद्रं पर्वतच्छिद्रम् || Pa[d].

P. 61. L. 15.—वरिवस्यमानां सेव्यमानाम् | Pa[d].

P. 61. L. 17.—व्यवहर्तुं विवादं निरोद्धुमिति भावः | Bhû.—"A., proud of his wealth, will fight (you) in order regain (the bride)." The terms are, strictly taken, legal ones. But it does not appear that A. did take legal proceedings.

P. 62. L. 2.—पञ्चवीरगोष्ठे जानपदे सदसि | तत्पञ्चवीरगोष्ठं तु यत्तु जानपदं सद इति कोशसारः | संगीतकं गीतादि | गीतं वाद्यं च नृत्यं च त्रिभिः संगीतमुच्यत इति गीतसर्वस्वे | Pa[d]. "In the public concert-hall or assembly-hall."

P. 62. L. 5.—सत्त्वमाच्छादनम् | सत्त्वमाच्छादने यज्ञे सदाराने वनेऽपि चेति विश्वः | तस्मादपगत आश्रयो यस्येति | उत्पलवनसत्त्वमात्राश्रय इति भावः | Pa[d].—"Cupid, who took refuge in the covering of her coquettish glances, that resembled a forest of blue lotuses."

P. 62. L. 5.—भावा विभावादयो रसाः शृङ्गारादयः | Pa[d]. "Tormented me excessively—collecting, as it were, all his forces—with the train of the sentiments, and their externations, (which were represented by R.'s singing and dancing)."

P. 62. L. 8.—सिद्धिलाभशोभिनी समृद्धिप्राप्तिशोभिनी । Pa^d.—" (Her beauty being) heightened by the (flush of) success."

P. 62. L. 10.—आरेचितभ्रूलतं वक्रीकृतभ्रूलतमिति क्रियाविशेषणम् । Pa^d.

P. 62. L. 13.—अतिनिष्णातोऽतिनिपुणः ।......मदनतन्त्रे मदनशास्त्रे । Pa^d.

P. 62. L. 17.—स्थानाभिनिवेशिनोः । युक्ते द्वे साम्प्रतं स्थाने इत्यमरः । Pa^d.—'You two, who are properly affected in an equal manner, can easily be brought together.'

P. 62. L. 18.—गणिकानां वेश्यानां यः स्वधर्मः शुल्कादिग्रहणरूपस्तेन प्रतीपगामिना विरुद्धवर्तिना ।....भद्रोदारेण कल्याणोदारेणाशयेनाभिप्रायेण समगिरदवददित्यर्थः । Pa^d.

P. 63. L. 5.—वृत्तमाचरणमच्युतं बद्धमूलमनुतिष्ठासत्यनुष्ठातुमिच्छति । Pa^d.

P. 63. L. 7.—अनाश्रवेवानङ्गीकृतावेव । वचनेस्थित आश्रव इत्यमरः । Bhû. " Disobedient".

P. 63. L. 8.—भुजंगो विटः ।...... विप्रलभ्य प्रतार्य । Pa^d.

P. 63. L. 13—ततश्चेति । प्रधानवृत्तीं मुख्यवृत्तीम् । शाक्यभिक्षुकीं बौद्धसिद्धान्ततत्परिव्राजिकाम् । चीवरपिण्डदानादिना वस्त्रखण्डान्नदानादिनोपसंगृह्य वशीकृत्य । Pa^d.

P. 63. L. 16.—प्रतिदानं प्रत्याम्नायदानम् । संप्रतिपन्नायां सम्यगङ्गीकृतायाम् । तमर्थं चर्मभस्त्रिकादानरूपम् । Pa^d.

P. 63. L. 18.—यस्यां चेति । कार्यान्तरापदेशेन कार्यान्तरव्याजेनाहूतस्थाकारितेषु मत्प्रणिधिगूढपुरुषौ विमर्दको नामार्थपतिगृह्यो तत्पक्षस्थो भूत्वा । Pa^d.

P. 64. L. 15.—त्वदभिज्ञानचिह्नः । त्वत् refers to Râjavâhana to whom Ap. tells his story.

P. 64. L. 18.—विभावित इत्यादि " by the king who was angry at the revelations of Dhanamitra." विभावित आविष्कृते प्रकटीकृत इत्यर्थः । आविष्कारो विभावनम् ॥ Pa^d.—विभावित आविष्कृते ॥ Ah^d.

P. 65. L. 1.—विधिना कल्पोक्तेन " According to the rule laid down in the prescription for its use" see above p. 61 l. 9.

P. 65. L. 3.—सप्रश्रयं सविनयम् । सप्रत्ययमिति पाठे सशपथम् । Pa^d.

P. 65. L. 4.—Read निर्ग्रन्थिकामहात् in the text ;—निर्ग्रन्थिकामहान्निर्ग्रन्थिकसिद्धान्तात् ॥ Bhû. ; Ah^d.

P. 65. L. 6.—मिथः "secretly ;" see the Petersburg Dictionary sub voce.

P. 65. L. 9.—तन्मन्य इत्यादि । "I think the cause of that (liberality) is her having got my incomparable purse. The prescription for its use certainly agrees (with her course of action)."

P. 65. L. 13.—तदनुयोगाय तत्प्रश्नाय । Pa^{d}.

P. 65. L. 14.—निर्बन्धयाग्रहगृह्यया । तदागतित्वेन चर्मरत्नप्राप्तिहेतुत्वेनापदेश्यः कथनीयः । Pa^{d}.;—निर्बन्धया संकटं प्रापयेति फलितोर्थः ॥ Bhû.

P. 65. L. 17.—समन्ततः सर्वतः । अनर्थानुबन्धिन्यनर्थकारिणी । Pa^{d}.

P. 66. L. 1.—द्विस्त्रिश्चतुरिति सुजन्तः पाठो द्विस्त्रिश्चतुर्वारमित्यर्थः । Bhû. ; निह्नुत्य गोपायित्वा । चोरितस्य पदार्थस्य त्वयि भवद्विषय आगतिरागमनहेतुत्वमपदेश्या कथनीयेत्यर्थः । Pa^{d}.

P. 66. L. 2.—अवसीदेन्नश्येत् । तदपयशश्चर्मरत्नचौर्यापयशः । रूढं ख्यातम् । Pa^{d}.

P. 66. L. 3.—अमुनैवार्थपतिनैव । Pa^{d}.

P. 66. L. 5.—अनुयुक्ते पृष्टे सतीत्यर्थः । वेशकुलस्य वेश्याजनस्य । Pa^{d}.

P. 66. L. 6.—अतिप्रगुह्य त्यक्त्वा । प्ररुद्येति पाठः । Pa^{d}. "Having refused strongly and frequently (to give an answer)."

P. 66. L. 9.—मौर्यो राजनीतिकर्ता । असुभिः प्राणैरवियोगो वियोगाभावः । Pa^{d}. The explanation of Maurya given by the commentary is probably wrong. Maurya is the name of the race of kings which begins with Chandragupta and reigned from B. C. 315 not of Châṇakya, their minister, whom the commentator seems to have in his mind. The translation should run thus;—" Sire, the Mauryas have given this boon to the Vâṇiâs, viz. that, in case they have committed such offences, they shall not suffer capital punishment."

P. 66. L. 12.—पटच्चरच्छेदशेषो जीर्णवस्त्रखण्डावशेषः । Pa^{d}.

P. 66. L. 13.—तस्यैवेति । तस्यार्थपतेः । अवयवेनांशेन । Pa^{d}.

P. 66. L. 14.—अभिनोदितेन प्रेरितेन । Pa^{d}.

P. 66. L. 17.—कपालपाणिः कपालः खर्परः पाणौ यस्येति तथा स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैर्मद्दत्तैरात्मीयैरेव धनैरभ्रमद्भ्रमति स्मेत्यर्थः । Pa^{d}.—'And in this town I robbed the rich misers to such an extent, that, with broken platters in their hands, they begged in the houses of the beggars, who were enriched by their (the miser's own) property which I had presented to them.'

P. 67. L. 1.—यत इति । एकदैकस्मिन्काले.... । प्रणयकोपः प्रीतिकलहस्तत्प्रशमनाय तन्नाशाय पायितायाः पानकारितायाः । मुखमधु मुखमद्यं तद्गण्डूषं पीतोज्झितम् । पीतशेषं तु गण्डूषमिति हलायुधः । Pa^{d}.

P. 67. L. 3.—शीलमित्यादि "For it is the nature of (drunkenness) drunkards and (over-excitement) over-excited people to do their accustomed work even in a improper manner."

P. 67. L. 4.—यदहमिति । उपोढमदोत्सिक्तमदः । Pa^{d}.

P. 67. L. 9.—मदावसन्नेति । मदेनावसन्नः शिथिलो यो हस्तस्तस्मान्निपतितेन । अवघूर्णमाना विह्वला । Pa^{d}.

P. 67. L. 12.—प्रतिभया प्रतिज्ञया । प्रज्ञा नवनवोल्लासशालिनी प्रतिभा मतेति भरतः । Pa^{d}.

P. 67. L. 14.—प्रसृततरं व्याततरम् । मत्सरिमहत्त्वं मत्सरित्वम् । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 67. L. 15.—प्रगुणितावभिभूतौ । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 67. L. 18.—या [त्वाम् Ms,] त्वामित्यर्थः । Pa^{d}.

P. 68. L. 3—उद्घटितज्ञा सूचितज्ञा । Pa^{d}.

P. 68. L. 5.—भद्रकाः 'Dear gentlemen.'

P. 68. L. 9.—आकल्पसारो भूषणसारः । Pa^{d}.; 'Dependent on dress and decoration' [Wilson.] रूपाजीवा वेश्या Pa^{d}.; रूपाजीवाजनो वेश्याजनः Bhû.

P. 68. L. 11.—भवतु 'Be it! Well!'

P. 68. L. 13.—सा शृगालिका प्रतिपन्नार्थेव प्राप्तार्थेव । Pa^{d}.

P. 68. L. 14.—तवेति त्वामित्यर्थः । अधीगर्थे दयेशामिति कर्मणि षष्ठी । Pa^{d}. Compare Siddhântakaumudî. I. p. 297.

P. 68. L. 17.—सुभगमानी सुभगमात्मानं मन्यमानः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 68. L. 18.—नागरिकः कारापतिः । कारापतिर्नागरिक इति वैजयन्ती । समभ्यधत्तोक्तवान् । Pa^{d}.

P. 69. L. 1.—कारणानां यातनानाम् । Pa^{d}.

P. 69. L. 4.—प्रत्याशां पुनःप्राप्तीच्छाम् । प्रत्याशा पुनराप्तीच्छेति वैजयन्ती । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 5.—साधीयसी दृढतरा संधा प्रतिज्ञा । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 6.—अनुयोगव्यतिकरे प्रश्नप्रकारे । संपर्के च व्यतिकरः प्रकारेऽपीत्यजयः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 8.—अथेति । अच्युतो विष्णुस्तस्याम्बरं वस्त्रं तद्वर्णेना पिशङ्गा तव त्विड् द्योतप्रभा यस्येति । Pa^{d}.

P. 69. L. 11.—आपन्न आपत्तिं प्राप्तः । Pa^{d}.

P. 69. L. 14.—अथ त्विति । अक्षधूर्तोऽक्षनिपुणः । समसृज्यत संगतोऽभूत् । असावक्षधूर्तः । निकृष्टाशयः क्षुद्रान्तःकरणः । Pa^{d}.

P. 69. L. 17.—समुद्गकः संपुटकः । Pa^{d}. ; Bhû. ; Ah^{d}.

P. 69. L. 18.—नागरिकपुरुषैः कारापतिपुरुषैः । Pa^{d}.

P. 69. L. 20.—उपक्रान्तो वशीकृतः । उपक्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सन इति वैजयन्ती । Pa^{d}. ; Bhû. ; Ah^{d}.

P. 70. L. 1.—स्वं चर्मरत्नम् । त इति तुभ्यम् । नोऽस्माकम् । पथ्यमनुगुणम् । त्वदनुभावप्रत्ययात्त्वत्प्रभावज्ञानादनतिवस्तुनातिनासराहितेन ।.... तेन धनमित्रेण । Pa^{d}.

P. 70. L. 3.—अथेति । त्वदभिज्ञानप्रत्यायितायास्त्वत्प्रत्यायितवस्तुविश्वासितायाः । संक्रमीकृत्योपायीकृत्य । Pa^{d}.

P. 70. L. 7.—प्राभृतान्युपायनानि । Pa^{d}.

P. 70. L. 8.—एकदेति । हर्म्यगताया गृहगतायाः । स्थानस्थितमपि यथास्थितमपि । स्रस्तमिति गलितमिति । समादधती सज्जयन्ती । प्रमत्तेवानवहितेव । प्रच्याव्य पातयित्वा । तेन कर्णकुवलयेन । उपकन्यापुरं कन्यान्तःपुरसमीपे । कान्तकस्य कारापतेः । प्रवृत्तकुहर आरब्धसुरतः । Pa^{d}.

P. 70. L. 15.—दिग्धं विषलिप्तम् । दिग्धं लिप्ते विषाक्ते चेति वैजयन्ती । फलं शल्यं यस्येति तथा तेन । Pa^{d}.

P. 70. L. 16.—साथ चेति । राजकन्याङ्गुलीयकं मुद्रा तया मुद्रितां कृतमुद्रां वासताम्बूलं सहकारतैलकर्पूरादिभिः सुगन्धीकृतं ताम्बूलम् । घनसारादिभिर्यत्तु वासितं वासमुच्यत इति वैजयन्ती । पट्टांशुयुगलं पट्टवस्त्रयुगलं भूषणावयवाः कतिपयभूषणानि तद्गर्भा [पेटि-का] वङ्गोलिका वेत्रपुटिका । झाबिति भाषया । वङ्गोलिर्वेत्रपुटिकेति वैजयन्ती । Pa^{d}. The passage from the Vaijayantî is apparently corrupt. Ah^{d}. says चंगेरिका । चंगेरि वेत्रपुटिका ।

P. 71. L. 4.—तत्प्रार्थिता तेन कान्तकेन प्रार्थिता । त्वत्प्रियाप्रहितामिति प्रेषितामिति । उच्छिष्टानुलेपनं स्वभुक्तावशिष्टरागम् ॥ Pa^{d}. निर्माल्य 'Worn the day before.'

P. 71. L. 7.—अपोढानि त्यक्तानि [सक्तानि Ms.] Pa^{d}.—अपोढान्यपविद्धानि Bhû. ; Ah^{d}.

P. 71. L. 7.—संधुक्षितो वृद्धिं प्रापितः । स एव कान्तक एव । Pa^{d}.

P. 71. L. 11.—तदेकापत्यः सैवैकमपत्यं यस्येति तथा । Pa^{d}.

P. 71. L. 13.—अर्थानुबन्धी राज्यरूपार्थसंबन्धी । तातेत्यात्मीयतासूचकं संबोधनम् । Pa^{d}.; 'Friend'!

P. 71. L. 15.—हस्तवता शिक्षितहस्तेनैकागारिकेण चौरेण । Pa^{d}.

P. 71. L. 18.—सगरसुतानाम् । The sons of Sagara dug down to the nether regions in quest of the sacrificial horse.

P. 72. L. 2.—तेन चौरेण सहाभिसंधाय प्रतिज्ञायेत्यर्थः । Pa^{d}.

P. 72. L. 3.—उपक्रान्तश्चिकित्सितः । भ्राष्ट्रभूमिर्भृष्टतरः । Pa^{d}.

P. 72. L. 4.—चित्रमनेकप्रकारम् । हनिष्यसि मारयिष्यसि । Pa^{d}.

P. 72. L. 6.—प्राप्तं कर्तव्यम् । प्राप्तं युग्यं च कर्तव्यमिति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}.; and Ah^{d}. The Bhû. quotes the Vaijayantî in the following manner : प्राप्तरूपं च कर्तव्यमिति वै°.

P. 72. L. 11.—उरगास्येन फणिमुखाकारखननसाधनेन । Pa^{d}.

P. 72. L. 13.—निष्पततो निर्गच्छतः । तस्यैव कान्तकस्यैव । असिधेन्वा छुरिकया । Pa^{d}.

P. 72. L. 16.—संनिवेशः संस्थानम् । संस्थानं संनिवेशो च स्वरूपे च निगद्यत इति वररुचिः । Pa^{d}.; Ah^{d}.; Bhû.

P. 72. L. 17.—तदुपदर्शितविभागे शृगालिकाकथितप्रदेशे । Pa^{d}.

P. 73. L. 1.—महान्ति स्थूलानि महार्घाणि बहुमूल्यानि रत्नानि तद्युक्ता प्रत्युप्ताः [प्रयुप्ता Ms.] सिंहाकाराः दन्तपादा यस्येति तस्मिन् Pa^{d}. "The lion-shaped ivory feet of which were studded with big, precious jewels."

P. 73. L. 1.—हंसतूलः पक्षिपक्ष्माणि गर्भे यस्या एवंविधा शय्यास्तरणम् । उपधानमुपबर्हः ।...... । उशी इति भाषाप्रसिद्धम् । कुसुमलवैश्छुरितो मिश्रः पर्यन्तो यस्येति । Pa^{d}. छुरित means properly 'carved or engraved'; Bhû. explains it by शोभितः.

P. 73. L. 2.—पार्ष्णिः पादमूलम् ।....अनुवलितः संवृतः । स्यात्संवलितो मिश्रोऽनुवलितेऽपि चेति बोपालितः । इतरचरणो वामचरणः । Pa^{d}. ; Ah^{d}.—Bhû. also has this quotation, though it gives it just before अनुवेल्लितं संवृत्तम् । The compounds beginning with दक्षिणपार्ष्णीत्यादि are all Avyayîbhâvas. In explaining this difficult passage, it must be borne in mind that the princess sleeps, lying on her side in a gracefully negligent position.

P. 73. L. 4.—वेल्लितं वक्रितम् । Pa^{d}. Bhû. ; Ah^{d}.

P. 73. L. 5.—अपाश्रय: शिरोभाग: | तथैव वैजयन्ती | निमितं. [निमित्तं all three Mss.] निक्षिप्तम् | डुमिञ् प्रक्षेपणे | Pa[d]. ; Bhû.; Ah[c]. The form, though not usual in classical Sanskrit occurs frequently in the Vedas see Pet. Dict. s. v. p. 73. l. 6 ; उत्तानतल must be taken as a Bahuvrîhi-comp. Adj. qualifying करकिसलय.—चीनांशुकस्य चीनदेशोद्भवस्त्रस्यान्तरीयमर्धोवस्त्रम् | Pa[d]. चीनांशुकं वस्त्रम् | अन्तरीयमर्धांशुकम् | Bhû.; the former explanation is the better one.

P. 73. L. 7.— अनतिवलितं नातिप्रह्वम् | Pa[d].

P. 73. L. 8 —आ ईषत्तिरश्चीनो वक्रो वन्धुर: सुन्दर: | निष्टप्तं तापितम् | तापनीयं सुवर्णम् | ...... | सूत्रं तन्तु: | रुचकोऽङ्गुलिकामणि: | एवं वैजयन्ती | Pa[d]. The same explanation of रुचक is given in the Ah[d]. com. But the Bhûshaṇa says रुचको मङ्गलद्रव्ये ग्रीवाभरणदन्तयोरिति विश्वप्रकाश: | The second explanation is the better one.

P. 73. L. 9.—अधरोन: | Pa[d].; Ah[d].—अधरकर्णपाश: शय्यालग्न: कर्ण: | अधरस्ताङ्कुतकर्णपाश: Bhû.—"The ear-ring hid under the beautiful ear which lay under her body, being only half visible." Regarding पाश in the sense of 'beautiful excellent' see the Pet. Dict. s. v.

P. 73. L. 9—इदानीं द्वितीयकर्णविषयकमाह | उपरीति | पराहृत: [Ms. °वृत] समुत्तान: | कर्णिका कर्णभूषणम् |...... | पिञ्जरितं पिञ्जरीकृतम् | विषममयथार्थकं व्याविद्धं बद्धं सम्यक्तया न बद्धस्तादृश: शिखण्डबन्ध: | Pa[d]., Bhû.;—'Her loosened and disordered braids reddened by the cluster of rays, emitted by the jewels that served as ornaments to her (other) beautiful ear which was turned upwards.'

P. 73. L. 11.—संक्रान्तो मिलित: Pa[d].;—संक्रान्तो बिम्बित: | संक्रान्तो बिम्बित: समागिति वैजयन्ती | Bhû. Ah[d]. The first explanation is preferable, as the hand which *supports* the cheek, looks like an ornament for the ear.

P. 73. L. 12.—कपोल एवादर्शतलम् | निषिक्तं प्रतिबिम्बितं यश्चित्रवितानमुल्लोच: | अस्त्री वितानमुल्लोच इत्यमर: | स एव पत्रजाति: पत्रक्रिया तया जनितेनात्मादिता विशेषकक्रिया तिलकादिक्रिया | Pa[d]. The flowers of the painted embroidered bed curtain, which were reflected by her mirror-like cheek looked like Tilakas and other ornaments such as women paint on their faces.

P. 73. L. 13—अविभ्रान्ता निश्चला । Pa^{d}.

P. 73. L. 14.—उद्भिद्यमानं जायमानं श्रमजलं घर्मस्तस्य पुलका बिन्दवः । पुलको बिन्दुरोमाञ्चयोरिति वैजयन्ती । Pa^{d}. The Tilaka had been detached by the sweat and consequently become ready to fall.

P. 73. L. 15.—अतिधवलोऽतिश्वेतो य उत्तरच्छद आस्तरणपटो निमग्नप्रायो निमग्न इवे-त्यर्थः । Pa^{d}.

P. 73. L. 16.—विलसनं स्फुरणं । Pa^{d}. ; Bhû. ; Ah^{d}.

P. 73. L. 17.—चौर्यचिन्ताविस्मृतः "forgetting my intention to steal."

P. 73. L. 19.—मृष्यति सहते । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति लट् । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 74. L. 1.—आर्तस्वरेण पीडितस्वरेण । Pa^{d}.

P. 74. L. 3.—निर्यासकल्केन चिक्कणद्रव्यक्वाथेन वर्णितं वर्णो रक्तादिः स संजातो यस्मिन्निति तं फलकं काष्ठपट्टिकां हिङ्गुलरक्तपट्टिकामिति यावत् । मणिसमुद्गकाद्रत्नसंपुटकात् । …… । वर्तिकां तूलिकाम् । तूलिकावर्णवर्तिकेति वैजयन्ती । Pa^{d}. For writing or drawing, boards are used even now in India, which are covered with the gum of some tree or some other gluey substance. On this the letters or figures are drawn with a brush (tûlikâ) (or now with a stick) in white or other colours. The interpolator who wrote निर्यासवालुकाकल्क° apparently did not know this method, but thought of the more common one which consists in covering a gluey or varnished board with fine sand and to scratch the letters on that with a stick.

P. 74. L. 6.—आबद्धाञ्जलि कृताञ्जलीति क्रियाविशेषणम् । Pa^{d}.

P. 74. L. 7.—सुरतस्य व्यतिकरः संसर्गस्तेन खिन्नेव मया सह स्वपिहि निद्रां कुरु । एवं सुरतखेदं विना मा मेति । मानोनाः प्रतिषेध इति वचनादादरे वीप्सा । Pa^{d}.

P. 74. L. 8.—हेमकरण्डात्सुवर्णपेटकाद्वासताम्बूलवीटिकां सुवासितनागवल्लीपत्त्रवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां कर्पूरखण्डं पारिजातकं सुगन्धखदिरसारमुपयुज्य भुक्त्वालक्तकपाटलेन यावकरक्तेन नद्रसेन ताम्बूलवीटिकारसेन सुधाभित्तौ चूर्णकुड्ये चक्रवाकमिथुनं निरष्ठीवं निःष्ठ्यूतवान् । Pa^{d}.—Ah^{d}. explains पारिजातकम् by यक्षकर्दमम् according to the

Amarakosha.—Bhû. explains अलक्तपाटलेन by अलक्तकं पाटलं यस्मात् । अत्यन्तरक्तमित्यर्थः । The latter explanation is preferable to that given by the Pa^{d}.

P. 74. L. 12.—नवरवौ शोच्यः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.—प्रतिभिद्य प्रकाश्य । Bhû.; Ah^{d}. "Thus I have slain the miserable Kâraṭaka. You should obtain your liberty by revealing this."

P. 74. L. 16.— अनामृष्टोस्पृष्टः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 74. L. 17.—चपलं शीघ्रम् Pa^{d}.—समर्पितौ स्वपृष्ठे निहितौ कूर्परौ येनेति सः । Pa^{d}. "Pressing his elbows against his back" (and thereby offering himself to be bound).

P. 74. L. 19.—तावन्मात्रेण । उन्नीतस्तर्कितः । Pa^{d}... उन्नीतमनुमितम् । Ah^{d}.

P. 74. L. 20.—अभ्येत्य संमुखमेत्य । Pa^{d}.

P. 75. L. 1.—प्रसन्नकल्पः 'nearly quiet'.—जागरितया जागरया । Pa^{d}.

P. 75. L. 2.—निष्प्रवाणियुगलमनाहतवस्त्रयुगलम् । Pa^{d}.; Ah^{d}.; Bhû.

P. 75. L. 3.—अभ्यवहार्य भोजयित्वा । परमान्नं पायसम् ।...औशीरे शयनासने । Pa^{d}.

P. 75. L. 4.—निघ्नः परवशः । Bhû.; Ah^{d}.

P. 75. L. 7.—मातरिश्वा वायुः । Pa^{d}.—Ap. alludes to his disease.—शौक्रेयस्य । निलच्छदस्तु* शौक्रेयो विहंगारातिरित्यपीति वैजयन्ती । ससाणा इति प्रसिद्धः । तद्दर्शने काकानामसामर्थ्यमिति भावः । Pa^{d}.—शौक्रेय means here 'a falcon or hawk' not Garuḍa.

P. 75. L. 10.—कदर्थिता निन्दिता । निन्दितः क्लेशने चैव वर्णने च कदर्थित इति सज्जनः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 75. L. 11.—चिरं बहुकालं यो विरहखेदो वियोगदुःखं तेन निष्कलाम् । Pa^{d}.

P. 75. L. 12.—प्रत्यूषे प्रातःकाले ।.....उदारकेण मित्रेण । Pa^{d}.

P. 75. L. 13.—वेशकृच्छद्मवेश्याकथान् । प्रतिनतं यत्तपस्तत्प्रभावात्सामर्थ्यात्प्रत्यासन्नं प्राप्तं दिव्यं चक्षुर्येनेति तथा तमुपसंगम्य मिलित्वा । तेन मरीचिना । एवंभूतेनामुनाप्रकारेण । त्वद्दर्शनम् । त्वच्छब्देन राजवाहनस्योपस्थितिः । Pa^{d}.

---

* नीलच्छदः: Bhû. निळच्छेदः: Ah^{d}. we according to Pa^{d}.

P. 75. L. 15.—सिंहपोतः कारागृहमिवम् | कान्तकाराचारं कारावत्यवकारं निविश्य प्रकटीकृत्य | तत्पदे कान्तकस्थाने | Pa[d].

P. 75. L. 18.—अभियुज्याभिभूय | Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 76. L. 3.—भिन्नवर्मा भिन्नतनुत्रः | Pa[d].

P. 76. L. 4.—कौतुकं मङ्गलसूत्रम् | Pa[d].

P. 76. L. 5.—तद्विवाहायाम्बालिकाविवाहाय | विनद्धमङ्गलप्रतिसरो बद्धमङ्गलहस्त-सूत्रः | Pa[d].

P. 76. L. 6.—अभिमतं मनोरथाभिमतम् | Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 76. L. 8.—तेन चनमित्रेण तथेत्युपगतेऽङ्गीकृते | Pa[d].

P. 76. L. 9.—प्रवेशनिर्गमा गतागतानि तत्र प्रवृत्त उपक्रान्तो यो लोकस्तेन संबाधं संकटम् | Pa[d].

P. 76. L. 11.—आथर्वणेन पुरोधसा | आथर्वणः पुरोधाः स्याच्छान्तिपुष्टिकरो द्विज इ-ति कामन्दकः | Pa[d]. Ah[d]. Bhû. विधिना विध्युक्तप्रकारेण | Pa[d]. आथर्वण 'is not uncommon in Bâṇa's writings in the sense of 'domestic chaplain'. The fact that the Ath. Veda is essentially a book of charms is no doubt the reason, why adherents of this Veda were selected by the kings as priests, see also Kâmandaki, Nîtisâra IV., 32.

P. 76. L. 14.—अभिनिशाम्य संमुखं दृष्ट्वा | Pa[d].

P. 76. L. 15.—गर्भगृहं वासगृहम् | Pa[d].

P. 76. L. 16.—नवाम्बुवाहो नूतनमेघस्तस्य स्तनितं गर्जितम् | Pa[d].

P. 77. L. 2.—विदेहेषु Magadha, Bihâr.—मठिकाल्पो मठः | Pa[d].

P. 77. L. 3.—दत्तपाद्यो दत्तपादोदकः | Pa[d].—अलिन्दभूमि 'verandah'.

P. 77. L. 4.—आबद्धधारमविच्छिन्नधारम् | Pa[d].

P. 77. L. 5.—जैवातृक आयुष्मान् | Pa[d].; Bhû.—ननु श्रूयते 'you must have heard that,' etc.

P. 77. L. 7.—बल and शम्बर are the names of two Asuras.

P. 77. L. 8.—अप्रतिमसदृशमभर्त्ता दम्पतुः | Pa[d].

P. 77. L. 10.—जन्यं युद्धम् | Pa[d].

P. 77. L. 11.—लेशतः किंचित् । सार्वविभक्तिकस्तसिः । Pa^{d}.—कथंचित्केनचिदिति यावत् । कथंचिदपि ज्ञातुं कठिनमित्यन्वयः । Bhû.

P. 77. L. 12.—स्वविषयमात्मदेशम् । ज्येष्ठस्य भ्रातुः Pa^{d}.—सुह्म a district in the West of Bengal.—दण्डावयवं सैन्यैकदेशम् । Pa^{d}.; Bhû.

P. 77. L. 14.—लुब्धका व्याधाः । Pa^{d}. The hill and forest tribes are meant.

P. 77. L. 17.—कपिलाशवस्य मृतगावः (*sic*) । क्रोडे वक्षःस्थलम् । Pa^{d}.—कपिलाशवस्य मृतगोशरीरस्य क्रोडं रन्ध्रं भुजान्तररन्ध्रम् । अभ्यलीयत तदन्तःप्रविष्ट इति यावत् । Bhû.

P. 77. L. 19.—वृष्णिपालेन गोपालेन । वृष्णिर्यदुषु गोष्वित्यजयः । अविपालेनेति वा । मेषवृष्णय एडका इत्यमरः ।

P. 78. L. 3.—सार्थघाते संघभ्रंशे । Pa^{d}.; Bhû.

P. 78. L. 6.—प्रत्याख्याने दूरीकरणे पारुष्यं काठिन्यम् । Pa^{d}.—विविक्ते विजने । Pa^{d}.

P. 78. L. 13.—हतजीविनं दुष्टजीवितमपारयन्त्यशक्नुवन्ती (*sic*) । Pa^{d}. हतजीवितमक्षमं वृथाजीवितं हातुं त्यक्तुमशक्नुवन्तीत्यन्वयः । Bhû.

P. 78. L. 14.—महादेवीं पट्टमहिषीम् । Pa^{d}. महादेवीं विकटवर्मणो मैथिलेन्द्रस्य ज्येष्ठभ्रातुः पुत्रस्य पत्नीम् । Bhû. आकृष्टारिणा बलात्कारेण स्वशीकृता । Bhû.

P. 78. L. 17.—प्रमन्युः प्रकृष्टशोका । Pa^{d}.

P. 79. L. 1.—निगूढं गुप्तम् । Bhû.

P. 79. L. 2.—अभ्युपपादनं संवर्धनम् । Bhû.

P. 79. L. 4.—उपश्लिष्य संनिधानं प्राप्य । Pa^{d}. The meaning is : 'I could easily fall on Vikaṭavarman and kill him. But he has many younger brothers.'

P. 79. L. 5.—घटन्ते मिलिष्यन्ति । Pa^{d}. "(And these would obtain the crown, as) the people would join them. Besides nobody knows who I am, not even my parents, (and nobody would recognise me as the lawful heir, if I had killed the king.) Therefore an artifice must be used."

P. 79. L. 9.—भद्रं कल्याणम् । Pa^{d}. प्रहारवर्मण्यपि प्रहारवर्माधीनाः । अधिरीश्वरे यस्मादधिकं यस्येश्वरवचनं तत्र सप्तमी । Pa^{d}.

P. 79. L. 10.—एतच्छोकसागरं महारवमेशोकसमुद्रम् । Pa^{d}.

P. 79. L. 13.—उपचिना कपटेन । Pa^{d}.; Bhû.

P. 79. L. 15.—जालं कपटम् । जालं समूह आनाये गवाक्षे कपटेऽपि चेति वैजयन्ती । Pa^{d}.; Bhû.

P. 79. L. 16.—चित्रयत्येवेति ॥ समुद्रमध्यादुन्मग्नो निःसृतो यो मार्तण्डः सूर्यः । ....तत्तुरंगमा अश्वाः ।...... तेषां श्वासरयस्तेनावधूतेव कम्पितेव त्रियामा रात्रिः ॥ Pa^{d}.

P. 80. L. 3.—अनवसितवचने समापितवचने । Pa^{d}.

P. 80. L. 4.—हर्षाश्रुानन्दाश्रु तेन कुण्ठितकण्ठं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । Pa^{d}.

P. 80. L. 8.—कामरूप 'Assam' see Cunningham Geogr. p. 500 seq.

P. 80. L. 9.—तदेकवल्लभः सैवैका वल्लभा यस्येति स तथा । बह्वपत्न्योऽपि बहुपत्नी-कोऽपि । Pa^{d}.

P. 80. L. 10.—मत्प्रयुक्तैर्मत्प्रेषितैः । Pa^{d}.

P. 80. L. 12.—वासवदत्ता the heroines of Subandhu's poem and of the Ratnávalî bear this name.

P. 80. L. 14.—मानं कोपम् । Bhû. supported by a quotation from the Rasaratnâkara, according to which, मानः = 'anger without cause.'

P. 80. L. 16.—तत्र वृत्तं तत्र जातम् । Pa^{d}.—उदर्कः स्यादुत्तरं फलम् । मधुरं यत्कर्म तस्य प्रसाधनाय करणाय । Pa^{d}.

P. 80. L. 19.—पिचुमन्दो निम्बवृक्षः । पिचुमन्दश्च निम्ब इत्यमरः ॥ The varia lectio पिचुमन्द instead पिचुमर्द is according to this quotation the reading of the Amarakosha also. Compare also the Pet. lex. sub voce.

P. 81. L. 2.—After पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिम् a verb like अब्रवम् or अवदम् must be understood.

P. 81. L. 7.—मत्तकाशिन्यै 'a beautiful woman'.—Construe असौ with आहृतवती व्याहृतवती च (l. 10).—कुसुमधन्वनि मदने यद्यस्मादीदृश्येतत्सदृशा वपुःश्रीः शरीरशोभा न संनिधत्ते नास्तीत्यर्थः । Pa^{d}.;—नितान्तरमतिरामाश्चर्यम् । Pa^{d}.

P. 81. L. 10.—स्मेरया सहासया । Pa[d].

P. 81. L. 11.—सदृशं यकम् । Pa[d].

P. 81. L. 12.—अर्णवनेमिः पृथिवीत्यर्थः । Pa[d].

P. 81. L. 15.—नयोक्तमित्यादि "She replied" "Mother what shall I say ? (I will give him) my body, my heart, my life. But all this is little and unworthy (of such a man). Therefore (even if I give them to him) he will (in reality) obtain nothing. If this is not a fraud, then shew me the kindness" etc.

P. 81. L. 19.—अवरूद्धो गुप्तः । Bhû. 'incognito' [Wilson].

P. 82. L. 3.—शेखर आपीडः । Pa[d].

P. 82. L. 5.—त्वत्समाधिमित्यादि । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । गाढत्वदर्शनाय दृढत्वज्ञानाय । Bhû. ; 'In order to show his devotion to you'—एष चेदर्थे निश्चितः स्यात् 'if you are certain about this matter *i e.* if you really will give yourself up to him.'

P. 82. L. 6.—प्राणो बलम् । सत्त्वं पराक्रमः । Pa[d]. ; Bhû. ; Ah[d].—नाढेति-निश्चयार्थे । Pa[d].

P. 82. L. 12.—नष्टापन्या हतापन्या । Pa[d].

P. 82. L. 13.—उपपन्नसंस्थानोनुगुणावयवः । उपपन्नं समृद्धे च मंत्रेनुगुणेपि चेति केशवः । संस्थानं मरणे गात्रे संनिवेशे च वर्तेत इति भागुरिः ॥ Pa[d]. ; Bhû.

P. 82. L. 14.—मन्दो निश्चलोभिनिवेश आग्रहो यस्येति । Pa[d].

P. 82. L. 15.—अस्थानवर्ष्यवादयाता । Pa[d].

P. 82. L. 16.—मदन्तरङ्गभूतामात्मभूताम् । Pa[d]. 'My confidential servant.'

P. 82. L. 17.—नाटकीयां नर्तकीम् । नाटकीयो नृत्तकर इत्यजयः । Pa[d]. ; Bhû. अत्यन्तनिर्विशेषमत्यन्ततुल्यमिति क्रियाविशेषणम् । Pa[d]. must be construed with संवर्धितायाः.

P. 82. L. 19.—तिलकूटः क्रीडापर्वतस्तत्र्मभेवेदिकागते । Pa[d].

P. 83. L. 6.—अस्तीत्यादि 'And I possess all this wealth. With the help of that I will place him in that man's (Vikaṭavarman's) place and live worshipping him exceedingly.'

P. 83. L. 10.—विभागेन 'in detail'.—अस्तगिरिरस्ताचलस्तस्य कटं शिखरं तस्मात्: पातः पतनं तेन क्षुभितं निःसृतं शोणितं रक्तं यस्येति ।...... पश्चिमाम्बुधिः पश्चिम-

समुद्रस्तस्य पय उदकं तत्र पातस्तेन निर्वाप्तितो दूरीकृतः पतंग एव सूर्य एवाङ्गारः प्रदीपकाष्ठविषयस्तस्य भ्रमस्तस्य संभारो यस्मिन्निति । Pa[d]. The last adjective may however be better explained as a Tatpurusha in apposition to तमसि.

P. 83. L. 13.—आचार्यकमिवाचार्यभावम् । Pa[d]. ; Bhû.

P. 83. L. 17.—Read एवायम्°.

P. 83. L. 19.—गुरुजनस्य पितृलोकस्य मोक्षोपायो मोचनोपायगमनस्संधिना । संधिः सान्तता । Pa[d].

P. 84. L. 1.—समग्रयेत्संपूर्ण करिष्यति । Pa[d].

P. 84. L. 3.—दुर्विकल्पो दुर्विचारः । Pa[d]. ; Bhû. सुरुङ्गरिद्रं ङ्गा । Pa[d].

P. 84. L. 7.—मानुष्यकं मनुष्यशरीरम् । Pa[d].

P. 84. L. 10.—अनन्यथावृत्तिर्निर्भेदिकवृत्तिः । Pa[d].

P. 84. L. 12.—कार्दमिकानिवसनः कर्दमेनाक्तं कार्दमिकम् ।......नीलवस्त्रः । Pa[d]. On nightly expeditions the heroes always dress in blue, compare above p. 56 l. 19, in order to remain unobserved.—दृढपरिकरः परिकरः संनाहो यस्येति स । कक्षाबन्धः परिकर इति वैजयन्ती । Pa[d]. ; Bhû. —उपहतोऽङ्कितः प्रकृतोपस्करो योग्यसामग्री येनेति स तथा । Pa[d].

P. 85. L. 1.—उत्तम्भसमुत्कटजलाम् । Pa[d].

P. 85. L. 2.—उपरवातं परिखासमीपे । Bhû.

P. 85. L. 3.—तया वेणुयष्टिकया । शायितया प्रसारितया । स्थापितयोद्भूतया च प्राकारं भित्तिमलङ्घ्यं लङ्घितवानित्यर्थः । Pa[d].

P. 85. L. 4.—पक्वेष्टकचितेन Regarding the shortening of the last syllable of इष्टका see Siddhântakaumudî I. p. 470.—Upahâravarman first ascends the wall with the help of his bambu-pole and then descends, by the staircase leading from the tower over the gate (गोपुर), into the garden. Such staircases which lie perfectly open and lead to the tops of the walls or of the gate-towers are very common in Indian fortifications.

P. 85. L. 6.—उत्तराहि 'in a northerly direction'; regarding the formation of this rare form see Siddhântakaumudî I. p. 697.

P. 85. L. 7.—स्पर्शेन [लभ्यं] लब्यं विशालं महत्सौधं राजसदनम् । कुड्यं भित्तिः । Pa[d]. "Next I went in a northerly direction, about a bow-

shot's distance along the alley of Bignonias, where the bulging wall of the great palace could be felt, then I followed for some distance a gravel-path which ran to the east and either side of which was adorned by thickets of red As'ọkas and Jessamine, afterwards I passed along a row a Mango trees which turned to the south."

P. 85. L. 10.—गहनतरमतिगहनमुदरे मध्ये उपरचिता कृता रत्नवेदिका यस्मिन्निति । Pa^{d}. "Then I saw by the help of a lamp wick, whose light shone forth from a partially opened box."

P. 85. L. 12.—फुल्लपुष्पं विकसितपुष्पम् । निरन्तरमन्तररहितम । कुरण्टपीता अम्लानिकुरबकाः । कुरण्टस्तु सुपीतक इत्यमरः । तेषां पङ्क्तिः सैव भित्तिस्तत्परिगतं तद्युक्तम् । गर्भगृहं गर्भागारम् । अवनिपतिताः पृथिव्यां लग्ना अरुणा आरक्ता अशोकलता अशोकशाखास्तन्मयम् । अभिनवा नूतनाः कुसुमकारकाः पुष्पमुकुलास्त एव पुलकास्तैर्लाञ्छितं चिह्नितम् । प्रत्यग्रं नूतनं प्रवालपटलं पल्लवसमूहस्तेन पाटलं श्वेतरक्तम् । Pa^{d}.

P. 85. L. 16.—भृङ्गारकः पात्रम् । Pa^{d}. भाषया झारीति प्रसिद्धः । Bhû.

P. 86. L. 1.—सुशीमकामा सुशीमः शिशिरः कामो यस्याः सा । Pa^{d}. There is some difficulty about the explanation of this adjective. Prof. Târânâth takes it to mean "she whose passion was (to be) cooled."

P. 86. L. 8.—Compare for this passage p. 2. l. 5 and p. 29. l. 21.

P. 86. L. 10.—महारजनं कुसुम्भम् । Bhû.; Pa^{d}.

P. 86. L. 13.—दिग्विजयारम्भे शकुनार्थं पूर्णकुम्भमिथुनं पूर्णघटद्वन्द्वम् । Pa^{d}.

P. 86. L. 14.—संनाह्यरथः संग्रामसज्जीकृतो रथः । Pa^{d}.; युद्धरथः । Bhû.

P. 88. L. 4.—शृङ्गाटिकायामन्तश्चतुष्पथे । आथर्वणिकेन पुरोहितेन । संज्ञपितो मारितो । Pa^{d}.—संज्ञपितं विशसितम् । Bhû.

P. 88. L. 7.—कृतनर्मस्मिता कृतं नर्मस्मितं परिहासस्मितं ययेति । Pa^{d}. 'smiling ironically.'

P. 89. L. 1.—बृहस्पतिप्रतिमा गुरुसमाना बुद्धिर्येषामिति तैर्मन्त्रिभिः प्रधानैरभ्यूह्य [प्रधानमुह्य Ms.] वितर्क्यानुमतोनुमोदितैः । Pa^{d}.

P. 89. L. 3.—प्रसृतेष्वितस्ततो गतेषु । लोकप्रवादेषु जनवार्त्तासु । Pa^{d}.

P. 89. L. 7.—निशान्तोद्यानं गृहोपवनम् । Pa[d].; Bhû.

P. 89. L. 8.—अवसितोऽवसानं प्राप्तः । Pa[d]. This phrase has a double sense.—1stly. 'This sacrifice is finished.' 2ndly. 'This fool (the king) has made up his mind.'

P. 89. L. 9.—त्वदादिष्टया दिशा त्वदादिष्टेन मार्गेणेत्यर्थः । Pa[d]. Compare the phrase used in discussions on rules laying down a principle. इति दिक्.

P. 89 L. 17.—प्रपदेन पादाग्रेण । Pa[d].; Bhû.

P. 90. L. 7.—निचाय्य [निर्चाय्य Ms.] दृष्ट्वा Ah[d].

P. 90. L. 14.—अजीर्णदोषं विषूचिकाम् । Pa[d].

P. 90. L. 16.—दण्डचक्रं सेनाचक्रम् । Pa[d]. Compare above p. 77. l. 13. Regarding Puṇḍra a district of eastern Bengal see Cunningham Ancient Geography p. 480 note.

P. 90. L. 17.—The Yavana Khanati was probably an Arab or Persian trader, as it is not likely that in Daṇḍin's times there was a direct trade between Greece and India.

P. 90. L. 18.—गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः ।......अन्तरंगभूत आत्मभूतः । जनपदमहत्तरो देशश्रेष्ठः । शतहलिः शतं हला यस्येति तथा । Pa[d].

P. 90. L. 20.—दण्डधरः सेनापतिः । उद्धारकर्मणि निर्याणकर्मणि । Pa[d]. Bhû. Ah[d].—The meaning of the passage seems to be, S'atahali, the governor of the town or minister of the interior, was to raise a popular rising against Anantasîra and to withdraw, in order to effect this more safely, the soldiers from the place where the latter dwelt. The cause of Vikaṭavarman's hatred against Anantasira is given below p. 92 l. 1.

P. 90. L. 21.—अचिरप्रसृतं श्लीपदाक्रान्तम्

P. 91. L. 6.—तामेव कल्पसुन्दरीमिव । उर्वोः रूपक्रीडा यथेति क्रियाविशेषणम् । भुजोपपीडं न गाढालिङ्गनपूर्वकमिति भावः । Pa[d].—ऊरूपपीडं सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः (Pâṇ. III., 4. 49. = Siddh. II., 473) Bhû.—Regarding the form उपगूह्य see Pet. Dict. under गुह् + उप.

P. 91. L. 13.—"Friend, the Puṇḍras have not now an abundance of food. They, being overcome by the despair caused through misfortune, and abandoning themselves, might attack our kingdom which has an abundance of food. Therefore you shall march against them, when it is possible to spoil there seed-corn or their ripe harvest. Now is not the time for the march." मुष्टिवधो बीजप्रक्षेपघातः । सस्यवधः परिणतधान्यच्छेदः । Pa[d]. Ah[d]. and marginal gloss in S.—The above speech is according with the principles of the Indian Râjanîti see *e. g.* Kâmandaki XV., 4.

P. 92. L. 8.—प्रमाथिनात्मोपयुक्तबुद्धिः । Pa[d]. ; Bhû.

P. 92. L. 11.—लघुसमुत्थानेन शीघ्रगामिना । Pa[d].

Bombay Sanskrit Series

EDITED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

G. BÜHLER, Ph. D., Educational Inspector, N. D.

AND

F. KIELHORN, Ph. D., Superintendent of Sanskrit Studies, Deccan College.

Already published.

No. I. PANCHATANTRA IV. AND V.,—Edited with Notes by G. BÜHLER, Ph. D.

No. II. NÂGOJÎBHAṬṬA'S PARIBHÂSHENDUS'EKHARA,—Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part I., the Sanskrit Text and Various Readings.

No III. PANCHATANTRA II. AND III.,—Edited with Notes by G. BÜHLER, Ph. D.

No. IV. PANCHATANTRA I.,—Edited with Notes by F. KIELHORN, Ph. D.

No. V. KÂLIDÂSA'S RAGHUVAMS'A, with the Commentary of Mallinâtha,—Edited with Notes by SHANKAR P. PAṆDIT, M. A.; Part I., Cantos I.—VI.

No. VI. KÂLIDÂSA'S MÂLAVIKÂGNIMITRA,— Edited with Notes by SHANKAR P. PAṆDIT, M. A.

No. VII. NÂGOJÎBHAṬṬA'S PARIBHÂSHENDUS'EKHARA,—Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D.; Part II. Translation and Notes. Paribhâshâs I.—XXXVII.

No. VIII. KÂLIDÂSA'S RAGHUVAMS'A, with the Commentary of Mallinâtha,—Edited with Notes by SHANKAR P. PAṆDIT, M. A., Part II., Cantos VII.—XIII.

No. IX. NÂGOJÎBHAṬṬA'S PARIBHÂSHENDUS'EKHARA.—Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part II., Translation and Notes. Paribhâshâs XXXVIII.—LXIX.

In the Press.

KÂLIDÂSA'S RAGHUVAṀS'A, with the Commentary of Mallinâtha,—Edited with Notes by SHANKAR P. PAṆḌIT, M. A., Part III.

DAS'AKUMÂRACHARITA, Part II. with extracts from Sanskṛit Commentaries,—Edited with Notes by G. BÜHLER, Ph. D.

MÂLATÎMÂDHAVA, with extracts from a Sanskrit Comment-ary,—Edited with Notes by R. G. BHÂNDÂRKAR, M. A.

Bombay Sanskrit Series.

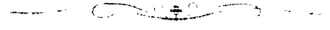
No. XLII.

THE DASAKUMARACHARITA.

Part II.

The Department of Public Instruction, Bombay

॥ दशकुमारचरितं सटीकम् ॥

THE DAŚAKUMÂRACHARITA

OF

DAṆḌIN.

EDITED

WITH CRITICAL AND EXPLANATORY NOTES

BY

PETER PETERSON, M.A.

Part II.

(*Registered under Act XXV. of 1867.*)

Bombay:
GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1891.

BOMBAY

PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA

PREFACE.

This edition of Books IV. to VIII. of the Daśakumâracharita has been prepared, with Dr. Bühler's concurrence, to complete the edition of the work in the *Bombay Sanskrit Series*. Three manuscripts have been used, **A**, a manuscript in the Bhao Daji Collection of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, written in Saka 1687, **B** and **C**, two manuscripts in the Bombay Government Collection, dated respectively Samvat 1851 and Samvat 1880. Wilson's (**W**) and Godabole and Paraba's (**G**) editions have also been used, and the former has been collated throughout.

Little is known of the author of the book, Daṇḍin. His date has still to be settled. Wilson placed him in the eleventh century: more recent writers would assign him to the sixth. The older view will, I think, eventually be found to be nearer the truth. At all events, I believe it can be shown that Daṇḍin is a later writer than Vâmana, who belongs to the eighth century.

Pischel, who believes that Daṇḍin is older than Vâmana, but admits that this cannot be proved by a

comparison of the one writer's Kâvyâdarśa with the other's Kâvyâlaṃkâravṛitti, tells us that Kielhorn had pointed out to him that in Kâvyâdarśa, II. 51,

न लिङ्गवचने भिन्ने न हीनाधिकतापि वा ।
उपमादूषणायालं यत्रोद्वेगो न धीमताम् ॥

Daṇḍin would appear to be criticising part of Vâmana's rule, Kâvyâlaṃkâravṛitti iv. 2, 8, हीनत्वाधिकत्वलिङ्गवचनभेदासादृश्यासंभवास्तद्दोषाः. It might be conceded to Pischel, that these passages in the two books, if they stood alone, would not necessarily do more than disclose a difference of opinion between Daṇḍin and Vâmana, on matter of common controversy, without being conclusive as to their relative age. But the passages in question do not stand alone. At Kâvyâdarśá II. 358, 359,

अनन्वयससंदेहावुपमास्वेव दर्शितौ ।
उपमारूपकं चापि रूपकेष्वेव दर्शितम् ॥
उत्प्रेक्षाभेद एवासावुत्प्रेक्षावयवोऽपि च ।

I see a clear reference to Vâmana's teaching with regard to the figures of speech which he calls *ananvaya*, *saṃdeha*, *upamârûpakam* and *utprekshâvayava*. For Vâmana these are four separate *alaṃkâras* requiring separate treatment. Daṇḍin has made the first three fall under his general definition of *upamâ* and *rûpakam* respectively. But he deems it necessary to note that he has done so. The fourth, he says, is a mere variety of *utprekshâ*. He mentions it at all, it

is clear, only out of respect for some predecessor. In the present state of our knowledge we must, I submit, take it that that predecessor is Vâmana, and that the असातुत्प्रेक्षावयवः of Kâvyâdarśa II. 359 is a challenge of Vâmana's *dictum* Kâvyâlamkâravritti IV. 3, 33, उत्प्रेक्षाहेतुरुत्प्रेक्षावयवः.

Dandin's contraction of the styles of poetry to two only, the Vaidarbha and the Gauda varieties, appears also to me to be a reflection on Vâmana, who recognizes three, the Vaidarbha, Gauda and Pañchâla (Kavyâd. I. 40-43, Kâvyâl. I. 2, 9-13).

We know from Râjaśekhara's verse, Śârṅgadharapaddhati 174

त्रयोऽग्नयस्त्रयो देवास्त्रयो वेदास्त्रयो गुणाः ।
त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

that Dandin was celebrated as the author of three books. Two are our book and the Kâvyâdarśa. The third is still to seek. Pischel, who believes that it is

---

* Pandit Maheśchandra Nyâyaratna, in his interesting paper in the Proceedings of the Bengal Asiatic Society for 1887, p. 193, holds that it is unquestionable that Vâmana is by much the older of the two writers. He does not, however, give his reasons. The Pandit has been before me with the observation that Kâvyâdarśa II. 197,

अरत्नालोकसंहार्यमवार्यं सूर्यरश्मिभिः ।
दृष्टिरोधकरं यूनां यौवनप्रभवं तमः ॥

is a reminiscence of Bâna in Kâdambarî, Bombay Edition, p. 102, 116, केवलं च निसर्गत एवाभानुभेद्यमरत्नालोकोच्छेद्यमप्रदीपप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम्. The remarks which follow on the *limpatîva* verse were written before I knew of the Pandit's paper, where the same view is taken.

the Mrichchhakaṭikâ, has to deal with an important passage in the beginning of the Kâvyàdarśa, in which Daṇḍin apparently refers to a work on metre by himself, called the Chhandovichiti. Daṇḍin's Chhandovichiti, has not come down to us, or has not yet been recovered, and it is evidence that there is a *primâ facie* possibility that it may be Râjasekhara's third book, leaving no room for the Mṛichchhakaṭikâ. Jacobi has taken this view (Indische Studien, XVII. p. 44). Pischel is disposed to think that in the passage in the Kâvyâdarśa Daṇḍin is not referring to a book at all.

I cannot think that he is right here. In Kâvyâdarśa I. 2, Daṇḍin tells us that his book is to be a compendium of previous works on *Kâvya* based on a wide study of existing poems. In v. 10 he says that his authorities divide *Kâvya* into two parts, body and soul. By the body of poetry is meant a row of words characterized by meaning of a choice kind. This leads him (v. 11) to the division of the body or material substance of Kâvya into what we call prose (*gadyam*) and poetry (*padyam*), and into the subdivision of this latter according as it is measured by syllables or by quantity. He then goes on (v. 11):

छन्दोविचित्यां सकलस्तत्प्रपञ्चो निदर्शितः ।
सा विद्या नौस्तितीर्षूणां गम्भीरं काव्यसागरम् ॥

"The full exposition of that subject (*sc. padyam*) has been given in the Chhandovichiti: that science is a ship for those who wish to cross the ocean of poetry."

Accordingly in the Kâvyâdarśa Daṇḍin says no more about the laws of metre. If I have interpreted the context rightly it seems clear that Daṇḍin is referring to a book here, as also that he can only be referring to a book of his own composition. For nothing but the fact that he was able to refer to a book of his own could account for Daṇḍin's omitting from his compendium one half of his subject, as that has just been defined by himself.

But while I think it probable that Daṇḍin wrote a Chhandovichiti, as Vâmana had done before him, I cannot hold, with any certainty, with Jacobi that we are to recognize in it the third pillar of his fame. In addition to the reference in the Kâvyâdarśa to the Chhandovichiti, as a book Daṇḍin had written, there is an equally clear reference to a work to be called the Kalâparichchheda, which Daṇḍin intended to write, Kâvyâdarśa III. 171

इत्थं कलाचतुःषष्टिविरोधः साधु नीयतां ।
तस्याः कलापरिच्छेदे रूपमाविर्भविष्यति ॥

If it should turn out that Daṇḍin did not live to write the Kalâparichchheda, Jacobi's hypothesis would recover great additional probability. But as matters stand it seems more likely that the Chhandovichiti and the Kalâparichchheda were regarded by Daṇḍin and his admirers as mere appendages to his Kâvyâdarśa, and that neither the one nor the other of them

can be the third book, on which, alongside of the Kâvyâdarśa and the Daśakumâracharita, his fame rested. It is still, therefore, necessary to examine Pischel's plea in favour of the Mṛichchhakaṭikâ. It can be shown that his argument will not bear a careful examination of the passages in the Kâvyâdarśa on which it is founded. Daṇḍin refers twice to the verse, occurring in the Mṛichchhakaṭikâ, लिम्पतीव तमोऽङ्गानि &c. If the second reference stood alone, and if the verse had not been identified, we might have been unable to say whether it was original or not. For Daṇḍin gives it there, without note or comment, as an instance of a stanza containing two or more figures of speech which are co-ordinate with each other, not subordinate, the one to the other. But he is able to do this only because he has already (II. 226 ff.) referred to, and been at great pains to refute, the opinion of previous writers, that the verse in question consists of *upamâs* only, and not, as Daṇḍin holds, of two *utprekshâs* and one *upamâ*. The passage need not be given at length here. I will only note that Daṇḍin first gives the two examples (चेतनस्य and अचेतनस्य) required by his two-fold division of *utprekshâ*. He then goes on :

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः ।
इतीदमपि भूयिष्ठमुत्प्रेक्षालक्षणान्वितम् ॥

This can only mean

"That (well-known) verse *too* लिम्पतीव तमोऽङ्गानि is mostly* composed of *utprekshâs*."

The occurrence in the Kâvyâdarśa of a verse which is taken from the Mṛichchhakaṭikâ is not, it should be observed in passing, without a significance of its own. It does not prove that Daṇḍin was the author of the play, on the contrary. But it does go to prove that Daṇḍin, who quotes the play, cannot be a very old writer. For the Mṛichchhakaṭikâ belongs to a period when people had begun to forget how to write good Sanskrit.

Dr. Bühler pointed out to me that Mr. Lewis Rice has, Inscriptions from Śravana Belgola, p. 43, brought to light an important passage in which a verse from "Daṇḍin" in praise of a Jain writer Śrîvarddhadeva, author of a Chudâmaṇi, is quoted in an inscription which dates from the Śaka year 1050 = 1128 A.D.

य एव उपश्लोकितो दण्डिना

जह्नोः कन्यां जटाग्रेण बभार परमेश्वरः ।
श्रीवर्द्धदेव संधत्से जिह्वाग्रेण सरस्वतीम् ॥

---

* भूयिष्ठम्. Daṇḍin is referring to the fact that the verse has two *utprekshâs* as against one *upamâ*. Pischel's translation "in a high degree" and Böhtlingk's "durchaus" both seem to miss this point.

Böhtlingk takes the view I am urging against Pischel. But his argument that Daṇḍin would hardly have ascribed here a verse of his own to "a (certain) poet," vv. 223, 225, and even to "a (certain) man" rests on a misconception of the terms so translated, कविना and पुंसा. They have nothing to do with an ascription of authorship, a sense in which the latter of the two would be unique. In the figure *utprekshâ* some one must, by a quaint conceit, represent something as entirely different from what it really is. कविना "the (not *a*) poet," and पुंसा "the man," *i. e.* the speaker. Daṇḍin introduces the expressions to drive home the fact that in such verses इव is exactly equal to मन्ये and the like.

Mr. Rice would use this to help to settle Śrî-varddha's date, and that of various other authors and works that are in the inscription put before his time. "Daṇḍin is placed by the best authorities in the 6th century A. D. It follows that Śrîvarddha lived either at or before that period, and that the various authors mentioned above must be understood to have preceded him." It will be evident from what has been already written that these conclusions cannot stand. There is not a shred of evidence to show that Daṇḍin lived in the sixth century. On the contrary it is absolutely certain that he follows Bâṇa, who belongs to the early part of the seventh century; and it is, as I trust, I have shown, very probable that he is later than Vâmana, who belongs to the eighth. If the "Daṇḍin" of this inscription is our Daṇḍin, we are as likely in the end to get at his date through Śrîvarddha's as to be able to determine Śrîvarddha's from his. But I have to close these tentative remarks with the warning that the Daṇḍin of this inscription is probably not our author, but another writer of his name, who must be distinguished from him. I mean the author of the Mallikâmâruta, a play written in rivalry of Bhavabhûti's Mâlatîmâdhava, which has been printed in Calcutta, and copies of which are in the India Office Library and British Museum. Burnell has wrongly given the name of the author of that book as Ranganâtha. That was his father's name,

and the line goes up through Śrîkṛishṇa to Gokulnâtha. They belonged to the Taṇḍîra country, a district near Conjeeveram. All these names, taken from the preface of the Mallikâmâruta, are against the idea that we are dealing here with the author of the Daśakumâra-charita; and the style of the book in no way approaches that of our author. We must therefore hold that there were two Daṇḍins; and it seems likely that the Śravaṇa Belgola inscription refers to the younger and less famous one.

P. PETERSON.

Elphinstone College,
Bombay, 1st *July* 1891.

॥ दशकुमारचरितम् ॥

देव सोहमप्येभिरेव सुहृद्भिरेककर्मोर्मिमालिनेमिभूमिवलयं भ्रमन्नुपासरं कदाचित्काशीपुरीं वाराणसीम् । उपस्पृश्य च मणिभङ्गनिर्मलाम्भसि मणिकर्णिकायामविमुक्तेश्वरं भगवन्तमन्धकमथनमभिप्रणम्य प्रदक्षिणं परिभ्रमन्पुरुषमेकमायामवन्तमायसपरिघपीवराभ्यां भुजाभ्यां बध्यमानपरिकरमविरतरुदितोच्छूनताम्रदृष्टिमद्राक्षम् । अतर्कयं च । कर्कशोयं पुरुषः । कार्पण्यमिव वर्षति म्लानतारं चक्षुः । आरम्भश्च साहसानुवादी । नूनमसौ प्राणनिस्पृहः किमपि कृच्छ्रं प्रियजनव्यसनमूलं प्रपित्सते । तत्पृच्छेयमेनमस्ति चेन्ममापि कोपि साहाय्यावकाशस्तमेनमभ्यवपद्येत्यपृच्छम् । भद्र संनाहोयं साहसमवगमयति । न चेद्गोप्यमिच्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । स मां सबहुमानं निर्वर्ण्य को दोषः श्रूयतामिति क्वचित्करवीरतले मया सह निषण्णः कथामकार्षीत् ।

महाभाग सोहमस्मि पूर्वेषुकामचरः पूर्णभद्रो नाम गृहपतिपुत्रः । प्रयत्नसंवर्धितोपि पित्रा दैवच्छन्दानुवर्ती चौर्यवृत्तिरासम् । अथास्यां काशीपुर्यामर्यवर्यस्य कस्यचिद्गृहे चोरयित्वा रूपाभिग्राहितोबध्ये । बद्धे च मयि मत्तहस्ती मृत्युविजयो नाम हिंसाविहारी राजद्वारगोपुरोपरितलाधिरूढस्य पश्यतः कामपालनाम्न उत्तमामात्यस्य शासनाज्जनकण्ठरवद्विगुणितघण्टारवो मण्डलितहस्तकाण्डमभ्यधावत् । अभिपत्य च मया निर्भयेन निर्भर्त्सितः परिणमन्दारुखण्डसुषिरानुप्र-

1. 1. सोप्यहम् A. B.—परिभ्रमन् W.—1. 2. A omits काशीपुरीं.—W. omits च.—1. 3. प्रणम्य W.—1. 4. °घं पी° W. (a mistake).—1. 5. आबध्यमान° W.—1. 10. बहुमानं W.—1. 11 °श्रूयतामिति । ततः क्वचित् W.—1. 14. संवर्द्धित (*sic*) पित्रा A. B omits पित्रा. C omits अपि.—चौर° W.—1. 15. C omits कस्यचित्.—बद्धः W.—1. 16. °विहारं A.—1. 18. °काण्डः. W.—1. 19. परिणतः A.—

विष्टोभयभुजदण्डचण्डघट्टितप्रतिमानो भीत इव न्यवर्तिष्ट । भूयश्च नेत्रा जातसंरम्भेण निकामदारुणैर्वागङ्कुशपादैरभिमुखीकृतो मयापि द्विगुणाबद्धमन्युना निर्भर्त्स्याभिहतो विवृत्यापाद्रवत्। अथ मयानुपत्य सरभसमाकृष्टो रुष्टः स यन्ता हन्त मृतोसि क्व यासि कुञ्जरापसदेति निशितेन वारणेन वारणं मुहुर्मुहुरभिघ्नन्निर्याणभागे कथमपि मदभिमुखमकरोत् । अपसरतु द्विरदकीट एषः । अन्यः कश्चिन्मातङ्गपतिरानीयतां येनाहं मुहूर्तं विहृत्य गच्छामि गन्तव्यां गतिमित्यवोचम् । दृष्ट्वैव स मां रुष्टमुद्गर्जन्तमुत्क्रान्तयन्तृनिष्ठुराज्ञः पलायिष्ट । मन्त्रिणा पुनरहमाहूयाभ्यधायिषि । भद्र मृत्युरिवैष मृत्युविजयो हिंसाविहारी । सोयमपि नाम त्वयैवंभूतः कृतः । तद्विरम्य कर्मणोस्मान्मलीमसात्किमलमसि प्रपद्यास्मानार्यवृत्त्या वर्तितुमिति । यथाज्ञापितोस्मीति विज्ञापितोयं मया मित्रवन्मय्यवर्तिष्ट ।

मयैकदा रहसि जातविश्रम्भेण पृष्टः सोभाषत स्वचरितम् । आसीत्कुसुमपुरे राज्ञो रिपुंजयस्य मन्त्री धर्मपालो नाम विश्रुतधीः श्रुतार्थः । अमुष्य पुत्रः सुमित्रो नाम पित्रैव समः प्रज्ञागुणेषु । तस्यास्मि द्वैमातुरः कनीयान्भ्राताहम् । वेशेषु विलसन्तं मां विनयरुचिरसावबारयत् । पुनरवार्यदुर्नयश्चाहमपसृत्य दिङ्मुखेषु भ्रमन्यदृच्छयास्यां वाराणस्यां प्रमदवने मदनदमनाराधनाय निर्गत्य सह सखीभिः कन्दुकेन परिक्रीडमानां काशीभर्तुश्चण्डसिंहस्य कन्यां कान्तिमतीं नामा-

---

2. 1. A omits चण्ड.—आघट्टित C.—2. 2. पादपातनैः C. पादपातैः W.—2. 3. द्विगुणाविद्धमन्युना A. द्विगुणमन्युना C.—निपत्य A. C omits the word.—2. 4. रुष्टश्च यन्ता W.—2. 6. द्विपकीट C. अथावोचं । अपसरतु &c. B. अथापसरतु द्विरदवराकः W.—2. 8. °यन्त्री° A. उत्क्रामन्तं यन्तृ° W.—2. 10. तावत् for नाम W. C omits the word.—विरम C. W.—2. 12. यथाज्ञापयसीति C. यथाज्ञापयाति तथेति W.—2. 13. पृष्टश्च मयैकदा &c. C.—2. 14. नाम वेदश्रुतऋषिः B. नाम श्रुत ऋषिः C.—2. 15. W omits अस्मि.—2. 16. असौ विनयरुचिः W.—2. 17. पुनरवार्या (*sic*) A. अवार्यः (omitting पुनर्) W.—उपसृत्य W.—2. 18. A omits दमन.—2 19. अनुक्रीडमाना W.—कन्या कान्तिमती नाम चकमे W.

चक्रमे । कथमपि समगच्छे च । अथ छन्नं विहरता कुमारीपुरे सा मयासीदापन्नसत्त्वा । कंचित्सुतं च सूतवती । मृतजात इति सोपविद्धस्तया रहस्यनिर्भेदभयात्परिजनेन क्रीडाशैले शबर्या श्मशानाभ्याशं नीतः । तथैव च निवर्तमानया निशीथे राजवीथ्यामारक्षिकपुरुषैरभिगृह्य तर्जितया दण्डपारुष्यभीतया निर्भिन्नप्रायं रहस्यम् । राजाज्ञयाहमाक्रीडनगिरिदरीगृहे विश्रब्धप्रसुप्तस्तयोपदर्शितः । यथोपपन्नरज्जुबद्धः श्मशानमुपनीय मातङ्गोद्यतेन कृपाणेन प्राजिहीर्ष्ये । नियतिबलाल्लूनबन्धनस्तमसिमाच्छिद्यान्त्यजं तमन्यांँश्च कांँश्चित्प्रहत्यापासरम् । अशरणश्च भ्रमन्नटव्यामेकदोदश्रुमुख्या दिव्याकारया कन्यया सपरिवारयोपास्थायिषि । सा मामञ्जलिकिसलयोत्तंसितेन मुखविलोलकुन्तलेन मूर्ध्ना प्रणिपत्य मया सह वनवटद्रुमस्य कस्यापि महतः प्रच्छायशीतले तले निषण्णा कासि वासु कुतोस्यागता कस्य हेतोरस्य मे प्रसीदसीति साभिलाषमाभाषिता मया वाङ्मयं मधुवर्षमवर्षत् ।

नाथ नाथस्य यक्षाणां मणिभद्रस्यास्मि दुहिता तारावली नाम । साहं कदाचिदगस्त्यपत्नीं लोपामुद्रां नमस्कृत्यापावर्तमाना मलयगिरेः परेतावासे वाराणस्यां कमपि दारकं रुदन्तमद्राक्षम् । आदाय चैनं तीव्रस्नेहा मम पित्रोः संनिधिमनैषम् । अनैषीच्च तातो मे मां देवस्यालकेश्वरस्यास्थानीम् । अथाहमाहूयाज्ञप्ता हरसखेन । बाले बालेस्मिन्भावस्ते कीदृश इति । औरस इवास्मिन्वत्से वत्सलतेति मया विज्ञापितः सत्यमाह वराकीति तन्मूलामतिमहतीं कथामकरोत् । तत्रैतन्मयावगतम् । त्वं किल शौनकः शूद्रकः कामपालश्चाभिन्नः ।

---

3. 1. चक्रमे B. C.—A omits च.—अथ छन्नं च A. B. W.—3. 3. श्मशानमानीतः W.—3. 4. W omits च.—3. 8. °बन्धः. W.—3. 9. एकदाश्रुमुख्या कयापि दिव्याकारया सपरिवारया कन्ययोपास्थापिषि W.—3. 11. प्रणम्य W.—महावन° W. A omits वन.—3. 12. B W omit तले.—3. 15. आर्य नाथस्य B. W.—3. 17. वाराणस्याः W.—3. 18. तीव्रस्नेहात् W.—W omits मां. C omits मे.—3. 20. कीदृशस्ते भाव इति W.—3. 22. तत्रैतावदवगतं मया W.—

बन्धुमती विनयवती कान्तिमती चाभिन्ना । वेदवत्यर्यदासी सोमदेवी चैकैव । हंसावली शूरसेना सुलोचना चानन्या । नन्दिनी रङ्गपताकेन्द्रसेना चापृथग्भूता । या किल शौनकावस्थायामग्निसाक्षिकमात्मसात्कृता गोपकन्या सैव किलार्यदासी पुनश्चाद्य तारावलीत्यभूवम् । बालश्च किल शूद्रकावस्थे त्वय्यार्यदास्यवस्थायां मय्युदभूत् । अवर्ध्यत च विनयवत्या । स्नेहवासनया तु तस्यां कान्तिमत्यवस्थायामद्योदभूत् । एवमनेकमृत्युमुखपरिभ्रष्टं दैवान्मयोपलब्धः । तमेकपिङ्गादेशाद्वने तपस्यतो राजहंसस्य देव्यै वसुमत्यै तत्सुतस्य भाविचक्रवर्तिनो राजवाहनस्य परिचर्यार्थं समर्प्य गुरुभिरभ्यनुज्ञाता कृतान्तयोगात्कृतान्तमुखभ्रष्टस्य ते पादपद्मशुश्रूषार्थमागतास्मीति ।

तच्छ्रुत्वा तामनेकजन्मरमणीमसकृदाश्लिष्य हर्षाश्रुमुखो मुहुर्मुहुः सान्त्वयित्वा तत्प्रभावदर्शिते महति मन्दिरेऽहर्निशमिन्द्रदुर्लभान्भोगानन्वभूवम् । द्वित्राणि दिनान्यतीत्य मत्तकाशिनीं तामवादिषम् । प्रिये प्रत्यपकृत्य मत्प्राणद्रोहिणश्चण्डसिंहस्य वैरनिर्यातनसुखमनुबुभूषामीति । तया सस्मितमेहि कान्त कान्तिमतीदर्शनाय नयामि त्वामिति स्थितेऽर्धरात्रे राज्ञो वासगृहमनीये । ततस्तस्य चण्डसिंहस्य शिरोभागवर्तिनीमसियष्टिमादाय प्रबोध्यैनं प्रस्फुरन्तमब्रवम् । अयमस्मि भवज्जामाता । भवदनुमत्या विना तव कन्याभिमर्शी । तमपराधमनुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागत इति । सोऽथ भीतो मामभिप्रणम्याह । अहमेव मूढोपराद्धो यस्तव दुहितृसंसर्गानुग्राहिणो ग्रहग्रस्त इवोत्क्रान्तसीमा

4. 1. देववती यज्ञदासी A. वेगवती अर्थदासी C. वेदिमती यक्षदासी W.—4. 2. A. B C omit च.—गोपकन्या for सुलोचना C. W.—चाद्वितीया W. C.—4. 4. चाग्निसाक्षिकं A.—4. 5. बालकश्च A.—4. 6. अभूत् A.—अवर्द्धत W.—स तु W.—4. 7. अनेकमृत्युहस्तमुक्तो दैवान्मयोपलब्धः A. एवमेनं मृत्युमुख° &c. C.—4. 10. परिभ्रष्टस्य C. W.—4. 12. इति श्रुत्वा W. 4. 13. भूमिदुर्लभान् C. W.—4. 14. अतिक्रम्य C. W.—4. 15. प्रत्युपकृत्य W.—4. 16. सस्मितमभिहितं C. W.—4. 17. ततस्तच्छिरः° C. W.—4. 18. आदायासियष्टिं C. W.—अहमस्मि C. W.—4. 20. सोऽतिभीतः C. W.—4. 21. मूढापराद्धः W.—

स्वयमेव समादिष्टवान्वधम् । तदास्तां कान्तिमती । राज्यमिदं मम जीवितमप्यद्यप्रभृति भवदधीनमित्यवादीत् । अथापरेद्युः प्रकृतिमण्डलं संनिधाप्य विधिवदात्मजायाः पाणिमग्राहयत् । अश्रावयच्च तनयवार्तां तारावली कान्तिमत्यै सोमदेवीसुलोचनेन्द्रसेनाभ्यश्च पूर्वजातिवृत्तान्तम् । इत्थमहं मन्त्रिपदापदेशं यौवराज्यमनुभवन्विहरामि विलासिनीभिरिति ।

स एवं मादृशेपि जन्तौ परिचर्यानुबन्धी बन्धुरेकः । सर्वभूतानामलसकेन स्वर्गते श्वशुरे ज्यायसि श्याले चण्डघोषनाम्नि स्त्रीष्वतिप्रसङ्गात्प्रागेव क्षयक्षीणायुषि पञ्चवर्षदेशीयं सिंहघोषनामानं कुमारमभ्यषेचयत् । अवर्धयच्च विधिनैनं स साधुः । तस्याद्य यौवनोन्मादिनः पैशुन्यवादिनो दुर्मन्त्रिणः कतिचिदासन्नन्तरङ्गभूताः । तैः किलासावित्थमग्राह्यत । प्रसह्यैव स्वसा तेमुना भुजंगेन संगृहीता । पुनः प्रसुप्ते राजनि प्रहर्तुमुद्यतासिरासीत् । तेनास्मै तत्क्षणप्रबुद्धेन भीत्यानुनीय दत्ता कन्या । तं च देवज्येष्ठं चण्डघोषं विषेण हत्वा बालोयमसमर्थ इति त्वमद्यापि प्रकृतिविश्रम्भणायोपेक्षितः । क्षिणोति पुरा स कृतघ्नो भवन्तम् । तमेवान्तकपुरमभिगमयितुं यतस्वेति । स तथा दूषितोपि यक्षिणीभयान्नामुष्मिन्पापमाचरितुमशकत् । एषु किल दिवसेष्वयथापूर्वमाकृतौ कान्तिमत्याः समुपलक्ष्य राजमहिषी सुलक्षणा नाम सप्रणयमपृच्छत् । देवि नाहमायथातथ्येन विप्रलम्भनीया । कथय तथ्यं केनेदमायथापूर्व्यमाननारविन्दे तवैषु वासरेष्विति । सा तु भद्रे स्मरसि किमायथातथ्येन किंचिन्मयोक्तपूर्वम् । सखी मे तारावली सपत्नी च किमपि कलुषिताशया रहसि भर्त्रा

5. 1. C omits स्वयमेव.—मम च (omitting अपि) C. W.—5. 2. त्वदधीनं C. W.—5. 4. C omits जाति.—5. 5. °पदापदेशात् C.—5. 8. ज्यायसि च C. W.—5. 9. पञ्चवर्ष A. B.—5. 12. तवामुना C. W.—5. 13. तेनैव दैवात्तत्क्षण° C. तेनैवास्मै दैवात्तत्क्षण° W.—5. 14. प्रदत्ता A. B. कन्या दत्ता W.—5. 15. क्षिणोति च C. B has a gap here extending to अभिगृह्य पूर्णभद्रमब्रवं p. 6, l. 16.—5. 17. °प्रभावात् C. प्रभावभयात् W.—5. 18. समुपलभ्य A. समुल्लक्ष्य (sic) C.—5. 19. अयथातथ्येन W.—5. 20. अयथापूर्वं W.—5. 21. सा त्ववदीत् W.—अयथातथ्येन A.—

मद्गोत्रापदिष्टा प्रणयमभ्युपेक्ष्य प्रणम्यमानाप्यस्माभिरुपोढमत्सरा प्रावसत् । अवसीदति च नः पतिः । अतो मे दौर्मनस्यमिति । तत्प्रायेणैकान्ते सुलक्षणया कान्ताय कथितम् । अथासौ निर्भयोद्य प्रियतमाविरहपाण्डुभिरवयवैर्धैर्यस्तम्भिताश्रुपर्याकुलेन चक्षुषोष्मश्वासशोषिताभिरिव नातिपेशलाभिर्वाग्भिर्वियोगं दर्शयन्तं कथमपि राजकुले कार्याणि कारयन्तं पूर्वसंकेतितैः पुरुषैरभिग्राह्याबन्धयत् । तस्य किल स्थानस्थानेषु दोषानुद्धोष्य तथोद्धरणीये चक्षुषी यथा तन्मूलमेवास्य मरणं भवेदिति । अतोत्रैकान्ते यथेष्टमश्रु मुक्त्वा तस्य साधोः पुरः प्राणान्मोक्तुकामो बध्नामि परिकरमिति ।

मयापि मत्पितृव्यसनमाकर्ण्य पर्यश्रुणा सोभिहितः । सौम्य किं तव गोपयित्वा । यस्तस्य सुतो यक्षकन्यया देवस्य राजवाहनस्य पादशुश्रूषार्थं देव्या वसुमत्या हस्तन्यासः कृतः सोहमस्मि । शक्यामि सहस्रमपि भटानामुदायुधानां हत्वा पितरं मोचयितुम् । अपि तु संकुले यदि कश्चित्पातयेत्तदङ्गे शस्त्रिकां सर्व एव मे यत्नो भस्मनि हुतमिव भवेत् । इत्यनवसितवचन एव मयि महानाशीविषः प्राकाररन्ध्रेणोदैरयच्छिरः । तमहं मन्त्रौषधिबलेनाभिगृह्य पूर्णभद्रमब्रवम् । भद्र सिद्धं नः समीहितम् । अनेन तातमलक्ष्यमाणः संकुले यदृच्छया पतितेन नाम दंशयित्वा तथा विषं स्तम्भयेयं यथा मृत इत्युदास्येत । त्वया मुक्तसाध्वसेन माता मे बोधयितव्या । यः स यक्ष्या वने देव्या वसुमत्या हस्तार्पितो युष्मत्सूनुः सोनुप्राप्तः । पितुरवस्थां मदुपलभ्य बुद्धिबलादित्थमाचरिष्यति । त्वया तु मुक्तसाध्वसया राज्ञे प्रेषणीयम् । एष खलु क्षत्रधर्मो यद्बन्धुरबन्धुर्वा दुष्टः स निरपेक्षं निग्राह्य इति । स्त्रीधर्मश्चैष यद्दुष्टस्यादुष्टस्य वा भर्तुर्ग-

6. 2. अतोस्या मे A. अतोस्ति मे W.—6. 7. स्थानेषु C.—दोषं C. W.—6. 10. तद्पितृ° W.—6. 11. गोपायित्वा W.—6. 18. धातितेन W.—6. 19. इत्युच्येत A. उदास्येश्च B.—त्वया तु B. W.—6. 21. मुक्तत्रासया W. मुक्तत्रासयोक्त्वा C.—6. 23. A omits वा. अदुष्टस्य दुष्टस्य C. W.—

तिर्गन्तव्येति । तदहममुनैव सह चिताग्निमारोक्ष्यामि । अभिजनानुरूपः पश्चिमो विधिरनुज्ञातव्य इति । स एवं निवेदितो नियतमनुज्ञास्यति । ततः स्वमेवागारमानीय काण्डपटपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे दर्भसंस्तरमधिशाय्य स्वयं कृतानुमरणमण्डनया च तत्र संनिधेयमिति । अहं च बाह्यकक्ष्यागतस्त्वया प्रवेशयिष्ये । ततः पितरमुज्जीव्य तदभिरुचितेनाभ्युपायेन चेष्टिष्यामह इति । स तथेति हृष्टतरस्तूर्णमभ्यगमत् ।

अहं तु घोषणास्थाने चिञ्चावृक्षं लम्बघनतरविपुलशाखमारुह्य गूढतनुरतिष्ठम् । आरूढश्च लोको यथायथमुच्चस्थानानि । उच्चावचप्रलापः प्रस्थितः । तावन्मे पितरं तस्करमिव पश्चाद्बद्धभुजमुद्धुरध्वनिमहाजनानुयातमानीय मदभ्याश एव स्थापयित्वा मातङ्गास्त्रिरघोषयत् । एष मन्त्री कामपालो राज्यलोभाद्भर्तारं चण्डसिंहं युवराजं चण्डघोषं विषेणोपांशु हत्वा पुनर्देवोपि सिंहघोषः पूर्णयौवन इत्यमुष्मिन्पापमाचरिष्यन्विश्वासाद्रहस्यभूमौ पुनरमात्यं शिवनागमाहूय स्थूणमङ्गारवर्षं च राजवधायोपजप्य तैः स्वामिभक्त्या विवृतगुह्यो राज्यकामुकस्य ब्राह्मणस्यान्धतमसप्रवेशो न्याय्य इति प्राड्विवाकवाक्यादक्ष्युद्धरणाय नीयते । पुनरन्योपि यः स्यादन्यायवृत्तिस्तमप्येवमेव यथार्हेण दण्डेन योजयिष्यति देव इति । श्रुत्वैतद्बद्धकलकले महाजने पितुरङ्के प्रदीप्तशिखमाशीविषं व्यक्षिपम् । अहं तु भीतो नामावप्लुत्य तत्रैव जनानुलीनः क्रुद्धव्यालदष्टस्य तातस्य विहितजीवरक्षो विषं क्षणादस्तम्भयम् । अपतच्च स भूमौ मृतकल्पः । प्रालपं च सत्यमिदं राजावमानिनं दैवो दण्ड एव स्पृशति । यदयमक्षिभ्यामवनिपेन विना चिकीर्षितः प्राणैरेव वियोजितो विधिनेति । मदुक्तं च केचिदन्वम-

7. 1. युवतिजनानुरूपः C.—7. 4. °मण्डनया त्वया तत्र च W. °मण्डनया त्वया च तत्र C.—7. 6. उपायेन C. W.—7. 8. C W omit लम्ब.—7. 16. अस्य ब्राह्मणस्य C. W.—7. 17. यदि स्यात् W.—7. 19. अहं च C. W.—7. 21. अपतच्चैष B. A omits स. It is supplied in the margin.—7. 22. स्पृशतीति B. W.—अक्षिभ्यां विनावनि (C. नी) पतिना C. W.—

न्यन्त । अपरे पुनर्निनिन्दुः । दर्वीकरस्तु तमपि चण्डालं दृष्ट्वारूढत्रासद्रुतलोकदत्तमार्गः प्राद्रवत् ।

अथ मदम्बा पूर्णभद्रप्रबोधितार्था तादृशेपि व्यसने नातिविह्वलाल्पपरिजनानुयाता पद्भ्यामेव सधीरमागत्य मत्पितुरुत्तमाङ्गमुत्सङ्गेनोपधारयन्ती स्थिता राज्ञे समादिशत् । एष मे पतिस्तवाप्रकर्ता न वेति देवो जानाति । न मेनयास्ति चिन्तया फलम् । अस्य तु पाणिग्राहकस्य गतिमननुप्रपद्यमाना भवत्कुलं कलङ्कयेयम् । अतोनुमन्तुमर्हसि भर्त्रा सह चिताधिरोहणाय मामिति । श्रुत्वा चैतत्प्रीतियुक्तः प्रतिसमादिक्षत्क्षितीशः । क्रियतां कुलोचितः संस्कारः । उत्सवोत्तरं च पश्चिमं विधिसंस्कारमनुभवतु मे भगिनीपतिरिति । चण्डाले तु मत्प्रतिषिद्धसकलमन्त्रवादिप्रयासे संस्थिते कामपालोपि कालदष्ट एवेति स्वभवनोपनयनमप्यमुष्य स्वमाहात्म्यप्रकाशनाय महीपतिरन्वमंस्त । नीतश्च पिता मे विविक्तायां भूमौ दर्भसंस्तरमधिशयानः स्थितोभूत् । अथ मदम्बा मरणमण्डनमनुष्ठाय सकरुणं सखीरामन्त्र्य मुहुरभिप्रणम्य भवनदेवतां यत्नेन निवार्य परिजनाक्रन्दितानि पितुर्मे शयनस्थानमेकाकिनी प्राविशत् । तत्र च पूर्वमेव पूर्णभद्रोपस्थापितेन मया वैनतेयतां गतेन निर्विषीकृतं भर्तारमैक्षत । हृष्टतमा च पत्युः पादयोः पर्यश्रुमुखी निपत्य मां च प्रस्नुतस्तनी मुहुर्मुहुः परिष्वज्य सहर्षबाष्पगद्गदमगदत् । पुत्र योसि जातमात्रः पापया मया परित्यक्तः स किमर्थमेवं मां निर्घृणामनुगृह्णासि । अथवैष ते निरपराध एव जनयिता । युक्तमस्य प्रत्यानयनमन्तकाननात् । क्रूरा खलु तारावली या त्वामुपलभ्यापि तत्त्वतः कुबेरादसमर्प्य मह्यम-

8. 3. कुलपरिजन° W. His MS. B has our reading.—W omits एव.—धीरं W.—धारयन्ती W.—उत्सङ्गे धारयन्ती C.—8. 6. देव एव B. दैवमेव W.—8. 9. क्षितीश्वरः C. W.—8. 13. आनीतश्च C. W.—8. 15. भवनदेवताः C. W.—परिजनाक्रन्दितं C. परिजनक्रन्दितं W.—8. 16. प्राविक्षत् C. W.—W omits च, reading च मया in the next line.—8. 17. वैनतेयतागतेन W. from his MS. A. His other MSS. have our reading.—8. 18. प्रणिपत्य W.—8. 20. A C omit मया.—अतिनिर्घृणां W.—अथैष A. C.—

र्पितवती देव्यै वसुमत्यै । सैव वा सदृशकारिणी । नहि तादृशाद्भाग्यराशेर्विनास्मादृशो जनोल्पपुण्यस्तवार्हैति कलप्रलापामृतानि कर्णाभ्यां पातुम् । एहि मां परिष्वजस्व । इति भूयो भूयः शिरसि जिघ्रन्त्यङ्कमारोपयन्ती तारावलीं गर्हयन्त्यश्रुभिरभिषिञ्चन्त्युत्कम्पिताङ्गयष्टिरन्यादृशीव क्षणमजनिष्ट । जनयितापि नरकादिव स्वर्गं तादृशाद्व्यसनात्तथाभूतमभ्युदयमधिरूढः पूर्णभद्रेण च विस्तरेण यथावृत्तमावेदितो भगवतो मघवतोपि भाग्यवन्तमात्मानमजीगणत् । मनागेव च मत्संबन्धमाख्याय हर्षविस्मितात्मनोः पित्रोरकथयम् । आज्ञापयतं काद्य नः प्रतिपत्तिरिति । पिता मे प्राब्रवीत् । वत्स गृहमेवेदमस्त्यतिदीर्घमतिविशालशालवलयमक्षय्यायुधस्थानम् । अलङ्घ्यतमा च गुप्तिः । उपकृताश्च मयातिबहवः सन्ति सामन्ताः । प्रकृतयश्च भूयस्यो न मे व्यसनमनुरुध्यन्ते । सुभटानां चानेकसहस्रमस्त्येव ससुहृत्पुत्रदारम् । अतोत्रैव कतिपयान्यहानि स्थित्वा बाह्याभ्यन्तरकोपानुत्पादयिष्यामः । कुपितांश्चोपसंगृह्य प्रोत्साह्यास्य प्राक्तनामित्रानुत्थाप्य सहजान्द्विषो दुर्दान्तमेनमुच्छेत्स्याम इति । को दोषस्तथास्त्विति तातस्य मतमन्वमंसि ।

तथास्मासु प्रतिविधाय तिष्ठत्सु राजापि विज्ञापितोदन्तो जातानुतापः पारग्रामिकान्प्रयोगान्प्रायः प्रायुङ्क्त । ते चास्माभिः प्रत्यहमहन्यन्त । अस्मिन्नेवावकाशे पूर्णभद्रमुखाच्च राज्ञः शय्यासनस्थानमवगम्य तदैव स्वोदवसितभित्तिकोणादारभ्योरगास्येन सुरङ्गामकरवम् । गता च सा भूमिस्वर्गकल्पमनल्पकन्याजनं कमप्युद्देशम् । अव्यथिष्ट च दृष्ट्वैव स मां नारीजनः । तत्र काचिदिन्दुकलेव रसातलान्ध-

9. 2. मादृशो W.—9. 6. आरूढः W.—9. 7. मनागिव B. C.—9. 8. आत्मना corrected into आत्मनो (*sic*) A.—आज्ञापयत A. W.—9. 9. स्वगृहं A.—अस्मदीयं for अतिदीर्घं C. W.—9. 10. आयुधग्रामं A.—9. 14. C omits प्रोत्साह्य.—प्रकृत्यामित्रान् C. W. प्राकृतान्मित्रान् (*sic*) A.—9. 18. A omits च.—9. 19. अवसरे C. W.—C W omit आसन.—9. 20. तदैव प्रभृति A. W.—C omits उरगास्येन.—9. 22. इन्दुलेखेव W.—

कारमात्मलावण्येन निर्धुनाना विग्रहिणीव देवी विश्वंभरा हरगृहिणीवासुरविजयायावतीर्णा पातालमागता गृहिणीव भगवतः कुसुमधन्वनो राज्यलक्ष्मीरिवानेकदुर्नृपदर्शनपरिहरणाय महीविवरं प्रविष्टा निष्टप्तकनकपुत्रिकेवावदातकान्तिः काचित्कन्यका चन्दनलतेव मलयमारुतेन मद्दर्शनेनोदकम्पत । तथाभूते च तस्मिन्नङ्गनासमाजे कुसुमितेव काशयष्टिः पाण्डुशिरसिजा स्थविरा कापि पादयोर्निपत्य त्रासदीनमब्रूत । दीयतामभयमस्मा अनन्यशरणाय स्त्रीजनाय । किमसि देवकुमारो दनुजयुद्धतृष्णया रसातलं विविक्षुः । आज्ञापय कोसि कस्य हेतोरागतोसीति । सा तु मया प्रत्यवादि । मा स्म भवत्यो बिभयुः । अयमहमस्मि द्विजातिवृषात्कामपालाद्देव्यां कान्तिमत्यामुत्पन्नोर्थपालो नाम । सत्यर्थे निजगृहान्नृपगृहं सुरङ्गयोपासरन्निहान्तरे वो दृष्टवान् । काः स्थ यूयम् । कथमिह निवसथेति । सोदञ्जलिरुदीरितवती । भट्टारक भाग्यवत्यो वयं यास्त्वामेभिरेव चक्षुर्भिरनघमद्राक्ष्म । श्रूयताम् । यस्तव मातामहश्चण्डसिंहस्तेनास्यां देव्यां लीलावत्यां चण्डघोषः कान्तिमतीत्यपत्यद्वयमुदपादि । चण्डघोषस्तु युवराजोत्यासङ्गादङ्गनासु राजयक्ष्मणा सुरक्षयमगादन्तर्वत्न्यां देव्यामाचारवत्याम् । अमुया चेयं मणिकर्णिका नाम कन्या प्रसूता । अथ प्रसववेदनया मुक्तजीविताचारवती पत्युरन्तिकमगात् । अथ चण्डसिंहो देवो मामाहूयोपह्वरे समाज्ञापयत् । ऋद्धिमति कन्यकेयं कल्याणलक्षणा । तामिमां मालवेन्द्रनन्दनाय दर्पसाराय विधिवद्वर्धयित्वा दित्सामि । बिभेमि च कान्तिमतीवृत्तान्तादारभ्य कन्यकानां प्रकाशावस्थापनात् । अत इयमरातिव्यसनाय कारिते महति भूमिगृहे कृत्रिमशैलगर्भोत्कीर्णनानामण्ड-

10. 1. स्वलावण्येन C. W.—वसुन्धरा W.—हरि° A. हरेः B.—10. 2. °अवतीर्णस्य पातालभागं B.—10. 4. W omits काचित्.—10. 6. काचिच्चरणयोर्मे C W.—10. 10. भैषुः C. W.—A omits अयं.—°वृषभात् C. W.—10. 12. कथय काः C. कथयत काः W.—10. 13. भट्टाकर (*sic*) A. भर्तृदारक C. W.—10. 19. अगमत C. W.—देवश्चण्डसिंहो W.—10. 21. C W omit विधिवत्.—

पप्रेक्षागृहे प्रचुरपरिबर्हया भवत्या संवर्ध्यताम् । अस्त्यत्र भोग्यवस्तु वर्षशतोपभोगेनाप्यक्षय्यमिति । स तथोक्तः निजवासगृहस्य द्व्यङ्गुलभित्तावर्धपादं किष्कुविष्कम्भमुद्धृत्य तेनैव द्वारेण स्थानमिदमस्मानवीविशत् । इह च नो वसन्तीनां द्वादश समाः समत्ययुः । इयं च वत्सा तरुणीभूता । न चाद्यापि स्मरति राजा । काममियं पितामहेन संकल्पिता दर्पसाराय । त्वदम्बया कान्तिमत्या चेयं गर्भस्थैव द्यूतजिता तवैव जायात्वेन स्वमात्रा समकल्प्यत । तदत्र प्राप्तरूपं चिन्तयतु कुमार एवेति । तां पुनरवोचम् । अद्यैव राजगृहे किमपि कार्यं साधयित्वा प्रतिनिवृत्तो युष्मासु यथार्हं प्रतिपत्स्य इति । तेनैव दीपदर्शितेन बिलपथेन गत्वा स्थितेऽर्धरात्रे तदर्धपादमुद्धृत्य वासगृहं प्रविष्टो विश्रब्धप्रसुप्तं सिंहघोषं जीवग्राहमग्रहीषम् । आकृष्य च तमहिमिवाहिशत्रुः स्फुरन्तममुनैव भित्तिरन्ध्रपथेन स्त्रैणसंनिधिमनैषम् । आनीय च स्वभवनमायसनिगडसंदानितचरणयुगलमवनमितमलिनवदनमश्रुबहलरक्तचक्षुषमेकान्ते जनयित्रोर्ममादर्शयम् । अकथयं च बिलकथाम् । अथ पितरौ नितरां हृष्टौ तं निकृष्टाशयं निशाम्य नियम्य बन्धने क्षिप्त्वा तस्या दारिकाया यथार्हेण कर्मणा पाणिं ममाग्राहयताम् । अनायकं च तद्राज्यमस्मदायत्तमेव जातम् । प्रकृतिकोपभयात्तु मम मात्रामुमुक्षितोऽपि न मुक्त एव सिंहघोषः । तथा स्थिताश्च वयम् । अङ्गराजः सिंहवर्मा देवपादानां भक्तिमान्कृतकर्मा चेत्यमित्राभियुक्तमेनमभ्यसराम । अभूवं च भवत्पादपङ्कजरजोनुग्राह्यः । स चेदानीं भवच्चरणप्रणामप्रायश्चित्तमनुतिष्ठतु सर्वदुश्चरितक्षालनमनार्यः सिंहघोष इत्यर्थपालः प्राञ्जलिः प्रणनाम । देवोऽपि रा-

---

11. 2. वर्षशतेनाप्यक्षय्यं C.—उपभोग° W.—W. omits स.—तथो (*sic*) B. तथोक्त्वा C. W.—निजवासगृहस्याङ्गणभित्तावर्द्धपादं W.—11. 6. दर्पसाराय संकल्पिता C. W.—11. 8. A B omit राजगृहे.—11. 10. प्रत्युद्धृत्य C. W.—11. 11. °सुप्तं C.—11. 12. अहमिव W.—11. 13. °संदित° A.—11. 15. पितरौ प्रहृष्टतरौ C. W.—11. 16. B omits नियम्य. बन्धने नियम्य (omitting क्षिप्त्वा) C. W.—मां पाणिमग्राहयेताम् W. पाणिं मामग्राहयताम् B.—11. 18. मन्मात्रा C. W.—

जवाहनो बहु पराक्रान्तं बहूपयुक्ता च बुद्धिर्मुक्तबन्धनस्ते श्वशुरः पश्यतु मामित्यभिधाय भूयः प्रमतिमेव पश्यन्प्रीतिस्मेरः प्रस्तूयतां तावदात्मीयं चरितमित्याज्ञापयत् ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेर्थपालचरितं नाम चतुर्थ उच्छ्वासः ।

सोऽपि प्रणम्य विज्ञापयामास । देव देवस्यान्वेषणाय दिक्षु भ्रमन्नभ्रंकषस्यापि विन्ध्यपादपार्श्वरूढवनस्पतेरधः परिणतपतङ्गबालपल्लवावतंसिते पश्चिमदिगङ्गनामुखे पल्वलाम्भस्युपस्पृश्योपास्य संध्यां तमःसमीकृतेषु निम्नोन्नतेषु गन्तुमक्षमः क्ष्मातले किसलयैरुपरचय्य शय्यां शिशयिषमाणः शिरसि कुर्वन्नञ्जलिं यास्मिन्वनस्पतौ वसति देवता सैव मे शरणमस्तु शरारुचक्रचारभीषणायां शर्वगलश्यामशार्वरान्धकारपूराध्मातगभीरगह्वरायां महाटव्यामस्यामेकाकिनः प्रसुप्तस्येत्युपधाय वामभुजमशयिषि । ततः क्षणादवनितलदुर्लभेन स्पर्शेनासुखयिषत किमपि गात्राणि । आह्लादयिषतेन्द्रियाणि । अभ्यमनायिष्ट चान्तरात्मा । विशेषतश्च हृषितानि तनूरुहाणि । पर्यस्फुरन्मे दक्षिणभुजः । कथं न्विदमिति मन्दमन्दमुन्मिषन्नुपर्यच्छचन्द्रातपच्छेदकल्पं शुक्लांशुकवितानमैक्षिषि । वामतो वलितदृष्टिः समया सौधभित्तिं चित्रास्तरणशायिनमतिविश्रब्धप्रसुप्तमङ्गनाजनमलक्षयम् । दक्षिणतो दत्तचक्षुरागलितस्तनांशुकाममृतफेनपटलपाण्डुरशयनशायिनीमादिवराहदंष्ट्रांशुजाललग्नामंसस्रस्तदुग्धसागरदुकूलोत्तरीयां भयसाध्वसमूर्छितामिव धरणीमरुणाधरमणिकिरणबालकिसलयलास्यहेतुभिराननारविन्दपरिमलोद्वाहैर्निश्वासमातरिश्वभिरीश्वरेक्षणदहनदग्धं स्फुलिङ्गावशेषमनङ्गमिव संधुक्षयन्तीमन्तःसुप्तषट्पदमम्बुजमिव जातनिद्रं सरसमामीलितलोचनेन्दीवरमाननं दधानामैरावतमदावलेपलूनापविद्धामिव नन्दनवनकल्पवृक्षरत्नवल्लरीं कामपि तरुणीमवालोकयम् । अतर्कयं च । क्व गता सा महाटवी । कुत इदमूर्ध्वाण्डकपालसंपुटोद-

---

13. 1. W places the first sentence in the last uchchhvâsa.—13. 2. विन्ध्यपादस्य पार्श्वे A. C omits पाद. विन्ध्यपार्श्वारूढस्य वनस्पतेः W.—13. 4. क्षमा C. W.—13. 5. यस्मिन् W.—13. 7. अस्यां महाटव्यां C. W. B omits अस्यां.—मे प्रसुप्तस्य C. W.—13. 8. C W omit तल.—13. 10. हृषितास्तनूरुहाः C. W.—13. 14. °स्तनां C.—13. 16. किरणजाल C.—13. 17. उद्गाहिभिः C.—दग्ध° A.—13. 18. जातनिद्रां A. W. जातनिमीलितलोचनोत्पलं (*sic*) B.—13. 19. सरसीं A.—13. 20. °मञ्जरीं C. W.—आलोकयं C. W.—13. 21. B W omit उदर.—

रोल्लेखि शक्तिध्वजशिखरशूलोत्सेधं सौधमागतम् । क्व च तदरण्यस्थलीसमास्तीर्णं पर्णशयनम् । कुतस्त्यं चैतदिन्दुगभस्तिसंभारभासुरं हंसतूलदुकूलशयनम् । एष च को नु शीतरश्मिकिरणरजतरज्जुदोलापरिभ्रष्टमूर्छित इवाप्सरोगणः स्वैरसुप्तः सुन्दरीजनः । का चेयं देवीवारविन्दहस्ता शारदशशाङ्कमण्डलं पर्यङ्कतलमेतदमलदुकूलोत्तरच्छदमधिशेते । न तावदेषा देवयोषा । यतो मन्दमन्दमिन्दुकिरणैः संवाह्यमाना कमलिनीव निद्राति । भग्नवृन्तच्युतरसबिन्दुशबलितं पाकपाण्डुचूतफलमिवोद्भिन्नस्वेदलेखमालक्ष्यते गण्डस्थलम् । अभिनवयौवनविदाहनिर्भरोष्मणि कुचतटे वैवर्ण्यमुपैति वर्णकः । वाससी च परिभोगानुरूपं धूसरिमाणमादर्शयतः । तदेषा मानुष्येव दिष्ट्या चानुच्छिष्टयौवना । यतः सौकुमार्यगताः सन्तोपि संहता इवावयवाः । प्रस्निग्धतमापि पाण्डुतानुविद्धेव देहच्छविः । अदन्तपीडाभिज्ञतया नातिविशदरागोद्भेदो मुखे विद्रुमद्युतिरधरमणिः । अनत्यापूर्णमारक्तमूलं चम्पककुड्मलदलकठोरं कपोलतलम् । अनङ्गबाणपातशंकामुक्ततया च विश्रब्धमधुरं सुप्यते । न चैतद्वक्षःस्थलं निर्दयविमर्दविस्तारितमुखस्तनयुगमुकुलम् । अस्ति च ममानतिक्रान्तशिष्टमर्यादचेतसोस्यामासक्तिः । आसत्त्यनुरूपं पुनराश्लिष्टा यदि स्पष्टमाक्रन्दितेनैव निद्रां मोक्ष्यति । अथाहं न शक्ष्यामि चानुपश्लिष्य शयितुम् । अतो यद्भावि तद्भवतु । भाग्यमत्र परीक्षिष्य इति स्पृष्टास्पृष्टमेव किमप्याविद्धरागसाध्वसं लक्ष्यसुप्तः स्थितोस्मि । सापि किमप्युत्कम्पिता रोमोद्भेदवता वामपार्श्वेन सुखायमानेन मन्दमन्दजृम्भिकारम्भमन्थराङ्गी त्वङ्गदग्रपक्ष्मणोश्चक्षुषोरलसतान्ततारकेणानतिपक्वनि-

---

14. 2. पल्लव° W.—इदं W.—14. 3. °रश्मिरश्मि° C. W.—14. 4. एव A.—14. 5. मण्डलामलदुकूल° W. मण्डलं मल° (*sic*) B. C our reading corrected into that of W.—14 8. °रेखं C. W.—गण्डस्थलमालक्ष्यते C. W.—14. 12. दन्तपीडानभिज्ञतया C. W.—14. 14. शङ्कामुक्तं B. °मुक्ताशङ्क C. W.—14. 17. C omits यदि.—आर्तरवेणैव C. W.—14. 18. C omits न.—14. 22. अतिपक्व° W.—

द्राककषायिततापाङ्गपरभागेण युगलेनेषदुन्मिषन्ती त्रासविस्मयहर्षरागशङ्काविलासविभ्रमव्यवहितानि व्रीडान्तराणि कानि कान्यपि कामेनाद्भुतानुभावेनावस्थान्तराणि कार्यमाणा परिजनप्रबोधनोद्यतां गिरमावेगपरवशं हृदयमङ्गानि च साध्वसायाससंबध्यमानस्वेदपुलकानि कथंकथमपि निगृह्य सस्पृहेण मधुरकूणितत्रिभागेण मन्दमन्दप्रचारितेन चक्षुषा मदङ्गानि निर्वर्ण्य दूरोत्सर्पितपूर्वकायापि तस्मिन्नेव शयने सचकितमशयिष्ट । अजनिष्ट च मे रागाविष्टचेतसोपि किमपि निद्रा । पुनरननुकूलस्पर्शदुःखायमानगात्रः प्राबुध्ये । प्रबुद्धस्य च मे सैवाटवी तदेव तरुतलं स एव पत्रास्तरोभूत् । विभावरी च व्यभासीत् । अभूच्च मे मनसि । किमयं स्वप्नः किं विप्रलम्भः । किं वेयमासुरी दैवी वा कापि माया । यद्भावि तद्भवतु । नाहमिदं तत्त्वतोनवबुध्य मोक्ष्यामि भूमिशयनम् । यावदायुरत्रत्यायै देवतायै प्रतिशयितोस्मीति निश्चितमतिरतिष्ठम् ।

अथाविर्भूय कापि रविकराभितप्तकुवलयदामतान्ताङ्गयष्टिः क्लिष्टनिवसनोत्तरीया निरलक्तकरूक्षपाटलेन निःश्वासोष्मजर्जरितत्विषा दन्तच्छदेन वमन्तीव कपिलधूमधूम्रं विरहानलमनवरतसलिलधाराविसर्जनाद्रुधिरशेषमिव लोहिततरं द्वितयमक्ष्णोरुद्वहन्ती कुलचारित्रबन्धनपाशविभ्रमेणैकवेणीभूतेन केशकलापेन नीलांशुकचीरचूडिकापरिवृता पतिव्रतापताकेव संचरन्ती क्षामक्षामापि देवतानुभावादनतिक्षीणवर्णावकाशा सीमन्तिनी प्रणिपतन्तं मां प्रहर्षोत्कम्पितेन भुजलताद्वयेनोत्थाप्य पुत्रवत्परिष्वज्य शिरस्युपाघ्राय वात्सल्यमिव स्तनमुखेन स्तन्यच्छलात्प्रक्षरन्ती शिशिरेणाश्रुणा निरुद्धकण्ठी स्नेह-

15. 1. कषायदर्शितरागोपाङ्गपरभागेन A. कषायितं (*sic*) गपरभागेन B.—15. 2. C omits विलास.—15. 3. कामावेग° C. W.—15. 7. W omits च.—15. 9. सैव मे W. B omits मे.—15. 10. विप्रलम्भो वा W.—15. 11. W omits वा.—15. 12. °शय्यां C. W.—15. 13. प्रतिशयिष्यामीति C. W.—15. 18. नीलांशुकराचितचीरचूलिका°. C. नीलांशुकराचितचीरचूलिका° W.—15. 21. स्तनयुगेन C. स्तनयुगलेन W.—

गर्भे व्याहार्षीत् । वत्स यद्वः कथितवती मगधराजमहिषी वसुमती मम हस्ते बालमर्थपालं परिदाय कथां कांचिदात्मभर्तृपुत्रसखीजनानुविद्धां राजराजप्रवर्तितां कृत्वान्तर्धानमगादात्मजा मणिभद्रस्येति साहमस्मि वो जननी । पितुर्वो धर्मपालसूनोः सुमित्रानुजस्य कामपालस्य पादपद्ममूलान्निष्कारणकोपकलुषिता प्रोष्यानुशयविधुरा स्वप्ने केनापि रक्षोरूपेणोपेत्य शप्तास्मि । चण्डिकायां त्वयि वर्षमात्रं वसामि प्रवासदुःखायेति ब्रुवतैवाहमाविष्टा प्राबुध्ये । गतं च तद्वर्षं वर्षसहस्रदीर्घम् । अतीतायां तु यामिन्यां देवदेवस्य त्र्यम्बकस्य श्रावस्त्यामुत्सवसमाजमनुभूय बन्धुजनं च स्थानस्थानेभ्यः संपतितमभिसमीक्ष्य मुक्तशापा पत्युः पार्श्वमुपसरिष्यामीति प्रस्थितायामेव मयि त्वमभ्येत्य प्रपन्नोस्मि शरणमिहत्यां देवतामिति प्रसुप्तोसि । एवं शापदुःखाविष्टया तु मया तदा न तत्त्वतः परिच्छिन्नो भवान् । अपि तु शरणागतमटव्यामविरलप्रमादायामयुक्तं परित्यज्य गन्तुमिति मया त्वमपि स्वपन्नेवासि नीतः । प्रत्यासन्ने च तस्मिन्देवगृहे पुनरचिन्तयम् । कथमिव तरुणेनानेन सह समाजं गमिष्यामीति । अथ राज्ञः श्रावस्तीश्वरस्य यथार्थनाम्नो धर्मवर्धनस्य कन्यां नवमालिकां घर्मकालसुभगे कन्यापुरविमानहर्म्यतले विशालकोमलशय्यातलमधिशयानां यदृच्छयोपलभ्य दिष्ट्येयं प्रसुप्ता परिजनश्च गाढनिद्रः शेतामयमत्र मुहूर्तमात्रं ब्राह्मणकुमारो यावत्कृतकृत्या निवर्तेयेति त्वममुत्र शाययित्वा तमुद्देशमगमम् । दृष्ट्वोत्सवश्रियं निर्विश्य च स्वजनदर्शनसुखमभिवाद्य च त्रिभुवनेश्वरं महेश्वरमा-

16. 1. द्वये B. यदि वः C. W.—16. 2. निधाय C. W.—कथां च C. W. कथांचि for कथां कांचित् B.—16. 5. W omits पद्म.—16. 11. प्रतिपन्नः W.—16. 12. एव A.—C W omit तु.—तदा मया C.—16. 13. A omits तु.—अविरतप्रमादायामस्यां महाटव्यां C. W.—16. 14. C omits मया त्वमपि.—16. 15. अथ कथमिव A. इह for इव C. W.—16. 17. विशालकोमलं B. विशालकोमलतलं शय्यातलं C. W. In C the first तल is smeared over.—16. 18. सुप्ता C. W.—गाढसुप्तः A.—16. 20. निवर्तेयम् A.—अत्र A. तत्र C. W.—दृष्ट्वा च C. W.—16. 21. W omits महेश्वरं.—

त्मालीकप्रत्याकलनोपारूढसाध्वसं च नमस्कृत्य भक्तिप्रणतहृदया भगवतीमम्बिकां तया गिरिदुहित्रा देव्या सस्मितमयि भद्रे मा भैषीर्भवेदानीं भर्तृपार्श्वगामिनी गतस्ते शाप इत्यनुगृहीता सद्य एव प्रत्यापन्नमहिमा प्रतिनिवृत्य दृष्ट्वैव त्वां यथावदभ्यजानाम् । कथं मत्सुत एवायं वत्सस्यार्थपालस्य प्राणभूतः सखा प्रमतिरिति । पापया मयाज्ञानादस्मिन्नौदासीन्यमाचरितम् । अपि चायमस्यामासक्तभावः । कन्या चैनं कामयते युवानम् । उभौ चैनौ लक्षसुप्तौ त्रपया साध्वसेन चान्योन्यस्यात्मानं न विवृण्वाते । गन्तव्यं च मया । कामाघ्रातयाप्यनया कन्यया न गुह्यरक्षणाय समाभाषितः सर्वसखीजनः परिजनो वा । नयामि तावत्कुमारम् । पुनरिममर्थलब्धलक्ष्यैर्यथोपपन्नैरुपायैः साधयिष्यामीति मत्प्रभावस्वापितं भवन्तमेतदेव पत्रशयनं तदेव प्रत्यनैषम् । एवमिदं वृत्तम् । एषा चाहं पितुस्ते पादमूलमुपसर्पेयमिति प्राञ्जलिं मां भूयो भूयः परिष्वज्य शिरस्युपाघ्राय कपोलयोश्चुम्बित्वा स्नेहविह्वला गतासीत् ।

अहं च पञ्चबाणवश्यः श्रावस्तीमभ्यवर्तिषि । मार्गे च महति निगमे नैगमानां ताम्रचूडयुद्धकोलाहलो महानासीत् । अहं च तत्र संनिहितः किंचिदस्मेषि । संनिधिनिषण्णस्तु मे वृद्धविटः कोपि ब्राह्मणः शनैः स्मितहेतुमपृच्छत् । अब्रवं च । कथमिह नालिकेरजातेः प्राच्यवाटकुक्कुटस्य प्रतीच्यवाटपुरुषैरसमीक्ष्य बलाकाजातिस्ताम्रचूडो बलप्रमाणाधिकस्यैवं प्रतिविसृष्ट इति । सोपि तज्ज्ञः किमज्ञैरेभिर्व्युत्पादितैस्तत्र तूष्णीमास्स्वेत्युपहस्तिकायास्ताम्बूलं कर्पूरसहितमुद्धृत्य मह्यं दत्त्वा चित्राः कथाः कथयन्क्षणमतिष्ठत् । प्रायुध्यत चातिसंरब्धमनुप्रहार-

17. 1. °हृदयां B. C. W.—17. 3. B has a gap here from गतस्ते शापः to शिरस्युपाघ्राय l. 13. —17. 6. अस्मिन्नज्ञानात् W.—17. 8. अन्योन्यं W.—17. 9. कन्ययानुगृह्य A.—17. 10. इयं A.—लब्धलक्षो A. लब्धलक्षणो W.—17. 12. C W omit तदैव.—वृत्तं C. W.—17. 13. °प्रत्यपसर्पेयं C. W.—17. 14. °विह्वला W.—17. 15. A here and elsewhere, श्रावंतीं.—17. 18. शनकैः W C omit the word.—नारिकेरक C. नारिकेल W.—17. 21. A writes उपदासिकायाः—

प्रवृत्तस्वपक्षमुक्तकण्ठीरवरवं विहंगमद्वयम् । जितश्चासौ प्रतीच्यवाटकुक्कुटः । सोपि विटब्राह्मणः स्ववाटकुक्कुटविजयहृष्टो मयि वयोविरुद्धं सख्यमुपेत्य तदहः स्वगृह एव स्नानभोजनादि कारयित्वोत्तरेद्युः श्रावस्तीं प्रतियान्तमनुगम्य स्मर्तव्योस्मि सत्यर्थ इति मित्रवद्विसृज्य प्रत्ययासीत् ।

अहं च गत्वा श्रावस्तीमध्वश्रान्तो बाह्योद्याने लतामण्डपे शयितोस्मि । हंसरवप्रतिबोधितश्चोत्थाय कामपि क्वणन्नूपुरमुखराभ्यां चरणाभ्यां मदन्तिकमुपसरन्तीं युवतीमद्राक्षम् । सा त्वागत्य स्वहस्तवर्तिनि चित्रपटे लिखितं मत्सदृशं किमपि पुंरूपं मां च पर्यायेण निर्वर्णयन्ती सविस्मयं सतर्कं च क्षणमवातिष्ठत । मयापि चित्रपटे तत्र मत्सादृश्यं पश्यता तस्याश्च तद्दृष्टिचेष्टितमनाकस्मिकं मन्यमानेन ननु सर्वसाधारणोयं रमणीयः पुण्यारामभूमिभागः किमिति चिरं स्थित्वा क्लेशोनुभूयते ननूपवेष्टव्यमित्यभिहिता सा सस्मितमनुगृहीतास्मीति न्यषीदत् । संकथा च देशवार्त्तानुबद्धा कानावयोरभूत् । कथासंश्रिता च सा देशातिथिरसि दृश्यन्तेध्वश्रान्तानीव गात्राणि यदि न दोषो मद्गृहेद्य विश्रमितुमनुग्रहः क्रियतामित्यशंसत् । अहं च मुग्धे नैष दोषो गुण एवेति तदनुमार्गगामी तद्गृहगतो राजार्हेण स्नानभोजनादिनोपचरितः सुखनिषण्णो रहसि पर्यपृच्छ्ये । महाभाग दिनान्तराणि भ्रमता क्वचिदस्ति किंचिदद्भुतं भवतोपलब्धमिति । ममाभवन्मनसि । महदिदमाशास्पदम् । एषा खलु निखिलपरिजनसंबाधसंलक्षितायाः सख्येव राजदारिकायाः । चित्रपटे चास्मिन्नास्ति तदुपरिचि-

---

18. 1. °स्वपक्षं प्रवृत्त° A. अनुप्रहारप्रवृत्तकण्ठीरवरवं B, with a mark of something omitted.—18. 2. विटः W.—18. 3. तदहरेव स्वगृहे.—18. 4. प्रयान्तम् W.—18. 9. रूपं A. कमपि पुरुषं C. W.—18. 10. सवितर्कं B. सवितर्कं सहर्षं C. W.—18. 11. तत्र चित्रपटे C. W.—18. 12. A omits रमणीयः.—18. 14. °अनुविद्धा B. W.—18. 15. दृश्यन्ते च ते C. W.—18. 17. अहं चापि W.—18. 19. सुखं B. W.—18. 21. °संबाधलक्षितासख्येव A. संबाधस (*sic*) लक्षितास (*sic*) सख्येव B. W omits एव.—

रचितसितवितानं हर्म्यतलं तद्गतं च प्रकामविस्तीर्णं शरदभ्रपटलपाण्डुरं शयनं तदधिशायिनी च निद्रालीढलोचना ममैवेयं प्रतिकृतिः। अतो नूनमनङ्गेन सापि राजकन्या तावतीं भूमिमारोपिता यस्यामसह्यकामज्वरोन्माथिता सखीनिर्बन्धपृष्टविक्रियानिमित्ता चातुर्यादेतद्रूपनिर्माणेनैव समर्थमुत्तरं दत्तवती। रूपसंवादाच्च संशयानयानया पृच्छ्ये भिन्दान्यस्याः संशयं यथानुभवकथनेनेति जातनिश्चयोऽब्रवम्। भद्रे देहि चित्रपटमिति। सा त्वर्पितवती मद्धस्ते। पुनस्तमादाय तामपि व्याजसुप्तामुल्लसन्मदनरागविह्वलां वल्लभामेकत्रैवालिख्य काचिदेवंभूता युवतिरीदृशस्य यूनः पार्श्वशायिन्यरण्यान्यां प्रसुप्तेन मयोपलब्धा। न किलैष स्वप्न इत्यालपं च। दृष्टया तु तया विस्तरतः पृष्टः सर्वमेव वृत्तान्तमकथयम्। असौ च सख्या मन्निमित्तान्यवस्थान्तराण्यत्र र्णयत्। तदाकर्ण्य च तव यदि सख्या मदनुग्रहोन्मुखं मनो गमय कानिचिदहानि कमपि कन्यापुरे निराशङ्कनिवासकारणमुपायमारचय्यागमिष्यामीति कथंचिदेनामुपगमय्य गत्वा खर्वटं वृद्धविटेन समगंसि। स च ससंभ्रमं विश्रमय्य तथैव स्नानभोजनादि कारयित्वा रहस्यपृच्छत्। आर्य कस्य हेतोरचिरेणैव प्रत्यागतोऽसि। अहं पुनः प्रत्यवादिषमेनम्। स्थान एवार्येण पृष्टः। श्रूयताम्। अस्ति श्रावस्ती नाम नगरी। तस्याः पतिरपर इव धर्मपुत्रो धर्मवर्धनो नाम राजा। तस्य दुहिता प्रत्यादेश इव श्रियः प्राणा इव कुसुमधन्वनः सौकुमार्यविडम्बितनवमालिका नवमालिका नाम कन्या। सा मया समापत्तिदृष्टा कामनाराचपङ्क्तिमिव कटाक्षमालां मम मर्मणि व्यकिरत्। तच्छल्योद्धरणक्षमश्च धन्वन्तरिसदृशोऽपि त्वदृते नेतरोऽस्ति वैद्य इति प्रत्यागतोऽस्मि।

19. 3. यस्मात् A.—19. 4. °उन्मथिता सती C. W.—चातुर्येण W.—19. 5. संशयादनया W.—19. 6. भिनिदानि B. गिन्दामि C. भिनद्मि W.—19. 8. तत्रैव C. W.—अभिलिख्य W.—19. 9. पुनः for यूनः A. W.—19. 10. दृष्टयानया (omitting तु) A.—19. 12. यदि तव W.—सख्यामनुग्रहोन्मुखं A —19. 13. निःशङ्क A.—19. 16. अचिरात् W.—19. 17. W omits अहं पुनः.—अस्मि पृष्टः W.—19. 21. कन्यका W.—19. 22. व्यवाकिरत् C.—

तत्प्रसीद किंचिदुपायमाश्रयितुमर्हसि । अयमहं परिवर्तितस्त्रीवेषः कन्या नाम ते भवेयम् । अनुगतश्च मया त्वमुपगतो धर्मासनगतं धर्मवर्धनमेवं वक्ष्यसि । ममेयमेकैव दुहिता जाता । जातमात्रायां त्वस्यां जनन्यस्याः संस्थिता । माता च पिता च भूत्वाहमेव व्यवर्धयम् । एतदर्थमेव विद्यामयं शुल्कमर्जितुं गतोभूदवन्तिनगरीमुज्जयिनीमस्मद्वैवाह्यकुलजः कोपि विप्रदारकः । तस्मै चेयमनुमता न दातुमितरस्मै योग्या । तरुणीभूता चेयम् । स च विलम्बते । ततस्तमानीय पाणिमस्या ग्राहयित्वा तस्मिन्न्यस्तभारः संन्यसिष्ये । दुरभिरक्षतया तु मुक्तशैशवानां दुहितॄणां विशेषतोमातृकाणामिह देवं मातृपितृस्थानीयं प्रजानामापन्नशरणमागतोस्मि । यदि वृद्धं ब्राह्मणमधीतिनमगतिं च मामनुग्राह्यपक्षे गणयत्यादिराजचरितधुर्यो देवः सैषा भवद्भुजच्छायामखण्डितचारित्रा तावदध्यास्तां यावदस्याः पाणिग्राहकमानयेयमिति । स एवमुक्तो नियतमभिमनायमानः स्वदुहितृसंनिधौ मामावासयिष्यति । गतस्तु भवानागामिनि मासि फाल्गुने फाल्गुनीषूत्तरासु भाविनि राजान्तःपुरजनस्य तीर्थयात्रोत्सवे तीर्थस्थानात्प्राच्यां दिशि गोरुतार्धमन्तरमतीत्य वानीरवलयमध्यवर्तिनि कार्त्तिकेयगृहे करतलगतेन शुक्लांशुकयुगलेन स्थास्यसि । स खल्वहमनभिशङ्कस्तावन्तं समयमभिविहृत्य राजपुत्र्या सह भूयस्तस्मिन्नुत्सवे गङ्गाम्भसि विहरन्विहारव्याकुले कन्यकासमाजे मग्नोपसृतस्त्वदभ्याश एवोन्मङ्क्ष्यामि । पुनस्त्वदुपहृते च वाससी परिधायापनीतदारिकावेषो जामाता नाम भूत्वा त्वामेवानुगच्छेयम् । नृपा-

20. 1. किंचित् A.—आरचयितुं C. आचरितुं W.—W omits अर्हसि.—20. 2. ते कन्या नाम W.—20. 3. C W omit जाता. B has a gap here.—20. 4. ममेय माता पिता च भूत्वा (*sic*).—20. 5. एतदर्थं च A.—20. 7. दातुमितरस्मै न योग्या W.—विलम्बितः W.—20. 9. दुरारक्षतया C.—विशेषतश्चामातृकाणां W.—20. 10. आपन्नः A. आपन्नानां C. W.—20. 12. भुजतरु B. W. भुजद्रुम C. छायाया B. W.—20. 15. C omits फाल्गुने.—तीर्थयात्रोत्सवो भविष्यति W.—20. 16. गोरुतान्तरं B. W. C has our reading corrected into that of B W.—20. 18. कालं W.—20. 20. C W omit च.—

त्मजा तु मामितस्ततोन्विष्यानासादयन्ती तया विना न भोक्ष्य इति रुदितवत्यवस्थास्यते । तन्मूले च महति कोलाहले क्रन्दत्सु परिजनेषु रुदत्स्ववरोधजनेषु शोचत्सु पौरजनपदेषु किंकर्तव्यतामूढे सामात्ये पार्थिवे त्वमास्थानीमेत्य मां स्थापयित्वा वक्ष्यसि । देव स एष मे जामाता तत्राहति श्रीभुजाराधनम् । अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु गृहीती षट्स्वङ्गेष्वान्वीक्षिकीविचक्षणश्चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरो विशेषेण गजरथतुरगतन्त्रविदिष्वसनास्त्रकर्मणि गदायुद्धे च निरुपमः पुराणेतिहासकुशलः कर्ता काव्यनाटकाख्यायिकानां वेत्ता सोपनिषदोर्थशास्त्रस्य निर्मत्सरो गुणेषु विश्रम्भी सुहृत्सु शक्यः संविभागशीलः श्रुतधरो गतस्मयश्च । नास्य दोषमणीयांसमप्युपलभे । न च गुणेष्वविद्यमानम् । तन्मादृशस्य ब्राह्मणमात्रस्य न लभ्य एष संबन्धी । दुहितरमस्मै समर्प्य वार्धकोचितमन्त्यमाश्रमं संक्रमेयं यदि देवः साधु मन्यत इति । स इदमाकर्ण्य वैवर्ण्याक्रान्तवक्त्रः परमुपेतो वैलक्ष्यमारप्स्यतेनुनेतुमनित्यतादिसंकीर्तनेनात्रभवन्तं मन्त्रिभिः सह । त्वं तु तेषामदत्तश्रोत्रो मुक्तकण्ठं विरुद्य बाष्पकुण्ठकण्ठः काष्ठान्याहृत्याग्निं संधुक्ष्य राजद्वार एव चिताधिरोहणायोपक्रमिष्यसे । स तावत्तव पादयोर्निपत्य सामात्यो नरपतिरनुनैरर्थैरुपसंहृत्य दुहितरं मे दत्त्वा मद्योग्यतासमाराधितः समस्तमेव राज्यभारं मयि समर्पयिष्यते । सोयमभ्युपायोनुष्ठेयो यदि तुभ्यं रोचत इति । सोतिपटुर्विटग्रामणीरसकृदभ्यस्तकपटप्रपञ्चः पाञ्चालशर्मा यथोक्तमभ्यधिकं निपुणमुपक्रान्तवान् । आसीच्चात्मसमीहितानामहीनफलसिद्धिः । अन्वभवं च मधुकर इव नवमालिकामा-

21. 2. रुदन्त्येव W.—21. 3. अवरोधनेषु B. अवरोधेषु C. सर्वजनेषु W.—21. 7. A omits असन.—21. 12. संक्रामेयं A.—21. 13. A omits वैवर्ण्य.—21. 15. रुदित्वा चिरस्य C. W.—21. 16. राजमन्दिरद्वारे W.—C W omit एव.—21. 17. उपक्रामिष्यस (*sic*) A. उपक्रमिष्येसस्य (*sic*) पादयोः B.—अभिमतैरर्थैस्त्वामुपच्छन्द्य W. उपहृत्य C.—21. 20. सोतिश्चातिदुः (*sic*) B. सोपि पटुः W.—विटानामग्रणीः W.—21. 22. अहीनकाल A. अहीनकाला B.

र्द्रसुमनसम् । अस्य राज्ञः सिंहवर्मणः साहाय्यदानं सुहृत्संकेतभूमिगमनं द्वयमप्यवेक्ष्य सर्वबलसंदोहेन चम्पामिमामुपगतो दैवाद्देवदर्शनोत्सवसुखमनुभवामीति । श्रुत्वैतत्प्रमितिचरितं स्मितमुकुलितमुखनलिनो विलासप्रायमूर्जितं मृदुप्रायं चेष्टितमिष्ट एष मार्गः प्रज्ञावतामथेदानीमत्रभवान्प्रविशत्विति मित्रगुप्तमैक्षत क्षितीशपुत्रः ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते प्रमितिचरितं नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

स चाचचक्षे । देव सोहमपि सुहृत्साधारणभ्रमणकारणः सुह्मेषु दामलिप्ताह्वयस्य नगरस्य बाह्योद्याने महान्तमुत्सवसमाजमालोकयम् । तत्र क्वचिदतिमुक्तलतामण्डपे कमपि वीणावादेनात्मानं विनोदयन्तं युवानमद्राक्षम् । अप्राक्षं च । भद्र को नामायमुत्सवः किमर्थं वा समारब्धः केन वा निमित्तेन पुनरुत्सवश्रियमनादृत्यैकान्ते भवानुत्कण्ठित इव परिवादिनीद्वितीयस्तिष्ठतीति । सोभ्यधत्त । सौम्य सुह्मपतिस्तुङ्गधन्वा नामानपत्यः प्रार्थितवानमुष्मिन्नायतने विस्मृत्य विन्ध्यवासरागं वसन्त्या विन्ध्यवासिन्याः पादमूलादपत्यद्वयम् । अनया च किलास्मै प्रतिशयिताय स्वप्ने समादिष्टम् । तव चैकः पुत्रः समुत्पत्स्यते । जनिष्यते चैका दुहिता । स तु पुत्रस्तस्याः पाणिग्राहकमनुजीविष्यति । सा च सप्तमाद्वर्षादारभ्या परिणयनात्प्रतिमासं कृत्तिकासु कन्दुकनृत्येन गुणवद्भर्तृलाभाय मां समाराधयतु । यं च साभिलषेदमुष्मै देया । स चायमुत्सवः कन्दुकनामास्त्विति । ततोल्पीयसा कालेन राज्ञः प्रियमहिषी मेदिनी नामैकं पुत्रमसूत । समुत्पन्ना चैका दुहिता । साद्य कन्या कन्दुकावती नाम सोमापीडां देवीं कन्दुकविहारेणाराधयितुमागमिष्यति । तस्यास्तु सखी धात्रेयिका चन्द्रसेना नाम मात्प्रियासीत् । सा चैषु दिवसेषु राजपुत्रेण भीमधन्वना बलवदवरुद्धा । तदहमुत्कण्ठितो मन्मथशरशल्यदुःखाविष्टचेताः कलेन वीणारवेणात्मानं किंचिदाश्वासयन्विविक्तमध्यास इति ।

अस्मिन्नेव क्षणे किमपि मणिनूपुरक्वणितमुपातिष्ठत । आगता च काचिदङ्गना । दृष्ट्वैव स एनामुत्फुल्लदृष्टिरुत्थायोपगूह्य गाढमुपगूढकण्ठश्च तया तत्रैवोपाविशत् । अशंसच्च । सैषा मम प्राणसमा यद्विरहो

23. 5. C W omit पुनर्.—23. 7. विस्मृत° W. So also C, but corrected to our reading.—23. 9. B omits च. उत्पत्स्यते तवैकः पुत्रः W.—23. 10. C W omit पुत्रः.—23. 11. सा तु W.—23. 12. यं चाभिलषेत्सा W.—23. 13. W omits अयं.—कन्दुकोत्सवो नाम B. W.—23. 15. आराधयिष्यति C. W.—23. 16. मम प्रिया C. W.—23. 18. दुःखोद्विग्न W.—23. 20. W omits मणि.—उपातिष्ठत् A.—23. 21. उत्थायोपगूढस्तया W.—23. 22. मे C. W.—

दहन इव दहति माम् । इदं मे जीवितमपहरता राजपुत्रेण मृत्युनेव निरुष्मतां नीतोऽहम् । न च शक्ष्यामि राजसूनुरित्यमुष्मिन्पापमाचरितुम् । अतोऽनयात्मानं सुदृष्टं कारयित्वा त्यक्ष्यामि निष्प्रतिक्रियान्प्राणानिति । सा तु पर्यश्रुमुखी समभ्यधात् । मा स्म नाथ मत्कृतेऽध्यवस्यः साहसम् । यस्त्वमुत्तमात्सार्थवाहादर्थदासादुत्पद्य कोशदास इति गुरुभिरभिहितनामधेयः पुनर्मदत्यासङ्गाद्वेशदास इति द्विषद्भिः प्रख्यापितोऽसि तस्मिंस्त्वय्युपरते यद्यहं जीवेयं नृशंसो वेश इति समर्थयेयं लोकवादम् । अतोऽद्यैव नय मामीप्सितं देशमिति । स तु मामभ्यधत्त । भद्र भवद्दृष्टेषु राष्ट्रेषु कतमत्समृद्धं संपन्नशस्यं सत्पुरुषभूयिष्ठं चेति । तमहमीषद्विहस्याब्रवम् । भद्र विस्तीर्णेयमर्णवाम्बरा । न पर्यन्तोऽस्ति स्थानस्थानेषु रम्याणां जनपदानाम् । अपि तु न चेदिह युवयोः सुखनिवासकारणं कमप्युपायमुत्पादयितुं शक्नुयां ततोऽहमेव भवेयमध्वदर्शीति । तावतोदैरत रणितानि मणिनूपुराणाम् । अथासौ जातसंभ्रमा प्राप्तैवेयं भर्तृदारिका कन्दुकावती कन्दुकक्रीडितेन देवीं विन्ध्यवासिनीमाराधयितुम् । अनिषिद्धदर्शना चेयमस्मिन्कन्दुकोत्सवे । सफलमस्तु युष्मच्चक्षुः । आगच्छतं द्रष्टुम् । अहमस्याः सकाशवर्तिनी भवेयामित्ययासीत् । तामन्वयाव चावाम् । महति रत्नरङ्गपीठे स्थितां प्रथमं ताम्रोष्ठीमपश्यम् । अतिष्ठच्च सा सद्य एव मम हृदये । न मयान्येन वान्तराले दृष्टा । चित्रीयाविष्टचित्तश्चाचिन्तयम् । किमियं लक्ष्मीः । नहि । तस्याः किल हस्ते कमलम् । अस्यास्तु हस्त एव कमलम् । भुक्तपूर्वा च सा पुरातनेन पुंसा पूर्वराजैश्च । अस्याः पुनरनवद्यमयातयामं च यौवनम् । इति चिन्तयत्येव मयि सानवद्यसर्वगात्री व्यत्यस्तहस्त-

---

24. 1. इदं च जीवितं मे C. इदं च मे जीवितं W.—मृत्युरेव B.—24. 2. A drops a line here.—24. 5. कोसदास A.—24. 11. स्थाने स्थाने W.—24. 17. W omits इति.—24. 19. मद्धृदये B. मे C. W.—च C. W. (corrected in C.)—24. 20. नहि नहि B. W.—24. 21. किस्या (*sic*) B. विन्यस्तकमलं W.—24. 22. अस्यां W.—24. 23. हस्तावे C.

पल्लवाग्रस्पृष्टभूमिरालोलनीलकुटिलालका ससंभ्रमं भगवतीं भवानीमभिवन्द्य कन्दुकममन्दरागरूषिताक्षमनङ्गमिवालम्बत लीलाशिथिलं च भूमौ मुक्तवती । मन्दोत्थितं च किंचित्कुञ्चिताङ्गुष्ठेन प्रसृतकोमलाङ्गुलिना पाणिपल्लवेन समाहत्य हस्तपृष्ठेन चोन्नीय चटुलदृष्टिलाञ्छितं स्तबकमिव भ्रमरमालानुविद्धमवपतन्तमाकाश एवाग्रहीत् । अमुञ्चच्च मध्यविलम्बितलये द्रुतलये च । मृदुमृदु च प्रहरन्ती तत्क्षणं चूर्णपदमदर्शयत् । प्रशान्तं च तं निर्दयप्रहारैरुदपातयत् । विपर्ययेण च प्राशमयत् । पक्षमृज्वागतं च वामदक्षिणाभ्यां कराभ्यां पर्यायेणाभिघ्नती शकुन्तमिवोदस्थापयत् । दूरोत्थितं तु प्रपतन्तमभिहत्य गीतमार्गमारचयत् । प्रतिदिशं च गमयित्वा प्रत्यागमयत् । एवमनेककरणमधुरं विहरन्ती रङ्गगतस्य च रक्तचेतसो जनस्य प्रतिक्षणमुच्चावचाः प्रशंसावाचः प्रतिगृह्णती तत्क्षणारूढविश्रम्भं कोशदासमंसेवलम्ब्य कण्टकितगण्डमुत्फुल्लेक्षणं च मय्यभिमुखीभूय तिष्ठति तत्प्रथमावतीर्णकन्दर्पकारितकटाक्षदृष्टिस्तदनुमार्गविलसितलीलाञ्चितभ्रूलता श्वासानिलवेगान्दोलितैर्दन्तच्छदरश्मिजालैर्लीलापल्लवैरिव मुखकमलपरिमलग्रहणलोलानलिनस्ताडयन्ती मण्डलभ्रमणेषु कन्दुकस्यातिशीघ्रप्रचारितया विशन्तीव मद्दर्शनलज्जया पुष्पमयं पञ्जरं पञ्चबिन्दुप्रसृतेषु पञ्चापि पञ्चबाणबाणान्युगपदिवाभिपतत्स्त्रासेनावघट्टयन्ती गोमूत्रिकाप्रचारेषु घनदर्शितरागविभ्रमा विद्युल्लतामिव विडम्बयन्ती भूषणमणिरणितदत्तलयसंवादिपादचारमपदेशस्मितप्रभाभिषिक्तबिम्बाधरमवस्रंसितप्रतिसमाहितशिखण्डभारमाघट्टितक्वणितरत्नमेखलागुणमञ्चितोत्थितपृथुनितम्बबिम्बलम्बिचलदंशुकाञ्चलमाकुञ्चितप्रसृतवेल्लितभुजलताभिहतललितकन्दुकमावर्तितबाहुपाशं परिवर्तितत्रिकविलग्नलोल-

25. 1. सविभ्रमं W.—C W omit भवानीं.—25. 6. °विलम्बिते लये B. C.—B omits अमृदु च. मृदु मृदु च C. मृदु मृदु W.—25. 7. A C omit च before प्राशमयत्.—25. 8. °आगते A. C.—25. 9. च for तु C. W.—आहत्य C.W.—25. 16. मंगलभ्रमणेषु A.—25. 17. °प्रचारतया B. W.—25. 21. °गुणंऽप्रपंचितोत्थित (*sic*) C.—25. 23. °बाहुपाशानुविद्धपरिवर्ति° A. So also C, with a correction to our reading.—

कुन्तलमवगलितकर्णपूरकनकपत्त्रप्रतिसमाधानशीघ्रतानतिक्रमितप्रकृतक्रीडमसकृदुत्क्षिप्यमाणहस्तपादबाह्याभ्यन्तरभ्रान्तकन्दुकमवनमनोन्नमनैरन्तर्यनष्टदृष्टमध्ययष्टिकमवपतनोत्पतनविपर्यस्तमुक्ताहारमङ्कुरितघर्मसलिलदूषितकपोलपत्त्रभङ्गशोषणाधिकृतश्रवणपल्लवानिलमागलितस्तनतटांशुकनियमनव्यापृतैकपाणिपल्लवं च निषद्योत्थाय निमील्योन्मील्य स्थित्वा गत्वा चैवातिचित्रं पर्यक्रीडत राजकन्या। अभिहत्य भूतलाकाशयोरपि क्रीडान्तराणि दर्शनीयान्येकेनैवानेकेनेव कन्दुकेनादर्शयत्। चन्द्रसेनादिभिश्च प्रियसखीभिः सह विहृत्य विहृतान्ते चाभिवन्द्य देवीं मन्मनसा सानुरागेण परिजनेन चानुगम्यमाना कुवलयशरमिव कुसुमशरस्य मय्यपाङ्गं समर्पयन्ती सापदेशमसकृदावर्त्यमानवदनचन्द्रमण्डलतया स्वहृदयमिव मत्समीपप्रेषितं प्रतिनिवृत्तं न वेत्यालोकयन्ती सह सखीभिः कुमारीपुरमगमत्।

अहं चानङ्गविह्वलः स्वमेव वेश्म गत्वा कोशदासेन यत्नवदत्युदारं स्नानभोजनादिकमनुभावितोस्मि। सायं चोपसृत्य चन्द्रसेना रहसि मां प्रणिपत्य पत्युरंसमंसेन प्रणयपेशलमाघट्टयन्त्युपाविशत्। आचष्ट च हृष्टः कोशदासः। भूयासमेवं यावदायुरायताक्षि त्वत्प्रसादस्य पात्रमिति। मया तु सस्मितमभिहितम्। सखे किमेतदाशास्यम्। अस्ति किंचिदञ्जनम्। अनया तदक्तनेत्रया राजसूनुरुपस्थितो वानरीमिवैनां द्रक्ष्यति विरक्तश्चैनां पुनस्त्यक्ष्यतीति। तया तु स्मेरयास्मि कथितः। सोयमार्येणाज्ञाकरो जनोत्यर्थमनुगृहीतः। यदस्मिन्नेव जन्मनि मानुषं वपुरपनीय वानरीकरिष्यते। तदास्तामिदम्। अन्यथा सिद्धं नः समीहितम्। अद्य खलु कन्दु-

---

26. 1. आगलित A.—26. 2. क्रीडनं W.—26. 3. निर्व्यवस्थ for विपर्यस्त W.—26. 5. B C omit च.—26. 7. दर्शनीयान्येकेनैव कंदुकेन A. एकैव (*sic*) कंदुकेन C. एकेनैव वानेकेनैव W.—26. 8. विहृता A.—26. 9. सानुरागेणेव A. W.—W omits च.—26. 11. मत्समीपे W. मत्समीपशेषितं C.—26. 13. अनंगविद्धः A.—कोशदासेन सह C.—26. 14. अत्युदार° A.—26 15. प्रणयपेशलया W.—26. 21. मानुष° A.—

कोत्सवे भवन्तमवहसितमनोभवाकारमभिलषन्ती रोषादिव शम्बरद्विषातिमात्रमायास्यते राजपुत्री। सोयमर्थो विदितभावया मया स्वमात्रे तया च तन्मात्रे महिष्या च मनुजेन्द्राय निवेदयिष्यते। विदितार्थस्तु पार्थिवस्त्वया दुहितुः पाणिं ग्राहयिष्यति। ततश्च त्वदनुजीविना राजपुत्रेण भवितव्यम्। एष हि दैवतासमादिष्टो विधिः। त्वदायत्ते च राज्ये नालमेष त्वामतिक्रम्य मामवरोद्धुं भीमधन्वा। तत्सहतामयं त्रिचतुराणि दिनानि। इति मामामन्त्र्य प्रियं चोपगूह्य प्रत्ययासीत्। मम कोशदासस्य च तदुक्तानुसारेण बहु विकल्पयतोः कथंचिदक्षीयत क्षपा। क्षपान्ते च कृतयथोचितनियमस्तमेव प्रियादर्शनसुभगमुद्यानोद्देशमुपगतोस्मि। तत्रैव चोपसृत्य राजपुत्रो निरभिमानमनुकूलाभिः संकथाभिर्मामनुवर्तमानो मुहूर्तमास्त। नीत्वा चोपकार्यामात्मसमेन स्नानभोजनशयनादिव्यतिकरेणोपाचरत्। तल्पगतं च स्वप्नानुभूयमानप्रियादर्शनालिङ्गनसुखमायसेन निगडेनातिबलपुरुषैः पीवरभुजदण्डोपरुद्धमबन्धयन्माम्। प्रतिबुद्धं च सहसा समभ्यधात्। अयि दुर्मते श्रुतमालपितं हतायाश्चन्द्रसेनाया जालरन्ध्रनिःसृतं तच्चेष्टावबोधप्रयुक्तयानया कुब्जया। त्वं किलाभिलषितो वराक्या कन्दुकावत्या। तव किलानुजीविना मया स्थेयम्। त्वद्वचः किलानतिक्रमता मया चन्द्रसेना कोशदासाय दास्यते। इत्युक्त्वा पार्श्वचरं पुरुषमेकमालोक्याकथयत्। प्रक्षिपैनं सागर इति। स तु लब्धराज्य इवातिहृष्टो देव यदाज्ञापयसीति यथादिष्टमकरोत्। अहं तु निरालम्बनो भुजाभ्यामितस्ततः स्पन्दमानः किमपि काष्ठं दैवदत्तमुरसोपश्लिष्य तावदप्लोषि यावदपासरद्वासरः शर्वरी च सर्वा। प्रत्युषस्यदृश्यत किमपि वहित्रम्। अमुत्रासन्यवनाः। ते मामुद्धृत्य रामेषुनाम्ने नाविकनायकाय कथितवन्तः। कोप्ययमायस-

---

27. 1. अपहसित A.—C omits इव.—27. 4. A. B. C. ग्राहयिष्यतीति.—27. 6 एव for एष C. W.—27. 8. मम च W.—27. 10. उपागतोस्मि B. W.—27. 19. A omits एकं.—27. 20 यथाज्ञापयतीति A.—27. 23. A omits किमपि.—

निगडबद्ध एव जले लब्धः पुरुषः । सोऽयमपि सिञ्चेत्सहस्रं द्राक्षाणां क्षणेनैकेनेति । अस्मिन्नेव क्षणेऽनेकनौकापरिवृतः कोऽपि मद्गुरभ्यधावत् । अबिभयुर्यवनाः । तावदतिजवा नौकाः श्वान इव वराहमस्मत्पोतं पर्यरुत्सत । प्रावर्तत च संप्रहारः । पराजायिषत यवनाः । तानहमगतीनवसीदतः समाश्वास्यालापिषम् । अपनयत मम निगडबन्धनम् । अयमहमवसादयामि वः सपत्नानिति । अमी तथाकुर्वन् । सर्वांश्च तान्प्रतिभटान्भल्लवर्षिणा भीमटंकृतेन शार्ङ्गेण लवलशीकृताङ्गानकार्षम् । अवप्लुत्य हतविध्वस्तयोधमस्मत्पोतसंसक्तपोतममुत्र नाविकनायकमनभिसरमभिपत्य जीवग्राहमग्रहीषम् । असौ चासीत्स एव भीमधन्वा । तं चाहमवबुध्य जातव्रीडमब्रवम् । तात किं दृष्टानि कृतान्तविलसितानीति । ते तु सांयात्रिका मदीयेनैव शृङ्खलेन तमतिगाढं बद्ध्वा हर्षकिलकिलारवमकुर्वन्मां चापूजयन् ।

दुर्वहा तु सा नौरननुकूलवातनुन्ना दूरमभिपत्य किमपि द्वीपान्तरं निबिडमाश्लिष्टवती । तत्र च स्वादु पानीयमेधांसि कन्दमूलफलानि च संजिघृक्षवो गाढपातितशिलावलयमवातराम । तत्र चासीन्महाशैलः । सोऽहमहो रमणीयोऽयं पर्वतनितम्बभागः कान्ततरेयं गन्धपाषाणवत्युपत्यका शिशिरमिदमिन्दीवरारविन्दमकरन्दबिन्दुचन्द्रकोत्तरं गोत्रवारि रम्योऽयमनेकवर्णकुसुममञ्जरीमञ्जुलतरस्तरुवनाभोग इत्यतृप्ततरया दृशा बहु पश्यन्नलक्षिताध्यारूढक्षोणीधरशिखरः शोणीभूतमुत्प्रभाभिः पद्मरागसोपानशिलाभिः किमपि नालीकपरागधूसरं सरः समध्यगमम् । तत्र स्नातश्च कांश्चिदमृतस्वादून्बिसभङ्गानास्वाद्यांसलग्नकह्लारस्तीरवर्तिना केनापि भीमरूपिणा ब्र-

28. 1. बद्धलब्धो जलेपविद्धः पुरुषः A. B omits पुरुषः.—28. 3. अतिजवान्नौकाः A. अतिजवना B.—28. 4. C W omit च.—पराजायिषत A. C. W. पराजैषत B.—28. 5. अवादिषम् W.—नैगडं बंधनं निगलबंधनं A. B.—28. 8. संसक्तं A.—28. 9. अनभिसरहत्य (*sic*) A.—28. 12. हर्षकालं किलिकिलारवं A.—28. 13. दुर्वरा B. दुर्वारा W.—कमपि द्वीपांतरं A. B. C. कमपि द्वीपं एधांसि च A.—28. 15. C omits फल.—पतित A. W.—28. 16. महारमणीयोयं B.—28. 18. मंजरीभरस्तरु° A.—28. 19. बहुबहु W.—28. 21. तत्र स्नात्वा ततश्च A. B. W omits तत्र.—

ह्मराक्षसेनाभिपत्य कोसि कुतस्त्योसीति निर्भर्त्सयताभ्यधीये । निर्भयेन च मया सोभ्यधीयत । सौम्य सोहमस्मि द्विजन्मा । शत्रुहस्तादर्णवमार्गेणाद्यवननावं यवननावश्छिन्नयात्राणमेनं पर्वतप्रवरं गतो यदृच्छयास्मिन्सरसि विश्रान्तः । भद्रं तवेति । सोब्रूत । न चेद्ब्रवीषि प्रश्नानश्नामि त्वामिति । मयोक्तम् । पृच्छ तावत् । भवत्विति । अथावयोरेकयार्ययासीत्संलापः

किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः ।
कः कामः संकल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥

इतीयदुक्त्वा धूमिनीगोमिनीनिम्बवतीनितम्बवत्यः प्रमाणमित्युपदिष्टे मया । सोब्रूत । कथय कीदृश्यस्ता इति । अथोदाहरम् ।

अस्ति त्रिगर्तो नाम जनपदः । तत्रासन्गृहपतयस्त्रयः स्फीतसारधनाः सोदर्या धनकधान्यकधन्यकाख्याः । तेषु जीवत्सु न ववर्ष वर्षाणि द्वादश दशशताक्षः । क्षीणसारं सस्यमोषधयो वन्ध्या न फलवन्तो वनस्पतयः क्लीबा मेघा भिन्नस्रोतसः स्रवन्त्यः पङ्कशेषाणि पल्वलानि निःस्यन्दान्युत्समण्डलानि विरलीभूतं कन्दमूलफलमवहीनाः कथा गलिताः कल्याणोत्सवक्रिया बहुलीभूतानि तस्करकुलान्यन्योन्यमभक्षयन्प्रजाः पर्यलुण्ठन्नितस्ततो बलाकापाण्डुराणि नरशिरःकपालानि पर्यहिण्डन्त शुष्काः काकमण्डल्यः शून्यीभूतानि नगरग्रामखर्वटपुटभेदनादीनि । त एते गृहपतयः सर्वधान्यनिचयमुपयुज्याजाविकं गवलागणं गवां यूथं दासीदासजनमपत्यानि ज्येष्ठमध्यमभार्ये च क्रमेण भक्षयित्वा कनिष्ठभार्या धूमिनी श्वो भक्षणीयेति समकल्पयन् । अथ कनीयान्धन्यकः प्रियां स्वामत्तुमक्षमस्तया सह तस्यामेव निश्यपासरत् । मार्गक्लान्तां चोद्वहन्वनं जगाहे । स्वमांसासृगपनीतक्षुत्पिपासां तां नयन्नन्तरा कमपि निकृत्तपाणिपादकर्णना-

29. 3. एतं पर्वतप्रदेशं B.—29. 9. W omits इति.—29. 10. सोब्रवीत् B.—29. 11. त्रिमत्तो A. गर्त्तो B. अस्ति च त्रिगर्त्तो C.—29. 17. पर्यलुठन् A. W.—29. 20. गवलगणं B. C. W.—29. 24. अन्तरे C. W.—अरिनिकृत्त B. कृत्त C.—

सिकमवनिपृष्ठे विचेष्टमानं पुरुषमद्राक्षीत् । तमप्यार्द्राशयः स्कन्धेनोद्वहन्कन्दमूलमृगबहुले गहनोद्देशे यत्नरचितपर्णशालश्चिरमवसत् । अमुं च रोपितव्रणमिङ्गुदीतैलादिभिरामिषेण शाकेनात्मनिर्विशेषं पुपोष । पुष्टं च तमुद्रिक्तधातुमेकदा मृगान्वेषणाय प्रयाते धन्यके सा धूमिनी रिरंसयोपातिष्ठत् । भर्त्सितापि तेन बलात्कारादथारीरमत् । निवृत्तं च पतिमुदकाभ्यर्थिनमुद्धृत्य कूपात्पिब रुजति मे शिरः शिरोरोग इत्युदञ्चनं सरज्जुं पुरश्चिक्षेप । उदञ्चन्तं च तं कूपादपः क्षणात्पृष्ठतो गत्वा प्रणुनोद । तं च विकलं स्कन्धेनोद्वह्य देशाद्देशान्तरं परिभ्रमन्ती पतिव्रताप्रतीतिं लेभे बहुविधाश्च पूजाः । पुनरवन्तिराजानुग्रहादतिमहत्या भूत्या तस्मिन्देशे न्यवसत् । अथ पानीयार्थिसार्थजनसमापत्तिदृष्टोद्धृतमवन्तिषु भ्रमन्तमाहारार्थिनं भर्तारमुपलभ्य सा धूमिनी येन मे पतिर्विकलीकृतः स दुरात्मायमिति तस्य साधोश्चित्रवधमज्ञेन राज्ञा समादेशयांचकार । धन्यकस्तु दत्तपश्चाद्बन्धो वध्यभूमिं नीयमानः सशेषत्वादायुषो यो मया विकलीकृतोभिमतो भिक्षुः स चेन्मे पापमाचक्षीत युक्तो मे दण्ड इत्यदीनमधिकृतमभिजगाद । को दोष इत्युपनीय दर्शितेमुष्मिन्स विकलः पर्यश्रुः पादपतितस्तस्य साधोस्तत्सुकृतमसत्याश्च तस्यास्तथाभूतं दुश्चरितमार्यबुद्धिराचचक्षे । कुपितेन च राज्ञा विरूपितमुखी सा दुष्कृतकारिणी श्वभ्यः पाचिका कृता । कृतश्च धन्यकः प्रसादभूमिः । तद्ब्रवीमि स्त्रीहृदयं क्रूरमिति ।

पुनरनुयुक्तो गोमिनीवृत्तान्तमाख्यातवान् । अस्ति द्रविडेषु काञ्ची नाम नगरी । तस्यामनेककोटिसारः श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारो नामासीत् । सोष्टादशवर्षदेशीयश्चिन्तामापेदे । नास्त्यदाराणामननुगुणदाराणां वा सुखं नाम । तत्कथं नु गुणवद्विन्देयं कलत्रमिति । अथ परप्रत्ययाहृतेषु दारेषु यादृच्छिकीं संपत्तिमनभिसमीक्ष्य कार्ता-

30. 2. आरचित A.—30. 6. पिब जलं C. W.—तुदति C.—30. 10. C W omit तस्मिन्देशे.—30. 13. आनीयमानः C.—30. 15. अभिजगाम A.—30. 18. कृत्यश्वभ्यः पाचिका कृता B. कृताश्वभ्यः पाचिका C. W.—30. 23. विधेयं W.—

न्तिको नाम भूत्वा वस्त्रान्तपिनद्धशालिप्रस्थो भुवं बभ्राम । लक्षणज्ञोयमित्यमुष्मै कन्याः कन्यावन्तः प्रदर्शयांबभूवुः । यां कांचिल्लक्षणवतीं सवर्णां कन्यां दृष्ट्वा स किल स्म ब्रवीति । भद्रे शक्नोषि किमनेन शालिप्रस्थेन गुणवदन्नमस्मानभ्यवहारयितुमिति । स हसितावधूतो गृहाद्गृहं प्रविश्याभ्रमत् । एकदा तु शिबिषु कावेरीतीरपत्तने सह पितृभ्यामवसितमहर्धिमवशीर्णभवनसारां धात्र्या प्रदर्श्यमानां कांचन विरलभूषणां कुमारीं ददर्श । अस्यां संसक्तचक्षुश्चातर्कयत् । अस्याः खलु कन्यकायाः सर्व एवावयवा न कृशा न स्थूला नातिह्रस्वा नातिदीर्घा न विकटा मृजावन्तश्च । रक्ततलाङ्गुली यवमत्स्यकमलकलशाद्यनेकपुण्यलेखालाञ्छितौ करौ । समगुल्फसंधी मांसलावशिरालौ चाङ्घ्री । जङ्घे चानुपूर्ववृत्ते । पीवरोरुग्रस्ते इव दुरुपलक्ष्ये जानुनी । सकृद्विभक्तश्चतुरस्रः ककुन्दरविभागशोभी रथाङ्गाकारसंस्थितश्च नितम्बभागः । तनुतरमीषन्निम्नं गम्भीरं नाभिमण्डलम् । वलित्रयेण चालंकृतमुदरम् । उरोविभागव्यापिनावुन्मग्नचूचुकौ विशालारम्भशोभिनौ पयोधरौ । धनधान्यपुत्रभूयस्त्वचिह्नलेखालाञ्छिततले स्निग्धोदग्रकोमलनखमणी मृद्वनुपूर्ववृत्तताम्राङ्गुली संनतांसदेशे सौकुमार्यवत्यौ निमग्नपर्वसंधी च बाहुलते । तन्वी कम्बुवृत्तबन्धुरा च कंधरा । वृत्तमध्यविभक्तरागाधरमसंक्षिप्तचारुचिबुकमापूर्णकठिनगण्डमण्डलमसंगतानुवक्रनीलस्निग्धभ्रूलतमनतिप्रौढतिलकुसुमसदृशनासिकमसितधवलरक्तत्रिभागभासुरमधुराधीरसंचारमन्थरायतेक्षणमिन्दुशकलसुन्दरललाटमिन्द्रनीलशिलाकाररम्यालकपङ्क्ति द्विगुणकुण्डलितम्लाननालीकनालललितलम्बश्रवणपाशयुगलमाननकमलम् । अनतिभङ्गुरो बहुलः पर्यन्तेप्यकपिलरुचिरायामवानेकैकनिसर्गसमस्निग्धनीलो गन्धग्राही च

31. 2. अमुष्माय W.—कन्यां A. C.—31. 3. C omits स्म.—31. 5. कावेरीदक्षिणतीरेषु पट्टने W. कावेरीतीरपत्तने B.—31. 7. कांचन विरलभूषणां W.—31. 11. अनुपूर्व्य° A.—31. 13. कुकुन्दर° W.—31. 15. °शोभितौ A.—31. 17 ऋजु for मृदु C. W.—31. 22. °करालरम्य° A. °काराम्य° (*sic*) B.—31. 23. °समालंबि A.—

मूर्धजकलापः । सेयमाकृतिर्न व्यभिचरति शीलम् । आसज्जति च मे हृदयमस्याम् । अथ च परीक्ष्यैनामुद्वहेयम् । अविमृश्यकारिणां हि नियतमनेकाः पतन्त्यनुशयपरंपरा इति स्निग्धदृष्टिराचष्ट । भद्रे कच्चिदस्ति कौशलं शालिप्रस्थेनानेन संपन्नमाहारमस्मानभ्यवहारयितुमिति । ततस्तया वृद्धदासी साकूतमालोकिता । तस्य हस्तात्प्रस्थमात्रं धान्यमादाय क्वचिदलिन्दोद्देशे सुसिक्तसंमृष्टे दत्तपादशौचमुपावेशयत् । साथ कन्या तान्गन्धशालीन्मात्रया विशोष्यातपे मुहुर्मुहुः परिवर्त्य स्थिरसमायां भूमौ नालीपृष्ठेन मृदुमृदु घट्टयन्ती तुषैस्तण्डुलान्पृथक्चकार । जगाद च धात्रीम् । मातरेभिस्तुषैरर्थिनो भूषणमृजाक्रियाक्षमैः स्वर्णकाराः । तेभ्य इमान्दत्त्वा लब्धाभिः काकिणीभिः स्थिरतराण्यनत्यार्द्राणि नातिशुष्काणि काष्ठानि मितंपचां स्थालीमुभे शरावे चाहरेति । तथा कृते तया तांस्तण्डुलाननतिनिम्नोत्तानविस्तीर्णकुक्षौ ककुभोलूखले लोहपत्रवेष्टितमुखेन समशरीरेण विभाव्यमानमध्यतानवेन व्यायतेन गुरुणा खादिरेण मुसलेन चतुरललितोत्क्षेपणापक्षेपणायासितभुजमसकृदङ्गुलीभिरुद्धृत्योद्धृत्यावहत्य शूर्पशोधितकणकिंशारुकादींस्तण्डुलानसकृदद्भिः प्रक्षाल्य क्वथितपञ्चगुणे जले दत्तचुल्लीपूजा प्राक्षिपत् । प्रश्लथावयवेषु प्रस्फुरत्सु तण्डुलेषु मुकुलावस्थामतिवर्तमानेषु संक्षिप्यानलमुपहितमुखपिधानया स्थाल्यान्नमण्डमगालयत् । दर्व्या चावघट्ट्य मात्रया परिवर्त्य समपक्वेषु सिक्थेषु तां स्थालीमधोमुखीमवातिष्ठिपत् । इन्धनान्यन्तःसाराण्यम्भसा समभ्युक्ष्य प्रशमिताग्नीनि कृष्णाङ्गारीकृत्य तदर्थिभ्यः प्राहिणोत् । एभिर्लब्धाः काकिणीर्दत्त्वा शाकं घृतं दधि तैलमामलकं चिञ्चाफलं च यथालाभमानयेति । तथानुष्ठिते च तया द्वित्रानुपदंशानुपपाद्य तदन्नमण्डमार्द्रवालुकोपहितनवशरावगतमतिमृदुना तालवृन्तानिलेन शीतलीकृत्य सलवणसंभारं दत्ताङ्गारधूपवासं च संपाद्य तदप्यामलकं श्लक्ष्णपिष्टमुत्पलगन्धि

32. 2. अस्यामेव च तत्परीक्ष्य B. C omits च. अस्यामेव W.—32. 7. आंधशालीन A. B.— सा च कन्यका C. W omits अथ.— 32. 16. °कणतुसादीन (*sic*) A. °कणकिंतुसादीन् B.—

कृत्वा धात्रीमुखेण स्नानाय तमचोदयत् । तया च स्नानशुद्धया दत्ततैलामलकः क्रमेण सस्नौ । स्नपितः सिक्तमृष्टे कुट्टिमे फलकमारुह्य पाण्डुहरितत्रिभागशेषलूनस्याङ्गणकदलीपलाशस्योपरि शरावद्वयं दत्तमार्द्रमभिमृशन्नतिष्ठत् । सा तु तां पेयामेवाग्रे समुपाहरत् । पीत्वा चापनीतघर्मक्लमः प्रहृष्टः प्रक्लिन्नसकलगात्रः स्थितोभूत् । ततस्तस्य शाल्योदनस्य दर्वीद्वयं दत्त्वा सर्पिर्मात्रां सूपमुपदंशं चोपजहार । इमं च दध्ना च त्रिजातकावचूर्णितेन सुरभिशीतलाभ्यां च कालशेयकाञ्जिकाभ्यां शेषमन्नमभोजयत् । सशेष एवान्धस्यसावतृप्यत् । अयाचत च पानीयम् । अथ नवभृङ्गारसंभृतमगुरुधूपधूपितमभिनवपाटलाकुसुमवासितमुत्फुल्लोत्पलग्रथितसौरभं वारि धारात्मना पातयांबभूव । सोपि मुखोपहितशरावेण हिमशिशिरकणकरालितारुणायमानाक्षिपक्ष्मा धारारवाभिनन्दितश्रवणः स्पर्शसुखोद्भिन्नरोमाञ्चकर्कशकपोलः परिमलप्रवाहोत्पीडफुल्लघ्राणरन्ध्रो माधुर्यप्रकर्षावर्जितरसनेन्द्रियः स्वच्छं पानीयमाकण्ठं पपौ । शिरःकम्पसञ्ज्ञावारिता च पुनरपरेण करकेणाचमनमदत्त कन्या । वृद्धया तु तदुच्छिष्टमपोह्य हरितगोमयोपलिप्ते कुट्टिमे स्वमेवोत्तरीयकर्पटं व्यवधाय क्षणमशेत । परितुष्टश्च विधिवदुपयम्य कन्यां निन्ये । नीत्वैतदनपेक्षः कामपि गणिकामवरोधमकरोत् । तामप्यसौ प्रियसखीमिवोपाचरत् । पतिं च दैवतमिव मुक्ततन्द्रा पर्यचरत् । गृहकार्याणि चाहीनमन्वतिष्ठत् । परिजनं च दाक्षिण्यनिधिरात्माधीनमकरोत् । तद्गुणवशीकृतश्च भर्ता सर्वमेव कुटुम्बं तदायत्तमेव कृत्वा

---

33. 2. स्नातः C. W.—फलं A.—33. 3. पांडुकारित (*sic*) A. पांडुरिहतस्य (*sic*) B. पांडुहरितस्य C. W.—33. 4. अतिष्ठत A.—33. 5. अपनीताध्वश्रमः W.—°गात्रं A.—33. 6. उपदशं A. B.—33. 7. इयं C.—C W omit second च.—33. 8. °काजिकाभ्यां A.—33. 9. अवतृप्यत W.—C omits च.—33. 10. A omits ग्रथित.—°सौरभवारि A. C.—33. 11. नालीधारात्मना W.—°उपहत A.—33. 12. A omits कण.—कलित for करालित C.—33. 13. A omits स्पर्श.—प्रवाल for प्रवाह A. W.—33. 14. तदच्छं for स्वच्छं C. W.—33. 16. कुट्टिमे चोत्तरीय° A.—

तदेकाधीनजीवितशरीरस्त्रिवर्गो निर्विवेश । तद्ब्रवीमि गृहिणः प्रियहिताय दारगुणा इति ।

ततस्तदनुयुक्तो निम्बवतीवृत्तमाख्यातवान्। अस्ति सौराष्ट्रेषु वलभी नाम नगरी । तस्यां गृहगुप्तनाम्नो गुह्यकेन्द्रतुल्यविभवस्य नाविकपतेर्दुहिता रत्नवती नाम । तां किल मधुमत्याः समुपागम्य बलभद्रो नाम सार्थवाहपुत्रः पर्यणैषीत् । तया च नववध्वा रहसि रभसविघ्नितसुरतसुखो झटिति द्वेषमल्पेतरं बबन्ध । न तां पुनर्द्रष्टुमिष्टवान्। तद्गृहगमनमपि सर्वसुहृद्वाक्यशतातिवर्ती लज्जया परिजहार । तां च दुर्भगां तदा प्रभृत्येव नेयं रत्नवती निम्बवती चेयमिति परिजनः परिबभूव । गते च कस्मिंश्चित्काले सानुतप्यमाना का मे गतिरिति विमृशन्ती कामपि वृद्धप्रव्राजिकां मातृस्थानीयां देवशेषकुसुमैरुपस्थितामपश्यत् । तस्याः पुरो रहसि सकरुणं रुरोद । तयाप्युदश्रुमुख्या बहुप्रकारमनुनीय रुदितकारणं पृष्टा त्रपमाणापि कार्यगौरवात्कथंचिदब्रवीत्। अम्ब किं ब्रवीमि । दौर्भाग्यं नाम जीवन्मरणमङ्गनानां विशेषतश्च कुलवधूनाम् । तस्याहमस्म्युदाहरणभूता । मातृप्रमुखोपि ज्ञातिवर्गो मामवज्ञयैव पश्यति । तेन सुदृष्टां मां कुरु । न चेत्त्यजेयमद्य निष्प्रयोजनान्प्राणान् । आ विरामाच्च रहस्यं न श्राव्यमिति पादयोः पपात । सैनामुत्थाप्योद्बाष्पोवाच । वत्से माध्यवस्यः साहसम् । इयमस्मि त्वन्निदेशवर्तिनी । यावन्ममोपयोगस्तव तावद्भवाम्यनन्याधीना । यद्येवासि निर्विण्णा तपश्चर त्वं मदधिष्ठिता पारलौकिकाय कल्याणाय । नन्वयमुदर्कः प्राक्तनस्य दुष्कृतस्य यदनेनाकारेणेदृशेन शीलेन जात्या चैवंभूतया सम-

34. 2. दारगुण इति A. B. C. W.—34. 3. पुनस्तेन C. ततस्तेन W.—नितंबवती A.—सुराष्ट्रेषु A.—34. 4. गुह्यकेश्वर C.—C omits तुल्य.—34. 6. तयापि W.—34. 7. °विघ्नितसमागमेच्छा C. °विघ्नितसुखो W.—34. 8. तद्गृहागमनमपि A. W.—W omits सर्व. C W omit शत.—34. 9. C omits च.—34. 10. C. कालांशे. W. कालान्तरे.—34. 12. अश्रुमुख्या A.—34. 17. मे रहस्यं C. W.—34. 18. वाच्यं C.—प्रोवाच B. W.—34. 19. यावति...तावति C. W.—34. 20. यद्येवमसि C.—

नुगता सत्यकस्मादेव भर्तृद्वेष्यतां गतासि । यदि कश्चिदस्त्युपायः प्रतिद्रोहप्रतिक्रियायै दर्शयामुम् । मतिर्हि ते पटीयसीति । अथासौ कथंचित्क्षणमधोमुखी ध्यात्वा दीर्घोष्णश्वासपूर्वमवोचत् । भगवति पतिरेव दैवतं वनितानां विशेषतश्च कुलजानाम् । अतस्तच्छुश्रूषणाभ्युपायहेतुभूतं किंचिदाचरणीयम् । अस्त्यस्मत्प्रातिवेश्यो वणिक् । अभिजनेन विभवेन राजान्तरङ्गभावेन च सर्वपौरानतीत्य वर्तते । तस्य कन्या कनकवती नाम मत्समानरूपावयवा ममातिस्निग्धा सखी । तया सह तद्विमानहर्म्यतले ततोपि द्विगुणमण्डिता विहरिष्यामि । त्वया तु तन्मातृप्रार्थनां नाम सकरुणमभिधाय मत्पतिरेतद्गृहं कथंचनानेयः । समीपगतेषु च युष्मासु क्रीडामत्ता नाम कन्दुकं भ्रंशयेयम् । अथ तमादाय तस्य हस्ते दत्त्वा वक्ष्यसि । पुत्र तवेयं भार्यासखी निधिपतिदत्तस्य सर्वश्रेष्ठिमुख्यस्य कन्या कनकवती नाम । त्वामियमनवस्थो निष्करुणश्चेति रत्नवतीनिमित्तमत्यर्थं निन्दति । तदेष कन्दुको विपक्षधनं प्रत्यर्पणीयमिति । स तथोक्तो नियतमुन्मुखीभूय तामेव प्रियसखीं मन्यमानो मां बद्धाञ्जलि याचमानायै मह्यं भूयस्त्वत्प्रार्थितः साभिलाषमर्पयिष्यति । तेन रन्ध्रेणोपश्लिष्य रागमुज्ज्वलीकृत्य यथासौ कृतसंकेतो देशान्तरमादाय मां गमिष्यति तथोपपादनीयमिति। हर्षाभ्युपेतया चानया तथैव संपादितम् । अथैतां कनकवतीति वृद्धतापसीविप्रलब्धो बलभद्रः सरत्नसाराभरणामादाय निशि नीरन्ध्रे तमसि प्रात्रसत् । सा तु तापसी वार्त्तामापादयत् । मन्देन मया निर्निमित्तमुपेक्षिता रत्नवती श्वशुरौ च परिभूतौ सुहृदश्चातिवर्तिताः। तदत्रैव संसृष्टो जीवितुं जिह्रेमीति बलभद्रः पूर्वेद्युर्मामकथयत् । नूनमसौ तेन नीता । व्यक्तिश्चाचिराद्भविष्यतीति । तच्छ्रुत्वा तद्बान्धवास्तदन्वेषणं प्रति शिथिलप्रयत्नास्तस्थुः । रत्नवती तु मार्गे कांचित्पण्यदासीं

35. 4. वनितानां दैवतं A.—°जातानां C.—35. 9. °प्रार्थनं A. C. W.—35. 10. B omits नाम.—35. 14. A B C धनेन.—A omits स.—मामेव C, omitting मां below.—35. 17. मामादाय C.—सहर्षाभ्युपेतया तया C.—35. 18. तथैतां B. अथ तां C.—35. 19. सरत्नाभरणां सरत्नसारभूषणं (*sic*) C. W.—35. 20. C omits तु.—

संगृह्य तयोह्यमानपाथेयाद्युपस्करा खेटकपुरमगमत् । अमुत्र च व्यवहारकुशलो बलभद्रः स्वल्पेनैव मूल्येन महद्धनमुपार्जयत् । पौराग्रण्यश्चासीत् । परिजनश्च भूयानर्थवशात्समाजगाम । ततस्तां प्रथमदासीं न कर्म करोषि दृष्टं मुष्णास्यप्रियं ब्रवीषीति परुषमुक्त्वा बहताडयत् । चेटी तु प्रसादकालोपाख्यातरहस्यवृत्तान्तैकदेशमात्तरोषा निर्बिभेद । तच्छ्रुत्वा तु लुब्धेन दण्डवाहिना पौरवृद्धसंनिधौ निधिपतिदत्तस्य कन्यकां कनकवतीं मोषेणापहृत्यास्मत्पुरे निवसत्येष दुर्मतिर्बलभद्रः । तस्य सर्वस्वहरणं न भवद्भिः प्रतिबन्धनीयमिति नितरामतर्जयत । भीतं च बलभद्रमभिजगाद रत्नवती । न भेतव्यम् । एवं ब्रूहि । नेयं निधिपतिदत्तस्य कन्या कनकवती । वलभ्यामेव गृहगुप्तदुहिता रत्नवती नामेयं दत्ता पितृभ्यां मया च न्यायोढा । न चेत्प्रतीथ प्रणिधिं प्रहिणुतास्या बन्धुपार्श्वमिति । बलभद्रस्तु तथोक्त्वा श्रेणीप्रातिभाव्येन तावदतिष्ठद्यावत्तत्पुरवृद्धलेखलब्धवृत्तान्तो गृहगुप्तः खेटकपुरमागत्य सह जामात्रा दुहितरमतिप्रीतिः प्रत्यनैषीत् । तथा दृष्ट्वा रत्नवती कनकवतीति भावयतस्तस्यैव बलभद्रस्यातिवल्लभा जाता । तद्ब्रवीमि कामो नाम संकल्प इति ।

तदनन्तरमसौ नितम्बवतीवृत्तान्तमप्राक्षीत् । सोऽहमब्रवम् । अस्ति शूरसेनेषु मथुरा नाम नगरी । तत्र कश्चित्कुलपुत्रः कलासु गणिकासु चातिसक्तो मित्रार्थे कलत्रार्थे च स्वभुजमात्रनिर्व्यूढानेककलहः कलहकण्टक इति कर्कशैरभिख्यापिताख्यः प्रत्यवात्सीत् । स चैकदा कस्यचिदागन्तोश्चित्रकरस्य हस्ते चित्रपटं ददर्श । तत्र काचिदालेख्यगता युवतिरालोचनमात्रेणैव कलहकण्टकस्य कामातुरं चेतश्चकार । स च तमब्रवीत् । भद्र विरुद्धमिवैतत्प्रतिभाति । यतः कुलजादुर्लभं

36. 4. सपरुषं C.—36. 6. A omits तु.—36. 7. कन्यां W.—36. 9. अतर्जयत् C.—अभर्त्सयत W.—रत्नवती जगाद बलभद्रं C.—न भेतव्यं २ A.—36. 10. C omits एवं.—निधिपतिदत्तकन्या B. W.—C. मम भार्या for वलभ्यामेव.—36. 11. प्रत्ता C.—36. 12. न चेत्प्रतीतिरस्मिन्नर्थे C.—36. 13. अतिष्ठत् C. अवातिष्ठत् W.—36. 18. मधरा W.

वपुः । आभिजात्यशंसिनी च नम्रता । पाण्डुरा च मुखच्छविः । नातिपरिभोगसुलभा च तनुः । प्रौढतानुविद्धा च दृष्टिः । न चैषा प्रोषितभर्तृका प्रवासचिह्नस्य वेण्यादेरदर्शनात् । लक्ष्म चैतद्दक्षिणपार्श्ववर्ति । तदियं वृद्धस्य कस्यचिद्वणिजो नातिपुंस्त्वस्य यथार्हसंभोगालाभपीडिता गृहिणी त्वयातिकौशलाद्यथादृष्टमालिखिता भवितुमर्हतीति । स तमतिप्रशस्याशंसत् । सत्यमिदम् । अवन्तिपुर्यामुज्जयिन्यामनन्तकीर्तिनाम्नः सार्थवाहस्य भार्या यथार्थनामा नितम्बवती नाम । एषा सौन्दर्यविस्मितेन मयैवमालिखितेति । स तदैवोन्मनायमानस्तद्दर्शनाय परिवव्राजोज्जयिनीम् । भार्गवो नाम भूत्वा भिक्षामिषेण तद्गृहं प्रविश्य तां ददर्श । दृष्ट्वा चात्यारूढमन्मथो निर्गत्य पौरमुख्येभ्यः श्मशानरक्षामयाचतालभत च । तत्र लब्धैश्च शवावगुण्ठनपटादिभिः कामप्यर्हन्तिकां नाम श्रमणिकामुपासांचक्रे । तन्मुखेन च नितम्बवतीमुपनिमन्त्रयामास । सा चैनां निर्भर्त्सयन्ती प्रत्याचचक्षे । श्रमणिकामुखाच्च दुष्करशीलभ्रंशां कुलस्त्रियमुपलभ्य रहसि दूतिकामित्यशिक्षयत् । भूयोप्युपतिष्ठ सार्थवाहभार्याम् । ब्रूहि चोपह्वरे संसारदोषदर्शनात्समाधिमास्थाय मुमुक्षमाणो मादृशो जनः कुलवधूनां शीलपातने घटत इति क्व घटते । एतदपि त्वामत्युदारया समृद्ध्या रूपेणातिमानुषेण प्रथमेन वयसोपपन्नां किमितरनारीसुलभं चापलं स्पृष्टं न वेति परीक्षिता । तुष्टास्मि तवैवमदुष्टभावतया । त्वामिदानीमुत्पन्नापत्यां द्रष्टुमिच्छामि । भर्ता भवत्याः केनचिद्ग्रहेणाधिष्ठितः पाण्डुरोगदुर्बलो भोगे चासमर्थः स्थितोभूत् । न च शक्यमस्य विघ्नमप्रतिकृत्यापत्यमस्माल्लब्धुम् । अतः प्रसीद वृक्षवाटिकामेकाकिनी प्रविश्य मदुपनीतस्य कस्यचिन्मन्त्रवादिनः स्वच्छन्दमेव हस्ते चरणमर्पयित्वा तदभिमन्त्रितेन प्रणयकुपिता नाम भूत्वा भर्तारमुरसि प्रहर्तुमर्हसि ।

37. 7. °नामधेया C.—37. 18. त्वामप्युदारतया A.—37. 19. उपपन्नासि...सुलभचापलस्पृष्टा C.—चपलं A.—37. 21. भर्ता तु C. W.—37. 22. तस्य W.—37. 24. स्वच्छं A. स्वच्छन्नं.—

उपर्यसावुत्तमधातुपुष्टिमूर्जितापत्योत्पादनक्षमामासादयिष्यति । अनुवर्तिष्यते देवतामिवात्रभवतीम् । नात्र शङ्का कार्येति । सा तथोक्ता व्यक्तमभ्युपैष्यति । नक्तं मां वृक्षवाटिकां प्रवेश्य तामपि प्रवेशयिष्यसि । तावतैव त्वयानुगृहीतो भवेयमिति । सा तथैवोपपादितवती । सोतिप्रीतस्तस्यामेव क्षपायां वृक्षवाटिकां गतो नितम्बवतीं निर्ग्रन्थिकाप्रयत्नोपनीतां पादे परामृशन्निव हेमनूपुरमेकमाकृष्य छुरिकयोरुमूले किंचिदुल्लिख्य द्रुततरमपासरत् । सा तु सान्द्रत्रासा स्वमेव दुर्नयं गर्हमाणा जिघांसन्तीव श्रमणिकां तद्व्रणं भवनदीर्घिकायां प्रक्षाल्य पटेन च बध्वामयापदेशादपरं चापनीय नूपुरं शयनपरा त्रिचतुराण्यहान्येकान्त एव निन्ये । स तु धूर्तो विक्रेष्य इति तेन नूपुरेण तमनन्तकीर्तिमुपाससाद । स दृष्ट्वा मम गृहिण्या एवैष नूपुरः । कथमयमुपलब्धस्त्वयेति तमब्रुवाणं निर्बन्धेन पप्रच्छ । स तु वणिग्ग्रामस्याग्रे वक्ष्यामीति स्थितोभूत् । पुनरसौ स्वगृहिण्यै नूपुरयुगलं प्रेषयेति संदिदेश । सा च सलज्जं ससाध्वसं चाद्य रात्रौ विश्रामप्रविष्टायां वृक्षवाटिकायां प्रभ्रष्टो ममैकः प्रशिथिलबन्धो नूपुरः । सोद्याप्यन्विष्टो न दृष्टः । स पुनरयं द्वितीय इत्यपरं प्राहिणोत् । अनया च वार्त्तयामुं पुरस्कृत्य स वणिग्जनसमाजमाजगाम । स चानुयुक्तो धूर्तः सविनयमावेदयत् । विदितमेव खलु वो यथाहं युष्मदाज्ञया पितृवनमभिरक्ष्य तदुपजीवी प्रतिवसामि । लुब्धाश्च कदाचिन्मद्दर्शनभीरवो निशि दहेयुरपि शवानीति निशास्वपि श्मशानमधिशये । अपरेद्युर्दग्धादग्धं मृतं चितायाः प्रसभमाकर्षन्तीं श्यामाकारां नारीमपश्यम् । अर्थलोभात्तु भयं निगृह्य सा संनिगृहीता । शस्त्रिकया यदृच्छयोरुमूले किंचिदुल्लिखितम् । एष च नूपुरभ्रंशणा-

38. 2. देवीं C. W.—38. 3. नक्तं च A.—38. 4. त्वयाहं C. W.—38. 7. सत्रासा A. B C.—38. 8. स्वस्यैव C.—38. 9. प्रक्षाल्य दत्वा पटबन्धनं सा भयापदेशात् W.—38 11. एष एव A.—38. 14. विश्रम्भ° C.—38. 15. C omits मम.
38. 16. A omits सोद्याप्यन्विष्टो न दृष्टः.—38. 17. स वणिग्जनः C omits जन.—
38. 22. अर्थलाभात्तु निगृह्य ससाध्वसं W.—निगृहीता C. गृहीता W.—

दाक्षिप्तः । तावत्येव द्रुतगतिः सा पलायिष्ट । सोयमस्यागमः । परं भवन्तः प्रमाणमिति । विमर्शे च तस्याः शाकिनीत्वमैकमत्येन पौराणामभिमतमासीत् । भर्त्रा च परित्यक्ता तस्मिन्नेव श्मशाने बहु विलप्य पाशेनोद्बध्य मर्तुकामा तेन धूर्तेन नक्तमगृह्यत । अनुनीता च । सुन्दरि त्वदाकारोन्मादितेन मया त्वदावर्जने बहूनुपायान्भिक्षुकीमुखेणोपन्यस्य तेष्वसिद्धेषु पुनरयमुपायो यावज्जीवमसाधारणीकृत्य रन्तुमाचरितः । तत्प्रसीदानन्यशरणायास्मै दासजनायेति मुहुर्मुहुश्चरणयोर्निपत्य प्रयुज्य सान्त्वनशतानि तामगत्यन्तरामात्मवश्यामकरोत् । तदिदमुक्तं दुष्करसाधनं प्रज्ञेति ।

स चेदमाकर्ण्य ब्रह्मराक्षसो मामपूजयत् ।अस्मिन्नेव क्षणे नातिप्रौढपुंनागमुकुलस्थूलानि मुक्ताफलानि सह सलिलबिन्दुभिरम्बरतलादपतन् । अहं तु किं न्विदमित्युच्चचक्षुरालोकयन्कमपि राक्षसं कांचिदङ्गनां विचेष्टमानगात्रीमाकर्षन्तमपश्यम् । कथमयमपहरत्यकामामपि स्त्रियमनाचारो नैर्ऋत इति गगनगमनमन्दशक्तिरशस्त्रश्च समतप्ये । स तं मत्संबन्धी ब्रह्मराक्षसस्तिष्ठ तिष्ठ पाप क्वापहरसीति निर्भर्त्सयन्नुत्थाय राक्षसेन समसृज्यत । तां तु रोषादनपेक्षापविद्धाममरवृक्षमञ्जरीमिवान्तरिक्षादापतन्तीमुन्मुखप्रसारितोभयकरः कराभ्यां सदयमग्रहीषम् । उपगृह्य च वेपमानां संमीलिताक्षीं मदङ्गस्पर्शसुखोद्भिन्नरोमाञ्चां तादृशीमेव तामनवतारयन्नेवातिष्ठम् । तावत्तावुभावपि शैलशृङ्गभङ्गैः पादपैश्च रभसोन्मूलितैर्मुष्टिपादप्रहारैश्च परस्परमक्षपयेताम् । पुनरहमतिमृदुनि पुलिनवति कुसुमलवलाञ्छिते सरस्तीरेवरोप्य सस्पृहं निर्वर्णयंस्तां मत्प्राणैकवल्लभां राजकन्यकां कन्दुकावतीमलक्षयम् । सापि मया समाश्वास्यमाना

39. 2. डाकिनीत्वं C.—39. 3. A omits च, but marks a gap of one akshara.—अथ भर्त्रा C.—39. 4. शापेन A.—39. 6. अस्मिन् A.—अभ्युपाये C.—39. 10. W omits स. C writes लमाकर्ण्य (*sic*).—39. 12. आलोक्य C. आलोकयन्.—39. 13. अथ कथमपहरत्ययं C. W omits अयं.—निष्कामां W.—39.14. नैर्ऋ॰ तिशक्तिः A.—39. 17. करं कराभ्यां A. करकराभ्यां B. C omits कराभ्यां.—39. 20. ॰प्रहारैश्च जानुभिश्च C.—39. 22. B C omit लव.—39. 23. सुमराजकन्यां C.—

तिर्यङ्मामभिनिरूप्य जातप्रत्यभिज्ञा सकरुणमरोदीत् । अवादीच्च । नाथ त्वद्दर्शनादुपोढरागा तस्मिन्कन्दुकोत्सवे पुनः सख्या चन्द्रसेनया त्वत्कथाभिरेव समाश्वासितास्मि । त्वं किल समुद्रमध्ये मज्जितः पापेन मद्भ्रात्रा भीमधन्वनेति श्रुत्वा सखीजनं परिजनं च वञ्चयित्वा जीवितं जिहासुरेकाकिनी क्रीडावनमुपासरम् । तत्र च मामचकमत कामरूप एष राक्षसाधमः । सोयं मया भीतयावधूतप्रार्थनः स्फुरन्तीं मां निगृह्याभ्यधावत् । अत्रैवमवसितोभूत् । अहं च दैवात्तवैव जीवितेशस्य हस्ते पतिता । भद्रं तवेति श्रुत्वा चानया सहावरुह्य नावमध्यारोहम् । मुक्ता च नौः प्रतिवातप्रेरिता तामेव दामलिप्तां प्रत्युपातिष्ठत । अवरूढाश्च वयमभ्रमेण । तनयस्य च तनयायाश्च नाशाद्नन्यपत्यस्तुङ्गधन्वा सुह्मपतिर्विकलः स्वयं सकलत्र एव निष्कलङ्कं गङ्गारोधस्यनशनेनोपरन्तुं प्रतिष्ठते । सह तेन मर्तुमिच्छत्यनन्यनाथोनुरक्तः पौरवृद्धलोक इत्यश्रुमुखीणां प्रजानामाक्रन्दमशृणुम । अथाहमस्मै राज्ञे यथावृत्तमाख्याय तदपत्यद्वयं प्रत्यर्पितवान् । प्रीतेन तेन जामाता कृतोस्मि दामलिप्तेश्वरेण । तत्पुत्रो मदनुजीवी जातः । मदाज्ञप्तेन चामुना प्राणवदुज्झिता चन्द्रसेना कोशदासमेवाभजत् । ततश्च सिंहवर्मसाहाय्यार्थमत्रागत्य भर्तुस्तव दर्शनोत्सवसुखमनुभवामीति ।

श्रुत्वा चित्रेयं दैवगतिरवसरेषु पुष्कलः पुरुषकार इति भूयः स्मिताभिषिक्तदन्तच्छदे मन्त्रगुप्ते हर्षोत्फुल्लं चक्षुः पातयामास देवो राजवाहनः । स किल करकमलेन किंचित्संवृताननो ललितवल्लभारभसदत्तदन्तक्षतव्यसनविह्वलाधरमणिर्निरोष्ठ्यवर्णमात्मचरितमाचचक्षे ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मित्रगुप्तचरितं नाम षष्ठ उच्छ्वासः ।

---

40. 2. तस्मिन्नेव C.—C omits पुनर्.—40. 4. पापतमेन C.—C omits परिजनं च.—40. 5. जीवीतं च B. पुनरेकाकिनी C.—उपागमम् C. W.—40. 6. एव A.—40. 7. सोवसितो C.—40. 8. °शेषस्यास्मि C.—वया C. W.—40. 9. प्रत्युपातिष्ठत् C.—40. 11. अनपत्यः C.—40. 13. B omits लोक.—पर्यश्रु° B.—40. 15. °पुत्रश्च C.—40. 16. त्यक्ताप्राणादूर्जिता चंद्रसेना A. C.—40. 21. A omits व्यसन.—

राजाधिराजनन्दन नगरन्ध्रगतस्य ते गतिं ज्ञास्यन्नहं च गतस्तदा कलिङ्गान्। कलिङ्गनगरस्य च नात्यासन्नसंस्थितजनदाहस्थानसंसक्तस्य कस्यचित्कान्तारधरणिजस्यास्तीर्णसरसकिसलयसंस्तरे तले निषद्य निद्रालीढदृष्टिरशयिषि। जगति च कालरात्रिशिखण्डजालकान्धकारे चरितरक्षसि क्षरितनीहारे निजनिलयनिलीननिःशेषजने नितान्तशीते निशीथे घनतरसालशाखान्तरालनिर्ह्रादि नेत्रनिंसिनीं निद्रां निगृह्णत्कर्णदेशं गतं कथं खलेनानेन दग्धसिद्धेन रिरंसाकाले निदेशं दित्सता जन एष रागेणानर्गलेनार्दित इत्थं खिलीकृतः क्रियेतास्याणकनरेन्द्रस्य केनचिदनन्तशक्तिना सिद्ध्यन्तराय इति किंकरस्य किंकर्याश्चातिकातरं रटितं। तदाकर्ण्य क एष सिद्धः का च सिद्धिः किं चानेन किंकरेण करिष्यत इति दिदृक्षाक्रान्तहृदयः किंकरगतया दिशा किंचिदन्तरं गतस्तरलतरनरास्थिशकलरचितालंकारकान्तकायं दहनदग्धकाष्ठनिष्ठाङ्गाररजःकृताङ्गरागं तरलतडिल्लताकारजटाधरं हिरण्यरेतस्यरण्यचक्रान्धकारराक्षसे क्षणक्षणगृहीतनानेन्धनग्रासचञ्चदर्चिषि दक्षिणेतरेण करेण तिलसिद्धार्थकादीनि निरन्तरचटचटायितानि किरन्तं कंचिदद्राक्षं। तस्याग्रे स कृताञ्जलिः किंकरः किं करणीयं दीयतां निदेश इत्यतिष्ठत्। आदिष्टश्च तेनायमतिनिकृष्टाशयेन। गच्छ कलिङ्गराजस्य कर्दनस्य कन्यकां कनकलेखां कन्यागृहादिहानयेति। स च तथाकार्षीत्। ततश्च तां त्रासेनालघीयसा चास्रजर्जरेण च कण्ठेन रणरणिकागृहीतेन च हृदयेन हा तात हा जननीति क्रन्दन्ती कीर्णग्लानशेखरस्रजि शीर्णनहने शिरसिजानां संचये निगृ-

41. 1. नगरन्ध्रं B.—B omits च.—41. 2. W omits च.—41. 3. °किसलये संस्तरे तले A. C omits संस्तरे.—41. 5. निशान्तशीते A.—41. 6. घनतरशाखिशाखा° C. W.—अंतराले C.—°निह्रादि A. °निर्ह्रादिनि B. C.—41. 7. दग्धनरेंद्रेण A. C.—41. 8. रागेणानेनार्दित B. रागेणांतर्गतेनानर्गलेन C.—41. 9. अस्थानकनरेंद्रस्य C.—सिद्धांताय A.—41. 13. W omits तरल.—41. 15. °आदान् B.—41. 16. C omits स.—किंकरः किंकरी च B. C. 41. 17. C omits किं करणीयं.—अयं तेनातिकृष्टाशयेन W.—41. 18. कन्यां W.—41. 19. एनां W.—अलघीयस्य चाश्रुजर्जरेण A. अलघीयसा साश्रु—41. 20. रणरणक° C.—

त्रासिना शिलाशितेन शिरश्छिकार्तिषयाचेष्टत । झटिति चाच्छिद्य तस्य हस्तात्तां शाक्षिकां तया निकृत्य तच्छिरः सजटाजालं निकटस्थस्य कस्यचिज्जीर्णसालस्य रन्ध्रे न्यधिषि । तन्निध्याय हृष्टतरः स राक्षसः क्षीणाधिरकथयत् । आर्य कदर्यस्यास्य कदर्थनान्न कदाचिन्निद्रायाति नेत्रे। तर्जयति त्रासयति चाकृत्ये चाज्ञां ददाति । तदत्र कल्याणराशिना साधीयः कृतं यदेष नरकाकः कारणानां नारकीणां रसज्ञानाय नीतः शेते शीतेतरदीधितिदेहजस्य नगरे । तदित्थं दयानिधेरनन्ततेजसस्तेयं जनः कांचिदाज्ञां चिकीर्षति । आदिशालं कालहरणेनेत्यनंसीत् । आदिक्षं च तं सखे सैषा सज्जनाचरिता सरणिर्यदणीयसि कारणेनणीयानादरः संदृश्यते न चेदिदं नेच्छसि सेयं संनताङ्गयष्टिरक्लेशार्हा सत्यनेनाकृत्यकारिणात्यर्थं क्लेशिता नयैनां निजनिलयं नान्यदितः किंचिदस्ति चित्ताराधनं न इति । अथ तदाकर्ण्य कर्णशेखरनीलनीरजायितां धीरेतरतारकां दृशं तिर्यक्किंचिदञ्चितां संचारयन्ती सलिलचरकेतनशरासनानतां चिल्लिकालतां ललाटरङ्गस्थलीलास्यनर्तकीं लीलालसं लासयन्ती कण्टकितरक्तगण्डलेखा रागलज्जान्तरालचारिणी चरणाग्रेण धरणीतलं तिरश्चीननखार्चिश्चन्द्रिकेण साचीकृताननसरसिजं लिखन्ती दन्तच्छदकिसलयलङ्घिना हर्षास्रसलिलधाराशीकरकणजालसंकुदितस्य स्तनतटचन्दनस्यार्द्रतां निरस्यतास्यान्तरालनासान्तरनिःसृतेन तनीयसानिलेन हृदयलक्ष्यदलनदक्षरतिसहचरसायकस्यदायितेन तरंगतदशनचन्द्रिकाणि कानिचिदेतान्यक्षराणि कलकण्ठीकलान्यसृजत् । आर्य केन कारणेनैनं दासजनं कालहस्तादाच्छिद्यानन्तरं रागानिलचलितरणरणिकातरंगिण्यनङ्गसागरे किरसि । यथा ते चरणसरसिजरजःकणिका तथाहं

---

42. 1. शितेन for शिलाशितेन B. C. शिलासितेन A. So also Pa[d]. (शिलावदसितः श्यामः).—42. 2. तस्य क्षिरः A. तस्य तच्छिरः W.—42. 3. न्यदर्धा A. B. न्यदश्विषि (*sic*) C.—42. 7. नगरं A. C. W.—42. 11. B omits सत्यनेन.—B omits निज.—42. 12. किंचित्किंचित्° A.—42. 13. °निलीननील° Pa[d].—धीरेतरतरलतारकां A. धीरतरल Pa[d].—42. 21. °स्य दयितेन.—

चिन्तनीया । यद्यस्ति दया तत्र जनेनन्यसाधारणः करणीयः स एष चरणाराधनक्रियायाम् । यदि च कन्यागाराध्यासने रहस्यक्षरणादनर्थ आशङ्क्यते नैतदस्ति । रक्ततरा हि नस्तत्र सख्यश्चेट्यश्च । यथा न कश्चिदेतज्ज्ञास्यति तथा यतिष्य इति । स चाहं देहजेनाकर्णाकृष्टसायकासनेन चेतस्यनिर्दयं हतस्तत्कटाक्षकालायसनिगडगाढसंयतः किंकराननिहितदृष्टिरगादिषं यथेयं रथचरणजघना कथयति तथा चेन्नाचरेयं नयेत नक्रकेतनः क्षणेनैकेनाकीर्तनीयां दशां जनं चैनं सहानया नय कन्यागृहं हरिणनयनयेति । नीतश्चाहं निशाचरेण शारदजलधरकान्ति कन्यकानिकेतनं तत्र च कांचित्कालकलां चन्द्राननानिदेशाच्चन्द्रशालैकदेशे तद्दर्शनचलितधृतिरतिष्ठं । सा च च्छन्दतः शयानाः करतलालससंघट्टनापनीतनिद्राः काश्चिदधिगतार्थाः सखीरकार्षीत् । अथागत्य ताश्चरणनिहितशिरसः क्षरदस्रकरालितेक्षणा निजशेखरकेसराग्रसंलग्नषट्चरणगणरणितसंशायितकलगिरः शनैरकथयन् । नाथ यदत्यादित्यतेजसस्त एषा नयनलक्ष्यतां गता ततः कृतान्तेन न गृहीता । दत्ता चेयं चित्तजेन गरीयसा साक्षीकृत्य रागानलं । तदनेनाश्चर्यरत्नेन नलिनाक्षस्य ते रत्नशैलशिलातलस्थिरं रागतरलेनालंक्रियतां हृदयं । तदस्याश्चरितार्थे स्तनतटं गाढालिङ्गनैः सदृशतरस्य सहचरस्येति । ततः सखीजनेनातिदक्षिणेन दृढतरीकृतस्नेहनिगलस्तया संनताङ्ग्या संगत्यारंसि ।

अथ कदाचिदायासितजायारहितचेतसि लालसालिलङ्घनग्लानघनकेसरे राजदरण्यस्थलीललाटलीलायिततिलके ललितानङ्गराजाङ्गीकृतनिर्निद्रकर्णिकारकाञ्चनच्छत्रे दक्षिणदहनसारथिरयाहतसहकाराङ्कुलभ्रचञ्चलचञ्चरीककलिके कालाण्डजकण्ठरागरक्तरक्ताधरारतिरणाभ्रसंनाहशालिनि शालीनकन्यकान्तःकरणसंक्रान्तकान्तरागलङ्घितलज्जे दर्दुरगिरितटचन्दनाश्लेषशीतलानिलाचार्यदत्तनानालतानृत्त-

43. 2. रहस्यारक्षणात् A.—43. 3. C omits नस्तत्र.—43. 11. स्वच्छन्दतः W.—43. 19. °निगडः W.—43. 22. गलितनिद्र° A. B.—

लीले काले कलिङ्गराजः सह निजाङ्गनाजनेन सह च तनयया सकलेन च नगरजनेन दश त्रीणि च दिनानि दिनकरकिरणजालालङ्घनीये रणदलिसंघलङ्घितनतलताग्रकिसलयालीढसैकततटे तरलतरंगशीकरासारसङ्गशीतले सागरतीरकानने क्रीडारसजातासक्तिरासीत्। अथ संततगीतसंगीतसंगताङ्गनासहस्रशृङ्गारहेलानिरर्गलानङ्गसंघर्षहर्षितश्च रागतृष्णैकतन्त्रस्तत्र रन्ध्रेन्ध्रनाथेन जयसिंहेन सलिलतरणसाधनानीतेनानीकेनानेकसंख्येन द्रागागत्यागृह्यत सकलत्रः। सा चानीयत त्रासचञ्चलाक्षी दयिता नः सह सखीजनेन कनकलेखा। तदाहं दाहेनानङ्गदहनजनितेनान्तरिताहारश्चित्तश्चिन्तयन्दयितां गलितगात्रकान्तिरित्यतर्कयं। गता सा कलिङ्गराजतनया सह जनयित्रा जनन्या चारिहस्तं। गतधैर्यश्च तां स राजा नियतं संजिघृक्षेत्। तदसहा च सा सती गररसादिना सद्यः संतिष्ठेत। तस्यां च तादृशीं दशां गतायां जनस्यास्यानन्यजेन हन्येन शरीरधारणाशा। का स्याद्गतिरिति।

अत्रान्तरेन्ध्रनगरादागच्छन्नग्रजः कश्चिदैक्ष्यत। तेन चेयं कथा कथिता। यथा किल जयसिंहेन नैकनिकारदत्तसंघर्षेण जिघांसितः स कर्दनः कनकलेखाकारदर्शनैधितेन रागेणारक्ष्यत। सा च दारिका यक्षेण केनचिदधिष्ठिता न तिष्ठत्यग्रे नरेन्द्रस्य नरान्तरस्य च। आयास्यति च नरेन्द्रसार्थसंग्रहणेन नरेन्द्रस्तन्निराकरिष्यन्न चास्ति सिद्धिरिति। तेन चाहं दर्शिताशः शंकरनृत्तदेशजातस्य जरत्सालस्य स्कन्धरन्ध्रान्तर्जटाजालं निष्कृष्य तेन जटिलतां गतः कन्थाचीरसंचयान्तरितसकलगात्रः कांश्चिच्छिष्यानग्रहीषं। तांश्च नानाश्चर्यक्रियातिसंहिताञ्जनान्नाकृष्टान्नत्रेलादित्यागान्नित्यहृष्टानकार्षं। भयासिषं च दिनैः कैश्चिदन्ध्रनगरं। तस्य नात्यासन्ने सलिलराशिसदृशस्य कलहंसगणदलित-

44. 3. °चलल्लता° A.—44. 10. A omits राज.—जनयित्रा जनन्या सह C. जनित्रा जनयित्र्या च सह W.—44. 11. निरस्तधैर्यः W.—44. 15. अैक्षत A. B.—44. 16. अनेक° C. W.—

नलिनदलसंहतिगलितकिञ्जल्कशकलशारस्य सारसश्रेणिशेखरस्य सरसस्तीरकानने कृतनिकेतनः स्थितः। शिष्यजनकथितचित्रचेष्टाकृष्टसकलनागरजनातिसंधानदक्षः सन्दिशि दिशीत्यकीर्त्यै जनेन । य एष जरदरण्यसरस्तटे सलिलशायी यतिस्तस्य किल सकलानि सरहस्यानि सषडङ्गानि च छन्दांसि रसनाग्रे संनिहितानि । अन्यानि च शास्त्राणि येन यानि न ज्ञायन्ते स तेषां तत्सकाशादर्थनिर्णयं करिष्यति । असत्येनास्य नास्यं संसृज्यते । सशरीर एष दयाराशिः । एतत्संग्रहणादचिरेण चरितार्था दीक्षा । तच्चरणरजःकणैः कैश्चन शिरसि कीर्णैरनेकस्यानेक आतङ्कश्चिकित्सनैरसंहार्यः संहृतः । तदङ्घ्रिक्षालनसलिलसेकनिष्कलङ्कशिरसां नश्यन्ति क्षणेनैकेनाखिलनरेन्द्रयत्नलङ्घिनश्चण्डतरग्रहाः । न तस्य शक्यं शक्तेरियत्ताज्ञानं । न चास्याहंकारकणिकेति । सा चेयं कथा नैकजनास्यसंचारिणी तस्य कनकलेखाधिष्ठितधनदाज्ञाकरनिराक्रियासक्तचेतसः क्षत्रियस्याकर्षणायाशकत् । स चाहरहरागत्यादरेणातिगरीयसार्चयन्नर्थैश्च शिष्यान्संगृह्णन्नधिगतक्षणः कदाचित्काङ्क्षितार्थसाधनाय शनैरयाचिष्ट । ध्यानधीरः स्थानदर्शितज्ञानसंनिधिश्चैनं निरीक्ष्य निचाय्याकथयं । तात स्थान एष हि यत्नः । तस्य हि कन्यारत्नस्य सकलकल्याणलक्षणैकराशेरधिगतिः क्षीरसागररशनालंकृताया गङ्गादिनदीसहस्रहारयष्टिराजिताया धराङ्गनायाश्चासादनाय साधनं । न च स यक्षस्तदधिष्ठायी केनचिन्नरेन्द्रेण तस्या लीलाञ्चितनीलनीरजदर्शनाया दर्शनं सहते । सह्यन्तां तत्र त्रीण्यहानि यैरहं यतिष्येऽर्थस्यास्य साधना-

45. 1. नलिनगणस[सं]हति° A. B omits नलिन.—45. 2. शिष्यगण° A.—45. 4. B omits सलिल, writing °तटैशायी. स्थण्डिलशायी. W.—अस्य A. C.—रहस्यानि A. W.—45. 7. अस्यास्यं न C.—सशरीरश्च W.—45. 8. यच्चरण° C.—45. 9. अनेकस्थानेऽनेक C.—45. 10. C omits एकेन.—45. 11. चंडग्रहाः C. the reading of A and B is corrupt.—45. 12. अनेक° W.—45. 14. ऊंदयन् A. उदयन् B.—अर्थेन C.—45. 16. निरीक्ष्य निश्चित्य A. C. निरीक्ष्य निचाय्य W.—45. 19. W omits स.—45. 20. A omits नील.—45. 21. तदत्र सह्यंतां C. W.—सहायैरहं A.—

येति । तथादिष्टे हृष्टतरे गते क्षितीशे निशि निर्निशाकरार्चिषि नीरन्ध्रान्धकारनिकरनिगीर्णदशदिशि निद्रानिगलितनिखिलजनदृशि निर्गत्य जलतलनिलीनगाहनीयं नीरन्ध्रं कृच्छ्राच्छिद्रीकृतान्तरालं तदेकतः सरस्तटं तीर्थसंनिकृष्टं केनचित्खननसाधनेनाकार्षम् । घनशिलेष्टिकाच्छन्नच्छिद्राननं तत्सरस्तीरदेशं जनैरशङ्कनीयं निश्चित्य दिनादिस्नाननिर्णिक्तगात्रश्च नक्षत्रसंतानहारि हारयष्टयग्रग्रथितरत्नं क्षणदान्धकारगन्धहस्तिदारणैककेसरिणं कनकशैलशृङ्गरङ्गलास्यलीलानटं गगनसागरघनतरंगराजिलङ्घनैकचक्रं कार्याकार्यसाक्षिणं सहस्रार्चिषं सहस्राक्षदिगङ्गनारक्तचन्दनाङ्गरागरागायितकिरणजालं रक्तनीरजाञ्जलिनाराध्य निजनिकेतनं चाध्यशिश्रियं ।

याते च दिनत्रयेस्तगिरिशिखरगैरिकतटसाधारणच्छायतेजस्यचलराजकन्यकाकदर्थनयान्तरिक्षाख्येण शंकरशरीरेण संसृष्टायाः संध्याङ्गनाया रक्तचन्दनचर्चितैकस्तनकलशदर्शनीये दिनाधिनाथे जनाधिनाथः स आगत्य जनस्यास्य धरणिन्यस्तचरणनखकिरणच्छादितकिरीटः कृताञ्जलिरतिष्ठत् । आदिष्टश्च । दिष्ट्या दृष्टेष्टसिद्धिः । इह जगति न हि निरीहं देहिनं श्रियः श्रयन्ते । श्रेयांसि च सकलान्यनलसानां हस्ते नित्यसांनिध्यानि । यतस्ते साधीयसा सच्चरितेनानाकलितकलङ्केनार्चितेनात्यादरनिचितेनाकृष्टचेतसा जनेनानेन सर इदं तथा संस्कृतं यथेह तेद्य सिद्धिः स्यात् । तदेतस्यां निशि गलदर्धायां गाहनीयं । गाहनानन्तरं च सलिलतले सततगतीनन्तश्चारिणः संनिगृह्य यथाशक्ति शय्या कार्या । ततश्च तटस्खलितजलस्थगितजलजखण्डचलितदण्डकण्टकाग्रदलितदेहराजहंसत्रासजर्जररासितदत्तकर्णस्य जनस्यं क्षणाकर्णनीयं जनिष्यते

---

46. 1. तथादिष्टे यथादिष्टे च A.—हृष्टं W.—C omits गते. W puts it after क्षितीशे.—निशिनिशि A. W.—46. 3. नरिंध्रं कृत्वा B.—46. 5. W omits सरः.—46. 7. रंगस्थली C.—46. 11. जाते A.—46. 12. संहृष्ट्याः C.—45. 16. हि न W.—निरीहदेहिनं C. W.—संश्रयंते B. W.—श्रेयांसि च. B adds किल.—45. 23. संदत्तकर्णस्य B.—W. क्षणादाकर्णनीयं W.—

जलसंघातस्य किंचिदारटितं । शान्ते च तत्र सलिलरटिते क्लिन्नगात्रः किंचिदारक्तदृष्टिर्येनाकारेण निर्यास्यति निचाय्य तस्य निखिलजननेत्रानन्दकरस्य न स यक्षः शक्ष्यत्यमे स्थितये । स्थिरतरनिहितस्नेहशृङ्खलानिगडितं च कन्यकारत्नं क्षणेनैकेनासहनीयदर्शनान्तरायं स्यात् । अस्याथ धराङ्गनाया नात्यादरनिराकृतारिचक्रं चक्रं करतलगतं चिन्तनीयं । न तत्र संशयः । तद्येदिच्छसि नैकशास्त्रज्ञानधीरधिषणैरधिकृतैरितरैश्च हितैषिगणैर्विचार्य जालिकशतं चानाय्यानन्तरं नरशतैर्यथेष्टदृष्टान्तरालं सरः क्रियेत । रक्षा चात्र तीरात्रिंशद्दण्डान्तरे सैनिकजनेन सादरं रचनीया । कस्तज्जानाति यच्छिद्रेणारयश्चिकीर्षन्तीति । तत्तस्य हृदयहारि जातं । तदधिकृतैश्च तत्र कृत्ये रन्ध्रदर्शनासहैरिच्छां च राज्ञः कन्यकातिरागजनितां नितान्तनिश्चलां निश्चित्यार्थ एष न निषिद्धः । तथास्थितश्च तदासादनदृढतराशयः स आख्यायत । राजन्नत्र जनान्ते चिरं स्थितं । न चैकत्र चिरं स्थानं नः शस्तं । कृतकृत्यश्च न इह द्रष्टासि । यस्य राष्ट्र आतिथेयाद्यासादितं तस्य ते किंचिदनाचर्य कार्यं गतिरार्यगर्ह्येति । अत्रैतच्चिरस्थानस्य कारणम् । तच्चाद्य सिद्धम् । गच्छ गृहान् । यथार्हजलेन हृद्यगन्धेन स्नातः सितस्रगङ्गरागः शक्तिसदृशेन दानेनाराधितधरणितलतैतिलगणस्तिलस्नेहसिक्तयष्टचमग्रथितवर्तिकाग्निशिखासहस्रग्रस्तनैशान्धकारराशिरागत्यार्थसिद्धये यतेथा इति । स किल कृतज्ञतां दर्शयन्नसिद्धिरेषा सिद्धिर्यदसंनिधिरिहार्याणां । कष्टा चेयं निःसंगता या निरागसं दासजनं त्याजयति न च निषेधनीया गरीयसां गिर इति स्नानाय गृहानयासीत् । अहं च निर्गत्य निर्जने निशीथे सरस्तीररन्ध्रनिलीनः सन्नीषच्छिद्रदत्तकर्णः स्थितः । स्थिते

47. 1. क्लान्तगात्रः A. B.—47. 4. °निगलितं A. B.—47. 6. अनेकशास्त्र° W.—47. 7. निधार्यानंतरं नरशतयथेष्ट° (*sic*) A. निर्धार्यगतरं (*sic*) जालिकसतं चानाय्य अं (*sic*) नरशतैः B.—47. 8. B W omit अत्र.—A omits तीरात्.—47. 11. नितांतनिश्चितां B.—47. 14. यस्य ते B. C. D. W.—47. 15. प्रासाद्यासादितं C. W.—B47. 18. धरणिलेखगणः A.—47. 22. A omits निर्गत्य.—

चार्धरात्रे कृतयथादिष्टक्रियः स्थानस्थानरचितरक्षः स राजा जालिकजनानानीय निराकृतान्तःशल्यं शङ्काहीनः सरःसलिलं सलीलगतिरगाहत। गतश्च कीर्णकेशं संहतकर्णनासं सरस्तलं हास्तिनं नक्रलीलया नीरनिलीनयायी। तं तथाशयानं कन्थया कंधरायां न्यग्रहीषम्। खरतरकालदण्डघट्टनातिचण्डैश्च करचरणार्गलाघातैर्निर्दयदत्तनिग्रहः क्षणेनैकेनाजहात्स चेष्टां। ततश्चाकृष्य तच्छरीरं तीरच्छिद्रे निधाय नीरान्निरयासिषं। सद्यः संगतानां च सैनिकानां तदत्यचित्रीयताकारान्तरग्रहणं। गजस्कन्धगतः सितच्छत्रादिसकलराजचिह्नराजितश्चण्डतरदण्डिदण्डताडनत्रस्तजनदत्तान्तरालया राजरथ्यायातस्तां निशां नयनरसनिरस्तनिद्रारतिरत्यनैषं। नीते च जनाक्षिलक्ष्यतां लाक्षारसदिग्धदिग्गजशिरःसदृक्षे शक्रदिगङ्गनारत्नादर्शेऽर्कचक्रे कृतकरणीयः किरणजालकरालरत्नराजिराजितराजार्हासनाध्यासी यथासदृशाचारदर्शिनः शङ्कायन्त्रिताङ्गान्संनिधिनिषादिनः सहायानगादिषं। दृश्यतां शक्तिरार्षी यत्तस्य यतेरजेयस्येन्द्रियाणां संस्कारेण नीरजसा नीरजसांनिध्यशालिनि सहर्षालिनि सरसि सरसिजदलसंनिकाशच्छायस्याधिकतरदर्शनीयस्याकारान्तरसिद्धिरासीत्। अद्य किल सकलनास्तिकानां जायेत लज्जानतं शिरः। तदिदानीं चन्द्रशेखरनरकशासनसरसिजासनादीनां त्रिदशेशानां स्थानान्यत्यादररचितनृत्यगीतार्चनाञ्चितानि क्रियन्ताम्। ह्रियन्तां गृहादितः क्लेशनिरसनसहान्यर्थिसार्थैर्धनानीति। आश्चर्यरसातिरेकहृष्टहृदयश्च ते जय जय जगदीश दश दिशः स्थगयन्निजतेजसादिराजयशांसीत्यसकृदाशास्याचरन्यथादिष्टाः क्रियाः। स चाहं दयितायाः सखीं ह-

48. 3. गतश्च A. C. W. गतंश्च (*sic*) B.—°कर्णनासिकं B. W. C corrects °नासं to नासिकं.—हस्तनक्रलीलया A.—48. 4. नीरनीलया B. C.—W omits कन्थया.—48. 9. °दत्तान्तरया B. C. W.—48. 10. निशां तया सस° (*sic*) A. निशां नयरस B.—48. 17. W omits किल.—48. 18. °आदर° B. C. W.—48. 19. °गीताचनानि (*sic*) B. °गीतायाराधनानि C. W.—48. 21. A's reading is corrupt. B omits one जय.—निजेन B. ते जय जगदीश स्वतेजसातिशय्य दशदिशः स्थगयन्निजेन यशसादिराजयशांसि.—

दयस्थानीयां शशाङ्कसेनां कन्यां कदाचित्कार्यान्तरागतां रहस्याचक्षिषि । कच्चिदयं जनः कदाचिदासीद्दृष्ट इति । अथ सा हर्षकाष्ठां गतेन हृदयेनेषदालक्ष्य दशनदीधितिलतां लीलालसं लासयन्ती हसन्ती लीलाञ्चितकरशाखान्तरितदन्तच्छदकिसलया हर्षजलक्लेदजर्जरनिरञ्जनेक्षणा रचिताञ्जलिर्नितरां जाने यदि न स्यादैन्द्रजालिकस्य जालं किंचिदेतादृशं । तत्कथं चैतत्कथयेति स्नेहनिर्यन्त्रणं शनैरगादीत् । अहं चैतदस्यै कार्त्स्न्येनाख्याय तदाननसंक्रान्तेन संदेशेन संजनय्य सहचर्या निरतिशयं हृदयाह्लादनं । ततश्चैतया दयितया निरर्गलीकृतातिसत्कृतकलिङ्गनाथन्यायदत्तया संगत्यान्ध्रकलिङ्गराज्यशासी तस्यास्यारिणा लिलङ्घयिषितस्याङ्गराजस्य साहाय्यकायालघीयसा साधनेनागत्यात्र ते सखिगणसंगतस्य यादृच्छिकदर्शनानन्दराशिलङ्घितचेता जात इति ।

तस्य तत्कौशलं स्मितज्योत्स्नाभिषिक्तदन्तच्छदः सह सुहृद्भिरभिनन्द्य चित्रमिदं महामुनेर्वृत्तम् । अत्रैव खलु फलितमतिकष्टं तपः । तिष्ठतु भवन्नर्म । प्रकर्षस्पृशोः प्रज्ञासत्त्वयोर्दृष्टमिह स्वरूपमित्यभिधाय पुनरवतरतु भवानिति बहुश्रुते विश्रुते विकचराजीवसदृशं चक्षुश्चिक्षेप क्षितीशपुत्रः ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मन्त्रगुप्तचरितं नाम सप्तम उच्छ्वासः ।

---

49. 6. अवादीत् B.—49. 7. B C W omit एतत्.—

सोप्याचचक्षे। देव मयापि परिभ्रमता विन्ध्याटव्यां कोपि कुमारः क्षुधा तृषा च क्लिश्यन्नक्लेशार्हः क्वचित्कूपाभ्याशेष्टवर्षदेशीयो दृष्टः। स च त्रासगद्गदमगदत्। महाभाग क्लिष्टस्य मे क्रियतामार्य साहाय्यकम्। अस्य मे प्राणापहारिणीं पिपासां प्रतिकर्तुमुदकमुदञ्चन्निह कूपे कोपि निष्कलो ममैकशरणभूतः पतितः। तमलमस्मि नाहमुद्धर्तुमिति। अथाहमभ्येत्य व्रतत्या कयापि वृद्धमुत्तार्य तं च बालं वंशनालीमुखोद्धृताभिरद्भिः फलैश्चतुःपञ्चैः शरक्षेपोच्छ्रितस्य लकुचवृक्षस्य शिखरात्पाषाणपातितैः प्रत्यानीतप्राणवृत्तिमापाद्य तरुतलनिषण्णस्तं जरन्तमब्रवम्। तात क एष बालकः। को वा भवान्। कथं चेयमापदापन्नेति। सोश्रुगद्गदमगदत्। श्रूयतां महाभाग। विदर्भो नाम जनपदः। तस्मिन्भोजवंशभूषणमंशावतार इव धर्मस्यातिसत्त्वः सत्यवादी वदान्यः सुविनीतो विनेता प्रजानां रञ्जितभृत्यः कीर्तिमानुदग्रो मूर्तिबुद्धिभ्यामुत्थानशीलः शास्त्रप्रमाणः शक्यभव्यकल्पारम्भी संभावयिता बुधान्प्रभावयिता सेवकानुद्भावयिता बन्धूऩ्यग्भावयिता शत्रूनसंबद्धप्रलापेष्वदत्तकर्णः कदाचिदप्यवितृष्णो गुणेष्वतिनदीष्णः कलासु नेदिष्ठो धर्मार्थसंहितासु स्वल्पेपि सुकृते सुतरां प्रत्युपकर्ता प्रत्यवेक्षिता कोशवाहनयोर्यत्नेन परीक्षिता सर्वाध्यक्षाणामुत्साहयिता कृतकर्मणामनुरूपैर्दानमानैः सद्यः प्रतिकर्ता दैवमानुषीणामापदां षाड्गुण्योपयोगनिपुणो मनुमार्गेण प्रणेता चातुर्वर्ण्यस्य पुण्यश्लोकः पुण्यवर्मा नामासीत्। स पुण्यैः कर्मभिः प्राप्य पुरुषायुषं पुनरपुण्येन प्रजानामगण्यतामरेषु। तदनन्तरमनन्तवर्मा नाम तदायतिरवनिमध्यतिष्ठत्। स सर्वगुणैः समृद्धोपि दैवाद्दण्डनीत्यां नात्यादृतोभूत्। तमेकदा रहसि वसुरक्षितो नाम मन्त्रिवृद्धः पितुरस्य बहुमतः प्रगल्भ-

50. 7. बालकं A.—फलैश्च पञ्चशैः—50. 8. लिकुच° B. W.—आपद्य A. उत्पाद्य C. W.—50. 9. बाल: C. W.—50. 10. अवदत् A. B.—50. 11. तस्मिन्नपि A.—50. 13. भूतिबुद्धिभ्यां A. बुद्धिमूर्त्तिभ्यां C.—शास्त्रप्रमाणकः C. W.—50. 17. A omits the words प्रत्यवेक्षिता...प्रतिकर्ता.—

वागभाषत । तात सर्वैवात्मसंपदभिजनात्प्रभृत्यन्यूनैवात्रभवति लक्ष्यते । बुद्धिश्च निसर्गपट्वी कलासु नृत्तगीतादिषु चित्रेषु च काव्यविस्तरेषु प्राप्रविस्तारा तवेतरेभ्यः प्रतिविशिष्यते । तथाप्यसावप्रतिपद्यात्मसंस्कारमर्थशास्त्रेष्वनग्निसंशोधितेव हेमजातिर्नातिभाति बुद्धिः । बुद्धिशून्यो हि भूभृदत्युच्छ्रितोपि परैरध्यारुह्यमाणमात्मानं न चेतयते । न च शक्तः साध्यं साधनं वा विभज्य वर्तितुम् । अयथावृत्तश्च कर्मसु प्रतिहन्यमानः स्वैः परैश्च परिभूयते । न चावज्ञातस्याज्ञा प्रभवति प्रजानां योगक्षेमयोराराधनाय । अतिक्रान्तशासनाश्च प्रजा यत्किंचनवादिन्यो यथाकथंचिद्वर्तिन्यः सर्वाः स्थितीः संकिरेयुः । निर्मर्यादाश्च लोका लोकादितोमुतश्च स्वामिनमात्मानं च भ्रंशयेयुः । आगमदीपदृष्टेन खल्वध्वना सुखेन वर्तते लोकयात्रा । दिव्यं हि चक्षुर्भूतभवद्भविष्यत्सु व्यवहितविप्रकृष्टेषु च विषयेषु शास्त्रं नामाप्रतिहतवृत्ति । तेन हीनः सतोरप्यायतविशालयोर्लोचनयोरन्ध एव जन्तुरर्थदर्शनेष्वसामर्थ्यात् । अतो विहाय बाह्यविद्यास्वभिषङ्गमागमय स्वकुलविद्यां दण्डनीतिम् । तदर्थानुष्ठानेन चावर्जितशक्तिसिद्धिरस्खलितशासनः शाधि चिरमुदधिमेखलामुर्वीमिति ।

एतदाकर्ण्य स्थान एव गुरुभिरनुशिष्टं तथा क्रियत इत्यन्तःपुरमविशत् । तां च वार्त्तां पार्थिवेन प्रमदासंनिधौ प्रसङ्गेनोदीरितामुपनिशम्य समीपोपविष्टश्चित्तानुवृत्तिकुशलः प्रसादवित्तो गीतनृत्यवादित्रादिष्वबाह्यो बाह्यनारीपरायणः पटुरयन्त्रितमुखो बहुभङ्गिविशारदः परमर्मान्वेषणपरः परिहासयिता परिवादरुचिः पैशुन्यपण्डितः सचिवमण्डलादप्युत्कोचहारी सकलदुर्नयोपाध्यायः कामतन्त्रकणधारः कुमारसेवको विहारभद्रो नाम स्मितपूर्वं व्यज्ञापयत् । देव दैवानुग्रहेण यदि कश्चिद्राजनं भवति विभूतेस्तमकस्मादुच्चावचैरुपप्रलोभनैः कदर्थयन्तः स्वार्थं साधयन्ति धूर्ताः । तथा हि । केचित्प्रेत्य

51. 8. A omits प्रजानां.—51. 10. ते लोका A.—51. 12. C omits च.—A B omit अप्रतिहतवृत्ति.—51. 19. उपशम्य A.—गीतनृत्य C. W.—

किल लभ्यैरभ्युदयातिशयैराशामुत्पाद्य मुण्डयित्वा शिरो बद्ध्वा दर्भरज्जुभिरजिनेनाच्छाद्य नवनीतेनोपलिप्यानशनं च शाययित्वा सर्वस्वं स्वीकरिष्यन्ति । तेभ्योपि घोरतराः पाषण्डिनः पुत्रदारशरीरजीवितान्यपि मोचयन्ति। यदि कश्चित्पटुजातीयो नास्यै मृगतृष्णिकायै हस्तगतं त्यक्तुमिच्छेत्तमन्ये परिवार्याहुः । एकामपि काकिणीं कार्षापणलक्षमापादयेम शस्त्रादृते सर्वशत्रून्घातयेमैकशरीरमात्रमपि मर्त्यं चक्रवर्तिनं विदधीमहि यद्यस्मद्दिष्टेन मार्गेणाचर्यत इति । स पुनरिमान्प्रत्याह । कोसौ मार्ग इति । पुनरिमे ब्रुवते । ननु चतस्रो राजविद्यास्त्रयी वार्त्तान्वीक्षिकी दण्डनीतिरिति । तासु तिस्रस्त्रयीवार्त्तान्वीक्षिक्यो महत्यो मन्दफलाश्च । तास्तावदासताम् । अधीष्व तावद्दण्डनीतिम् । इयमिदानीमाचार्यविष्णुगुप्तेन मौर्यार्थे षड्भिः श्लोकसहस्रैः संक्षिप्ता । सैवेयमधीत्य सम्यगनुष्ठीयमाना यथोक्तकर्मक्षमेति । स तथेत्यधीते शृणोति च । अत्रैव जरां गच्छति । तत्तु किल शास्त्रं सर्वशास्त्रानुबन्धि । सर्वमेव वाङ्मयमविदित्वा न तत्त्वतोधिगंस्यते । भवतु कालेन बहुनाल्पेन वा तदधिगतिः । अधिगतशास्त्रेण चादावेव पुत्रदारमपि न विश्वास्यम् । आत्मकुक्षेरपि कृते तण्डुलैरियद्भिरियानोदनः संपद्यते । इयत ओदनस्य पाकायैतावदिन्धनं पर्याप्तमिति मानोन्मानपूर्वकं देयम् । उत्थितेन च राज्ञा क्षालिताक्षालितमुखेन मुष्टिमर्धमुष्टिं वाभ्यन्तरीकृत्य कृत्स्नमायव्ययजातमह्नः प्रथमेष्टमे भागे श्रोतव्यम् । शृण्वत एवास्य द्विगुणमपहरन्ति तेध्यक्षधूर्ताः । चत्वारिंशच्चाणक्योपदिष्टानाहरणोपायान्सहस्रधात्मबुद्ध्यैव ते विकल्पयितारः । द्वितीयेन्योन्यं विवदमानानां प्रजानामाक्रोशाद्दह्यमानकर्णः कष्टं जीवति । तत्रापि प्राड्विवाकादयः स्वेच्छया जयपराजयौ विदधानाः पापेनाकीर्त्या च भर्तारमात्मानं चार्थैर्योजयन्ति। तृतीये स्नातुं भोक्तुं च लभते । भुक्तस्य च यावदप्यन्धःपरिणा-

52. 3. °शरीरवित्तान्यपि C.—52. 8. असौ A.—52. 9. दंडनीतिरान्वीक्षिकीति A. B.—52. 10. ता for तावत् A.—52. 11. येयं C.—आर्य° A.—52. 13. तत्रैव C. W.—

मस्तावदस्य विषभयं न शाम्यत्येव । भुक्त्वा चतुर्थे हिरण्यप्रतिग्रहाय हस्तं प्रसारयन्नेव तिष्ठति । पञ्चमे मन्त्रचिन्तया महान्तमायासमनुभवति । तत्रापि मन्त्रिणो मध्यस्था इवान्योन्यं नियतं मिथः संभूय दोषगुणौ दूतचारवाक्यानि शक्याशक्यतां देशकालकार्यावस्थाः स्वेच्छया विपरिवर्तयन्तः स्वपरमित्रमण्डलान्युपजीवन्ति । बाह्याभ्यतरांश्च कोपान्गूढमुत्पाद्य प्रकाशं प्रशमयन्त इव स्वामिनमवशमवगृह्णन्ति । षष्ठे स्वैरविहारो मन्त्रो वा सेव्यः । स दह्यतां स्वैरविहारकालोयं यस्य तिस्त्रस्त्रिपादोत्तरा नाडिकाः । सप्तमे चतुरङ्गबलप्रत्यवेक्षणप्रयासः । अष्टमे सेनापतिसखस्य विक्रमाचिन्ताक्लेशः । पुनरुपास्यैव संध्यां प्रथमे रात्रिभागे गूढपुरुषा द्रष्टव्याः। तन्मुखेनातिनृशंसाः शस्त्राग्निरसप्रणिधयोनुष्ठेयाः । द्वितीये भोजनानन्तरं श्रोत्रिय इव स्वाध्यायमारभते । तृतीये तूर्यघोषेण संविष्टश्चतुर्थपञ्चमौ शयीत किल । कथमिवास्याजस्त्रचिन्तायासविह्वलमनसो वराकस्य निद्रासुखमुपनमेत् । पुनः षष्ठे शास्त्रचिन्ताकार्यचिन्तारम्भः । सप्तमे मन्त्रग्रहो दूताभिप्रेषणानि च । दूताश्च नामोभयत्र प्रियाख्यानलब्धानर्थान्वीतशुल्कबाधवर्त्मनि वणिज्यया वर्धयन्तः कार्यमविद्यमानमपि क्लेशेनोत्पाद्यानवरतं भ्रमन्ति । अष्टमे पुरोहितादयोभ्येत्यैनमाहुः । अद्य दृष्टो दुःस्वप्नः । दुःस्थिताश्च ग्रहाः । शकुनानि नातिशुभानि । शान्तयः क्रियन्ताम् । सर्वमस्तु सौवर्णमेव होमसाधनम् । एवं सति कर्म गुणवद्भवति । ब्रह्मकल्पा इमे ब्राह्मणाः । कृतमेभिः स्वस्त्ययनं कल्याणतरं भवति । ते चामी कष्टदारिद्र्यवन्तो बह्वपत्या यज्वानो वीर्यवन्तश्चाप्राप्यप्रतिग्रहाः । दत्तं चैभ्यः स्वर्ग्यमायुष्यमरिष्टनाशनं च भवतीति बहु बहु दापयित्वा तन्मुखेन स्वयमुपांशु भक्षयन्ति । तदेवमहर्निशमविदितसुखलेशमायासबहुलमविरलकदर्थनं च नयतो नयज्ञस्यास्तां चक्रवर्तिता स्वमण्डल-

53. 3. W omits नियतं.—B omits मिथः.—53. 7. स दह्यत A. B. सोऽस्यैतावान् W.—53. 15. वीतशुल्कं निराबाधं.—53. 18. च तान्यशुभानि B. तान्यशुभानि C. चाशुभानि W.—53. 25. A omits च.

मात्रमपि दुरारक्षं भवेत् । शास्त्रज्ञसमाज्ञातो हि यद्ददाति यन्मानयति यच्च प्रियं ब्रवीति तत्सर्वमतिसंधातुमित्यविश्वासः । अविश्वास्यता हि जन्मभूमिरलक्ष्म्याः । यावता च नयेन विना याति लोकयात्रा स लोकत एव सिद्धः । न तत्र शास्त्रेणार्थः । ननु बालिशोपि हि तैस्तैरुपायैः स्तनपानं जनन्या लिप्सते।तदपास्यातियन्त्रणामनुभूयन्तां यथेष्टमिन्द्रियसुखानि । येप्युपदिशन्त्येवमिन्द्रियाणि जेतव्यान्येवमरिषड्वर्गस्त्याज्यः सामाद्युपायवर्गः स्वेषु परेषु चाजस्रं प्रयोज्यः संधिविग्रहचिन्तयैव नेयः कालः स्वल्पोपि सुखावकाशो न देय इति तैरप्येभिर्मन्त्रिबकैर्युष्मत्तश्चौर्यार्जितं धनं दासीगृहेष्वेव भुज्यते । के चैते वराकाः । येपि मन्त्रकर्कशाः शास्त्रतन्त्रकाराः शुक्राङ्गिरसविशालाक्षबाहुदन्तिपुत्रपराशरप्रभृतयस्तैः किमरिषड्वर्गो जितः। कृतं वा तैः शास्त्रानुष्ठानम् । तैरपि हि प्रारब्धेषु कार्येषु दृष्टे सिद्ध्यसिद्धी । पठन्तश्चापठद्भिरतिसंधीयमाना बहवः । नन्विदमुपपन्नं देवस्य यदुत सर्वलोकवन्द्या जातिरयातयामं वयो दर्शनीयं वपुरपरिमाणा विभूतिस्तत्सर्वं सर्वाविश्वासहेतुना सुखोपभोगप्रतिबन्धिना बहुमार्गविकल्पनात्सर्वकार्येष्वमुक्तसंशयेन तन्त्रावापेनैव मा कृथा वृथा । सन्ति हि ते दान्तिनां दशसहस्राणि हयानां च लक्षत्रयमनन्तं च पादातम् । अपि च पूर्णान्येव हेमरत्नैः कोशगृहाणि । सर्वश्चैव जीवलोकः समग्रमपि युगसहस्रं भुञ्जानो न ते कोष्ठागाराणि रेचयिष्यति । किमिदमपर्याप्तं यदन्यार्जनायासः क्रियते। जीवितं हि नाम जन्मिनां चतुःपञ्चान्यहानि । तत्रापि भोगयोग्यमल्पाल्पं वयःखण्डम् । अपण्डिताः पुनरर्जयन्त एव ध्वंसन्ते । नार्जितस्य वसुनो लवमप्यास्वादयितुमीहन्ते । किं बहुना । राज्यभारं

---

54. 2. C W omit च.—54. 3. यावता च न विना नयेन लोकयात्रा B. यावता च नयेन भवंति लोकयात्रा C. W omits विना.—54. 4. न च C.—54. 10. मतिकर्कशाः W (मंत्रशास्त्रतन्त्रकाराः *sic* A).—54. 11. °विशालच्यवनपुत्र° A. B.—54. 16. बहुवर्ग° A.—C omits एव.—54. 17. C W omit च after हयानां.—54. 18. सर्वश्चैव A.—54. 21. जन्मवतां B. W.—54. 23. वस्तुनो A. W.—

भारक्षमेष्वन्तरङ्गभूतेषु भक्तिमत्सु समर्प्याप्सरःप्रतिरूपाभिरन्तःपुरिकाभी रममाणो गीतसंगीतपानगोष्ठीश्च यथर्तु बध्नन्यथार्हं कुरु शरीरलाभमिति पञ्चाङ्गस्पृष्टभूमिरञ्जलिचुम्बितचूडश्चिरमशेत। प्राहसीत्प्रीतिफुल्ललोचनः प्रमदाजनः। जननाथश्च सस्मितमुत्तिष्ठ ननु हितोपदेशाद्गुरवो भवन्तः। किमिति गुरुत्वविपरीतमनुष्ठितमिति तमुत्थाप्य क्रीडारसनिर्भरमतिरतिष्ठत्।

अथैतेषु दिवसेषु भूयो भूयः प्रस्तुतेर्थे प्रेर्यमाणो मन्त्रिवृद्धेन वचसाभ्युपेत्य मनसैवाचित्तज्ञ इत्यवज्ञातवान्। अथैवं मन्त्रिणो मनस्यभूत्। अहो मे मोहाद्बालिशयम्। अनुचितेर्थे चोदयन्नक्षिगतोहमस्य हास्यो जातः। स्पष्टमस्य चेष्टानामायथापूर्व्यम्। तथा हि। न मां स्निग्धं पश्यति। न स्मितपूर्वं भाषते। न रहस्यानि विवृणोति। न हस्तेन स्पृशति। न व्यसनेष्वनुकम्पते। नोत्सवेष्वनुगृह्णाति। न विलोभनवस्तूनि प्रेषयति। न मत्सुकृतानि प्रगणयति। न मे गृहवार्त्तां पृच्छति। न मत्पक्ष्यान्प्रत्यवेक्षते। न मामासन्नकार्येष्वभ्यन्तरीकरोति। न मामन्तःपुरं प्रवेशयति। अपि च। मामनर्हेषु कर्मसु नियुङ्क्ते। मदासनमन्यैरवष्टभ्यमानमनुजानाति। मद्वैरिषु विश्रम्भं दर्शयति। मदुक्तस्योत्तरं न ददाति। मत्समानदोषान्विगर्हयति। मर्मणि मामुपहसति। स्वमतमपि मया वर्ण्यमानं प्रतिक्षिपति। महार्हाणि वस्तूनि मत्प्रहितानि नाभिनन्दति। नयज्ञानां च स्खलितानि मत्समक्षं मूर्खैरुद्घोषयति। सत्यमाह चाणक्यः। चित्तज्ञानानुवर्तिनोनर्था अपि प्रियाः स्युः। दक्षिणा अपि तद्भावबहिष्कृता द्वेष्या भवेयुरिति। तथापि का गतिः। अविनीतोपि न परित्याज्यः पितृपैतामहैरस्मादृशैरयमधिपतिः। अपरित्यजन्तोपि कमुपकारमश्रूयमाणवाचः कुर्मः। सर्वथा नयज्ञस्य वसन्तभानोर-

55. 1. अंतरंगेषु B.—55. 3. अंजालिचूलि° A.—55. 7. तेषु A.—55. 13. मे प्रेषयाति C.—55. 18. कर्मणि A.—15. 19. B C W omit च.—55. 21. द्वेष्या for अनर्था and दक्षा for दक्षिणा A.—

श्मकेन्द्रस्य हस्ते राज्यमिदं पतितम् । अपि नामापदो भाविन्यः प्रकृतिस्थमेनमापादयेयुः । अनर्थेषु सुलभव्यलीकेषु क्वचिदुत्पन्नोपि द्वेषः सद्वृत्तमस्मै न रोचयेत् । भवतु । भविता तावदनर्थः । स्तम्भितपिशुनजिह्वो यथाकथंचिदभ्रष्टपदस्तिष्ठेयमिति ।

एवंगते मन्त्रिणि राजनि च कामवृत्ते चन्द्रपालितो नामाश्मकेन्द्रामात्यस्येन्द्रपालितस्य सूनुरसद्वृत्तः पितृनिर्वासितो नाम भूत्वा बहुभिश्चारणैर्बह्वीभिरनल्पकौशलाभिः शिल्पकारिणीभिरनेकच्छन्नकिंकरैश्च गूढपुरुषैः परिवृतोभ्येत्य विविधाभिः क्रीडाभिर्विहारभद्रमात्मसादकरोत् । अमुना चैव संक्रमेण राजन्यास्पदमलभत । लब्धरन्ध्रश्च स यद्यद्व्यसनमारभते तत्तथेत्यवर्णयत् । देव यथा मृगया ह्यौपकारिकी न तथान्यत् । अत्र हि व्यायामोत्कर्षादापत्सूपकर्ता दीर्घाध्वलङ्घनक्षमो जङ्घाजवः । कफापचयादारोग्यैकमूलाशयाग्निदीप्तिः । मेदोपकर्षादङ्गानां स्थैर्यकार्कश्यलाघवादीनि । शीतोष्णवातवर्षक्षुत्पिपासासहत्वं सत्त्वानामवस्थान्तरेषु चित्तचेष्टितज्ञानं हरिणगवलगवयादिवधेन सस्यलोपप्रतिक्रिया वृकव्याघ्रादिघातैः स्थलपथशल्यशोधनं शैलाटवीप्रदेशानां विविधकर्मक्षमाणामालोचनमाटविकवर्गविश्रम्भणमुत्साहशक्तिसंधुक्षणेन प्रत्यनीकवित्रासनमिति बहुतमा गुणाः । द्यूतेपि द्रव्यराशेस्तृणवत्त्यागादनुपमानमाशयौदार्यम् । जयपराजयानवस्थानाद्धर्षविषादयोरविधेयत्वम् । पौरुषैकनिमित्तस्यामर्षस्य वृद्धिः । अक्षहस्तभूम्यादिगोचराणामत्यन्तदुरुपलक्ष्याणां कूटकर्मणामुपलक्षणादत्यन्तं बुद्धिनैपुण्यम् । एकविषयोपसंहाराच्चित्तस्यातिचित्रमैकाग्र्यम् । अध्यवसायसहचरेषु साहसेष्वभिरतिः । अतिकर्कशपुरुषप्रतिसंसर्गादनन्यधर्षणीयता मानावधीरणमकृपणं च शरीरयापनमिति । उत्तमाङ्गनाभोगेप्यर्थध-

56. 9. A omits च.—56. 10. तत्तादित्यवर्णयत् B. C.—56. 13. °अतिलाघवानि B. C.—56. 15. °घातेन B. W.—56. 17. A omits शक्ति —56. 19. जयपराजयोरनवस्थानात् A.—56. 22. अचिंत्यं A.—अध्यवसायप्रहचरेषु A.—

मैयोः सफलीकरणम् । पुष्कलः पुरुषाभिमानः । भावज्ञानकौशलम् । अलाभक्लिष्टमाचेष्टितम् । अखिलासु कलासु वैचक्षण्यम् । अलब्धोपलब्धिलब्धानुरक्षणरक्षितोपभोगभुक्तानुसंधानरुष्टानुनयादिष्वजस्रमभ्युपायरचनया बुद्धिवाचोः पाटवम् । उत्कृष्टशरीरसंस्कारात्सुभगवेषतया लोकसंभावनीयतया परं सुहृत्प्रियत्वम् । गरीयसी परिजनव्यपेक्षा । स्मितपूर्वाभिभाषित्वम् । उद्रिक्तसत्त्वता । दाक्षिण्यानुवर्तनम् । अपत्योत्पादनेनोभयलोकश्रेयस्करत्वमिति । पानेपि नानाविधरोगभङ्गपटीयसामासवानामासेवनात्स्पृहणीयवयोवस्थापनम् । अहंकारप्रकर्षादशेषदुःखतिरस्करणम् । अङ्गजरागदीपनादङ्गनोपभोगशक्तिसंधुक्षणम् । अपराधप्रमार्जनान्मनःशल्योन्मूलनम् । अशाठ्यशंसिभिरनर्गलप्रलापैर्विश्वासोपबृंहणम् । मत्सराननुबन्धादानन्दैकतानता । शब्दादीनामिन्द्रियार्थानां सातत्येनानुभवः । संविभागशीलतया सुहृद्वर्गसंवर्गणम् । अनुपमानमङ्गलावण्यम् । अनुत्तराणि विलसितानि । भयार्तिहरणाच्च सांग्रामिकत्वमिति । वाक्पारुष्यं दण्डो दारुणो दूषणानि चार्थानामेव यथावकाशमौपकारिकाणि । नहि मुनिरिव नरपतिरुपशमरतिरभिभवितुमरिकुलमलमवलम्बितुं च लोकतन्त्रमिति । असावपि गुरूपदेशमिवादरेण तस्य मतमन्ववर्तत । ततस्तच्छीलानुसारिण्यश्च प्रकृतयो विशृङ्खलमसेवन्त व्यसनानि । सर्वश्च स्वसमानदोषतया न कस्यचिच्छिद्रान्वेषणायायतिष्ट । समानभर्तृप्रकृतयस्तन्त्राध्यक्षाः स्वानि स्वानि कर्मफलान्यभक्षयन् । ततः क्रमादायद्वाराणि व्यशीर्यन्त । व्ययमुखानि विटविधेयतया विभोरहरहर्व्यवर्धन्त । सामन्तपौरजानपदमुख्याश्च समानशीलतयोपारूढविश्रम्भेण राज्ञा सजानयः पानगोष्ठीष्वभ्यन्तरीकृताः स्वं स्वमाचारमत्यचारिषुः । तदङ्गनासु चानेकापदेशपूर्वमपाचरन्नरेन्द्रः । तदन्तःपुरेषु चामी भिन्नवृत्तेषु मन्दत्रासा बहुसुखैरवर्तन्त । सर्वेश्च कुलाङ्ग-

57. 14. वाचः पारुष्यं A. C.—57. 18. B C omit च.—57. 23. सजानपदाः A. सजनयः B.—

नाजनः पांसुलजनभङ्गिभाषणरतो भग्नचारित्रयन्त्रणस्तृणायापि न गणयित्वा भर्तृन्धातृगणमन्त्रणान्यशृणोत् । तन्मूलाश्च कलहाः साम-र्षाणामुदभवन् । अहन्यन्त दुर्बला बलिभिः । अपहृतानि धनवतां धनानि तस्करादिभिः । अपहृतपरिहृतयः प्रहृताः पातकपथाः । हृतबान्धवा हृतवित्ता वधबन्धातुराश्च मुक्तकण्ठमाक्रोशन्नश्रुकण्ठ्यः प्रजाः । दण्डश्चायथाप्रणीतो भयक्रोधावजनयत् । कृशकुटुम्बेषु लोभः पदमधत्त । विमानिताश्च तेजस्विनो मानेनादह्यन्त । तेषु तेषु चाकृत्येषु प्रासरन्परोपजापाः । तदा च मृगाटवीषु मृगबाहुल्य-वर्णनेनाद्रिद्रोणीरनपसारमार्गाः शुष्कतृणवंशगुल्माः प्रवेश्य द्वारतो-ऽग्निविसर्गैर्व्याघ्रादिवधे प्रोत्साह्य तन्मुखपातनैरिष्टकूपतृष्णोत्पादनेना-तिदूरहारितानां प्राणहारिभिः क्षुत्पिपासाभिवर्धनैर्गुल्मतृणगूढच्छन्नतट-प्रदरपातहेतुभिर्विषममार्गप्रधावनैर्विषमुखीभिः क्षुरिकाभिश्चरणकण्ट-कोद्धरणैर्विष्वग्विसरविच्छिन्नानुयातृतयैकाकीकृतानां यथेष्टघातनैर्मृ-गदेहापराद्धैर्नामेषुमोक्षणैः सपणबन्धमधिरुह्याद्रिशृङ्गाणि दुरधिरो-हाण्यनन्यलक्ष्यैः प्रभ्रंशनैराटविकच्छद्मना विपिनेषु विरलसैनिकानां प्रतिरोधैरक्षद्यूतपक्षियुद्धयात्रोत्सवादिसंकुलेषु बलवदनुप्रवेशनैरितरेषां हिंसोत्पादनैर्गूढोत्पादितव्यलीकेभ्यो प्रियाणि प्रकाशं लब्ध्वा साक्षिषु तद्विख्याप्याकीर्तिगुप्तिहेतुभिः पराक्रमैः परकलत्रेषु सुहृत्त्वेनाभियोज्य जारान्भर्तृनुभयं वा प्रहृत्य तत्साहसोपन्यासैर्योगनारीहारितानां संकेतेषु प्रागुपनिलीय पश्चादभिद्रुत्याकीर्तनीयैः प्रमापणैरुपप्रलोभ्य बिलप्रवे-शनेषु निधानखननेषु मन्त्रसाधनेषु च विघ्नव्याजसाध्यैर्व्यापादनैर्मत्त-गजाधिरोहणाय प्रेर्य प्रत्यपायनिवर्तनैर्व्यालहस्तिनं कोपयित्वा लक्ष्मी-

58. 1. संलग्न for पांसुलजन A.—°भंगी° B. C.—58. 3. योद्धृभिः A बलीयेभिः C.—58. 4. °परिविभूतयः B. अपहृतपरिभूतयः C. W.—58. 7. A omits one तेषु.—58. 8. कृत्येषु corrected to our reading C.—मृगयुवेषेण B. C. मृग-युवेषता W.—58. 10. °वध B. C. W.—58: 11. °पिपासादिवर्धनैः A. पिपासावर्धनैः C.—°तटप्रपातहेतुभिः A.—58. 16. अनुप्रविश्य C.—58. 17. B C omit प्रकाशं.—58. 20. अभिहत्य A.—प्रवेशेषु B. C.—58. 22. प्रत्यवाय° B. W.

कृतमुख्यमण्डलेष्वक्रमणैर्दायाद्यर्थे विवदमानानुपांशु हत्वा प्रतिपक्षेष्वयशःपातनैः सामन्तपुरजनपदेष्वयथावृत्तानप्रकाशमभिप्रहृत्य तद्वैरिनामघोषणैर्योग्याङ्गनाभिरहर्निशमभिरमय्य राजयक्ष्मोत्पादनैर्वस्त्राभरणमाल्याङ्गरागादिषु रसधानकौशलैश्चिकित्सामुखेनामयोपबृंहणैरन्यैश्चाभ्युपायैरश्मकेन्द्रप्रयुक्तास्तीक्ष्णरसदादयः प्रक्षपितप्रवीरमनन्तवर्मकटकं जर्जरमकुर्वन् ।

अथ वसन्तभानुर्भानुवर्माणं वानवास्यं प्रोत्साह्यानन्तवर्मणा व्यग्राहयत् । तत्परामृष्टराष्ट्रपर्यन्तश्चानन्तवर्मा तमभियोक्तुं बलसमुत्थानमकरोत् । सर्वसामन्तेभ्यश्चाश्मकेन्द्रः प्रागुपेत्य प्रियतरोभूत् । अपरेपि सामन्ताः समगंसत । गत्वा चाभ्यराति नर्मदारोधसि न्यविशत् । तस्मिंश्चावसरे महासामन्तस्य कुन्तलपतेरवन्तिदेवस्यात्मनाटकीयां क्ष्मातलोर्वशीं नाम चन्द्रपालितादिभिरतिप्रशस्तनृत्तकौशलामाहूयानन्तवर्मा नृत्तमद्राक्षीत् । अतिरक्तश्च भुक्तवानिमां मधुमत्ताम् । अश्मकेन्द्रस्तु कुन्तलपतिमेकान्ते समभ्यधत्त । प्रमत्त एष राजा कलत्राणि नः परामृशति । कियत्यवज्ञा सोढव्या । मम शतमस्ति हस्तिनां पञ्चशतानि च ते । तदावां संभूय मुरलेशं वीरसेनमृचीकेश्वरमेकवीरं कोङ्कणपतिं कुमारगुप्तं नासिक्यनाथं च नागपालमुपजपावः । ते चावश्यमस्याविनयमसहमाना अस्मन्मतेनैवोपवर्तेरन् । अयं च वानवास्यः परं मे मित्रम् । अमुनैनं दुर्विनीतमग्रतो व्यतिषक्तं पृष्ठतः प्राहरेम । कोशवाहनं च विभज्य गृह्णीम इति । हृष्टेन चामुनाभ्युपेते विंशतिं वरांशुकानां पञ्चविंशतिं काञ्चनकुङ्कुमकम्बलानां प्राभृतीकृत्याप्तमुखेन तैः सामन्तैः संमन्त्र्य तानपि स्वमतावस्थापयत् । उत्तरेद्युस्तेषां सामन्तानां वानवास्यस्य चानन्तवर्मा नयद्वेषादामिषत्वमगमत् । वसन्तभानुश्च तत्कोशवाहनमवशीर्णमा-

59. 10. अभ्यर्णे W.—वटदारोधसि A.—59. 14. एव A.—59. 16. मत्तहस्तिनां A.—59. 17. ऋशीकेशं B. ऋषीकेश्वरं C. ऋचीकेशं W.—कुमारगुप्तसाहासिक्यनाथं (*sic*) A. कुमारगुप्तमासिक्यनाथं B. साशिक्यनाथं W.—59. 24. A omits तत्. C. तच्च कोशकोशवाहनवशीर्णं च वसंतभानुः.—

त्माधिष्ठितमेव कृत्वा यथाप्रयासं यथाबलं च विभज्य गृहीत युष्मदनुज्ञया येन केनचिदंशेनाहं तुष्यामीति शाठ्यात्सर्वानुवर्ती तेनैवामिषेण निमित्तीकृत्योत्पादितकलहः सर्वसामन्तानध्वंसयत् । तदीयं च सर्वस्वं स्वयमेवाग्रसत् । वानवास्यं केनचिदंशेनानुगृह्य प्रत्यावृत्य सर्वमनन्तवर्मराज्यमात्मसादकरोत् ।

अस्मिंश्चावसरे मन्त्रिवृद्धो वसुरक्षितः कैश्चिन्मौलैः संभूय बालमेनं भास्करवर्माणमस्यैव ज्यायसीं भगिनीं त्रयोदशवर्षां मञ्जुवादिनीमनयोश्च मातरं महादेवीं वसुंधरामादायापसर्पन्नापदोस्या भावितया दाहज्वरेण देहमजहात् । अस्मन्मित्रैस्तु नीत्वा माहिष्मतीं भर्तृद्वैमातुराय भ्रात्रे मित्रवर्मणे सापत्या देवी दर्शिताभूत् । तां चार्यामनार्योसावन्यथाभ्यमन्यत । निर्भर्त्सितश्च तया सुतमियमखण्डचारित्रा राज्यार्हं चिकीर्षतीति नैर्घृण्यात्तमेनं बालमजिघांसत् । इदं तु ज्ञात्वा देव्याहमाज्ञप्तः । तात नालीजङ्घ जीवतानेनार्भकेण यत्र क्वचिदवधाय जीवेः । जीवेयं चेदहमप्येनमनुसरिष्यामि । ज्ञापय मां क्षेमप्रवृत्तः स्ववार्त्तामिति । अहं तु संकुले राजकुले कथंचिदेनं निर्गमय्य विन्ध्याटवीं व्यगाहिषि । पादचारदुःखितं चैनमाश्वासयितुं घोषे क्वचिदहानि कानिचिद्विश्रमय्य तत्रापि राजपुरुषसंपातभीतो दुरध्वमपसरन्नत्रास्य दारुणपिपासापीडितस्य वारि दातुकामः कूपेस्मिन्नपभ्रश्य पतितस्त्वयैवमनुगृहीतः । त्वमेवास्यातः शरणमेधि विशरणस्य राजसूनोरित्यञ्जलिमबध्नात् । किमीया जात्यास्य मातेत्यनुयुक्ते मयामुनोक्तम् । पाटलिपुत्रकस्य वणिजो वैश्रवणस्य दुहितरि सागरदत्तायां कोसलेन्द्रात्कुसुमधन्वनोस्य माता जातेति । यद्येवमेतन्मातुर्मत्पितुश्चैको मातामह इति सस्नेहं तमहं सस्वजे । वृद्धेनोक्तम् । सिन्धुदत्तापुत्राणां कतमस्ते पि-

60. 8. अस्य A.—60. 9. अस्मादृशैर्मित्रैः B. W.—60. 13. अवस्थाय A.—जीव B.—60. 15. W omits राजकुले. A drops a line, omitting the words between निर्गमय्य and तत्रापि.—60. 16. पादचारदुःस्थितं B. दूरं B. W.—60. 20. किमीयोयमीत्यनुयुक्ते A.—60. 21. कौशल° A. कोशल°. B.—60. 22. जामातेति A.—60. 23. सिन्धुदत्त° A. W.—

तेति । सुश्रुत इत्युक्ते सोऽस्यहृष्यत् । अहं तु तं नयावलिप्तमश्मकेन्द्रं नयेनैवोन्मूल्य बालमेनं पित्र्ये पदे प्रतिष्ठापयेयमिति प्रतिज्ञाय कथमस्यैनां क्षुधं क्षपयेयमित्यचिन्तयम् । तावदापतितौ च कस्यापि व्याधस्य त्रीनिषूनतीत्य द्वौ मृगौ स च व्याधः । तस्य हस्तादवशिष्टमिषुद्वयं कोदण्डं चाक्षिप्याविध्यम् । एकः सपत्राकृतोऽन्यश्च निष्पत्राकृतोऽपतत् । तं चैकं मृगं दत्त्वा मृगयवेऽन्यापलोमत्वचः क्रोमापोह्य निष्कुलाकृत्य निकृत्योर्वस्थिग्रीवादीनि शूलाकृत्य दावाङ्गरेषु तप्तेनामिषेण तयोरात्मनश्च क्षुधमतक्षिषम् । एतस्मिन्कर्मणि मत्सौष्ठवेनातिहृष्टं किरातमस्मि पृष्टवान् । अयि जानासि माहिष्मतीवृत्तान्तमिति । असावाचष्ट । तत्र व्याघ्रत्वचो दृतीश्च विक्रीयाद्यैवागतः । किं न जानामि । प्रचण्डवर्मा नाम चण्डवर्मानुजो मित्रवर्मदुहितरं मञ्जुवादिनीं लिप्सुरभ्येतीति तेन सोत्सवा पुरीति । अथ कर्णे जीर्णमब्रवम् । धूर्तो मित्रवर्मा दुहितरि सम्यक्प्रतिपत्त्या मातरं विश्वास्य तन्मुखेन प्रत्याकृष्य बालकं जिघांसति । तत्प्रतिगत्य कुशलमस्य मद्वार्तां च देव्यै रहसि निवेद्य पुनः कुमारः शार्दूलभक्षित इति प्रकाशमाक्रोशः कार्यः । स दुर्मतिरन्तः प्रीतो बहिर्दुःखं दर्शयन्देवीमनुनेष्यति । पुनस्त्वया तन्मुखेन स वाच्यः । यदपेक्षया त्वदुक्तमत्यक्रमिषं सोऽपि बालः पापेन मे परलोकमगात् । अद्य तु त्वदादेशकारिण्येवाहमिति । स तथोक्तः प्रीतिं प्रतिपद्याभिपत्स्यति । पुनरनेन वत्सनाभनाम्ना महाविषेण संनीय तोयं तत्र मालां मज्जयित्वा तया स वक्षसि मुखे च हन्तव्यः। स एवायमसिप्रहारः पापीयसस्तवास्तु यद्यस्मि पतिव्रता । पुनरनेनागदेन संगमितेऽम्भसि तां मालां मज्जयित्वा स्वदुहित्रे देया ।। मृते तु तस्मिंस्तस्यां च निर्विकारायां

61. 1. अहं तु दुर्नयावलिप्तं A.—61. 3. A omits च.—61. 5. एकश्च B. W.—61. 6. मृगयेव दत्त्वा C. दत्त्वैकं मृगयेव, omitting, तं च and मृगं, A.—61. 17. तस्या मुखेन C. तया त्वन्मुखेन W.—61. 19. तवादेशकारिणी C.—अभिपत्स्यते A.—61. 22. भवतु B. W. तवास्तु पापीयसः C.—61. 23. मृते च A.—निर्विकारायां सती सतीत्यैव A. C omits सत्यां.—

सत्यां सतीत्येवैनां प्रकृतयोनुवर्तिष्यन्ते । पुनः प्रचण्डवर्मणे संदेश्यम् । अनायकमिदं राज्यम् । अनेनैव सह बालिकेयं स्वीकार्येति । तावदावां कापालिकवेषच्छन्नौ देव्यैव दीयमानभिक्षौ पुराद्बहिरुपश्मशानं वत्स्यावः । पुनरार्यप्रायान्पौरवृद्धानाप्तांश्च मान्त्रिवृद्धानेकान्ते ब्रवीतु देवी । स्वप्नेद्य मे देव्या विन्ध्यवासिन्या कृतः प्रसादः । अद्य-चतुर्थेहनि प्रचण्डवर्मा मरिष्यति । पञ्चमेहनि रेवातटवर्तिनि मङ्गवने परीक्ष्य वैजन्यं जनेषु निर्गतेषु कपाटमुद्घाट्य त्वत्सुतेन सह कोपि द्विजकुमारो निर्यास्यति । स राज्यमिदमनुपाल्य बालं ते प्रतिष्ठापयिष्यति । स खलु बालो मया व्याघ्रीरूपया तिरस्कृत्य स्थापितः । सा चेयं वत्सा मञ्जुवादिनी तस्य द्विजातिदारकस्य दारत्वेनैव कल्पितेति । तदेतदतिरहस्यं युष्मास्वेव गुप्तं तिष्ठतु यावदेतदुपपत्स्यत इति । स सांप्रतमित्यतिप्रीतः प्रायात् । अर्थश्चायं यथाचिन्तितमनुष्ठितोभूत् । प्रतिदिशं च लोकवादः प्रासर्पत् । अहो माहात्म्यं पतिव्रतानाम् । असिप्रहार एव हि स मालाप्रहारस्तस्मिञ्जातः । न च शक्यमुपधियुक्तमेतत्कर्मेति वक्तुम् । यतस्तदैव दत्तं तद्दाम दुहित्रे स्तनमण्डनमेव तस्यै जातं न मृत्युः । योस्याः पतिव्रतायाः शासनमतिवर्तेत स भस्मैव भवेदिति ।

अथ महाव्रतिवेषेण मां च पुत्रं च भिक्षायै प्रविष्टौ दृष्ट्वा प्रस्नुतस्तनी प्रत्युत्थाय हर्षकलमब्रवीत् । भगवन्नयमञ्जलिः । अनाथोयं जनोनुगृह्यताम् । अस्ति ममैकः स्वप्नः । स सत्यो न वेति । मयोक्तम् । फलमस्याद्यैव द्रक्ष्यसीति । यद्येवं बहु भागधेयमस्या वो दास्याः स खल्वस्याः सानाथ्यशंसी स्वप्न इति मद्दर्शनबद्धरागसाध्वसां मञ्जु-

62. 2. अमुनैव C.—62. 4. पुनराकार्यार्यप्रायान् C.—62. 5. C omits अद्य.—62. 6. A omits मङ्गवने.—62. 7. वैजनत्यं B. C. A writes परीक्षजनन्यां.—62. 8. बालमत्रैव C. A writes बाल तै (*sic*).—62. 9. A omits मया. C. मयैव.—62. 14. A omits स.—62. 15. B W omit च.—शक्तं C.—तदेव दत्तं दाम B. W. तदेव दत्तं तावद्दाम C.—62. 17. अतिवर्तेत A.—62. 22. B C omit स खल्वस्याः.—सनथ्यशंसी B.—

वादिनीं प्रणमय्य भूयोपि सा हर्षगर्भमब्रूत । तच्चेन्मिथ्या सोयं युष्मदीयो बालकपाली श्वो मया निरोद्धव्य इति । मयापि सस्मितं मञ्जुवादिनीरागलीनदृष्टिलीढधैर्येणैवमस्त्विति लब्धभैक्षो नालीजङ्घमाकार्य निर्गम्य ततश्च तं चानुयान्तं शनैरपृच्छम् । क्वासावल्पायुः प्रथितः प्रचण्डवर्मेति । सोब्रूत । राज्यमिदं ममेत्यपास्तशङ्को राजास्थानमण्डप एव तिष्ठत्युपास्यमानः कुशीलवैरिति । यद्येवमुद्याने तिष्ठेति तं जरन्तमादिश्य तत्प्राकारैकपार्श्वे कस्यांचिच्छून्यमठिकायां मात्राः समवतार्य तद्रक्षणनियुक्तराजपुत्रः कृतकुशीलववेषलीलः प्रचण्डवर्माणमेत्यान्वरञ्जयम् । रञ्जितातपे तु समये जनसमाजज्ञानोपयोगीनि संहृत्य नृत्यगीतनानारुदितादि हस्तचङ्क्रमणमूर्ध्वपादालातपादापीडवृश्चिकमकरलङ्घनादीनि मत्स्योद्वर्तनादीनि च करणानि पुनरादायादायासन्नवर्तिनां क्षुरिकास्ताभिरुपाहितवर्ष्मा चित्रदुष्कराणि करणानि श्येनपातोत्क्रोशपातादीनि दर्शयन्विंशतिचापान्तरालावस्थितस्य प्रचण्डवर्मणः क्षुरिकयैकया प्रत्युरसं प्रहृत्य जीयाद्धर्षसहस्रं वसन्तभानुरिति गदन्मद्गात्रमुत्कर्तुमुद्यतासेः कस्यापि चारभटस्य पीवरांसबाहुशिखरमाक्रम्य तावतैव तं विचेतीकुर्वन्नाकुलं च लोकमुच्चक्षूकुर्वन्द्विपुरुषोच्छ्रितं प्राकारमत्यलङ्घयम् । अवप्लुत्य चोपवने मदनुपातिनामेष पन्था दृश्यत इति ब्रुवाण एव नालीजङ्घसमीकृतसैकतास्पष्टपादन्यासया तमालवीथ्या चारुप्राकारं प्राचा प्रतिधावितः पुनरवाचोचितेष्टकत्वादलक्ष्यपातेन प्रद्रुत्य लङ्घितप्राकारखातवलयस्तस्यां शून्यमठिकायां तूर्णमेव प्रविश्य प्रतिमुक्तपूर्ववेषः सह

63.2. वालः कपाली A.—W omits अपि.—A writes सस्मितविहित(*sic*).—63. 5. राजोद्यानमंडपे A.—63. 6. C omits एव.—B omits तं.—63. 7. मात्रां A.—63. 8. °लीलश्च A.—63. 9. अनुरञ्जितातपे B.W.—जनसमान° A. जनसमानज्ञानोपयोगी B. W. °योगिनि C.—63. 10. °रुदितानि A. रुतादि C.—63. 12. W C omit one आदाय.—63. 13. A omits करणानि.—63. 15. प्रतिहर्तुं A. परभटस्य for कस्यापि चारभटस्य A.—63. 16. A omits शिखर.—अन्यं च लोकं A.—63. 18. तदनुपातिनामेष एव. A.—A omits समीकृत—63. 21. प्रतिविमुक्त° A.—

कुमारेण मत्कर्मतुमुलराजद्वारि दुःखलब्धवर्त्मा श्मशानोद्देशमभ्यगाम् । प्रागेव तस्मिन्दुर्गागृहे प्रतिमाधिष्ठान एव मया कृतं भग्नपार्श्वस्थैर्यस्थूलप्रस्तरस्थगितबाह्यद्वारं बिलम् । अथ गलति मध्यरात्रे वर्षवरोपनीतमहार्हरत्नभूषणपट्टनिवसनौ तद्बिलमावां प्रविश्य तूष्णीमतिष्ठाव । देवी तु पूर्वेद्युरेव यथार्हमग्निसंस्कारं मालवाय दापयित्वा प्रचण्डवर्मणे चण्डवर्मणे च तामवस्थामश्मकेन्द्रोपधिकृतामेव संदिश्योत्तरेद्युः प्रत्युषस्येव पूर्वसंकेतितपौरामात्यसामन्तवृद्धैः सहाभ्येत्य भगवतीमर्चयित्वा सर्वजनप्रत्यक्षं परीक्षितकुक्षिवैजन्यं तद्भवनं विधाय तद्दत्तदृष्टिः सह जनेन स्थित्वा पटीयांसं पटहशब्दमकारयत् । अणुतररन्ध्रप्रविष्टेन तेन नादेनाहं दत्तसंज्ञः शिरसैवोत्क्षिप्य सप्रतिमं लोहपादपीठमंसलपुरुषप्रयत्नदुश्चलमुभयकरविधृतैकपार्श्वमेकतो निवेश्य निरगमम् । निरगमयं च कुमारम् । अथ यथापुरमर्पयित्वा दुर्गामुद्घाटितकपाटः प्रत्यक्षीभूय प्रत्ययहृष्टदृष्टि स्पष्टरोमाञ्चमुद्यताञ्जलि रूढविस्मयं च प्रणिपतन्तीः प्रकृतीरभ्यधाम् । इत्थं देवी विन्ध्यवासिनी मन्मुखेन युष्मानाज्ञापयति । स एष राजसूनुरापन्नो मया सकृपया शार्दूलरूपेण तिरस्कृत्याद्य वो दत्तः । तमेनमद्यप्रभृति मत्पुत्रतयामन्दमातृपक्ष इति परिगृह्णन्तु भवन्तः । अपि च दुर्घटकूटकोटिघटनापाटवप्रकटशाठ्यनिष्ठुराश्मकघटघट्टनात्मानं मां मन्यध्वमस्य रक्षितारम् । रक्षानिर्वेशश्चास्य स्वसेयं सुभ्रूरभ्यनुज्ञाता मह्यमार्पयेति । श्रुत्वैतदहो भाग्यवान्भोजवंशो यस्य त्वमार्यादत्तो नाथ इत्यप्रीयन्त प्रकृतयः । सा तु वाचामगोचरां हर्षावस्थामस्पृ-

64. 1. तुमुले C.—अभ्यगाम् A.—64. 5. B omits एव.—दत्त्वा B. W.—64. 6. A C W omit चण्डवर्मणे. It is supplied in the margin in C.—64. 8. सर्वजनत्यं तद्भवनं A.—64. 9. सदंतदृष्टिः B. संदत्तदृष्टिः C. दत्तदृष्टिः W. तद्दत्तदृष्टेरेव A.—64. 10. अनुतरं W.—A omits नादेन.—64. 11. दुश्चरं A.—विधृतपार्श्वं A.—64. 12. यथापूर्वं W.—64. 13. प्रत्यक्षीभूय हृष्टदृष्टस्पृष्टरोमांचम् A.—64. 14. प्रतिपतन्ती A. इत्थं मन्मुखेन, &c. C.—64. 15. स एव A. B W omit this clause.—64. 16. शार्दूलरूपया A.—64. 18. प्रकटशाक्य B.—64. 19. A puts अस्य after स्वसेयं.—रक्षा°, &c.—A omits this sentence.—B C omit मह्यं ममार्पयेति. C.—भाग्यं भाग्यवान् C.

शन्मे श्वश्रूः । तदहरेव च यथावदग्राहयन्मञ्जुवादिनीपाणिपल्लवम् । प्रपन्नायां च यामिन्यां सम्यग्बिलं प्रत्यपूरयम् । अलब्धरन्ध्रश्च लोको नष्टमुष्टिचिन्तादिकथनैरभ्युपायान्तरप्रयुक्तैर्दिव्यांशतामेव मे समर्थयमानो मदाज्ञां नात्यवर्तत । राजपुत्रस्यार्यापुत्र इति प्रभावहेतुः प्रसिद्धिरासीत् । तं च गुणवत्यहनि भद्राकृतमुपनाय्य परोहितेन पाठयन्राजकार्याण्यन्वतिष्ठम् । अचिन्तयं च । राज्यं नाम शक्तित्रयायत्तम् । शक्तयश्च मन्त्रप्रभावोत्साहाः परस्परानुगृहीताः कृत्येषु क्रमन्ते । मन्त्रेण हि विनिश्चयोऽर्थानां प्रभावेण प्रारम्भः । उत्साहेन निर्वहणम् । अतः पञ्चाङ्गमन्त्रमूलो द्विरूपप्रभावस्कन्धश्चतुर्गुणोत्साहविटपो द्विसप्ततिप्रकृतिपत्रः षड्गुणकिसलयः शक्तिसिद्धिपुष्पफलश्च नयवनस्पतिर्नेतुरुपकरोति । स चायमनेकाधिकरणत्वादसहायेन दुरुपजीवः । यस्त्वयमार्यकेतुर्नाम मित्रवर्ममन्त्री स कोसलाभिजनत्वात्कुमारमातृपक्षो मन्त्रिगुणैश्च युक्तस्तन्मतिमवमत्यैव ध्वस्तो मित्रवर्मा । स चेल्लब्धः पेशलमिति । अथ नालीजङ्घं रहस्यशिक्षयम् । तातार्यकेतुमेकान्ते ब्रूहि । कोन्वेष मायापुरुषो य इमां राज्यलक्ष्मीमनुभवति । स चायमस्मद्बालो भुजङ्गेनामुना परिगृहीतः । किमुद्धीयेत ग्रस्येत वेति । स यद्वदिष्यति तदस्मि बोध्य इति । सोप्यन्यदैवं मामावेदयत् । मुहुरुपास्य प्राभृतैः प्रवर्त्य चित्राः कथाः संवाह्य पाणिपादमतिविस्रम्भदत्तक्षणं तमप्राक्षं त्वदुपदिष्टेन नयेन । सोप्येवमकथयत् । भद्र मैवं वादीः । अभिजनस्य शुद्धिर्दर्शनमसाधारणं बुद्धिनैपुणमतिमानुषं प्राणबलमपरिमाणमौदार्यमत्याश्चर्यमस्त्रकौशलमनल्पं शिल्पज्ञानमनुग्रहार्द्रं चेतस्तेजश्चाप्यपरविषह्यमभ्यमित्रीणमित्यस्मिन्नेव संनिपातिनो गुणाः येन्यत्रैकैकशोपि दुर्लभाः । द्विषतामेष चिलिबिलिद्रुमः प्रह्वाणां तु चन्दनतरुस्तमुद्धृत्य नीतिज्ञ-

---

65. 2. अथालब्धरन्ध्रश्च.—65. 3. मम B. W.—65. 4. नामास्यार्यापुत्र इति प्रभावहेतुप्रसिद्धिरासीत् A.—65. 5. वृत्तचौलुकं A.—65. 9. एकमंत्रबीजो A.—65. 10. त्रिगुण° A.—65. 13. तमवमत्येव (*sic*) A.—65. 15. आचार्यकेतुं A.—65. 22. अपरिविषह्यं W. A omits.—65. 24. चिरबिल्वद्रुमः W.—A omits तु.—

मन्यमश्मकमिमं च राजपुत्रमनेन पित्र्ये पदे प्रतिष्ठितमेव विद्धि। नात्र संशयः कार्य इति। तच्चापि श्रुत्वा भूयो भूयश्चोपधाभिर्विशोध्य तं मे मतिसहायमकरवम्। तत्सखश्च सत्यशौचयुक्तानमात्यान्विविधव्यञ्जनांश्च गूढपुरुषानुदपादयम्। तेभ्यश्चोपलभ्य लुब्धसमृद्धमत्युत्सिक्तमविधेयप्रायं च प्रकृतिमण्डलमलुब्धतामभिख्यापयन्धार्मिकत्वमुद्भावयन्नास्तिकान्कदर्थयन्कण्टकान्विशोधयन्नमित्रोपधीरुपघ्नंश्चातुर्वर्ण्यं च स्वधर्मकर्मसु स्थापयन्नभिसमाहरेयमर्थान्। अर्थमूला हि दण्डविशिष्टकर्मारम्भाः। न चान्यदस्ति पापिष्ठं तत्र दौर्बल्यादित्याकलय्य योगानन्वतिष्ठम्।

इतिश्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते विश्रुतचरितं नामाष्टम उच्छ्वासः

66. 2. संदेह: B.—C omits कार्यः

NOTES.

P. 1, l. 5. बद्धपरिकरं. 'Girding up his loins.' आबध्यमानपरिकरं कक्षाबन्धः परिकर इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 1, l. 8. प्रपित्सते. "Third pers. sing. pres. desiderative of पद् 'to go,' with प्र prefixed, 'to engage in or perform,' 'he purposes to engage in some penance,' कृच्छ्रं." Wilson. Rather 'to do a deed of daring, *i.e.*, to kill himself.' So also साहसं in ll. 7 (Wilson, साहसानुकारि 'has the semblance of oppression') and 9. Compare तस्य साधोः पुरः प्राणान्मोक्तुकामो बध्नामि परिकरं p. 6, l. 8.

P. 1, l. 9. Put a stop after °अवकाशः. —Wilson अभ्युपपद्य for our अभ्यवपद्य.— इति 'As follows.' There is a second इति at the end of the clause referred to.

P. 1, l. 13. पूर्वेषुकामचरः। इषुकाम इति देशस्य संज्ञा. Bhû°. Compare Kâś. on Pâṇ. 2, 1, 50, (quoted by Böhtlingk) for the words अपरेषुकामशमी and पूर्वेषुकामशमी *sub voce* इषुकामशमी. Pa[d]. takes पूर्वेषुकामचरः as two separate words, as Wilson prints.

P. 1, l. 15. रूपाभिग्राहितः. "Apprehended or caused to be seized in the fact." Wilson. 'Caught with the money on him.' रूपाभिग्राहितश्चौर्यवस्तुनाणकेन ग्राहितो धारितः। रूपं श्लोके यशोनाटकादौ सौन्दर्यशब्दयोः। ग्रन्थावृत्तौ तथाकारे स्वभावे नाणके मृग इति महीपः. Pa[d]. रूपाभिग्राहितो लोप्त्रेण सह संगृहीतः। चौरिका स्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्रं च तद्धनमित्यमरः. Bhû°. The quotation from the Mahîpa is interesting as giving an authority for the meaning मृग in which Bâṇa uses रूप, *e. g.*, Kâd., p. 28, l. 19.

P. 1, l. 16. राजद्वारस्य गोपुरं प्रतोली गोपुरं हि प्रतोल्यां च नगरद्वारयोरपीति महीपः. Pa[d].

P. 1, l. 18. जनकण्ठरवो लोकसांनिध्यशब्दः। कण्ठो गले संनिधाने ध्वनौ मदनपादप इति विश्वः. Pa[d]. This is not right. The expression कण्ठरव is chosen for the sake of the play of words between it and the following घण्टारव. जनकण्ठरवः 'the noise from many throats.' Cf. बहुकलकले महाजने p. 7, l. 18.— मण्डलितहस्तकाण्डं. "Curling up his trunk." Wilson, reading °काण्डः.

P. 1, l. 19. परिणमन्. "Bending the head so as to strike with the tusk." Wilson.—दारु°. "The space between the tusks (प्रतिमानः) was violently struck with the wood, in the holes of which the culprit's arms were passed, a sort of stocks for the hands instead of the feet."

Wilson. He struck the beast with his arms (भुजदण्ड), although they were so fettered. परिणमंस्तिर्यग्दन्तप्रहारं कुर्वन् । तिर्यग्दन्तप्रहारस्तु गजः परिणतो मत इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 2, L. 1. प्रतिमानः. दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानं प्रचक्षत इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 2, L 4. यन्ता हस्तिपकः. Pa[d].

P. 2, L. 15. श्रुतर्षिरधीतवेदः । ऋषिस्तु वेदे भृग्वादौ ज्ञानवृद्धे दिगम्बर इति वैजयन्ती. Pa[d]. According to B. R. 'a rishi distinguished for his learning.' (Trik. 2, 7, 16. Durga on Nir. 1, 20, quoted by Muir. S. T. 2,17.) —प्रज्ञागुणेषु ते गुणाः षट् । शुश्रूषा ग्रहणं चैव श्रवणं चावधारणम् । ऊहापोहोर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणा इति कामन्दके. Pa[d].

P. 2, L. 19. In the note as to Wilson's reading चक्रमे is a mistake for चक्रमे.

P. 3, L. 4 तथा. Wilson's reading तया should have been noted.

P. 3, L. 15. Târâvalî's tale to Kâmapâla. She had been Kâmapâla's love in more lives than one; and had previously been as Aryadâsî, Kâmapâla being Śûdraka, the mother of this very boy, whose re-birth from Kântimatî had got Kâmapâla into his present trouble. She had picked up the child, and entrusted him to Vasumatî's care. The child turns out in the sequel to be Arthapâla, to whom the thief is repeating what Kâmapâla told him.

P. 3, L. 22. त्वमर्थपाल (!) । चतुर्ष्वपि जन्मसु नाम्नैव भिन्नः । न तु स्वरूपेणेति शौनकावस्थायां बन्धुमती वेदिमती हंसावली नन्दिन्यश्चतस्रः । शूद्रकावस्थायां विनयवत्यर्यदासी शूरसेना रङ्गपताका । कामपालावस्थायां कान्तिमती सोमदेवी सुलोचनेन्द्रसेना । एतास्तिस्रोभिन्ना एकरूपा इत्यर्थः । वेदिमतीप्रभृतयस्तिस्रोऽप्यभिन्नाः । हंसावलीप्रभृतयश्चतस्रोऽप्यभिन्नाः । नन्दिनीमुखाश्चेति तिस्रोभिन्नाः. Pa[d].

P. 4, L. 14. मत्तकाशिनीमुन्मत्ताम्. Pa[d].

P. 4, L. 16. सस्मितं. Because she knows his real motive.

P. 4, L. 20. अनुवृत्त्या सेवया. Pa[d].

P. 4, L. 21. तवार्थपालस्य (!). Pa[d].

P. 5, L. 3. Write वार्त्तां.

P. 5, L. 8. अलसकेन क्षयेण क्षयस्त्वलसको मत इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 5, L. 15. क्षिणोति पुरा. "The present tense with पुरा used in the sense of the future." Wilson.

P. 6, L. 1. मह्यो वापीदिष्टा मन्नामाङ्कता. Pa[d]. He called one wife by the

name of the other. This is frequently represented by Sanskrit poets as a source of trouble in polygamous establishments. Compare Subhâshitâvali No. 98, and the note there. Also Nipuṇikâ's device for getting the king's secret out of Vidûshaka, Vikramorvaśî, Act II., Bombay Ed., p. 26 (आर्य यन्निमित्तं भर्ता उत्कण्ठितस्तस्याः स्त्रिया नामधेयेन भर्त्रा देवी आलपिता). Correct Wilson's मद्गोत्रापदिष्टाप्रणयम्.

P. 6, L. 10. किं तव गोपयित्वा. 'Why should I conceal it (*i.e.*, what follows) from you.' The use of the gerund should be compared with the similar idioms noted by Kielhorn, Grammar, p. 599.

P. 6, L. 18. यदृच्छया पतितेन नाम. 'As if it had fallen accidentally.' For this use of नाम cf. भीतो नाम p. 7, l. 19.

P. 6, L. 18. तथा विषं स्तम्भयेयं, &c. He will *not* effect a complete cure then, but check the effect of the poison to such an extent only that his father will still be cast out as one dead. Compare the expression above तथोद्धरणीये चक्षुषी, &c. In that case the eyes are to be taken out in such a way that death must ensue.

P. 7, L. 10. उद्धुरध्वनि. May be an adverb, but I have preferred to take it as an adjective qualifying महाजन. So below line 18 बद्धकलकले महाजने. उद्धुरध्वनीति क्रियाविशेषणं महाजनविशेषणं वा. Pa[d].

P. 7, L. 19. भीतो नाम मिथ्यैव भयं प्राप्त इति. Pa[d]. Cf. above on p. 6, l. 18.

P. 8, L. 9. उत्सवोत्तरं. 'With joy.' The 'Satî' goes to her death with dance and singing.

P. 8, L. 17. वैनतेयतां गतेन. 'Becoming for the nonce a very Garuḍa,' *i.e.*, in the matter of subduing the effects of the snake-bite.

P. 8, L. 22. तत्त्वतः. Apparently used in the sense of 'with a statement of the facts of the case,' *i.e.*, that you are my son and had once been hers.

P. 9, L. 1. नहि. "Without (undergoing) such a load (or heap) of adverse fortune, I should not have been worthy." Wilson. This is not right. भाग्यं is the good fortune acquired by merit. 'I who am poor in merit, and am therefore without any such good fortune, &c.' Compare the passage in Kâdambarî, p. 61, l. 23 foll.

P. 9, L. 9. प्रतिपत्तिः कर्तव्यता. Pa[d].

P. 9, L. 18. पारग्रामिकान्परग्रामे भवान् प्रयोगान्कटकप्रेषणादिरूपांस्तथा प्रायो बहुलान् । प्रायो वयसि बाहुल्य इति वैजयन्ती. Pa[d]. पारग्रामिकम् मिताक्षरायां विज्ञानेश्वरः । उपरुन्ध्यारिमासीत् राष्ट्रं चास्योपपीडयेत । दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनमिति. Bhû.'

P. 10, L. 9. सुहृत्स्थ इति सर्वाभिप्रायेण संबोधनम्. Pa[d]. Godbole and Parab read here सुहृत्यः मा स्म भवत्यो भैषुः.

P. 10, L. 22. अरातिव्यसनाय वैरिकृतदुःखायेत्यर्थः. Pa[d].

P. 11, L. 2. द्व्यङ्गुलभित्तावङ्गुलद्वयपरिमाणभित्तौ । अर्धपादं प्रस्तरपिधानम् । किष्कुविष्कम्भं हस्तपरिणाहम् । वितस्तिपरिणाहं वा । किष्कुर्हस्ते वितस्तौ चेत्यमरः. Pa[d].

P. 12, L. 1. ते श्वशुरः. The captive Sinhaghosha is Arthapâla's 'father-in-law' (पितृव्यश्वशुरः) because Arthapâla has married (p. 11, l. 16) Maṇikarṇikâ, the posthumous daughter of Sinhaghosha's elder brother Chandaghosha. Sinhaghosha is, it is true, also Arthapâla's uncle on the mother's side, but the word श्वशुरः is not, as B. R. explains, used here in that sense. श्वशुरः पितृव्यश्वशुरः । कान्तिमतीसंबन्धान्मातुलः. Bhû.

P. 13, L. 12. समया सौधभित्ति सौधभित्तेः समीपे समयेत्यन्तिकमध्ययोरिति सामीप्येऽव्ययम् । षष्ठ्यर्थे द्वितीया. Pa[d].

P. 13, L. 21. ऊर्ध्वाण्डकपाल. "The upper half of the egg, *i.e.*, the sky; alluding to Manu's description of the creation of the world. Wilson. ऊर्ध्वाण्डमूर्ध्वकपालम् । आकाशमित्यर्थः । अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् । तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ॥ तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः । तस्यैव हिरण्यगर्भ. स तदण्डं बिभिदे समम् ॥ ताभ्यां सशकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे इति मनुः. Pa[d].

P. 14, L. 6. न तावदेषा देवयोषा. "She is mortal, because she sleeps, because she perspires, because the unguent on her person dries up, and because there is dust on her garments, accidents from which the goddesses are exempt." Wilson. संवाह्यमानाचर्यमाणा । संवाहनं मर्दने स्यादिति कोशः. Pa[d].

Three of these four signs are among the six by which Damayantî recognised Nala. Naish. XIV, 20-22.

सुरेषु नापश्यदवेक्षताक्ष्णो-
र्निमेषमुर्वीभृति संमुखी सा ।
इह त्वमागत्य नले मिलेति
संज्ञानदानादिव भाषमाणम् ॥ २० ॥
नाधत्त बाला विबुधेषु तेषु
क्षोदं क्षितेरैक्षत नैषधे तु ।
पत्ये सृजन्त्याः परिरम्भगुर्व्याः
संभूतसंभेदमसंशयं सा ॥ २१ ॥
स्वेदः स्वदेहस्य वियोगतापं
निर्वापयिष्यन्निव संसिसृक्षोः ।
हीराङ्कुरश्चारुणि हेम्नीव
नले तयालोकि न दैवतेषु ॥ २२ ॥

P. 14, L. 7. कमलिनीबिन्दुकिरणैः संकुचति Pa[d].

P. 14, L. 16. अनतिक्रान्तशिष्टमर्यादस्य चेतसो धर्मात्मनोऽस्यामासक्तिरत इयं मदुपभोगयोग्येति व्युत्क्रम। तथा च कालिदासः। असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः। सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तय इति. Bhû.

P. 14, L. 19. स्पृष्टास्पृष्टमल्पस्पर्शमित्यर्थः. Pa[d].

P. 15, L. 13. प्रतिशयितास्मि. 'I will not leave her,' *i.e.*, until she grants my boon. Böhtlingk cites for this meaning Kâdambarî 254,13 and Harshach. 119,13.

P. 17, L. 1. अलीकमपराधः स्यादसत्यप्रिययोरपीति सज्जनः। प्रत्याकलनं साक्षात्करणम्। उपारूढं जातं साध्वसं यथेति क्रियाविशेषणम्. Pa[d]. She remembers with shame her crime against her husband.

P. 17, L. 10. पुनरिममर्थलब्ध°. is a misprint for पुनरिममर्थं लब्ध°.

P. 17, L. 16. निगमो वणिग्ग्रामः। निगमः पुरे वेदे वणिक्पथे मार्ग इति महीपः। नैगमानां वणिजां. Pa[d].

P. 17, L. 18. नारिकेलजातिरेकः कुक्कुटः। द्वितीयः कुक्कुटो बलाकाजातीयः। दीर्घग्रीवः सितवपुर्महाप्राणः स्वल्पमनाः। बलाकाजातिरित्युक्तस्तदन्यो नारिकेलज इति वैजयन्ती. Pa[d].—कथमिह. Wilson reads कथमिव.

P. 17, L. 21. उपहस्तिका ताम्बूलस्थापनाय चर्मपेशी। पूगाद्यावपनी चर्मभस्त्रिका चोपहस्तिकेति वैजयन्ती। उपहस्तिकेति वा पाठः। स एवार्थः। भाषया चस्त्री इति प्रसिद्धा. Pa[d].

P. 19, L. 6. Put a stop after आपृच्छये. Wilson's reading पृष्टः should have been noted.

P. 19, L. 11. Write स्थानान्तराण्यवर्णयत.

P. 19, L. 19. प्रत्यादेश इव श्रियः. Compare प्रत्यादेशो रूपगर्विताया: श्रियः (of Urvaśî) Vikramorvaśî Act I., and प्रत्यादेशो धनुष्मतां Kâdambarî 5,15 (Siddhachandra प्रत्यादेशो निराकर्ता। प्रत्यादेशो निराकृतिरिति कोशः). Shankar Pandit explains प्रत्यादेशः as meaning literally 'that which orders back,' that one of two or more things standing in a line which orders (आदिशति) the rest to go back (प्रति) or remain behind owing to their inferiority and itself comes forward on account of its own excellence. "The usual meaning of this word is contradiction; here it means 'humiliator,' 'rival.' So in the Vikr" (*loc. cit.*). Wilson.

P. 20, L. 11 अगतिं. Wilson's reading अगतिमतिथिं should have been noted.—आदिराज°. That is, Manu. Correct Wilson's reading and note.

P. 21, L. 21. पाञ्चालशर्मा. His name. The careless way in which it is introduced so abruptly at the end of the episode is to be noted.

It must be remembered that Daṇḍin took his stories from older sources, and that he did not finish the Daśakumâracharita.

P. 23, L. 1. स भ्राचम्लक्षं. Wilson reads मिश्चयुग्नश्चाम्नम्लक्षं.

P. 23, L. 9. प्रतिशयितास्य. See note on प्रतिशयितोस्मि p. 15, l. 13.

P. 23, L. 11. अपरिणयनाद्विवाहाभावात् Pa[d]. This is a fair index of the intelligence of this commentator. The construction, of course, is आ परिणयात् 'until her marriage.'—कन्दुकनृत्येन. कन्दुकवन्नृत्यं तेन. Pa[d].

P. 23, L. 15. कन्दुकावती । मतौ बह्वचोनजिरादीनाम् इति दीर्घः संज्ञायाम्. Bhû.

P. 24, L. 2. निरूष्मतास्. Böhtlingk does not recognise this word, Wilson and the Calcutta Ed. read निरूष्णतां.

P. 24, L. 19. अतिपत्य सा &c. The moment I saw her she was in my heart, though neither I nor any one else saw her pass from where she stood to my heart.

P. 24, L. 20. चित्रीया विस्मयोद्भुतमिति कोशः. Pa[d].—किमियमित्याक्षेपालंकारः । आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणादिति लक्षणात्. Bhû.

P. 24, L. 23. न्यस्तहस्त. *i.e.*, with the palms downward.

P. 25, L. 2. अमन्दरागरूषिताक्षं. The ball, of a kind still used in Kattywar, is covered with red spots. It is compared to Ananga, not to the eye of Ananga as Wilson has it.

P. 25, L. 6. मध्यविलम्बितं मध्ये विलम्बितम् । द्रुतं लयः पतनं यत्रेति तस्मिन्सतीति सतिसप्तमी. Pa[d]. The commentator's reading was different.

P. 25, L. 7. चूर्णपदम् । गत्यागत्योरानुलोम्यं न्यूनाधिक्यक्षेपणं तच्चूर्णपदमिति कन्दुकतन्त्रे. Pa[d]. गत्यागत्योरानुलोम्यतो यन्न्यूनाधिक्यक्षेपणमिति. Bhû. "This is a term borrowed from the Sangîta, or art of music and dancing. According to the commentator, it is stepping backwards and forwards with differing degrees of rapidity." Wilson.

P. 25, L. 9. गीतमार्गम् । दशाक्षचङ्क्रमणं गीतमार्गं विदुरिति कन्दुकतन्त्रे. Pa[d].

P. 25, L. 10. Wilson's reading आचरत् for आरचयत् should have been noted.

P. 25, L. 12. प्रतिक्षणारूढविभ्रमः प्रतिक्षणमारूढ उत्पन्नो विभ्रमो विलासो यस्येति तथा. Pa[d]. A different reading.

P. 25, L. 14. तदनुमार्गं कन्दुकानुमार्गं. Pa[d].

P. 25, L. 17. पञ्चबिन्दुप्रसृतेषु पञ्चावर्तप्रहारस्तु पञ्चबिन्दुरुदाहृत इति. Pa[d].—"We have no help to the interpretation of this and several analogous forms in this passage, but they refer to modes of dancing or acting. The Gomûtrikâ prachâra is said to intend a movement like the undulating line of forked lightning, although the term is derived from a less poetical analogy." Wilson. गोमूत्रिकाप्रचारेषु गोमूत्रिकेति विद्वद्भिश्चारः शास्त्रज्ञो मतः. Pa[d].

P. 25, L. 19. घनदर्शितमतिमात्रदर्शितं मेघदर्शितं वा. Pa[d].

P. 27, L. 6. विधिरदृष्टम्. Pa[d].

P. 27, L. 12. उपकार्योर्ध्वगृहम्. Pa[d]. An upakâryâ is a tent. Cf. Raghuv., v. 63.

P. 28, L. 1. अपि सिञ्चेत्। अपिशब्दः संभावनायाम्। गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासंभावनास्वपि इति. Pa[d].

P. 28, L. 2. मद्गुः पोतविशेषः. Pa[d].

P. 28, L. 12. किलकिलारवमित्यनुकरणम्. Pa[d].

P. 28, L. 17. गन्धपाषाणवती मनःशिलाविधातुपाषाणमयीत्यर्थः। अथवा शैलेयं गन्धपाषाणः शिलापुष्पं च कथ्यते. Pa[d].

P. 28, L. 18. तरुवनाभोगस्तरुवनपूर्णता Pa[d].

P. 29, L. 20. अजाविकटमिति पाठः। द्वन्द्वात्परजात्यद्वन्द्वं विप्रतिषेधेनेत्यजशब्दस्य पूर्वनिपातः। मन्याते [संघाते] कटजिति सामूहिकप्रत्ययः कटच [कटश्च] Bhû.

P. 30, L. 3. इङ्गुदी। भाषया हिङ्गुणबेट इति प्रसिद्धः। इङ्गुदी तापसतरुरित्यमरः. Pa[d].

P. 30, L. 11. विकलीकृतोभिमतः. 'Supposed to have been maimed.'

P. 30, L. 22. अष्टादशवर्षदेशीयः किंचिन्न्यूनाष्टादशवर्षः। ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः. Pa[d].

P. 30, L. 24. कार्तान्तिको लक्षणज्ञ इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 31, L. 5. शिबिषु कावेरीदक्षिणतीरेषु। शिबिर्मरुद्वृधायास्तु दक्षिणं तीरमिष्यत इति वैजयन्ती. Pa[d]. °दक्षिणं वर्षमिष्यत इति वैजयन्ती. Bhû.

P. 31, L. 10. यवाङ्कुशविरहं [चिह्नं] Pa[d].

P. 31, L. 12. सकृद्विभक्तः समं विभक्तः। एकवारे समे सकृदित्यजयः.

The Bhûshaṇa illustrates this passage by the following quotation from Varâhamihira's Bṛihatsaṃhitâ, 70, 1-9:

स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौ कुमार्याः
पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ।
श्लिष्टाङ्गुली कमलकान्तितलौ च यस्या-
स्तामुद्वहेद्यदि भुवोधिपतित्वमिच्छेत्॥१॥
मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासिचिह्ना-
वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ।
जङ्घे च रोमरहिते विपुले सुवृत्ते
जानुद्वयं सममनुल्बणसन्धिदेशम्॥२॥
ऊरू घनौ करिकरप्रतिमावरोमा-
वश्वत्थपत्रसदृशं विपुलं च गुह्यम्।-॥३॥

विस्तीर्णमांसोपचितौ नितम्बौ
गुरुश्च धत्ते रशनाकलापम् ।
नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां
प्रदक्षिणावर्तगता च शस्ता ॥४॥
मध्यं स्त्रियास्त्रिवलनान्तमरोमशं च
वृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरस्थौ ।
रोमप्रवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां
ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥५॥
बन्धुजीवकुसुमोपमोऽधरो
मांसलो रुचिरबिम्बरूपधृक् ।
कुन्दकुड्मलनिभाः समा द्विजा
योषितां पतिसुखामितार्थदाः ॥६॥
दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस-
वल्गु प्रभाषणमदीनमसौख्यदं च ।
नासा समा समपुटा रुचिरप्रशस्ता
दृग्नीलनीरजदले द्युतिहारिणी च ॥७॥
नो संगते नातिपृथू न लम्बे
शस्ते भ्रुवौ बालशशाङ्कवक्रे ।
अर्धेन्दुसंस्थानमलोमशं च
शस्तं ललाटं न तलं न तुङ्गम् ॥८॥
कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं
शस्यते मृगसमं समाहितम् ।
स्निग्धनीलमृदुकुञ्चितैकजा
मूर्धजाः शुभकराः शिरःस्थिताः ॥९॥

Kern v. 2. अनुल्बणसंधिदेशं. v. 3. गुह्यं । श्रोणीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतं च गूढो मणिश्च विपुलां श्रियमादधाति ॥ v. 4. प्रशस्ता. v. 5. त्रिवलिनाथं. रोमापवर्जितं. v. 6. रुचिरबिम्बरूपभृत्. v. 7. प्रभाषितमदीनमनल्पसौख्यं. समपुटा. रुचिरा प्रशस्ता. दृग्द्युतिहारिणी च. v. 8. न नतं न तुङ्गं. v. 9. मृदु समं. समं शिरः.

P. 32, l. 4. प्रस्थं मानविशेषः । माषटङ्काक्षबिल्वानि कुडवः प्रस्थमाढकम् । राशिर्गोणी खारिकेति यथोत्तरचतुर्गुणमिति शार्ङ्गधरोक्तेः । शरचतुष्टयपरिमाणमिति यावत्. Pad. — शालिप्रस्थेन । प्रस्थोऽस्त्री सानुमानयोरित्यमरः । शरावाभ्यां भवेत्प्रस्थ इति मागधपरिभाषायाम् । सपादि पादाधिकशटकपरिमितेन शालिना. Bhû.

P. 32, l. 7. मात्रयाल्पपरिमाणेन मात्रा परिच्छदे वर्णमानेऽल्पे इति रत्नमाला. Pad. मात्रया स्वल्पेन कालेन. Bhû. See note below on l. 19.

P. 32, l. 10. काकिणीभिः. वराटकानां दशकद्वयं स्यात्सा काकिणीति भास्कराचार्यः Bhû.

P. 32, l. 13. विभाव्यमानमध्यतानवेन. The pestle is grasped by the middle.

P. 32, L. 15. अङ्गुलीभिः. Of the other hand.

P. 32, L. 16. क्वथितपञ्चगुणे. 'At the boiling point, and five times the rice in quantity.'

P. 32, L. 17. कृतचुल्लीपूजा. A custom still observed. The cook throws a few grains of rice upon the fire before putting the pot on. So Jewish bakers put a little of the dough into the oven.—मुकुलावस्थामतिवर्तमानेषु. "When the rice was passing the state of a full-blown bud; that is, when it was swollen sufficiently." Wilson.

P. 32, L. 18. "She poured off the scum or the superfluous water in which the rice had been boiled." Wilson.

P. 32, L. 19. Stirring it round and round, and up and down. दर्वी is one kind of ladle, and मात्रा another. स्थालीमधोमुखीमवातिष्ठिपत 'She made the pot to stand with inverted mouth over the thoroughly boiled rice, thus leaving it to steam with the moisture it retained, a lid or platter, of course, covering the mouth of the vessel." Wilson.

P. 32, L. 21. कृष्णाङ्गारीकृत्य यदत्र वक्तव्यं तदुक्तं वासवदत्तादर्पणे. Bhû.

P. 33, L. 4. पेया ससिक्था । मण्डोसिक्थः ससिक्था पेया परिसिक्था यवागूश्च घनसिक्था विलेपी परिस्रुतस्त्वोदनो भक्त इति वाग्भट्टोक्तेः Pa[d].

P. 33, L. 11. हिमशिशिरेर्नीन्द्रियवर्गतृप्तिरुक्ता । माघेपि । कान्तकान्तवदनप्रतिबिम्बे मग्नबालसहकारसुगन्धौ । स्वादुनि प्रणुदितालिनि शीते निर्ववार मधुनीन्द्रियवर्गः. Bhû.

P. 34, L. 9. नेयं रत्नवती निम्बवती चेयं.

P. 34, L. 11. नैवशेषकुसुमैर्निर्माल्यपुष्पैः. Pa[d].

P. 34, L. 16. सुदृष्टां मां कुरु. 'Give me a good fate for my evil one.' A different sense from that in which the phrase is commonly used, as, for example, at p. 24, l. 3.

P. 35, L. 9. तन्मातृप्रार्थनं कनकवतीमातृप्रार्थनमिति. Pa[d]. तन्मातृप्रार्थनमित्यभिप्राय. Bhû. 'Assuring him very earnestly that her mother had called him.'

P. 36, L. 13. श्रेणीप्रातिभाव्येन. "By the security of his company, or the association of trades to which he necessarily belonged.'' Wilson.

P. 36, L. 18. कुलपुत्रः कुलीने च शूद्रे चेति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 37, L. 9. भार्गवो शुक्रदैवज्ञाविति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 38, L. 9. Write सत्त्वा.

P. 39, L. 2. शाकिनीत्वं पिशाचदैवतत्वं. Pa[d].

P. 40, L. 20. स किल &c. Mantragupta could not use his lips for the reason assigned, and the story is therefore told without the use of any of the labial letters. Śrîrâma's Kansanidhana (Peterson's Third Report, p. 355) is a longer example of this literary *tour de force*.

P. 41, L. 2. संस्थित. "Dead, the burning of dead bodies, संस्थित जनदाह." Wilson.

P. 41, L. 5. चलितरक्षसीत्यनेन रात्रिचरस्वद्योतनम्. Pa[d].

P. 41, L. 6. घनतर° &c. "A dialogue (referring to रटितं, some lines below) came to my ears, preventing the sleep which was kissing (निरिणीं) my eyes, sounding among the branches of the thickly-clustered trees." Wilson.—Three of Wilson's MSS. have the reading अन्तरालनिर्हादिनि.—नेत्रनिरिणीं नेत्रस्पर्शिनीम्। णिसि चुम्बने. Pa[d].

P. 41, L. 8. खिलीकृतः प्रतिहतः. Pa[d]. "Made empty or powerless, from खिल empty, defeated, overcome." Wilson.

P. 41, L. 9. "अणकनरेन्द्र means here inferior or base magician." Wilson. Böhtlingk marks अणक as a word for which no reference was available.

P. 41, L. 10. रटितं. Must be printed so, not रटितम्, as Parab has See note on p. 40, l. 21. Correct our क्रियन्ताम् p. 48, l. 19.

P. 41, L. 12. तरलतराण्यत्युज्ज्वलानि तरलो हारमध्ये च चञ्चले चोज्ज्वलेऽपि चेति केशवः. Pa[d].

P. 41, L. 13. दहन.° "The dust (or ashes) of the coals (left) by the destruction (combustion) of wood." Wilson.

P. 41, L. 15. Wilson °राक्षसेक्षणगृहीत°.—Wilson तिलसिद्धार्थकानीन ("Sesamum and white mustard seeds") निरन्तरचटचटायितान् ("Crushed or crumbled; from चट to break in pieces: the repetition is in some degree imitative"). Wilson reads आकिरन्तम्.

P. 41, L. 19. अल्पीयसा च. Wilson omits च.

P. 42, L. 1. शिलासितेन शिलावत्सितः श्यामः! Pa[d]. शिलाशित Means 'whetted on a stone.'

P. 42, L. 4. कदर्थनात्क्लेशनात्। क्लेशनं तु कदर्थनमिति. Pa[d].

P. 42, L. 6. कारणानां यातनानाम्। कारणा तीव्रयातना. Pa[d].—नारकाणां Wilson reads नारकाणां against all the MSS. but one.

P. 42, L. 9. दीप्तितरदीधितिः सूर्यस्तदेहजस्य यमस्येत्यर्थः. Pa[d].

P. 42, L. 10. न चेदिच्छसीदमिति पाठः। इदं मदुक्तम्। अणीयसि कारणेनणीयानादर इति नेच्छसीत्यर्थः. Bhû.

P. 42, L. 14. चिल्लिकालतां भ्रूलतावल्ली भ्रूमध्यमध्वजः. Pa[d].

P. 42, L. 15. लीलालसं लीलासौम्यम्। अलसं मन्दसौम्ययोरित्यजयः. Pa[d].

P. 42, L. 20. स्यदायितेन स्यदो जवे इति निपातः। तद्वदाचरति स तथा तेन. Pa[d]. स्यदायितेन स्यदो जवे इति निपातः जवायितेन. Bhû. The breath from her mouth and nostrils goes swift as Cupid's arrow. Correct Wilson's °सायकस्य दयितेन.

P. 43, L. 2. क्षरणमन्यत्र प्रकटीभावः. Pa[d].

P. 43, L. 13. °संशयितकलगिरः. Their sweet low tones might easily be taken for the humming of bees alighting on their hair. Compare note on Kâdambarî, p. 23, l. 21 (second edition).

P. 43, L. 20. आयासितजायारहितचेतसि. "This and such of the following compounds as are not epithets of the immediately succeeding terms are epithets of काले (p. 44, l. 1) 'at the season when the hearts of those separated from their wives are distressed,' &c." Wilson.

P. 43, L. 22. दक्षिणदहनसारथिर्मलयपवनः. Bhû.

P. 43, L. 23. कालाण्डजः कोकिलः। वनप्रियः परभृतः पिकः कालाण्डजः स्मृत इति वैजयन्ती. Pa[d]. and Bhû.—रक्तरक्ताधराः स्निग्धाः स्त्रियः. Pa[d]. रक्तरक्ताधराः किंनरस्त्रियः. Bhû.

P. 43, L. 25. दर्दुरं ग्रामजालम्। दर्दुरा चण्डिकायां च ग्रामजाले तु दर्दुरमिति विश्वः। अथवा दर्दुरवद्वाद्यभाण्डवद्यद्रिरितटम्। दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रि भेदयोरिति मेदिनी Pa[d]. दर्दुरगिरि is the hill of that name.

P. 44, L. 16. निकारो यातना। अपकारो वा अपराधोपकारश्च निकारोऽपि समा इति वैजयन्ती. Pa[d]. संघर्षणमभिभवेच्छा. Pa[d].

P. 44, L. 18. नरेन्द्रस्य मन्त्रवादिनः नरान्तरस्य राज्ञ इत्यर्थः. Pa[d]. Wilson omits नरेन्द्रस्य and च and explains नरान्तरस्य as referring to the Râja. The नरेन्द्र of our reading is the Râja, as in l. 20. In l. 19 the word is used in the sense of sorcerer.

P. 44, L. 21. शंकरनृत्तदेशजातस्य (Wilson शंकरनृत्तरङ्गदेशजातस्य). A periphrasis to avoid the use of a labial letter. वट and the other names of the tree intended, *e.g.* न्यग्रोध and बहुपात् all contain labial letters.

P. 45, L. 5. छन्दांसि वेदाः. Pa[d].

P. 45, L. 11. यन्त्राणि मन्त्रविन्यासरेखाक्रमः। यन्त्र इति वा पाठः. Pa[d].

P. 46, L. 4. सरस्तटमेकतः सरस्तटस्यान्तिके। एकतः क्वचिदन्तिक इति वैजयन्ती। एकतः सर्वतो योगे शेषार्थे कर्म वेष्यत इति द्वितीया. Pa[d].

P. 46, L. 22. तटस्खलितेति। तटात्स्खलिताः पतिताश्च ते जले स्थगिता स्थिता ये जलजसमूहस्य चञ्चलदण्डस्तस्य कण्टकाग्राणि तैर्दलितो देहो येषां तेषां राजहंसानां त्रासजर्जरं त्रासेन कठोरं रसितं शब्दस्तत्र दत्तः कर्णो येन तस्य. Bhû.°

P. 47, L. 5. नात्यादरेण विलासैर्नैवेत्यर्थः. Bhû.

P. 47, L. 8. दण्डः प्रकाण्डः दण्डोऽस्त्री लगुडे पुमान्। व्यूहभेदे प्रकाण्डे चेति मेदिनी। षोडशहस्त इति यावत्। काण्डान्तात्क्षेत्र इति सूत्रे काण्डशब्दस्य षोडशहस्तप्रमाणमिति व्याख्यातं वृत्तिकृता. Pa[d].

P. 47, L. 13. जनान्ते जनपदमध्ये। जनो जनपदे प्रोक्त इति हलायुधः. Bhû.

P. 47, L. 18. धरणितैतिला भूदेवाः. Bhû.—वर्तिका वस्त्रकृतनालिका भाषया पलीता इति ख्यातः. Pa[d].

P. 48, L. 3. हास्तिनं हस्तिप्रमाणं पुरुषहस्तिभ्यामण् च. Pa[d].

P. 48, L. 4. नीरंनिलीनयायी अतिनिलीनतया यातीति निलीनयायी. Pa[d].

हास्तिनो हस्तिप्रमाणो पुरुषहस्तिभ्यामण् चेति पक्षेणि संयोगादिश्चेति नाणि प्रकृतिभावः। हस्तिप्रमाणस्य या लीला तया न तु ह्रस्वप्रमाणस्य लीलया तथा सति प्रतीकारसंभवापत्तेः. Bhû. Put the stop after हास्तिनं, and take नक्रलीलया नीरनिलीनयायी with what follows. Wilson's reading नीरनिलीनया should have been noted. His note on the passage is "the depth of which was an elephant's stature, हास्तिनं हस्तिप्रमाणं. C has हस्तिनक्रलीलया; and B and D probably intend the same, although they give erroneously हस्तिनकुलीलया."

P. 49, L. 13. तत्कौशलं. See note on p. 40.

P. 50, L. 5. निष्कलः स्थविरः वृद्ध इति यावत्। निष्कलः स्थविरः समाविति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 50, L. 9. पञ्चषैः पञ्च षड्वा संख्ययाव्ययेत्यादिना बहुव्रीहिः। बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणादिति समासान्तो डच्. Pa[d]. This is also Wilson's reading (add W. in note) and should have been preferred.

P. 50, L. 14. शक्यभव्यकल्पारम्भी शक्यं तु सुकरं कर्म भव्यं तु जनलालितम्। कल्पं युक्तं न भङ्गेन सर्वेषैष समाचरेदिति दिवाकरः। शक्यं स्वसाध्यम्। भव्यं कुशलम्। भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममित्यमरः। कल्पो विधिः। कल्पो न्याय्ये विधौ शास्त्रे संवर्ते ब्रह्मवासरे। कल्पद्रुमे विकल्पे चेति महीपः. Pa[d].

P. 50, L. 16. नदीष्णो निपुणः। नदीष्णाभिज्ञनिष्णातप्रवीणनिपुणा अपि इत्यमरः। नदीपूर्वात्ष्णातेरातोनुपसर्गे कप्रत्ययः। निनदीभ्यां स्नातेः कौशल इति मूर्धन्यः. Pa[d]. नेदिष्ठो निकटवर्ती। अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ इति साधुः. Pa[d].

P. 50, L. 22. तदायतिस्तस्मात्पुण्यवर्मण आयतिः प्रभावो यस्येति स तथा। स्यात्प्रभावेपि चायतिरित्यमरः. Pa[d].

P. 51, L. 10. इतो लोकादिहलोकात् अमुतः परलोकात्. Pa[d].

P. 51, L. 19. प्रसादवित्तो राजप्रसादप्रसिद्धः. Pa[d]. He is प्रसादवित्त in that the king's favour was his riches. *Cf.* तपोधन.

P. 51, L. 20. अबाह्योभिन्नः। तन्मय इति भावः. Pa[d]. Compare our phrase 'out of' a thing.

P. 51, L. 22. उत्कोचो गुप्तद्रव्यादिग्रहणम्. Pa[d].

P. 51, L. 23. कुमारसेवकः कुमारावस्थायाः प्रभृति सेवकः. Pa[d]. and Bhû.

P. 52, L. 17. "Here follows a satirical description of the appropriation of the royal day and night, divided each into eight portions. A more grave account of them is to be found in the books of law, as the Mitakshara. See also Vikramorvaśî, Act 2, Scene. 1." Wilson.

P. 52, L. 18. मानोन्मान°. तुलावच्छेद उन्मानो मानः प्रस्थादिभिः कृतः इति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 52, L. 19. मुष्टिमर्धमुष्टिं चेति। उभौ परिमाणविशेषौ। शुक्तिभ्यां च पलं ज्ञेयं मुष्टिरष्टमिका तथा। जनपदायव्ययशोधको मुष्टिः। ग्रामस्य शोधकोर्धमुष्टिः. Bhû.

P. 53, L. 12. संविष्ट आगूढशयनः। संवेशः शयने स्थाने सस्समारोहणेपि चेत्यजयः. Pa[d].

P. 54, L. 3. यावता &c. Write न याति लोकयात्रा. Compare लोकयात्रा प्रवर्तते Kâvyâdarśa I. 3. "B and D read नयेन विना न याति लोकयात्रा; C. has समयेन विना लोकयात्रा. The reading of the text [Wilson reads यावता च नयेन विना लोकयात्रा. Correct my note.] is sufficient: 'As long as the course of the world (proceeds) without policy, the object (of government) seems to be accomplished through the world (by ordinary means, or of its own nature, or spontaneously), not by the Śâstras." Wilson.

P. 54. L. 9. अरिषड्वर्गः कामक्रोधलोभमदमोहमात्सर्याणि. Pa[d].

P. 54, L. 16. तन्त्रावापेन। तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्तास्यादावापस्त्वरिचिन्तनम्. Pa[d].

P. 55, L. 9. अक्षिगतो द्वेष्यः। द्वेष्योऽक्षिगत उच्यत इति हलायुधः. Pa[d]. A 'thorn in his eye.'

P. 56, L. 6. असद्वृत्तः पितृनिर्वासितो नाम भूत्वा. Compare भीतो नाम 'as if afraid,' p. 7, l. 19.

P. 56, L. 12. आशयाग्निर्दीप्तिः. "The appetite, the fire of his stomach." Wilson.

P. 57, L. 20. तन्त्राध्यक्षाः सेनापतयः Pa[d]. "Tantra here implies 'a kingdom'." Wilson.

P. 57, L. 21. व्ययमुखानि व्ययप्रभृतीनि वित्तस्य बिलूरस्य वैधेयतया बालिशतया। मूर्खवैधेयबालिशा इत्यमरः। विधेयतयेति पाठे विनयग्राहितया। विधेयो विनयग्राहीत्यमरः Pa[d].

P. 58, L. 9. अद्रिद्रोणी स्यात्तापद्रातिरिति वैजयन्ती. Pa[d].

P. 58, L. 13. मृगदेहापराधैरपराद्धो लक्ष्यच्युतः. Pa[d]. For the use of नाम *cf.* note on p. 56, l. 6, above.

P. 58, L. 14. सपणबन्धं सनियमम्. Pa[d].

P. 58, L. 19. व्यलीकं दुःखम्. Pa[d]. योग्या नारी योगो विस्रब्धघाती स्यात्. Pa[d].

P. 58, L. 20. प्रमापणैर्हिंसनैः Pa[d].

P. 59, L. 7. वानवास्यम्. "Vânavâsi, a city in the South of India, the remains of which, in the Sunda district, were discovered by Colonel Colin Mackenzie. It is the Banavasi of Ptolemy." वानवस्य is used of the king here. *Cf.* below, ll. 19 and 23. (But Wilson reads भानुवर्माण नाम वानवास्यां.) वानवास्यम्। वानवास्यो वनप्रभुरिति. Pa[d].

P. 59, L. 9. अश्मकेन्द्रः. Vasantabhâṇu.

P. 60, L. 13. नालीजङ्घः. The man's name. For the awkward way in which it is introduced, doubtless from the original narratives which Daṇḍin is using, compare the similar case above, p. 21, l. 21.

	Rs.	a.	p.
No. XV.—Mâlatî-Mâdhava: a Drama by Bhavabhûti. Edited, with Critical and Explanatory Notes, by Dr. R. G. Bhandarkar, M.A. (Second Ed. in the Press.)			
No. XVI.—Vikramorvaśî: a Drama by Kâlidâsa. Edited, with Notes, by Shankar P. Pandit, M.A.	2	8	0
No. XVII.—Hemachandra's Deśînâmamâlâ. Edited, with Critical Notes, a Glossary and a Historical Introduction, by Professor R. Pischel and Dr. G. Bühler. Part I. Text and Critical Notes by Professor Pischel	3	4	0
No. XVIII.—Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol. I. Part I. (in the Press.)			
No. XIX. Ditto ditto by ditto. Vol. I. Part II.	2	0	0
No. XX. Ditto ditto by ditto. Vol. I. Part III.	2	0	0
No. XXI. Ditto ditto by ditto. Vol. II. Part I.	2	0	0
No. XXII. Ditto ditto by ditto. Vol. II. Part II.	2	0	0
No. XXIII. Vâsishṭhadharmaśâstram. Edited, with Notes, by Dr. A. A. Führer	0	12	0
No. XXIV.—Kâdambarî by Bâṇa and his son. Vol. I. Sanskrit Text, complete. Edited by Dr. P. Peterson	1	8	0
Do. Vol. II. Introduction and Notes, by do....	2	8	0
Ditto do. Vols. I. and II. (Bound together)	4	0	0
No. XXV.—Kîrti-Kaumudî. Edited, with Notes, by Prof. A. V. Kathavate...	1	4	0
No. XXVI.—Vyâkarâṇa-Mahâbhâshya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol II. Part III.	2	0	0
No. XXVII.—Mudrârâkshasa, by Viśâkhadatta, with the Commentary of Dhuṇḍhiraja. Edited, with Notes, by K. T. Telang	1	14	0
No. XXVIII.—Vyâkaraṇa-Mahâbhâshya of Patañjali. Edited by Dr. F. Kielhorn. Vol. III. Part I.	2	0	0
No. XXIX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part II. ...	2	0	0
No. XXX.—Ditto do. of do. by do. Vol. III. Part III. ...	2	0	0
No. XXXI.—Subhâshitâvali of Vallabhadeva. Edited by Dr. P. Peterson and Pandit Durgaprasad	5	0	0
No. XXXII.—Tarka-Kaumudî of Laugâkshi Bhâskara. Edited by Professor M. N. Dvivedi	0	12	0
No. XXXIII.—Hitopadeśa of Nârâyaṇa. Edited by Dr. P. Peterson...	1	10	0
No. XXXIV.—The Gaudavaho, by Vâkpati. Edited by Shankar P. Pandit	5	8	0

		Rs.	a.
No. XXXV.	—Mahânârâyaṇa Upanishad. Edited by Colonel G. A. Jacob	0	11
No. XXXVI.	—University Selections of Hymns from the Rigveda. Edited by Dr. P. Peterson...	4	0
No. XXXVII.	—Śârngadharapaddhati. Edited by Dr. P. Peterson. Vol. I.	5	6
No. XXXVIII.	—Naishakarmyasiddhi. Edited by Col. G. A. Jacob	3	0
No. XXXIX.	—A Concordance to the principal Upanishads and Bhagvadgîtâ, by do.	8	0
No. XL.	—Eleven Atharvaṇa Upanishads, with Dîpikas, by do.	2	8
No. XLI.	—Handbook to the Study of the Rigveda, by Dr. P. Peterson. Part I.	3	0